

ACADEMIA ROMÂNĂ

**ANUARUL INSTITUTULUI
DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE
„GHEORGHE ȘINCAI”**

XIII

TÂRGU-MUREȘ

2010

COLEGIUL DE REDACȚIE

Cornel Sigmirean (Redactor șef)
Nicoleta Sălcudeanu (Secretar de redacție)
Carmen Andraș
Anca Șincan
Marian Zăloagă
Corina Teodor
Simon Zsolt
Novák Csaba Zoltán
Maria Costea

COMITETUL DE REDACȚIE

Acad. Dan Berindei, Vicepreședinte al Academiei Române
Acad. Eugen Simion, Vicepreședinte al Secției de Literatură a Academiei Române
Acad. Camil Mureșanu, Președintele de Onoare al Filialei Cluj-Napoca
a Academiei Române
Ion Aurel Pop, directorul Centrului de Studii Transilvane al
Academiei Române
Keith Hitchins, Champaign - Illinois University, Urbana, USA,
membru de onoare al Academiei Române
Rakesh Batabyal, Jawaharlal Nehru University, New Delhi, India
Iulian Boldea, Universitatea „Petru Maior”, Târgu Mureș, România
David Espey, University of Pennsylvania, S.U.A.
Vesna Goldsworthy, Kingston University, Londra, Marea Britanie
Daniela Kalkandjieva, Kliment Odrisky University, Sofia, Bulgaria
Claude Karnoouh, Centre National de Recherches Scientifiques, Paris, Franța
Universitatea Catolică Saint Joseph din Beyrouth (Liban)

TEHNOREDACTARE

Filip Anca

Volum realizat în colaborare cu SURYAM GROUP S.R.L., Târgu-Mureș

**Publicația este recenzată de specialiști în domeniul științelor socio-umane,
profesori universitari din țară și străinătate (Peer-reviewed publication)**

CONTACT

Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”
Str. A. Papiu Ilarian, nr. 10A, 540074 - Târgu-Mureș; E-mail: icsu_ms@clicknet.ro
Site Institut: <http://icsu-ms.tripod.com> ; Site Anuar: <http://gheorghesincai.tripod.com>

ISSN 1454 – 5284

Tipărit 2010 www.BBimage.ro
Târgu-Mureș, str. Libertății nr. 42, Tel.: 0265-268023, 0728-764.181

ACADEMIA ROMÂNĂ
ANUARUL INSTITUTULUI DE CERCETĂRI SOCIO-UMANE
„GHEORGHE ȘINCAI”

XIII / 2010

.....

CUPRINS

“Inerția jăluitoare este o plagă națională”. Interviu cu Domnul Academician
Eugen Simion.....5

Spațiu și civilizație urbană: între realitate și imaginație/

Urban Space and Civilization: Between Reality and Imagination

Elena Butoescu, <i>British Travellers in Wallachia at the End of the Eighteenth-Century: Some Considerations Regarding the Negative Aspects</i>	11
Marius Crișan, <i>Ad Aquas Herculi Sacras: The Image of Băile Herculane in the 19th Century British Travel Literature</i>	22
Adriana Tămășan (Cupcea), <i>The Elite of Cluj and its Images in the Nineteenth Century British Travel Accounts</i>	38
Cornel Sigmirean, <i>Orașele universitare ale Europei și studenții români (sfârșitul secolului XIX – începutul secolului XX)</i>	47
Ramona Caramelea, <i>Igienă corporală și practici educaționale. Baia în școlile românești din mediul urban în a doua jumătate a secolului al XIX-lea</i>	60
Carmen Andraș, <i>Travelling Between Metaphors: British Representations of Bucharest at the Crossing of the 19th and 20th Centuries</i>	77
Mariana Neț, <i>Outdoor Statues in New York City (1865-1914)</i>	89
Petruța Blaga, <i>Zonele urbane, spre un sistem mai echilibrat. Sisteme de planificare urbană în statele membre U.E.</i>	102

Istorie și istoriografie/ History and Historiography

Alexandru Istrate, <i>Gheorghe Săulescu și Mihail Kogălniceanu. Două repere, două vârste în istoriografia pașoptistă</i>	110
Corina Teodor, <i>Petru Maior în atenția filologilor. Din istoria unui început..</i>	135

Carmen Dorlan, <i>Între „papistași” și „rusolatri”. Repere ale imaginii clerului românesc reflectate în corespondența lui George Barițiu</i>	150
Fănică Niță, Iacob Mârza, <i>Începuturile activității istoriografice a lui Augustin Bunea: biografia mitropolitului Ioan Vancea</i>	165
Maria Costea, <i>Relațiile politico-diplomatice româno-bulgare în perioada premergătoare Acordului de la Salonic</i>	176
Anca Șincan, <i>On the Relationship of Church and State in Communist Romania. Theoretical and Comparative Framework</i>	185

Identitate și Alteritate / Identity and Alterity

Florina Codreanu, <i>Alterity and Blood within the Biblical Text</i>	200
Marian Zăloagă, <i>Deprecating Gypsy Work: Normative Discourses and Varieties of Mobility in 17th – 19th Centuries Transylvania</i>	208
Răzvan Pârâianu, <i>Literatura patriotică de inspirație socialistă</i>	235

Studii de literatură / Literary Studies

Mircea A. Diaconu, <i>I.L. Caragiale – Între hazard și iluzie</i>	261
Nicolae Balint, <i>Un document inedit - Jean Bart în Arhivele Mureșene</i>	273
Daniel Cristea-Enache, <i>Marele Singuratic</i>	279
Ruxandra Cesereanu, <i>Romanul incert din Țara Romanelor</i>	286
Nicoleta Sălcudeanu, <i>Romanian Literary Exile in Communism</i>	292
Vlad Rădescu, <i>Textul și simbolistica vizuală a obiectelor configurate scenic</i>	295
Recenzii și note de lectură	301

„Inerția jăluitoare este o plagă națională”

Interviu cu Domnul Academician Eugen Simion

Nicoleta Sălcudeanu: *Stimate Domnule Academician, fiindcă sunteți autorul unei ample cercetări în privința genurilor biograficului și v-ați mărturisit, fie și indirect, o tot mai accentuată apetență pentru confesivitate, profit de ocazie și încerc să vă descos. Cum se face că, în trecutul comunist, dar și în lumea postcomunistă “anticomunistă”, ați reușit, și reușiți în continuare, să ignorați ceea ce, într-un alt interviu, ați numit “diavolul politic”, când, se poate constata cu ochiul liber, acesta corupe printr-un număr semnificativ de avantaje?*

Eugen Simion: O precizare, mai întâi: m-am ocupat, adevărat, multă vreme de genurile biograficului, dar acum am pus punct acestei cercetări. Am început, în 1981, cu *Întoarcerea autorului* și am încheiat în 2008 cu cele două volume despre memorii, autobiografie, romanul – jurnal, romanul – memorialistic, „cartea vorbită” etc. Nu știu cât contează aceste reflecții (eseuri) pentru critica românească (ele au fost foarte puțin comentate, ca să nu spun că aproape deloc: nici *Genurile biograficului*, nici *Ficțiunea jurnalului intim*, I-III), eu, cel puțin, le găsesc meritul de a fi pus în discuție o veche și țepăună prejudecată a criticii noastre, și anume: prejudecata că literatura română nu are vocația confesiunii și, de aici, convingerea criticii că *jurnalul este o prostie* (G. Călinescu) și că literatura subiectivă, în genere, nu are acces în salonul marii literaturii. Nu știu, repet, dacă am reușit să spulber această prejudecată, dar cel puțin am tulburat-o...

Revin la „diavolul politic” care a urmărit generația mea timp de o jumătate de secol. O urmărește, în mod sigur, și acum, chiar dacă în societatea românească din ultimele două decenii nu mai există un „Minister al Adevărului”. Există însă ideea – bine înțepenită în capul unora că un intelectual trebuie să facă, musai, politică, să iasă în arenă, să fie un om de acțiune, să nu ignore treburile Cetății etc. Dacă facem toată ziua politichie, când mai scriem opera esențială? Așa că m-am ferit, cum ziceți, de diavolul politic și încerc să mă feresc în continuare de seducțiile și astuțiile lui. Oricum, nu cred că politica trebuie admisă în literatură, pentru că ea corupe, într-adevăr, spiritul critic. Politica a învrăjbit, în genere, pe români, iar pe intelectualii moldo-valahi i-a învrăjbit de tot. Mă străduiesc să rămân un om liber, fără obligații față de un partid politic. Mă enervează și pe mine, evident, că în societatea post-comunistă nu vorbesc decât oamenii politici și analiștii politici și că în media românească numai ei au acces la mijloacele de comunicare (televiziune, gazete)... Mă consolez cu gândul că vor dispărea într-o zi în neant... Cât despre „clănțaii” din spațiul cultural, ce să mai zic?... Repet doar ce mi-a spus, pe la sfârșitul anilor '50, profesorul Tudor Vianu când, întâlnindu-l pe strada Edgar Quinet și

întrebându-l: „ce mai faceți, Domnule Profesor”, mi-a răspuns melancolic: „Aștept să obosească nedreptatea, tinere” și a plecat mai departe... Am reprodus și altădată propoziția acestui om înțelept și trist. O reiau, acum, în discuția cu Dvs., cu sentimentul că, în hărmălaia în care trăim, nu avem altceva mai bun de făcut decât să așteptăm să obosească mitocănia, nedreptatea și toate celelalte...

N. S.: *În anii de după 1989, ați fost contestat, “înjurat” chiar. Cu toate acestea, ați dus la bun sfârșit sau reluați și continuați, proiecte ambițioase (D.G.L.R., în șapte volume, pregătindu-se acum o nouă ediție, facsimilarea manuscriselor eminesciene, cronologia literaturii române postbelice, coordonarea seriei de Opere fundamentale etc.). Cum mai este posibilă construcția în cultura română? Cu ce sacrificii? Se știe că manuscrisele eminesciene v-au adus o seamă de “necazuri”, de acuze, ajungându-se până la sesizarea DNA. S-au aplanat ele?*

E. S.: Ceea ce nu înseamnă că trebuie să aleg inerția ca formă de viață spirituală. Nu-mi plac oamenii care nu fac nimic în afară de faptul de a se plânge. Inerția jăluitoare este o plagă națională. O detest, o resping categoric. Îmi plac oamenii care fac ceva; în afară de *a fi* și *a avea* (verbele esențiale, după Sfântul Augustin, ale ființei), omul are la îndemână verbul *a face*. Să facă, în orice condiții, ceea ce se pricepe și să ducă la capăt ceea ce poate și se pricepe să facă. Viața m-a învățat că, dacă vrei să faci ceva, fă pe tăcute și cu perseverență. Altfel sar pe tine „zbierătorii” din Cetate, vorba lui Noica. Ați citat mai înainte D.G.L.R. și Manuscrisele lui Eminescu. Doamne, ce zarvă a fost, ce strigăte de indignare, ce proteste, reclamații la autorități (de la Academie la Președenția țării, neocolind poliția economică și poliția morală). Mă întrebați dacă s-au aplanat toate acestea mizerii?... Nicidecum... Aștept o nouă citație de la Tribunalul București (pentru că, fiind președintele Academiei Române, n-am cedat „Casa Oamenilor de Știință” unor avocați care au cumpărat niște dubioase „drepturi litigioase”)... De opt ani sunt hărțuit prin tribunalele patriei în și din această cauză. Aștept, deasemenea, o convocare la D.N.A. pentru a da socoteală de ce am publicat în facsimil manuscrisele lui Eminescu. „Dilema” și colega Dvs. de la Cluj, Ioana Bot, au făcut o plângere în acest sens. Cum vedeți, stau bine. Doamna Nicoleta Sălcudeanu, stau al naibii de bine, sunt un răsfațat al istoriei contemporane...

N. S.: *Cum se face că nu vă regăsim numele în, dacă nu cea mai bună, atunci cea mai vizibilă revistă literară de la noi, “România literară”? Credeți că îi este îngăduit unui organ al întregii bresle scriitoricești să facă o politică de grup, să practice un soi de, eufemistic vorbind, selectivitate doctrinară?*

E. S.: Nu-mi găsiți, ziceți numele în „România literară” (revistă în care am scris neîntrerupt cam 30 de ani!) pentru că redacția a refuzat să mă publice acum câțiva ani când am vrut să-mi reiau rubrica de „fragmente critice”. Solicitat de mine, directorul revistei a pus la vot propunerea mea și, mi-a explicat el ulterior, redacția a respins indignată ideea. Câteva doamne culturale de acolo au amenințat chiar cu demisia. „Cum, să publice la noi Eugen Simion?”, „nici chiar așa?”... E varianta pe care mi-a dat-o directorul întristat. Eu ce să spun? ... Spun că acesta este nivelul moral și democratic al inteligenței aflate la putere...

N. S.: *Termenul de sorginte lovinesciană, acela de revizuire, în condițiile revanșarde de astăzi, nu ar trebui oare resemantizat sau chiar înlocuit? Cu ce alt termen l-ați schimba ca să fie în afara oricărei suspiciuni de revanșă?*

E. S.: Putem resemantiza termenul, dar, în esență, înțelesul lui rămâne același. Înțelesul sau rostul. „Revizuirea” este un proces inevitabil în critica literară din motive pe care le-a explicat bine E. Lovinescu. Cealaltă (*revizuirea morală, politică*) se poate face și ea în anumite situații (de regulă după o mare catastrofă națională sau după o schimbare de regim politic!), dar ea nu trebuie să se substituie revizuirii estetice. Or, tocmai acest lucru se întâmplă, după 1990, la noi. Procurorii noștri morali se folosesc de cedările morale ale lui Sadoveanu, G. Călinescu, Arghezi sau Preda în timpul comunismului pentru a le nega opera. O mistificare sinistră pe care o practică toți resentimentarii, revanșarzii noștri în ultimele decenii. Uneori și oamenii de carte participă la această nouă „purificare” ideologică și morală, cu nimic mai brează decât vânătoarea ideologică de tip proletcultist. M-a mirat, de pildă, să văd că Eugen Negrici se întâlnește în spirit cu Nicolae Moraru și cu Dni Grigurcu și Al. George (procurorii morali de serviciu) în „Iluziile literaturii române”. O carte remarcabil falsă. O încercare, de demitizare a literaturii române care reușește să devină o energică și aberantă mistificatoare...

N. S.: *Ați oferit o lecție de civilitate în relația, în împăcarea, cu Octavian Paler. Considerați că mai este posibilă astăzi o astfel de reconciliere între intelectuali cu vederi diferite? Pe câtă toleranță de idei se mai poate scota?*

E. S.: Oricând o reconciliere în cultură este posibilă și de acceptat. Condiția este ca să existe un motiv de conciliere și acesta nu poate fi decât opera. Cine scrie o carte valoroasă devine, automat, prietenul spiritului meu critic. Asta ca să spun așa, în termeni de ceremonie intelectuală. Îmi amintesc de o întâmplare cu Marin Preda, la Mogoșoaia, pe la sfârșitul anilor '70. Preda era certat de

câțiva ani cu Fănuș Neagu, nu știu din ce motive. Motivele, oricum, se găsesc ușor în viața literară. Nu-și vorbeau, se evitau sistematic se contestau cu sinceritate... Un prieten comun, Ion Băieșu, a încercat într-o seară să-i împace, imaginând următorul scenariu: să-l abordeze pe Marin Preda și să-i propună reconcilierea în timp ce Fănuș Neagu să aștepte, discret, după draperia care separa sufrageria Casei de Creație de holul în care urma să aibă loc dialogul reconcilierii... Zis și făcut. Fănuș Neagu se ascunde după perdea, Ion Băieșu se postează în holul citat și, când apare Marin Preda Băieșu începe discursul său pacifist: „D-le Preda, hai, domnule, să vă împăcați cu Fănuș, ce naiba!, ați fost prieteni atâta timp, vă prețuiți, vă iubiți, nu are rost să continuați supărarea...”... Ș.a.m.d.... Preda îl ascultă cu mare atenție și, după ce Băieșu termină discursul împăcării, îi spune cu voce tare, ca să audă și „dușmanul” de după perdea: „Domnule Ion Băieșu. spune-i, te rog. D-lui Fănuș Neagu că sunt de acord, mă împac cu el, îi iert măgăria pe care mi-a făcut-o, dar numai după ce va publica o carte bună”... Vă dați seama ce-a ieșit. O supărare și mai mare. Praf s-a ales de solia reconcilierii... Aștept și eu o carte bună de la revizioniștii noștri... Cu Octavian Paler n-am fost certat. Am fost doar câțiva ani înstrăinați. El era un partizan al politizării literaturii, eu, ați văzut, credeam la începutul anilor '90 și cred și azi că, atunci când diavolul politicii își bagă coada în viața literară, criteriile devin confuze și spiritul critic se isterizează. Paler a avut în el onestitatea să recunoască, după câțiva ani, că a greșit. Mi-a adresat o scrisoare publică în acest sens. Am greșit, poate, și eu apărând cu prea mare rigiditate autonomia esteticului într-o lume literară care voia să schimbe canonul...

N. S.: *În Fragmente critice, seria de scrieri publicistice și confesive, vocea Dv. devine mai patetică, mai angajată, tonul capătă accente mai vehemente. Care sunt enervările Dv. cele mai covârșitoare?*

E. S.: Nu mai știu care sunt irităriile de atunci. Între timp, am căpătat altele noi. Una persistă, totuși, și ea este provocată de contestarea spiritului național, de demitizarea abuzivă a lumii românești, de această continuă retorică jălălnică (*ce vreți?, așa suntem noi, românii; treabă românească* etc.), defetistă, insuportabilă... Apoi: isteria politică, cinismul oamenilor care dețin puterea în țara aceasta... Sunt atâtea lucruri care mă agresează...

N. S.: *Și pentru că reprezintă o publicație academică, să ne referim și la aspecte ceva mai tehnice. Cum considerați forma de omologare științifică de tip I.S.I., C.N.C.S.I.S.? Este ea relevantă în privința științelor umane? Nu vi se pare deficitară legislația în domeniu? Cum ar putea fi ea perfecționată? Un demers al Academiei Române în acest sens ar avea șansa de a fi luat în seamă?*

E. S.: Citarea „Isi” a devenit o nouă formă de agresiune intelectuală. Corectă în lumea științelor exacte, referința la „isi” este abuzivă și represivă în domeniul umanioarelor. Mediocritatea și-a găsit, în fine, puncte de reper și, evident, o justificare, o funcție de control. Odată cu căderea comunismului, își pierduse atribuția esențială: controlul ideologic. Numără acum steagurile „Isi”, ca Pristanda: două la primărie, nouă la prefectură... Pentru un matematician sau un biolog, numărul citărilor „Isi” are, zic, un sens, spune ceva (arată gradul de cunoaștere și comunicare internațională) pentru un istoric literar este ca și când i-ar cere să facă statistica norilor pe cer... O precizare: „Isi” nu abordează, din principiu, domeniul umanistic. Și atunci? Atunci „ce mai chichirez gâlceavă”?... Eu, personal, mă amuz când îi văd și-i auz pe confrății din Academia Română că se inflamează atât de ușor când vine vorba (și vine mereu) de numărul citărilor „isi”... și de indicele „Hirsch” *Cutare are 100 de citări „Isi”, e bine, dar indicele „Hirsch” este doar 15, stă prost și, dacă stă prost, nu-l trecem pe lista candidaților* sau: *Dl. Hăulică este un critic eminent, e cunoscut în toată lumea, adevărat, dar nu are citări „Isi” și dacă n-are, să mai aștepte, nu-l putem titulariza*, spune un coleg fizician cu tolba plină, probabil, de citări „isi”. Intervin atunci eu, iritat, și spun ceea ce vă spun acum și Dvs, cum că „Isi” nu-și asumă competențe în lumea artistică (și nici în critica artistică) și că, în fond, un intelectual din sfera umanioarelor trebuie apreciat, înainte de orice, în funcție de calitatea estetică a scrierilor sale, nu de câte ori au fost citate pe internet, în fine, aduc și alte argumente, cum ar fi, de pildă, următorul: dacă G. Călinescu ar candida azi la Academia Română n-ar fi acceptat pentru că, scriind despre Creangă, Grigore Alexndrescu, Eminescu și întocmind o *istorie a literaturii române*, nu are citări „Isi”... Aduc și alte argumente, dar sentimentul meu este că nu reușesc să tulbur convingerile și determinările „isi-ologilor” noștri. Ei rămân, neclintiți, pe poziție... Vă semnalez cu această ocazie că a apărut o știință nouă: *isiologia*. Aștept în liniște să apară o secție nouă pe lângă „Academia oamenilor de știință” sau, de ce nu?, pe lângă cele aproape o sută de academii câte există azi în România, să apară și „Academia de Isiologie”... Academia Română nu poate face nimic împotriva proliferării lor...

N. S.: *Cum ați creiona “soarta” cercetătorului român pe vreme de criză? Cercetarea românească, se pare, se află în perpetuă criză. Azi cu atât mai mult...*

E. S.: Cunosco mai bine cercetarea din institutele Academiei Române. Cercetarea fundamentală. Sunt institute performante, de nivel european, sunt altele foarte modeste. O politică științifică bună ar fi să le încurajăm (financiar vorbind) pe cele dintâi și să dăm doi-trei ani de grație celorlalte pentru a ieși din inerția lor intelectuală și, dacă nu reușesc, să le dăm altă destinație... Reforma trebuie să înceapă prin a renunța la calitatea de funcționar științific, angajat pe viață. O cercetare în stil sincron ic nu se poate face decât: 1) cu proiecte

determinate (și colaborări iarăși determinate), conduse de oameni competenți și responsabili; 2) cu cercetători renumerați în funcție de performanța lor intelectuală și, evident, de devotamentul lor pentru cercetare. Mai direct spus, un cercetător eminent trebuie plătit bine, în așa fel încât să trăiască omenește, să nu aibă zece „gioburi” și să plece spre domenii mai bănoase... El să fie angajat pentru un proiect și, când l-a încheiat, să fie atât de bun încât să fie solicitat să înceapă altul... Alminteri, dicționarele, tratatele noastre rămân nefăcute sau se întind pe o sută de ani... Pe scurt: „soarta” cercetătorului român este aproape disperată, azi, (mai ales a cercetătorului tânăr), dar el nu se predă. Ca vechea, memorabila gardă...

N. S.: *Prin ce argumente ați încerca să convingeți un tânăr să opteze pentru o carieră în cercetare și istorie literară?*

N. S.: N-am multe argumente, dar am unul care, am observat, are efect: îi spun tânărului din fața mea că, în lumea haotică de azi, cercetarea academică – așa săracă, marginalizată cum este –, este unica boierie spirituală ce ne-a rămas. Cine vrea să facă o carieră intelectuală solidă să vină aici, cine nu, nu...

Stimate Domnule Academician, vă mulțumesc pentru amabilitatea de a ne fi răspuns, și, nu în ultimul rând, pentru onoarea de a vă fi lăsat cooptat în Comitetul Editorial al Anuarului Institutului „Gheorghe Șincai” al Academiei Române.

13.X.2010, București

*Spațiu și civilizație urbană: între realitate și imaginație/
Urban Space and Civilization: Between Reality and Imagination*

**BRITISH TRAVELLERS IN WALLACHIA AT THE END OF THE
EIGHTEENTH-CENTURY: SOME CONSIDERATIONS REGARDING
THE NEGATIVE ASPECTS¹**

Elena Butoescu,

Universitatea din Craiova

***Abstract:** Few travel accounts written by British travellers who visited Wallachia at the end of the eighteenth-century focus on Wallachia only. Most of these British travellers headed toward Constantinople, and it was only on their way to this imperial capital that they described Wallachia 'en passant,' spending very little time in this area. At the end of the eighteenth-century numerous foreign travellers came to visit the Principalities. Ambassadors, leisure travellers, men of science, missionaries, and other types of travellers noted down in their diaries information regarding various aspects of the cities in the Principalities, but most of them focused on the negative aspects that they had experienced. It is tempting to believe that the British travellers enjoyed their stay in Wallachia and appreciated the natural landscape and the traditional customs, but the social and political context which characterised the Principalities at the end of the eighteenth-century projected a different, usually negative, image of Wallachia. This article aims to outline those negative aspects that are common to the travelogues of all the British visitors who came to Wallachia at the end of the eighteenth-century either as officials to the Ottoman Porte, or as leisure travellers. My project articulates how the foreign domination over the Principalities, the unceasing wars, and the biased nomination of princes delayed the process of urbanization, thus revealing the foreign visitors a less illuminated image of Wallachia at the end of the eighteenth-century.*

***Keywords:** British travel writing on Wallachia; the 'discovery of the Balkans'; negative aspects; typology of travellers; improper territorial management; inappropriate roads; Oriental influence.*

In accordance with the title, the present article seeks to outline a number of unpleasant aspects, some even distressing, that the British travellers in Wallachia confronted with and made a note of in their travel accounts at the end of the eighteenth-century. The thoughtful reader might ask for what reason I have devoted efforts to the negative aspects of Wallachia and why I have particularly focused on the end of the eighteenth-century. I shall answer without delay, but first of all, I owe the reader an explanation.

¹ This work was supported by CNCSIS –UEFISCSU, project number PNII 762 – IDEI code 1656/2008.

In the first half of the eighteenth-century, a small number of British travellers visited Wallachia and according to Jeremy Bentham, “an Englishman is a rarity in that country”². Due to an increasing interest in the French language and culture in the second half of the eighteenth-century, the visitors who came to Wallachia were predominantly French, outnumbering the English ones. Very few British travellers visited Wallachia, and even fewer passed through Oltenia during this period of time. Towns such as Craiova, Slatina, and Râmnicu Vâlcea are described sketchily as the travellers stopped in these towns for a short period of time on their way to Bucharest. Nevertheless, during the second half of the eighteenth-century, various significant British high-ranking officers or educated people visited Wallachia, even if for a short stay. Sir James Porter, for instance, as a British ambassador at Constantinople between the years 1747-1762 portrays the commercial relationships of the Danubian Principalities. Moldova and Wallachia were the main bridges that connected Vienna to Constantinople. The Danube is described in economic terms as being the best route from the Occident to the Levant³.

What the end of the eighteenth-century in Wallachia reveals to the British travellers and officials is a portrayal of the unfortunate consequences and the ruins brought about by the Russian-Austrian-Turkish war (1787-1791) as well as of the Russian and Ottoman dominations. From the sixteenth- to the eighteenth-century, the Ottoman Empire made every effort to transform its official authority into an absolute suzerainty⁴. The Porte appointed a Wallachian prince in exchange for fabulous sums of money and consequently, the princes did not feel secure in their positions, being either replaced or deposed, and eventually, assassinated.

²The present English translation is mine, but the Romanian text I use in this article has been taken from *Călători străini despre Țările Române*, Vol. X, First part, edited by Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Academia Română, 2001, p. 709.

³The description is an adaptation of Sir James Porter’s text, who considers that the Danube is “the shortest commercial route from Western Europe to the Levant” (*Turkey: Its History and Progress*. 2 vols. London, Hurst and Blackett Publishers, 1854, vol. 1, p. 136).

⁴The historical events depicted here are based on the following documentary sources: Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf, 1764-1815*, București, Academia Română, 1987; Alfred Cecil Wood, *A History of the Levant Company*. London, Routledge, 1964; Ștefan Lemny, *Sensibilitate și istorie în secolul XVIII românesc*, București, Meridiane, 1990; Keith Hitchins, *The Romanians, 1774-1866*, Oxford, Clarendon Press, 1996 (trad. rom. de George G. Potra și Delia Răzdolescu, *Românii 1774-1866*, București, Humanitas, 1998); Nicolae Iorga, *A History of Anglo-Romanian Relations*, Preface by R. W. Seton Watson, The British Society of Roumania, Bucharest, 1931; .N. Iorga, *Istoria românilor prin călători*, București, Editura Eminescu, 1981.

Elizabeth Craven is a woman who travelled throughout Europe after she had divorced Lord Craven⁵ and she noticed the frequent change of the princes performed by the Ottoman Porte, followed by the huge fortunes that these princes collected only to be shortly and inevitably chopped off of their heads after reigning for about three years on the throne⁶. Consequently, Wallachia suffered all the more due to a poor management of the principality and owing to an enormous disinterest regarding the vital administrative affairs. The Turkish powerful influence gradually lost its force when faced with the new military power that emerged in the eighteenth-century, Russia. Starting with the year 1774, with the Russian–Turkish peace treaty of Kuciuk-Kainargi and reaching the highest point in 1849 when the Balta-Liman meeting took place, various conventions were signed to consolidate the commitment that the Ottoman Porte had made in regard to the Romanian Principalities.

Russia's interest in the Principalities was strategic. While pretending to be the protector of the orthodox countries, Russia was granted trusteeship over the Romanian principalities in the name of this so-called protectorate. After the Kuciuk-Kainargi Peace Treaty in 1774, Russia surrendered the territories of Moldova and Wallachia to the Ottomans provided that these territories were exempt from paying taxes for two years. Unfortunately, the sultan violated the agreement which was later strengthened by the Ainali-Kavac Treaty from 1779 as well as by the 1792 Iași Treaty. Encouraged by the French ambassador, General Sebastiani, the sultan required that the princes appointed for Moldova and Wallachia should be removed⁷. As a consequence, Russia, with the significant support of Great Britain strongly objected to and condemned the infringement of the agreement, while the ambassador of Britain, Charles Arbuthnot was commissioned with a double difficult mission. On the one hand, he had to bring back to the throne the princes that the Porte disposed of, while

⁵An explanation is needed on Lady Craven's name and life. First of all, her first name appears to be incorrectly spelt in both *Călători străini despre Țările Române*, Vol. X, First part, and in Mihaela Grancea's article, *Călătorie și loisir în secolul al XVIII-lea. Contrast* no. 7/2001, "Perspective". Lady Craven's correct first name is Elizabeth, and not Elisabeth. A second observation concerns an error that occurs in Mihaela Grancea's above-mentioned article. Mihaela Grancea asserts that Lady Craven was married to the Margrave of Anspach in 1786, when she visited Wallachia and Transylvania. According to *A Biographical Dictionary of the Living Authors of Great Britain and Ireland* from 1816 (see bibliographical note 7), Elizabeth Berkeley Craven was married to William, late Lord Craven until 1781, when they officially separated. It was not until 1791, after Lord Craven had died, that she married the Margrave of Anspach and Bayreuth (p. 1814).

⁶ See Elizabeth Craven, *A Journey through the Crimea to Constantinople: In a series of letters from the Right Honourable Elizabeth Lady Craven, to His Serene Highness the Margrave of Brandebourg, Anspach, and Bareith*, London, G.G.J. and J. Robinson, 1789, p. 238.

⁷ East, p. 7; Wood, p. 188-189.

on the other hand, he had to obtain Russia's claim to maritime access through Bosphorus, a privilege that France also longed for. This is the ultimate historical act at the end of the eighteenth- and the beginning of the nineteenth-century, which indicated that a series of economic, administrative, social, and politic changes would definitely occur, influencing the culture and the mentality of the society as well.

The reason why I have chosen to investigate Wallachia at the end of the eighteenth-century is that this period of time saw an abundance of foreign travellers who came to visit the Principalities. Ambassadors, leisure travellers, men of science, missionaries, and other types of travellers noted down in their diaries information regarding various aspects of the cities in the Principalities. I have pointed out the negative aspects that these travellers described on the grounds that all the events I have mentioned above caused political and administrative insecurity and instability, which led to a slowing down of the processes of modernization and normalisation of Wallachia. There is no doubt that the opinions of the British travellers on Wallachia depended to a large extent on their professional background and education, the aim of their visit, as well as the geopolitical interests that their country had in this area. As such, it would be useful if we made up a typology of the travellers to Wallachia. On the one hand, descriptions of Wallachia came from the British officials to the Ottoman Porte, such as Sir Robert Liston and Sir William Sidney Smith. On the other hand, the leisure traveller type of visitors who crossed the Principalities on their way to Constantinople could afford to undertake a luxurious "Grand Tour" (John B.S. Morritt of Rokeby, Robert Stockdale, Randle Wilbraham, and John Jackson). Then, those who travelled for scientific purpose in Europe and Asia were, among others, William Hunter, John Jackson, Lady Elizabeth Craven, and John Sibthorp.

William Hunter (1774-1849) studied law at the Inner Temple, practiced law in Newport, Rhode Island, and went on to serve in the Rhode Island General Assembly and the United States Senate. In 1792, William Hunter, Barrister of the Inner Temple⁸ travelled through France, Turkey, and Hungary to Vienna and stopped for a short while in Wallachia, which he described as an "unfortunate country"⁹. Ever since his first contact with Wallachia, William Hunter had denounced the immorality of the judicial system that he perceived as a consequence of the rivalry between the two Principalities of Moldavia and

⁸ See *A Biographical Dictionary of the Living Authors of Great Britain and Ireland, comprising literary memoirs and anecdotes of their lives, and a chronological register of their publications, with the number of editions printed; including notices of some foreign writers whose works have been occasionally published in England*, editat de John Watkins, Frederic Shoberl, William Upcott, London, Printed for H. Colburn, 1816, p. 169.

⁹ William Hunter: *Travels through France, Turkey, and Hungary, to Vienna, in 1792*. To which are added, *Several Tours in Hungary, in 1799 and 1800 in a Series of Letters to his Sister in England*. 2 vols. London, Printed for J. White, 1803, vol. 2, p. 12.

Wallachia. Hunter seemed perplexed at the idea that an inhabitant of one of these two Principalities, after committing a crime was offered protection in the other Principality and thus avoided being legally condemned. The foreign observer considered that this practice increased crime rate and encouraged vice by allowing lawbreakers to disregard the law¹⁰.

Another negative aspect that Hunter pointed out was related to the lack of shelter for the night while in Focșani. He described the town of Focșani [Fokshan] as a frontier town between Moldavia and Wallachia, a significant historical place as it hosted the battle which took place in August 1789 between the Germans and the Russians, on one side, and the Turks, on the other. Hunter observed the lack of inns in Focșani and affirmed that if it had not been for the officers in the Wallachian official guard, any search for shelter would have proved useless¹¹. Nevertheless, he disagreed with the barbarian behaviour practiced by the officers who sent away people from their own house in order to accommodate the foreign travellers. Hunter was of the opinion that these owners should rise against such a barbarian practice and advised them to stop being so obedient when faced with inequitable procedures. After he left Focșani, the author stopped in the village of Tirkukoli, which he characterised as being so wretched (“miserable village”¹²) that he and his brother gave up the idea of looking for a place to put up at and rather slept in a carriage. The next stop of some importance was Râmnicu Sărat, a formerly prosperous town, destroyed during the Russian-Turkish war. Hunter blamed the aggressive behaviour of the Turks who plundered the town and devastated everything that had been built before. According to the author, the Turks were more cruel and terrible than the Germans or the Russians: “[...] in every place in which they were quartered, they have left signal marks of their avarice and brutality”¹³. Indeed, Hunter judged Wallachia from a negative perspective, an opinion that spoiled the reputation of its inhabitants: “[...] the people are degraded below the ordinary level of servitude, and the most objectionable and odious part of the feudal system is allowed to retain its primitive force”¹⁴.

In *Călători străini despre Țările Române*, Hunter is described as a mediocre temperament, having no original ideas or personal opinions, whatsoever¹⁵. However, bearing in mind that he was a mere traveller, who did not pretend to be a prominent writer and had no geopolitical interest in the area, I would add that his statements concerning the endemic realities specific for Wallachia at the end of the eighteenth-century are still relevant and extremely

¹⁰ William Hunter, *op. cit.*, vol. 1, p. 402.

¹¹ *Ibidem*, p. 411.

¹² William Hunter, *op. cit.*, vol. 2, p. 1.

¹³ *Ibidem*, p. 11.

¹⁴ *Ibidem*, p. 12.

¹⁵ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. X, Second part, ediție îngrijită de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Paul Cernovodeanu, București, Academia Română, 2001, p. 1087.

accurate. By and large, Hunter valued Wallachia for its geographical position, which, unfortunately, was of no help without a proper territorial management. The capital of Wallachia, Bucharest was regarded as a city that collected all the boyars and luxurious practices that they displayed without shame. Apart from this observation, William Hunter depicted the Wallachian women in a completely criticising manner, considering that they were ugly and ill-mannered, comparing them to “the grotesque and haggard witches in *Macbeth*”¹⁶. In his description, Hunter included all the towns and cities from Wallachia in the chapter entitled *Through Turkey*, at a time when Wallachia was under the Phanariot regime set up by the Ottoman Empire. That is why, when he was around Focșani, he portrayed the establishments and the area as being part of Turkey: “in this part of Turkey”.

Leaving Bucharest, Hunter headed to Pitești, but the road seemed extremely annoying. Once again, he depicted the villages he passed through as “miserable”, any provisions seemed impossible to find, but the roads, despite their state, were “tolerably good”¹⁷. When he arrived in Râmnicu Vâlcea (Rimnic), he was impressed with the large streets and the numerous churches and other places of worship that adorned the town¹⁸.

From the geographical and moral point of view, Wallachia was a very pleasant region, but, unfortunately, it was poorly managed. Hunter stressed the lack of comfort and a certain instability that prevented the traveller from either feeling secure or getting a decent image of the place he visited. A comfortable life in Wallachia was possible only for the boyars, the Turks, and the so-called greedy nobles. If justice had been done and the rights of the citizens had been respected, Wallachia would have become a civilised and a better organised place.

Another British voyager who travelled from India to England in 1797 and visited both Wallachia and Transylvania was John Jackson. As mentioned in *Călători străini despre Țările Române*, not many biographical details are known about John Jackson, apart from the fact that he was a wine merchant¹⁹. Jackson found it difficult to cross the river Argeș (Arjects), but he quickly overcame this unpleasant aspect and praised the soil of Wallachia, which he characterised as “well adapted for culture”²⁰. Similar to most of the travel

¹⁶ William Hunter, *op. cit.*, vol. 2, p. 24.

¹⁷ *Ibidem*, p. 37.

¹⁸ *Ibidem*, p. 40-41.

¹⁹ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. X, Second part, p. 1288-1289.

²⁰ John Jackson, *Journey from India, towards England in the year 1797: by a route commonly called over-land, through countries not much frequented, and many of them hitherto unknown to Europeans, particularly between the rivers Euphrates and Tigris, through Curdistan, Diarbek, Armenia, and Natolia, in Asia, and through Romalia, Bulgaria, Wallachia, Transylvania, &c. in Europe. Illustrated by a Map and other Engravings*. London, Printed for T. Cadell, Jun., and W. Davies, by G. Woodfall, 1799, p. 257.

writers, John Jackson gave a detailed account of what he saw in Wallachia by connecting everything he noticed with what he had already known. The Wallachian carriages appeared to him more rapid than the mail in England, and the Orthodox practices were referred to in comparison with the Catholic ones. Jackson was very pleased with the ceremony that welcomed him to Bucharest and was not so emotionally involved as Hunter was, for instance. Jackson's account is more detached, neutral, and extremely concise. He passed through Pitești (Pettest), but did not leave any written word on that place.

In 1794, John Sibthorp, professor of Botany at Oxford University travelled to Constantinople together with the British ambassador Sir Robert Liston. Reverend James Dallaway accompanied them as the chaplain of the ambassador, whose escort traversed the Bannat, Transylvania, and Wallachia from April, 23rd to May 7th 1794²¹. Sibthorp noticed the terrible state of the villages in Wallachia as well as the barbarian methods used in order to deprive the villagers from their own horses and other goods²².

Among the travellers who accompanied Sir Robert Liston on this journey was James Dallaway, educated in theology, an antiquary and miscellaneous writer, who became curate at Rodmarton, Gloucestershire, to Samuel Lysons and then at Rodborough.²³ In 1794, he travelled from London to Constantinople and he anonymously published his observations in a collection of voyages and travels from 1805²⁴. Dallaway noticed how difficult travelling through Wallachia was, he complained about the bumpy roads and "steep hills" which prevented the travellers from arriving in Sălătrucu in due time²⁵. The huge production of wine in Argeș was really an accomplishment, but the inferior quality of the wine was due to the peasants' reluctance to learn and take over better recipes from other countries that produced best quality wine. As a theologian, Dallaway was interested in the religious aspect of the area he visited. On the one hand, he was quite impressed with the monasteries, while on the other hand, he criticised the fact that the priests and vicars lacked classical education, considering that they were "scarcely able to read the Greek ritual"²⁶. Dallaway believed that people were superstitious and terrified by witchcraft and ghosts because of the fact that the priests were illiterate²⁷. In the main, Dallaway spoke highly of the geographical environment, the pleasant and temperate climate, while mentioning the indifference of the peasants regarding

²¹ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. X, Second part, p. 1201-1202.

²² *Ibidem*, p. 1206-1207.

²³ *Ibidem*, p. 1210.

²⁴ James Dallaway, *An Itinerary from London to Constantinople, in Sixty Days (Taken in the Suite of his Excellency, the British Ambassador to the Ottoman Porte, in the Year 1794*. London, Printed for Richard Phillips, 1805, in "A Collection of Modern and Contemporary Voyages and Travels", 1805.

²⁵ *Ibidem*, p. 51.

²⁶ *Ibidem*, p. 52.

²⁷ *Ibidem*, p. 56.

the cultivation of the arable land. In a similar way, Baron Frederick Calvert Baltimore recorded in his travelogue the rich natural resources that both Moldavia and Wallachia own, but considered that these resources were not taken advantage of properly. There are “lands uncultivated; though they are naturally very good, and might be tilled to great advantage”²⁸.

Dallaway remarked the enormous Oriental influence on the local architectural styles, the religious practices, the clothes, gastronomy, and the life style of the Wallachians in general. Dallaway compared what he saw with what he had already known: he found it degrading that, instead of the traditional whigs that the Englishmen were wearing in England, men in Wallachia were wearing a red fez which left their ears uncovered, an offensive habit, in his opinion. When in Bucharest, Dallaway was disappointed to discover a capital city that did not look like any European capital. On the contrary, Bucharest resembled what the author called “a collection of villages”²⁹. The streets were in a deplorable state, the prince bought off his throne, during the Russian war his country represented “the scene of military transactions”, and, after ending his reign, if he were lucky and eluded the beheading, he settled in a safe and quiet place, where he enjoyed the great wealth he accumulated for himself and his family³⁰. The boyars were depicted in a typical Greek arrogant manner, being considered able to amass a fortune to the disadvantage of the peasants. Like William Hunter, Dallaway complained about the impossibility to find an inn to put up at during the night, having no other choice but sleeping in shabby houses. The same problem related to places of sleep overnight was brought into discussion by Jeremy Bentham,³¹ the well-known advocate of the theory of utilitarianism and the supporter of the panopticon, the prison which perfectly adapted to the eighteenth-century British context. In Bucharest, Bentham was accommodated in a place that looked like an underground prison cell, without a table, chair, air, or light, a place that he described as “a sleeping hole”, “dog hole”, “a dungeon above ground”³². Bentham wrote down about the treacherous character of the consul, who did not keep his word, and even encouraged him to bribe somebody in Focșani, in order to get some decent accommodation³³.

Another foreign observer in Wallachia is Sir William Sidney Smith, who was appointed expert on the sailing navy in the Ottoman Empire in 1792 by the British government³⁴. He wrote on the oppressed people who were forced into paying heavily taxes, on the bribery given to the Porte by the

²⁸ Baron Frederick Calvert Baltimore, *A Tour to the East, in the years 1763 and 1764: with remarks on the city of Constantinople and the Turks ; also select pieces of Oriental wit, poetry and wisdom*, London, Printed by W. Richardson and S. Clark, 1767, p. 145.

²⁹ *Ibidem*, p. 58.

³⁰ *Ibidem*, p. 59.

³¹ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. X, First part, p. 710.

³² *Ibidem*, p. 710-711.

³³ *Ibidem*, p. 711.

³⁴ *Călători străini despre Țările Române*, Vol. X, Second part, p. 1071-1083.

princes, and on the fact that Wallachia was badly administered under the Ottoman Empire. Smith seemed to be enthralled by the idea of a commercial exchange between England and Wallachia, but considered that it would be impossible to fulfil such a project as a result of both the above-mentioned reasons and the difficulty to travel for such a long distance. Smith's account was transcribed by the British historian Trevor J. Hope and attached to his PhD dissertation, *Interesele britanice în Europa de sud-est și în regiunea Dunării de Jos la sfârșitul secolului al XVIII-lea (British Economic Interests in the Lower Danube and the Balkan Shore of the Black Sea between 1803 and 1809)*, which he defended at the “Nicolae Iorga” Institute of History of the Romanian Academy in Bucharest in 1980³⁵. However, Smith's observations on Wallachia were partially made public, due to the fact that he was on a secret mission in the area he depicted.

Another significant account of Wallachia comes from an educated and learned Englishman, John B. S. Morritt of Rokeby, who travelled from Vienna to Istanbul in 1794. In his account, John B. S. Morritt of Rokeby informed the reader of the powerful domination wielded by the Ottoman Porte over the territories of the Principalities, especially Wallachia. He also took into consideration the poor condition of the roads as well as the cultural stereotypes. Like John Jackson, Morritt compared what he saw to what he had already known from his country: “Our road to Bucharest was through the towns of Arjis and Pitești, which you will perhaps see marked on your map, though they are neither of them larger than Bowes [in England]”³⁶. The author described Curtea de Argeș as having the size of a poor English town³⁷. As Palmira Brummett correctly affirmed, Morritt's travel account included pragmatic observations wrapped up in a fantastic aura. As far as Wallachia is concerned, Morritt did not write down positive things, except from the fact that the people from a village near Argeș were very hospitable and gorgeously welcomed him. Apart from this, when he brought into discussion the days he spent in Wallachia or in Bucharest, he stated that “I have nothing amusing to say; even Bucharest is not worth noticing”³⁸. The only place he really enjoyed was Transylvania, but he perceived Wallachia as a boring geographical area on the grounds that the scenery was flat and plain: “miserable, barren, flat country”³⁹.

Morritt's companion in his travels was Robert Stockdale, professor at Pembroke College in Cambridge. On entering Bucharest, Stockdale was amazed at the poor and dirty city, where the roads were badly paved and danger lurked

³⁵ *Ibidem*, p. 1074.

³⁶ John B.S. Morritt of Rokeby, *The Letters of John B.S. Morritt of Rokeby, Descriptive of Journeys in Europe and Asia Minor in the Years 1794-1796*, Editor G. E. Marindin, London, John Murray, 1914, p. 62.

³⁷ *Ibidem*, p. 133.

³⁸ John B.S. Morritt of Rokeby, *op. cit.*, p. 62-63.

³⁹ *Ibidem*, p. 62.

everywhere⁴⁰. In one of the letters addressed to his brother, Rev. W. Stockdale, the author related his journey through Wallachia and characterised it as awful for the same reasons that William Hunter described: lack of accommodation, the difficulty of finding any supplies, and the inappropriate roads⁴¹.

The same observations appear in Randle Wilbraham's account. Wilbraham, Morrith's and Stockdale's companion was educated at Oxford⁴² and his travelogues remained in both family and public archives⁴³. In Wallachia, he noticed the poverty of the peasants, the lack of a minimum comfort, the difficulty to travel due to the inappropriate roads, the wretched inns or the inexistence of inns, the imminent threat of being robbed, etc. As a consequence of the similar negative aspects that occur in all three accounts, critics have pointed out to a certain stereotypy specific to the three British travellers. Nonetheless, after reading the diaries and the travel letters of the eighteenth-century British visitors to Wallachia and after closely examined the primary sources on the history of Wallachia, I dare say that it would be too restrictive to judge these travel accounts only from this perspective. The accounts did not imitate previous travel writings, nor did they follow a particular stereotypy, they reflected the social, political, and economic reality of that time.

Certainly, the traveller's subjectivity should be considered as well and, as Peter Burke has put it, "there is no innocent eye"⁴⁴. Also, there is likely that previous travelogues were imitated, and, to a certain degree, the goal of the foreign traveller's visit and his professional background are issues to take into consideration. There are various factors that we should be aware of if diaries and travel letters weigh as authentic documents and there have been numerous debates on this matter in cultural anthropology.

The negative aspects mentioned above, along with the positive aspects specific to Wallachia are found in almost all the significant British travelogues which came out at the end of the eighteenth-century. As such, the opinion expressed in *Călători străini despre Țările Române*, according to which Morrith, Stockdale, and Wilbraham reiterated the same idea⁴⁵ is somehow biased and leaves the impression that some explanation is needed in order to excuse the defects of our country.

To conclude, at the end of the eighteenth-century British travellers to Wallachia regarded the urban regions as being still rural and therefore, difficult to access for foreign visitors. The foreign domination which resulted in disputes over some territories, the flexible boundaries, the unceasing wars, as well as the

⁴⁰ *Călători străini despre Țările Române*, volumul X, partea a II-a, p. 1246.

⁴¹ *Ibidem*, p. 1247-1248.

⁴² *Ibidem*, p. 1232.

⁴³ *Ibidem*, p. 1234.

⁴⁴ Ovidiu Cristea quotes Peter Burke in *Relația de călătorie ca izvor istoric*, Ileana Căzan, Irina Gavrilă (coord.), *Societatea românească între modern și exotic văzută de călătorii străini 1800-1847*, București, Oscar Print, 2005, p. 16.

⁴⁵ See *Călători străini despre Țările Române*, Vol. X, Second part, p. 1235

as the nomination of princes as the Ottoman Porte pleased – all these factors considerably slowed down the process of urbanization in Wallachia, thus revealing the foreign visitors a less illuminated image of the end of the eighteenth-century. British travellers to Wallachia perceived the realities in Wallachia in relation with what they had already known and valued.

Some of these travellers had a superficial attitude regarding what they saw, or they were simply ignorant. For example, the travel notes written by Baron Frederick Calvert Baltimore were ironically presented and described as irrelevant in “A Catalogue of the Royal and Noble Authors of England, Scotland, and Ireland: with lists of their works” written by Horace Walpole⁴⁶. In reference to Lord Baltimore's “A Tour to the East” Walpole revealed how a man could travel long distances without noticing anything significant, being “an author without ideas”⁴⁷. Lord Baltimore was a rich young man, an ignorant squanderer, but most of the travellers discussed in this article were part of official or intellectual elite. Whether they had personal or official interests in the area or travelled for pleasure, whether they were censored out of security motives or practiced self-imposed censorship, these British travellers to Wallachia admired the geographical prosperity of the country, but criticised the lack of interest manifested by the people in regard to the advantage they should take of the natural resources of their country. The bumpy roads, the lack of accommodation associated with the impossibility of getting food supplies for a few days were perceived by the British travellers as a refusal to the basic things that a person needed in order to feel comfortable. Consequently, the travellers spent very little time in Wallachia and complained about the situation they experienced. However, in order to understand all these aspects in general and in detail, these British travel accounts should be translated into Romanian completely and correctly, owing to the fact that the research that has been done so far is incomplete and sometimes lacks accurate interpretations⁴⁸.

⁴⁶ Horace Walpole, *A Catalogue of the Royal and Noble Authors of England, Scotland, and Ireland: with lists of their works*, Vol. 5, London, Printed for J. Scott, 1806, p. 327-331.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 278.

⁴⁸ There are, of course, the inadvertencies I have indicated earlier as well as some excerpts from the British travelogues which are found in the English translation in *Călători străini despre Țările Române*. Some translations are superficial, rigid, with no consideration for the spirit of the time and no regard for the tenses (see the English translation from Robert Stockdale's travel account, for example). These translations and comments need to be revisited in order to update the information according to the recent research data on the topic.

AD AQUAS HERCULI SACRAS: THE IMAGE OF BĂILE HERCULANE IN THE 19TH CENTURY BRITISH TRAVEL LITERATURE¹

Marius Crișan,

Universitatea de Vest, Timișoara

Abstract: Băile Herculană is a resort preferred by the British travellers who visited the Banat and Transylvania in the second part of the 19th century. The authors of several travelogues point out the historical, political and administrative context, the richness of the soil, the beauty of the landscapes and the good conditions for treatment and leisure. They are impressed by the contrast between the grandeur of nature, on the one hand, and the architecture of the modern buildings, on the other. The travellers also pay attention to social aspects concerning the categories of people who are benefiting from the treatment in Băile Herculană, patients or tourists, and to local people, the peasants especially. A special interest is paid to the peasants' traditional dress in the region and to the beauty of the peasant women. All of these elements represent sources of attraction for the British visitors.

Keywords: *Transylvania; the Banat; Băile Herculană; imagology; landscape; British travel literature; the image of Romania.*

Introduction: Why Băile Herculană?

Băile Herculană is one of the main places preferred by the well-to-do British travellers who visited 19th century Transylvania and the Banat, in the context of the Anglo-Russian commercial rivalry in the region. The British travellers were not only writers, but also diplomats, men of science and political observers, well informed on the Central-European historical, administrative, geographical, economical, demographical, social and cultural background and the ever shifting Austrian-Hungarian-Russian-Ottoman relations and conflicts. Travellers² like the physician with double, British-Transylvanian identity, John Paget (1839), the Scottish traveller and diplomat, Sir James Henry Skene (1850-1851), the diplomat and political writer, Andrew Paton (1861), the poet, journalist and specialist in the economical conditions of the region, Charles Boner (1865), the writers Andrew F. Crosse (1878), Elizabeth Mazuchelli (1881), and Major E. C. Johnson, also specialist in the military situation in this part of Europe, came to Transylvania and the Banat, on

¹ *This work was supported by CNCISIS –UEFISCSU, project number PNII 762 – IDEI code 1656/2008.*

² The British travellers usually name the resort *the baths of Mehadia*, or sometimes *Mehadia*. Charles Boner calls it “Mehadia-or Hercules' Bath” (p. 21) and Crosse also refers to the resort as “Hercules-Bad” (p. 93). Although sometimes they make no distinction between the village with this name and the resort, in other cases the travellers emphasise that the village should not be confused with the resort.

the Danube or on land, as a prolongation of their Hungarian travels and investigations. They were mostly interested in the imperial stability of the Hungarian and Habsburg monarchies that ruled over this space after the defeat of the Ottoman Empire.

The lands they were travelling through in the post-1848 period, were adapted to the “purposes and vicissitudes of a revolutionary war”, being organized in a defensible way and with no accessible retreats³. Some of the British travellers, such as Sir James Henry Skene, who lived for twenty years in the “east” and served as British consul in Aleppo (1855-1877), were confronted with the Austrian administration’s vigilant observation of all possible Western liberal revolutionaries who might have aroused anti-imperial feelings. On their way to the Banat and Transylvania in our case, they entered the “long belt” called the Military Frontier, which extended “from Dalmatia to Moldavia” and included “the southernmost parts of Croatia, Sclavonia, Hungary, and Transylvania”. The founder of this outstanding system was the Empress Maria Theresa, whose main intention was to build both a military and sanitary *cordon*, meant to protect her subjects from the aggressive attacks of the Turks, and from the plague, which was occasionally appearing in the Turkish provinces. There were many instances when the sanitary quarantines were symbolic substitutes for the political and military “quarantines”. Along this *cordon*, the travellers met regiments, battalions or companies, the main object of astonishment being the so called “peasant-soldiers”, described by James Skene as neither soldiers nor peasants, but a kind of ragged beggars⁴ used as cannon-fodder in the Austrian military structure. All over the 900 miles in length of the Military Frontier, the Banat included, the administration of civil affairs was conducted by the officers of the Frontier Corps and the divisions of the countries were by regiments, battalions, and companies, “as indicated by signposts at their respective boundaries”⁵.

Another British traveller, Andrew Archibald Paton, Member of the Royal Geographical Society of London and author of “Melusina. A New Arabian Nights’ Entertainment”, intended to offer “an abridged recast, of several English books of travel, through the regions of the Danube, and the Adriatic” (as the countries are adjacent, he was asked to blend their descriptions into one travelogue). Andrew Archibald Paton gives us a synthetic motivation of his particular travels to Central Europe, common to the majority of the 19th century British visitors, even if clearly expressed or not: “When I first began these studies in 1838, Great Britain had just concluded a commercial treaty

³ James Henry Skene, *Frontierlands of the Christian and the Turk, Comprising Travels in the Regions of the Lower Danube in 1850 and 1851*, vol. 1, London, Richard Bentley (1853), 3rd edition, 1854, p. 81.

⁴ *Ibidem*, p. 80.

⁵ *Ibidem*, p. 79-80.

with Austria, and was on the very worst terms with Russia relative to the affairs of the East; and, after a visit to Hungary in the following year, I came to the conclusion that the only counterpoise to Russia was a united and powerful Austria; that a house divided against itself must fall; and that Austria and Hungary at loggerheads left Russia uncontrolled mistress of the destinies of the lower Danube⁶. The Banat was not only a very important military and strategic place on the Central European map, namely, the Military Frontier of the Habsburg Empire, but also the empire's granary, a source of mineral deposits and, generally speaking, a very prosperous region, owing to its financial and administrative modern system, its technological and (multi) cultural progress⁷.

The renowned baths in the Banat were part of the region's beauty and wealth, where the imperial administration was investing considerably both in their administration and architecture, transforming them into tourist and curative attractions, in fact, authentic modern spas. Andrew F. Crosse, for instance, described Băile Herculane in 1878, as the most fashionable resort in the Hungarian jurisdiction of the Austro-Hungarian Empire. Besides the curative properties of the water, the Western visitor is surprised that in this isolated corner of the Carpathians he could find a modern European resort, buildings with imposing architecture and services of high standards and reasonable prices⁸.

Băile Herculane were also invested with the legendary aura that was tempting the 19th century foreign travellers, as they had been attracting the Roman aristocrats so eager of leisure, in the past. It is said that Hercules himself stopped in the valley to take a bath and rest. The British visitors are aware of the millenary history of the place and refer to its Roman beginnings, mentioning the Latin names of *Ad aquas Herculi sacras* and *Ad Median*. Roman archaeological remains are often observed in the region of the resort. On his way from Orșova to Herculane, Charles Boner passes the remains of a Roman aqueduct⁹. When Elizabeth Mazuchelli takes a walk to the Hercules spring, she notices two votive tablets of the Roman period, on which the busts

⁶Andrew Archibald Paton, *Researches on the Danube and the Adriatic: Or, Contributions to the Modern History of Hungary and Transylvania, Dalmatia and Croatia, Servia and Bulgaria*, Volume I, Leipzig, F. A. Brockhaus, 1861, p. V.

⁷ See for the history of the Banat: Victor Neumann (coord.), *Identitate și cultură: studii privind istoria Banatului*, București, Editura Academiei Române, 2010; See also Ioan Hațegan, *Habitat și populație în Banat (secolele XI-XX)*, Timișoara, Mirton, 2003.

⁸ See Charles Boner, *Transylvania: Its Product and Its People*, London, Longmans, 1865, p. 21-24; John Paget also writes about the "moderate prices" of the resort, in *Hungary and Transylvania: with Remarks on Their Condition Social, Political and Economical*, volume II, London, John Murray, 1839, p. 143.

⁹ *Ibidem*, p. 21.

of a male and female are carved in relief¹⁰. Andrew F. Crosse writes about several Roman relics in the region, such as fragments of altars, sculptured capitals, and stones with inscriptions. James Skene also visits the remains of the ancient baths and offers his readers a short description of the blocks of stones¹¹.

Beauty, picturesque, health, exoticism, a legendary past, are the most evident motives for paying a visit to Băile Herculane, besides the more pragmatic, economic, political, strategic reasons.

Entering the Banat: Austrian Customs, Picturesque Settings and People

The place is usually approached by the Danube. Orșova, the last of the Austrian stations on the river, is reached by boat by the travellers coming from Vienna and Budapest. Nevertheless, passing through the imperial customs was not an easy task. Upon his arrival at Orșova, J. H. Skene, for example, was required to “give up” passport on stepping from the steamer “on a broad wooden gangway uniting it with the shore”. But, at the other end “a soldier barred our further progress, uttering the words, “Stassoti!” It was a magical, exotic and frightful way of treating the foreigner. Fortunately, some of the passengers understood this kind of “dialect” and explained to the new ones in the region that the soldier was a Roumanian, that he belonged to the “1st Austrian, Wallachian, Illyrian, Frontier regiment” and that the mysterious order “prohibited the landing of passengers, one by one, but did not prevent their disembarking in a body”. Finally, the “open sesame” was pronounced and the passengers got safely on shore¹². The result of this experience was contrary to the Imperial and royal authorities’ expectations of inspiring admiration and respect. In the eyes of the British traveller, all this display of power seemed a parody, with all “those majestic titles” that are perpetually “prefixed to every thing which can claim an official character” and “even the Danube Steam Navigation Company have two little K’s on their flags, which are thus Kaiserlich, and Kœniglich, as much as the Austrian Guards”¹³. Despite this parade of magnificence, the traveller is very unsatisfied with the way the Austrian Company is treating its passengers: no civility, no good food, and no organized arrangements in the clients’ benefit¹⁴. Partly motivated by the post-revolutionary imperial caution, these uncomfortable impressions related to his arrival in Orșova, were going to influence negatively the way he would perceive the people and landscapes in the province. His case is not neglectable,

¹⁰Nina Elizabeth Mazuchelli, A Fellow of the Carpathian Society, “*Magyarland*”: *Being the Narrative of Our Travels Through the Highlands and Lowlands of Hungary*, 2 vol. London, Sampson Low, Marston, Searle and Rivington, 1881, p.40-41.

¹¹ James Skene, *op. cit.*, p. 187.

¹² J.H. Skene, *op. cit.*, p. 174.

¹³ *Ibidem*, p. 175.

¹⁴ *Ibidem*, p. 176.

owing to his reputation in the epoch and is comparable to Henry C. Barkley's unpleasant acquaintance with the Austrian customs, obsessed as they were by the potential passage of revolutionary ideas and people, upon leaving Orşova, on his way to the West¹⁵. Nevertheless, most of the British visitors enjoyed both the Danubian travel and the beauties of the Banat.

However, James Skene's impression on entering the Banat is different from other travellers' quite enthusiastic attitude. Nina Elizabeth Mazuchelli is delighted by the beautiful scenery of Orşova and dedicates whole chapters to this region. Charles Boner's perception on landing in the Banat is different from James Skene's critical attitude, too. Boner makes no reference to the custom officers, but he is impressed by the vivid atmosphere in the port of Orşova. "The place is alive with our arrival" and "heaps of merchandise are lying about, passengers of all nations waiting to go on, carts are being piled up with bales and trunks"¹⁶. In contrast to James Skene's pessimism, Charles Boner exclaims: "How commerce and industry completely change everything!"¹⁷

The British travellers try to offer a detailed description both of the baths and of the ways of access. In this respect, Andrew F. Crosse specifies that the health resort should not be confounded with the village of Mehadia, which lies at a distance of a few miles. Sometimes the resort is also approached on mountain paths: Andrew F. Crosse, for example, makes his second visit to Herculane from the mountains, after a longer hunting party, which started in Caransebeş¹⁸. The region is described as an excellent place for the game and Charles Boner does not miss the chance to participate to bear hunting near the resort¹⁹.

Impressed by the beauty of the orchards in full bloom, Elizabeth Mazuchelli dedicates several pages to her journey from Orşova to the resort place. She also pays special attention to the Romanian women she sees on her way. Furthermore, John Paget mentions that on the road from Orşova to Mehadia the Romanian women are "too peculiar to escape the observation, and sometime the admiration of strangers"²⁰.

Natural wealth

The location is presented to the British reader as a resort celebrated for its sulphur springs and baths. The patients who visit the baths usually suffer

¹⁵ Henry C. Barkley, *Between the Danube and the Black Sea or Five Years in Bulgaria*, London, John Murray, 1876, p. 308.

¹⁶ Charles Boner, *op. cit.*, p. 17.

¹⁷ *Ibidem*, p. 17.

¹⁸ See Andrew F. Crosse, *Round About the Carpathians*, Edinburgh and London, Blackwood, 1878, p. 107-131.

¹⁹ Charles Boner, *op. cit.*, p. 24.

²⁰ John Paget, *op. cit.*, p. 140.

from rheumatism, and the water of the resort is praised for its curative effects. Among other valuable information regarding the area, Andrew Archibald Paton highlights the importance of its mineral wealth. In this respect, he mentions the rediscovery of the sulphurous springs by General Hamilton in 1736. The British general was at that time governor of the Banat, since 1734, when he issued the well known report on the administrative structure of the province. His high position in the Habsburg hierarchy was a reward for his bravery during the Austrian-Ottoman wars at the end of the 17th and the first decades of the 18th centuries, when he led the Scottish brigade, among the other allies of Prince Eugene of Savoy: "The mineral wealth of this part of the Banat is no less remarkable. In the Vale of Mehadia, our talented and ingenious fellow-countryman, General Count Hamilton, a soldier of the school of Prince Eugene, rediscovered in 1736, after an interval of more than a thousand years, those sulphurous springs, renowned through all the Roman empire for their power and efficacy; and in the extensive coal-mines of Oravicza, near Weisskirchen, the king of Hungary possesses a treasure more valuable than all the gold of Schemnitz and Kremnitz, having become, as proposed, the terminus of the great railway, which a few years later stretched over Central Hungary to Temesvar"²¹.

The British travellers inform their readers about the existence of two kinds of springs, the sulphurous and the saline ones. Crosse specifies that "the Hercules source bursts out from a cleft of the rock in such an immense volume that it is said to yield 5000 cubic feet in an hour" and the water has to be cooled before it is used, as the natural heat is 131 Fahrenheit²². He also informs the readers that "its efficacy" is said to be so great that the patient while in the bath "feels the evil being boiled out of him"²³. Upon approaching one of the baths, Elizabeth Mazuchelli notices that it smells so horribly of sulphur "that it might have been Tartarus itself"²⁴. Although he praises the curative effects of the baths, James Skene gives a memorable sarcastic description of the cure: "If it was in such a puddle that the demi-god acquired his strength, I would rather continue to be a weak mortal than face again that nauseous, fetid, chalybeate and sulphuric odour, even were my future labours to be twice as great as those of Hercules"²⁵.

In addition to several observations regarding the mineral wealth of the region, Charles Boner offers a detailed analysis of the different springs of the resort²⁶. James Skene also presents his readers the chemical analysis of the

²¹ Andrew Paton, *op. cit.*, p. 29.

²² Andrew F. Crosse, *op. cit.*, p. 93.

²³ *Ibidem*, p. 93.

²⁴ Elizabeth Mazuchelli, *op. cit.*, p. 37.

²⁵ James Skene, *op. cit.*, p. 187.

²⁶ Charles Boner, *op. cit.*, p. 37.

resort's main baths²⁷. Boner emphasizes the richness of the region's soil, mentioning the "considerable strata of coal" and the iron "in great quantity"²⁸. From an economic perspective, Boner criticizes the lack of industrial enterprise and suggests a better valorisation of the soil's natural richness.

Urban Landscapes

People enter the resort on an iron bridge, a piece of modernity, which according to Elizabeth Mazuchelli is in contrast with the beauty of the scenery. The image of a picturesque church, standing on an eminence at the entrance to the gorge, becomes an emblem of the resort. The first view of the place is a surprise, because "on turning a bend in the road", the travellers find themselves "all at once surrounded by fair palaces and terraced gardens which remind us more of the *Arabian Nights*, than the ancient abode of Roman colonists. Grecian colonnades, fountains, statuary and exotic flowers and grasses, almost take our breath away, so sudden and unexpected is all this luxury in the midst of these lonely solitudes of nature..."²⁹.

Andrew F. Crosse is also amazed by the rich architecture, but he emphasises instead the contrast between the wild scenery of the region and the native population's poor economical condition on the one hand, and the fashionable character of the resort, on the other³⁰.

Architecture was of great interest to John Paget who describes the "handsome buildings round an oval place", which are "furnished with seats and commonly enlivened by music and lounges"³¹. He also appreciates the fact that the constructions have been erected "without a sacrifice of the Romantic scenery"³². The building that draws the attention of the visitors is the Kurhaus complex. Charles Boner observes that the whole place consists of baths and the houses of the directors and visitors³³. In his turn, Major E. C. Johnson depicts it as "a very handsome building, in the Roman style" which "has colonnades at either end"³⁴ and the shops line one side of the colonnade. Elizabeth Mazuchelli beautifully describes the Kurhaus, as "a splendid structure in the Roman style, the interior of which is adorned with frescoes, contains colonnades, and beneath their shade the visitors promenade during the scorching hours of day"³⁵. According to Mazuchelli, the most beautiful building is the Elizabethen Bad.

²⁷ James Skene, *op. cit.*, p. 184.

²⁸ Charles Boner, *op. cit.*, p. 37.

²⁹ Elizabeth Mazuchelli, *op. cit.*, p. 37.

³⁰ Andrew F. Crosse, *op. cit.*, p. 94.

³¹ John Paget, *op. cit.*, p. 143.

³² *Ibidem*, p. 143.

³³ Charles Boner, *op. cit.*, p. 22.

³⁴ Major E.C. Johnson, *On the Track of the Crescent: Erratic Notes from the Piraeus to Pesth*, London, Hurst and Blackett, 1885, p. 141.

³⁵ Elizabeth Mazuchelli, *op. cit.*, p. 40.

Another building of interest is the hotel. In 1865, Charles Boner characterizes it as “a handsome building with a fine façade and a raised terrace, and all gives sign of order, neatness, and cultivation”³⁶. The new hotel is convenient and well-arranged inside, and good-looking from the outside. Its construction cost 214,000 florins and the furniture was sent from Vienna. The British traveller visits every corner of the hotel and finds it excellent. The price of the rooms in the neat and pretty hotel is very reasonable, according to him.

Things might have changed in one decade, because Major E.C. Johnson has a different opinion on the conditions of the hotel, describing it as a “wild and barrack-like” construction³⁷, which has neither carpet to the floors, nor blinds to the windows. However, he is delighted by the garden and the magnificent view of the mountains.

James Skene’s attitude towards the architecture of the resort is different from the enthusiasm of his fellow countrymen. His disdainful representation of the architecture and atmosphere of the resort is singular among the British travellers: “When we reached Mehadia, we acknowledged the depressing influence of the melancholy scene, unfolded before us in the principal and only street of that remote little watering-place—ladies walking about in rich and fashionable attire—officers in uniform—shops full of trinkets and gewgaws—temporary stalls—carriages driving about— itinerant musicians—hotels, coffee houses, billiard rooms, and circulating libraries, crowded with idlers; nothing could be more dismal than all this. We had expected fine remains of the ancient Roman Baths of Hercules, and we found a sort of miniature Carlsbad, with a fat unwholesome statue of the demi-god in the centre, standing up to his coarse knees in a cistern of dirty water. This clumsy, clownish work of art bears date 1636”³⁸.

Urban society

The resort is described as a great place for recovery, preferred especially by the officers of the Austro-Hungarian Empire. The military hospital is large and the British travellers consider the soldiers who treat their illness in this resort lucky, concluding that “Austria is a country worth serving”³⁹.

In spite of the extraordinary therapeutic effects of the waters, not all patients are cured, and sometimes their illness is presented in an ironic light by the British travellers. Andrew Crosse writes that he met “a good many gouty and rheumatic patients still in the hobbling condition”⁴⁰. In the same mocking

³⁶ Charles Boner, *op. cit.*, p. 21.

³⁷ Major E.C. Johnson, *op. cit.*, p. 141.

³⁸ James Skene, *op. cit.*, p. 182.

³⁹ Major E.C. Johnson, *op. cit.*, p. 141.

⁴⁰ Andrew F. Crosse, *op. cit.*, p. 93.

tone, Major Johnson notes that all patients seem to have “rheumatism in the most acute form, and the same leg” and the visitor cannot miss their image, as they “limp backwards and forwards, and look into the shops, which, as at Turnbridge Wells, line one side of the colonnade”⁴¹. Among the British travellers, James Skene is the most contemptuous: “The only sensible feature we saw about the place, was the motly assembly of halt, maimed, and cripple, infirm and blind, of various nations, conditions, and ages, and of both sexes, promiscuously mingling with the votaries of pleasure and indolence, some dragging their languid limbs along the winding paths cut in the woods; others resting their feeble persons on the benches or in the summer- houses; whilst innumerable covered waggons crowded the public square, serving as sleeping places for the poorer bathers, who were lying about under the trees, rolled in thick rugs after their bath”⁴².

The baths are visited both by people in search of treatment and those in search of leisure. Charles Boner shows that it is preferred by military men. It happens that his travel companion to Herculane is a young Austrian officer whom he met on the board of the steamer that brought him from Vienna to Orșova.

Besides the Transylvanian gentry and the Austrian officers, the resort is also preferred by the boyars of the Kingdom of Romania, “the luxury-loving Roumanians, who invariably display the latest extravagance of Parisian fashion”⁴³. According to Charles Boner, when the rich boyars are in the resort with their wives, “Oriental beauty as well as Eastern luxury meet you at every step”⁴⁴. Andrew F. Crosse observes that the Romanian boyars and the Magyar nobility visit the resort in different periods, as there are not many affinities between them, and “they have never anything pleasant to say of one another”⁴⁵. He criticizes the rich who come from Romania, depicting them as “men in patent-leather boots devoted to cards and billiards”, while the immediate “neighbourhood of glorious scenery, with bear and chamois shooting to be had for the asking, seem to be ‘an unknown species’, as Voltaire said of the English”⁴⁶.

In the first part of the 19th century, John Paget noticed the need for more entertaining opportunities for the tourists: “Beautiful, however, as Mehadia is, its beauty will not please for ever; as it is often the case with other beauties, its appearance is useful as an attraction, but it requires other qualities to keep alive our interest in them”⁴⁷. One of the main scenes described by the

⁴¹ Major E.C. Johnson, *op. cit.*, p. 141.

⁴² James Skene, *op. cit.*, p. 183.

⁴³ Andrew F. Crosse, *op. cit.*, p. 94.

⁴⁴ Charles Boner, *op. cit.*, p. 22.

⁴⁵ Andrew F. Crosse, *op. cit.*, p. 94.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 94.

⁴⁷ John Paget, *op. cit.*, p. 144.

British travellers is the evening promenade, presented by James Skene as “a crowd of fashionably-dressed ladies and gentlemen ... on foot, on horseback and in handsome carriages”⁴⁸. In the following fragment, John Paget gives us a depiction of the main promenade, but also expresses his criticism towards the few entertainments offered by the authorities: “at six the beau monde makes its appearance, the gipsy band strikes up its joyous notes, and till eight the promenade of Mehadia is gay with music and beauty. A bad German theatre and an occasional ball add to the amusements of those who like them, but there is a want of some common place of reunion, which prevents the society coming together as much as it otherwise would”⁴⁹.

Although the sympathy of the British travellers who travel in the Banat and Transylvania is usually directed towards the Hungarian nobility, when they visit Băile Herculane, these writers are impressed by the variety of the visitors who enjoy the balneoclimatic resort. As John Paget puts it, “besides receiving occasionally members of every other part of the Austrian dominions, a rich Boyard from Wallachia, an uncouth prince from Servia, and a vagabond Englishman, may often be seen mingling with the gay groups on the evening promenade”⁵⁰.

The Romanian Peasants

This resort, the baths of Mehadia, which takes its name from the Roman colony “Ad Mediam”, is usually one of the first tourist attractions for the British traveller. Therefore, this is the place where many authors notice the costume of the Romanian peasant for the first time. Charles Boner’s book, *Transylvania: Its Product and Its People*, opens with a cover which has a coloured illustration representing a woman from Mehadia. He pays special attention to the elements that compose the costume. “The dress of the native women, too, is bright with colour”⁵¹. A main component is the “obrescha”, described by Charles Boner as “a broad girdle with red fringe hanging to the instep, and worn over the white shift”, which “gives them occasionally, as they walk along the road with the long red dishevelled web flaunting in the wind, a wild witch-like air”⁵². He notices that some women wear “a shawl wound round their heads, most of them to row of coloured beads across their forehead; and here and there was one with a head-gear, which from its shape and colour and arrangement reminded you at once of the Neapolitans”⁵³.

⁴⁸ James Skene, *op. cit.*, p. 186.

⁴⁹ John Paget, *op. cit.*, p. 144.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 143.

⁵¹ Charles Boner, *op. cit.*, p. 22.

⁵² *Ibidem*, p. 22.

⁵³ *Ibidem*, p. 22.

The dress of the peasants is considered by him as an exotic element, concluding that “in their whole appearance was something which spoke of the South”⁵⁴.

If for some of the British travellers, the traditional costume indicates the Romanians’ mysterious Oriental-exotic appertenance, for others, it is a proof of their Dacian-Roman ancestry. On his way from Orșova to Herculane, John Paget also takes interest in the Romanian women’s dress, which is compared to the Dacian clothing⁵⁵. According to him, “no dress was ever less adapted to conceal the form”, since “the close-fitting apron seems rather intended to display to the greatest advantage the Venus-like proportions of the figure”, nor are “the beauties of the youthful bust less delicately outlined by the tight linen shirt”⁵⁶.

The general attribute in the description of the peasants and their background is their picturesque. During his stay at Herculane, Major E.C. Johnson, observes the costume of the Romanian peasants from the Banat for the first time. The image of the Romanian peasant surprises him in the morning. The whole landscape is a pleasant surprise and the inhabitants of the region seem to be part of the picturesque perspective. Here is his reaction, when he wakes up in his hotel room: “On all sides were to be seen strange figures. Men in Tartar fur caps, sheepskin jackets with the fur outwards, shirts with the tails outside, loose white trousers, and either Russian boots, or the bottoms of trousers tucked into a sort of gaiter, made of a piece of rough cloth, over which a sort of sandal was bound. The women, who had come to bring the morning milk, wore large white handkerchiefs over the head, and tied over the chin, and a kind of loose chemise with baggy sleeves, which they generally tuck up at the elbow. This chemise, which is universally worn, reaches the ankle, and is open down to the waist. It has strings with which to fasten it round the neck and waist, when the sleeves are down, and over it is worn a belt or girdle, from which is suspended the obreska, which I saw on the Wallchs at Bucharest, the fringe being of black and scarlet strips, and reaching to the ankle”⁵⁷.

The costume of the women is described carefully and minutely: “Many of the women wore nothing but the one loose, white garment, with sleeves tucked up, and the obreska round the waist, the fringe being blown about in all directions whenever a little breeze got up. Most of them had a handkerchief, twisted turban-like round the head, and plain, round features, and Swiss-like straw hats showed their Saxon origin”⁵⁸.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 22.

⁵⁵ John Paget, *op. cit.*, p. 140.

⁵⁶ *Ibidem*, p. 141.

⁵⁷ Major E. C. Johnson, *op. cit.*, p. 141-142.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 143.

This perception of the peasants of the Banat as “strange figures” coming from an immemorial past is a leitmotif in the 19th century British travel literature which describes the Romanian lands. As the works that analyze 19th century travel literature to Eastern Europe demonstrate, the British travellers often use prejudices and stereotypes concerning the backwardness and primitiveness of this space⁵⁹.

If Charles Boner, Andrew F. Crosse and Major E. C. Johnson perceive the Romanian woman as representing the exotic remote Other, Elizabeth Mazuchelli has a different attitude. She feels closer to them and she expresses her admiration both for the physical and moral qualities of the peasant in the Banat. The British lady is fascinated with the Romanian costume and pays a special attention to some aspects of the Romanian women’s daily life. She admires the natural grace of these women who spin even while walking: “Coming to us are three Wallachian women, trudging merrily along the road, and spinning as they go. How graceful they are, and what lovely faces, half Roman, half Grecian, look up at us smiling, as they pass – their fringes flying out behind them like peacock’s fans!

Now and then we meet a whole family, consisting of two, and sometimes three generations, huddled together in one of the long country carts, from the open ladder-like sides of which hang just such gourds and leather bottles as we read of in Scripture”⁶⁰.

Herculane is the place where Elizabeth Mazuchelli discovers the irresistible beauty of the Romanian women: “I would, however, warn those of the stronger sex who may happen to be highly susceptible to the tender passion, to think twice ere they come, for the bewitching beauty of these daughters of Roumania and Transylvania is perfectly irresistible, and few there are, I suspect, who, after a sojourn here, could leave entirely heart-whole”⁶¹.

Forgetting about other labelling characterizations, many British travellers are fascinated by the eternal feminine beauty. During a short walk in the resort, James Skene notices two beautiful women seating on a bench, probably mother and daughter. The traveller does not say anything about the

⁵⁹On the construction of modern representations of Romania, see Pia Brînzeu, *Corridors of Mirrors...*, Timișoara, Amarcord, 1997; On the British representations of 18th-19th Romania, see Carmen Andraș, *România și imaginile ei în literatura de călătorie britanică*, Cluj-Napoca, Dacia, 2003; On the 19th British images of Transylvania, see Carmen Andraș, “The Image of Transylvania in English Literature”, in *Journal of Dracula Studies* 1, 1999, p. 38-47

<http://www.blooferland.com/drc/images/6/60/01Andras.rtf> on 27/06/2005; Marius Crișan, “The Land between Good and Evil: Stoker’s Transylvania”, in *English Studies 2007*, Torino, Trauben, 2007, p. 55-78.

⁶⁰ Elizabeth Mazuchelli, *op. cit.*, p. 35.

⁶¹ *Ibidem*, p. 40.

women's nationality, but he remarks that the young woman is "perfectly lovely"⁶² and tries to guess the topic of her dialogue.

The beauty of the native women in Herculane is praised in all travelogues. Nevertheless, the misogynist Charles Boner tells the story in a different way. He writes about the village of Pecinișca, whose women are famed for their beauty. His mocking tone is subtle, but the irony can be read in the lines describing the peasant women's arrival in Mehadia: "In the season they come daily to Mehadia with fruit, flowers, milk and honey for the visitors, and if report speaks truth the younger generation of that village is a mixed race, with elements as mingled and manifold as the various nationalities that yearly visit Mehadia"⁶³.

Contrary to Charles Boner's judgment, in Elizabeth Mazuchelli's imagination, the beauty of the local women is associated with purity. She describes the scene in which a young peasant comes to fill her pitcher at the fountain. "Like the majority of Wallachian women she is very lovely" writes Elizabeth Mazuchelli. Impressed by the "noble and unfettered grace in her dress and carriage", she exclaims: "How well, too, her Juno-like head, adorned with gold coins, is set on her shoulders! Standing beneath the ancient statue of the pagan god, what a model she would form for an artist!"⁶⁴.

In the train station of Herculane, Elizabeth Mazuchelli tries to convince a young countrywoman to sell her beautiful *obreska*, but she would not renounce to it even for 50 florins. A Magyar passenger explains that she was not using money like all the peasants who were relying on barter. The British lady admires this attitude and emphasises the contrast between the poor of the Occidental Europe who have a different approach towards money, on the one hand, and that of the peasants of the Eastern Europe: "I could not help thinking how favourably these Wallachian peasantry, as well as the Slovaks, contrast with our own poor – a supposition that was very soon confirmed"⁶⁵.

Surrounding Landscapes

The view from the resort is praised by all travellers, and many of them write about "the white precipitous rocks, which make the valley so picturesque"⁶⁶. The heat is so great that uncommon species such as the tarantula and scorpion are found in the region. According to John Paget, the advantage of the precipitous rocks is that the twilight comes sooner and the hot summer days are ended with long and cool evenings, ideal for promenade.

⁶² James Skene, *op. cit.*, p. 188.

⁶³ Charles Boner, *op. cit.*, p. 23.

⁶⁴ Elizabeth Mazuchelli, *op. cit.*, p. 40.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 41.

⁶⁶ John Paget, *op. cit.*, p. 144.

Several British travellers consider that “there are few bathing- places that can boast so really beautiful a neighbourhood”⁶⁷. Even the grumpy James Skene accepts that the resort “is certainly a very pretty place”⁶⁸ and visits several attractions in the region. John Paget writes about the numerous excursions in the area, referring to some places of attraction, such as the waterfall or the robbers’ cave. The most adventurous escape is certainly ascending the mountains around the resort⁶⁹.

A walk in the forest is irresistible for the British travellers. When Major E.C. Johnson wakes up in his hotel room, he sees that “the scenery was very grand”⁷⁰. He takes the path which follows the valley of the Cerna and describes enthusiastically “the beautiful wood”. The sunrise is presented in a pantheistic vision: “...the varied greens brought out vividly by the rising sun, which threw dazzling flashes of light through the overhanging branches. Myriads of insects humming their morning hymn, and the soft murmur of the water, as they bubbled and struggled over the little rocks below, made a sweet and solemn choir doing morning service to the rising solar god in this, Nature’s cathedral of foliage”⁷¹.

Major E. C. Johnson is impressed by the beauty of the gorge of the Cerna and describes it as a typically romantic place, concluding that this would be a perfect subject for the greatest painters’ works: “The romantic gorge of the Czerna is here at its narrowest and grandest. Limestone rocks tower up abruptly on either side, thickly wooded at the base, and covered higher up with every species of mountain shrub, lichen, and fern, while, at the top of all, the sharp jagged outline of the base crags stands out in bold relief against the cobalt sky.... I therefore wandered on through this lovely wood...

Oh, for a Cowper, a Rogers, or a Turner, to do justice to such an exquisite spot! ”⁷². In the same way, Andrew Crosse considers that “the situation of Hercules-Bad is extremely romantic”, as “above the narrow rocky valley rise bare limestone peaks, girdled with rich forests of every variety of foliage”⁷³.

When Elizabeth Mazuchelli visits the sulphurous grottoes and climbs the mountain to the spring which is the source of *Thermae Herculis*, she thinks that “nothing can be more romantic than the situation of this little watering place, which is here a foaming torrent clear as crystal”⁷⁴.

⁶⁷ *Ibidem*, p. 144.

⁶⁸ James Skene, *op. cit.*, p. 183.

⁶⁹ John Paget, *op. cit.*, p. 144.

⁷⁰ Major E.C. Johnson, *op. cit.*, p. 140.

⁷¹ *Ibidem*, p. 143.

⁷² *Ibidem*, p. 144.

⁷³ Andrew Crosse, *op. cit.*, p. 93.

⁷⁴ Elizabeth Mazuchelli, *op. cit.*, p. 40

Grandeur, picturesque, sublime, exquisiteness, beauty and purity are all general marks of the romantic literary scenery unspoilt by human intervention. This time, the remoteness of the land and its difficult accessibility, its primitivism and exoticism, are perceived as the last traces of a traditional way of life far from Western civilization. Natural beauty is valued in a more appreciative way than the modernity of the resorts' architecture and facilities, which, except the distinctiveness of its multiethnic social composition, are common features to be found in any up-to-date European health resort.

Advertising the Health Resort, Travel Itineraries, and Instructions for the Visitors

Băile Herculane is one of the few Romanian places depicted in 19th century British travel literature in a favourable light. Even more, the British travellers consider it worthy for advertising in Great Britain, its most valuable attractions being an interesting journey, be it by train or boat, to the Banat, the picturesque and romantic settings, the curative properties of the waters, the modern facilities and buildings, the well organized leisure time, the multicultural background, and last but not least, the beauty of the peasant women. Based on this argumentation, the authors often invite their fellow citizens to visit the resort. Charles Boner, for example, considers that "great improvements have been made in the last few years" and suggests that instead of going each year to some well known places such as to Baden, Homburg, or to Ems, "where the same scenes and the people are seen over and over again, English pleasure-seekers" could head to more romantic and picturesque places "where they would see picturesque costumes, beautiful scenery and new modes of life, without having to rough it or to give up those conveniences in absence of which such a journey would hardly be pleasurable"⁷⁵.

He even recommends the itinerary for any British traveller: from London to Timișoara by train, from Timișoara to Baziaș by railroad too, from Baziaș to Orșova by boat. The boat trip from Baziaș to Orșova is fascinating indeed, since it is represented as magnificent in all British travelogues of the 19th century. According to Charles Boner, from Baziaș to Orșova, the traveller would have the chance to see in a few hours, the most picturesque part of the whole Danube. From Orșova to Herculane, he proposes a carriage trip. The author of *Transylvania: Its Product and Its People*, assures the British traveller that he or she would have "a very gay and pleasant sojourn" at Herculane⁷⁶. This itinerary London – Timișoara – Baziaș – Orșova - Herculane is not followed by all the 19th century, travellers, but owing to Charles Boner's reputation among the British readers interested in this corner of Europe, there might have been some tourists who followed it.

⁷⁵ Charles Boner, *op. cit.*, p. 24.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 24.

James Skene notes that, because of the “most efficacious” effect of the waters, his English fellow countrymen might visit the baths “with satisfaction and advantage” and proposes the train route from London to Vienna and from there by boat to Orșova⁷⁷.

Elizabeth Mazuchelli’s conclusion is that the hotels, with their terraced gardens, Grecian vases, statues, and many flowers, the variety of races, and the festivities that take place daily during the season make Băile Herculane an unrivalled resort. For the British lady, as well as for all the travellers who wrote about 19th century Herculane, this resort is the place where “nature and art alike combine to render a summer’s sojourn delightful”⁷⁸.

This synthetic view upon the perception of Herculane in the 19th century British travel literature, points to a world whose elements are still alive, although many of the buildings and places described in the travelogues are in a state of ruin today. The hope that the 21st century Herculane will regain its brightness can be read through the lines of this paper.

⁷⁷ James Skene, *op. cit.*, p. 183.

⁷⁸ Elizabeth Mazuchelli, *op. cit.*, p. 40.

THE ELITE OF CLUJ AND ITS IMAGES IN THE NINETEENTH CENTURY BRITISH TRAVEL ACCOUNTS¹

Adriana Tămășan (Cupcea),

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

***Abstract:** The study analyses the perceptions of the urban society in Cluj reflected in the 19th century British travel accounts. The research follows such coordinates as the relation between the social expectations and the encountered realities by the British travellers and between the proper or improper pre-built images. Other coordinates of this study are the ratio between the pre-existing mental structures and the discovered realities, the shaping of stereotypes and the ideological influences in this respect. The structure of this study is based on issues approached by the British accounts in the second half of the 19th century. The analysis includes topics like: the local elite, the status of women, education, local personalities and the role of the clergymen.*

***Keywords:** Cluj; Transylvania; the elite; perceptions; images; the British travel literature; the 19th century.*

Introduction

The consolidation of the British imperial power began after the Romantic era. Therefore, the period 1835–1910 witnessed the emerging of Victorian Britain as the world dominant force of the period, which was also concerned about the development or decay of other empires, depending on its economic, political and military interests. That is why the British observers in different parts of the world did not apply only colonial politics there, but they also functioned as emissaries of the British Empire, even if in disguise, prepared to make a thorough documentation in the field. Consequently, while the British Empire continued to expand, a great number of travellers, explorers, soldiers, diplomats, missionaries and natural historians travelled to its exotic parts. Many of them published accounts of their experiences, probably engaged in an official secret mission or stimulated by the prospective financial gains and by the existence of a large public for their writings. The British audience of that time was interested in narratives about unknown worlds and cultures and any kind of exotic details concerning them. Transylvania triggered the interest of the British travellers not only because of intermediality of its geographical position, but also on the account of the peripheral character of its economy, political and cultural situation at the crossroad of several empires.

This study constitutes a small part of my imagology research about the British travel writings concerning the town of Cluj. I will focus on the subject of the urban nobility because the British itineraries often intersected with the Transylvanian aristocratic circles. Therefore, the British travellers' impressions

¹This work was supported by CNCSIS –UEFISCSU, project number PNII 762 – IDEI code 1656/2008.

about Transylvania reflected the cultural priorities of its Hungarian inhabitants², which represented the intellectual, social, political and economical elite of the province.

The British travellers in Transylvania, whose narratives will be analyzed in this study, are: the physician Lord Paget³, reverend J. R. Beard, the writers Charles Boner and Andrew F. Crosse, member of the Chemistry Society in England.

The town and its people

Capital of the Great Principality of Transylvania during the Habsburg period and the second city after Budapest under the Austro-Hungarian rule, Cluj is described in the British travel literature as a territory of cultural interference between the West and the East. Accordingly, the 19th century city of Cluj was more like an intermediary periphery, incorporating both civilized and exotic features that transformed Cluj in a hybrid space experiencing equally modernizing and traditional evolutions.

This duality presented in a Manichean manner (European vs. barbarianism) constitutes the main frame for the British travellers' description of the city. Consequently, the alternation of these characteristics (civilized vs. wilderness) marked the distinctiveness of the place. Consequently, the perceptions of the British travellers vacillated between approval and critique, and sometimes irony.

The arrogant and superior attitude of a civilized European, appealing to the Western values, manifests itself from the entrance in the town. Examining the civil architecture, as an indicator of the living standards and degree of civilization, John Paget compares the Transylvanian town's architectural values and principles with those of other famous cities, London or Paris, outlining that "Klausenburg can lay no claim to figure as a European capital, yet it possesses

²Carmen Andraş, "The Image of Transylvania in English Literature", in *Journal of Dracula Studies* 1, 1999, p. 38-47

<http://www.blooferland.com/drc/images/6/60/01Andras.rtf> on 27/06/2005

³John Paget was a very interesting character, who belonged both to the history of Britain and Transylvania. He was born in a British noble family in 1835 and he attended the Unitarian College in Manchester. He also obtained a doctorate degree in medicine, but he gave up his career in 1835 and dedicated himself to worldwide travel, Transylvania included. In 1837, he met in Rome Polyxena Wesselényi (daughter of Baron József Wesselényi, and former wife of the Transylvanian Baron László Bánffy Losonc), whom he married. They established themselves in the village of Ghiriş-Arieş (Câmpia Turzii), where he built an English-style mansion. He died in 1892. On his wish, he was buried in Cluj. In 1847, he was invested with the Hungarian citizenship. See Liviu Stoica, Gheorghe Stoica, Gabriela Popa (coord.), *Castles & fortresses in Transylvania: Cluj County. Castele și cetăți din Transilvania: Județul Cluj*, Cluj-Napoca, Clujonline, 2008.

Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu-Mureș, XIII/2010.

some few houses which would make a respectable appearance in London or Paris⁴.

The nobility had an important place in the British travel writings because all the travellers established connections within this social class. This affiliation influenced their description of the city. But despite this situation, especially in the case of those visiting the city at the beginning of the 19th century, the general impression about the city seemed to characterize the description of the local aristocracy.

To support this assumption, John Paget suggests a certain incompatibility between the statuses of the local nobles and the presumed abilities and life expectations of a noble in the European perception. Therefore, one negative aspect noticed by the British travellers is that the nobles were unable to provide the maintenance of their wealth and to use it wisely, despite the façade luxury of their beautiful and handsome houses. This idea was explained during a long discussion about the difficult financial situation and mismanaging of finances. Unsatisfied by this situation, the British travellers critically elaborated a list of the biggest mistakes made by the local nobility in the management of their own fortunes. One of the contradictions they noticed was that in spite of the fact that the nobles owned large domains of twenty, thirty villages, they had debts and problems because of the lack of cash. Their habit of not keeping account of natural incomes⁵ was also considered by the British travellers as a naïve, but fatal mistakes for the welfare of the nobility. All these, along with the lack of the banks and bankers in the region, and that of a financial legislation, replaced with elementary economical customs, were interpreted by the travellers as incapacity to connect to the Western civilization.

Social life

John Paget maintained the same intransigent attitude regarding the elite's social events. He notices a hybrid society trying to clutch itself to the standards of the European elite. In fact, the mixture of local behaviours, attitudes and customs with Western elements generated John Paget's ironical attitude. One example was the women's clothing. They combined the trends of European fashion with the local custom of overdressing themselves⁶.

The taste for the exotic can be noticed in the descriptions of the nobility's culinary tastes. The variety of plates and savours delighted the British travellers, never missing from the parties "a large table crowded with tea-urns, cups and saucers, cakes and sweetmeats, bonbons, ices, a large bottle of rum to

⁴John Paget, *Hungary and Transylvania with Remarks on their Condition*, London, John Murray Albemarle Street, 1855, p. 236.

⁵*Ibidem*.

⁶*Ibidem*, p. 241.

take with tea, after the Russian fashion, and I know not what else, of tempting delicacies besides⁷.

These images suggest the obsession for an oriental luxury, which, along with the usual scandals after the parties and the custom to have gipsy bands performing at the soirées⁸, prove the increasing orientalisation of the nobility in Cluj.

John Paget's acrimonious attitude is different from that of the majority of British travellers in Transylvania. For example, Charles Boner, who also noticed the ladies' tendency to overdress themselves, described the local fashion without any negative comments about it. On the other hand, Boner was surprised by the lack of an ethnotype in the case of Hungarian women and Hungarians, in general. Moreover, in what the Hungarians were concerned, he was also very confused by the combination of certain oriental and English typical features, *fair*, in his expression⁹. The explanation he found for this situation related both to the geographical and human, even biological duality of this place. He considered that the Hungarians are the transition "between the inhabitant of the West and Oriental, but without the Oriental indolence"¹⁰.

The British travellers' description of high society in Cluj bears similarities with their own culture especially when it comes about occupations and leisure. Consequently, they all could identify in Cluj certain elements such as theatre, library, casino, visits and the worldly soirees, the strolls in the parks, the practice of hunting and of racings specific to a genuine urban European society.

In contrast, the description of private and quotidian life in Cluj limited itself to only mentioning certain practices and customs. The limited attention paid by the British travellers to the European, civilized character of society in Cluj reveals their obvious interest in local differential, exotic details that could favour some referential operations¹¹.

Women's status

One of the travel writings' privileged subjects was the profile of the women belonging to the local elite. The women were a pleasant surprise to the travellers, owing to their diplomatic and natural attitude. If the description of the local society was similar to any other provincial society characterized by a

⁷ *Ibidem*.

⁸ *Ibidem*, p.237.

⁹ Charles Boner, *Transylvania its Products and its People*, Longmans, Green, London, Reader and Dyer, 1865, p.439.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ Mihaela Grancea, *Călători străini prin Principatele Dunărene, Transilvania și Banat (1683-1789). Identitate și alteritate*, Sibiu, Editura Universității Lucian Blaga, 2000, p. 149.

predisposition to scandalmonger, the woman's profile exceeded any cultural and material attributes of the city of Cluj. Described as active, tactful, cultivated and sophisticated presences, they were in the same time "the ornament of any society in which they might be placed"¹².

Even if the ladies' literary education was not exceptional, the British travellers tended to appreciate their instruction, their familiarity with Byron, Scott or Darwin¹³'s writings and also their fluency in English. They also appreciated the women's natural public attitude, their malleability in the social context in comparison to their English counterparts. John Paget, for example, mentions being impressed especially by "the freedom with which political and religious discussions were often carried on before ladies here, and by the interest and share they took in it."¹⁴ In Transylvania, I never heard a lady insulted by an apology for speaking in her presence of subjects which interested her husband, her father, or her brother"¹⁵.

In describing the open, tolerant society of Cluj, unbound by the rules of the English conservatism, the authors underlined the importance of the Protestant component, permissive in the field of family law, even in delicate questions for the Catholic rhetoric, like the separation of the husband and wife and the custody of the children: "In case of divorce, when the character of the wife is unimpeached, the whole of the children are left in the care of the mother till the age of seven, and the girls during their whole lives. Divorces are far from uncommon, among Protestants of Transylvania...They are commonly obtained by the wife against the husband on the plea of ill treatment, inveterate dislike, impossibility of living together, or the employment of threats or force to accomplish the marriage...she retains all her property and rights unimpaired. It is curious that very few cases occur in which they do not marry again quite as well as before"¹⁶.

These observations concerning the ladies' position in the society favoured the British travellers' analysis of their condition in Transylvania. They insisted on the differences in women's social status in Cluj and their own society, underlining the inauguration of a kind of civil and political emancipation of the ladies in Transylvania in comparison to their home situation. Therefore, the British authors outlined the noble widows' right to send their representatives in the county meetings in order to support their views and extension of the husband's protection on woman, even after his death. It is also mentioned that the women belonging to the Transylvanian elite kept their

¹²John Paget, *op.cit.*, p. 254.

¹³Andrew F. Crosse, *Round About the Carpathians*, London, Edinburgh, William Blackwood and Sons, p. 90.

¹⁴John Paget, *op.cit.*, p. 254.

¹⁵*Ibidem*, p. 254.

¹⁶*Ibidem*, p. 254.

maiden name and the actions in court regarding their property were conducted on her behalf even during the life of her husband.

Overall, the travellers' accounts about the women's situation may be interpreted as a general plea for social liberalization. The pattern of Cluj is for the British authors an evidence of a successful model, a balanced combination of conservatism and liberalism.

Education

Education was another debated subject by the British authors, because it represented a reference point through the negative differentiation in comparison to Western societies. Thus, the boys' entrusting to a guardian clergyman, "who were little than a servant"¹⁷, in order to assure them a high quality education, were elements of an ineffective education system. The result was in the travellers' opinion the inducement of a sense of superiority over the others in the mind of young boys and their transformation into spoiled offsprings, who were receiving everything from the family, without any effort, from the youngest age until his entrance in a public office, provided of course, by the family.

On the other hand, they noticed that the girls were not possible candidates for public offices. The authors were considering that their education was not a major concern of the society, because they were assigned in this respect to their mothers, who were helped by foreign governesses. A good thing, according to the British observers, was that the girls were exempt from such errors arising from the excess of zeal like in the case of the boys' education.

Personalities

The British travellers described the local nobility as enlightened elite, who focused on the idea of progress. They also made several portraits of the local nobilities, underlining their specific characteristics. One example of human virtue was Count Bethlen János "who possesses a voice of greater depth and sweetness than I ever remember to have heard. His manner is calm, but earnest and persuasive in the highest degree. He is generally accused of being too lazy to take such an active share in public affairs as his talents and eloquence demand of him"¹⁸.

Or for the second half of the 19th century, Andrew F. Crosse described Baron Eötvös as "one of the most liberal-minded and enlightened thinkers of the day"¹⁹. The author added a list of local names to these portrays depending on qualities like the eloquence, writing and public affair skills. The best orators,

¹⁷*Ibidem*, p. 252.

¹⁸*Ibidem*, p. 247.

¹⁹Andrew F. Crosse, *op. cit.*, p. 299.

alongside Bethlen János, were Baron **Kemény** Domokos, Zejk Joseph and Count Teleki Domokos. The nobles' eloquence was doubled by their writing skills. By approaching social problems, they created an enlightened and moralist literature. The British travellers considered that these literary manifestations were the results of the Enlightenment influences on different personalities of the local elite.

Among all these writings, the British travellers tended to value those of Baron Eötvös, whose ideas and efforts were focused on the education of all social classes: "With this end aim he worked unceasingly. He held the post of Minister of Cultus and Education in the first independent Hungarian Ministry in 1848, but withdrew in consequence of political differences with his colleagues. Again in 1867 he held the same porte-feuille under Count Andrassy, but died in 1870, universally regretted. His best known literary productions are two novels, *The Carthusian* and *The Village Notary*. The latter highly-interesting, indeed dramatic story, may be recommended to any one who desires to know what really were the sufferings entailed upon the peasantry under the old system of forced labour. It was the Uncle Tom's Cabin of that day, and of the cause he had: the abolition of serfdom"²⁰.

Unfortunately, the Transylvanian School represented by the Romanian Enlightenment scholars did not constitute a point of interest in British travel literature. This omission might be the result of the pre-ordained itineraries of the travellers, itineraries which avoided the Romanian intellectual circles²¹.

The British authors noticed that nobility's ideological affinity with the West resulted in their feeling of an intellectual and spiritual superiority. This kind of superiority combined with an ethnical self-pride determined the nobles to consider themselves the "Englishmen of the East", in Andrew F. Crosse's remark after a conversation with a baroness.

The consequence of this situation was form without substance, a result outlined by Crosse and familiar to the members of the local elite. To illustrate this feature of the local nobility, the author describes the discussion with a baroness, who told him about a young noble, "who went over to England and came back in raptures with everything, and tried to turn everything upside down at home without accommodating his new ideas to the circumstances that were firmly rooted here. You may see him now sit down to dinner with an English dresscoat over his red Hungarian waistcoat. His freaks went far beyond this, and he came to be known as the savage Englishmen"²².

²⁰ *Ibidem*, p. 299.

²¹ See Carmen Andraș, *România și imaginile ei în literatura de călătorie britanică*, Cluj-Napoca, Dacia, 2003.

²² Andrew Crosse, *op. cit.*, p. 300.

The clergymen

In what the clergymen of Cluj are concerned, the British travel relations mentioned only the Protestants, since Protestantism was perceived as the depository and supporting force for spreading of the enlightened ideas among the secular elite. Former teachers, merchants and landowners, the Protestant clergymen are described by the British travellers as contiguous and subordinated to the secular gentry. This situation was mainly the result of the clergymen's financial dependence on the nobility's support. The travellers saw a danger to their proper social status in this financial dependency of the clergymen²³. In other cases, the clergymen were suspected of flattery or corruption (this for those with high honours, who were judging ecclesiastical cases). If some British travellers were mainly interested in the financial situation of the ecclesiastical elite, others, with a theological background, focused on the intellectual qualities of the clergy. For example, prominent members of the Unitarian community in Cluj, such as Brassai, teacher, director of the Unitarian College in Cluj and John Kriza, pastor of the Unitarian Church in Cluj were appreciated for their editorial activity, theological writings and translations²⁴. The Hungarian Scholars constituted models of human virtue and intellectual perfection, a reference point for the Transylvanian urban intellectual life in the British travellers' opinion.

Academic personalities, people of an extraordinary erudition and enlightened thinking were also mentioned in the British travel descriptions during the second half of the 19th century. One name frequently mentioned is that of a teacher and archaeologist named Finály, who provides the foreigners with valuable historical information about the local history and the collections of the Museum of Roman pieces in Cluj.

Conclusions

In conclusion, one can notice the attention British travel writings were paying to the subject of secular aristocracy in Cluj. This was the consequence of an intentional orientation of the travellers toward the Protestant aristocratic circles of Cluj and Transylvania in general and therefore by a more intimate knowledge of them.

Although critical in their remarks about the local elite, the observers could not omit the acknowledgement of the Hungarian nobility's appertenance to the Western world. Religious affinities played an important role in generating this acceptance. The Protestant religion was crucial in this respect. The British travellers even attempted a forced analogy between the Hungarian and the

²³ John Paget, *op. cit.*, p. 243.

²⁴J. R. Beard, *Unitarianism Exhibited in its Actual Condition*, London, Simpkin Marshall and Co. Ave Maria Lane, 1846, p. 312, 313.

English, as an expression of the gradual formation of the civilized, superior Hungarian stereotype.

ORAȘELE UNIVERSITARE ALE EUROPEI ȘI STUDENȚII ROMÂNI (SFÂRȘITUL SECOLULUI XIX - ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX)¹

Cornel Sigmirean,

Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu-Mureș

Abstract: *University Cities in Europe and the Romanian Students (the End of the 19th Century – the Beginning of the 20th Century).* Between the years 1850-1918, about 7000 young Romanians followed their studies at universities from Central and Western Europe. With rural origins and coming from families of farmers, priests, schoolmasters, the Romanian young students lived unique experiences in the great university metropolises. Student life and the habitual fashionable life of the cafés, with balls and soirées, contributed to the moulding of new cultural patterns in the future intellectuals' consciousness. The city was a civilizing agent, a vector of modernity.

Keywords: *university city; Romanian students; assuming modernity.*

Aflat la studii la Leipzig, Horia Petra Petrescu, într-o scrisoare către canonicul Ioan Micu Moldovan, nu-și putea stăpâni emoția întâlnirii cu marele oraș universitar: „Viața studentească pe care o duc pe aicea e foarte potrivită. Am ce îmi trebuie ca nutremânt spiritual. O să-mi umplu tolba cu proviziuni când voi pleca de pe locurile pe unde a călcat Schiller și Goethe și Richard Wagner și sunt fericit că m-am ales cel puțin cu praful, care l-au călcat ei în picioare”².

Asemenea sentimente trăiau majoritatea tinerilor care luau contact cu marile metropole universitare în secolul al XIX-lea, când un număr tot mai mare de români încep să frecventeze universitățile, politehnicile, școlile superioare, academiile de arte frumoase, conservatorul³. Emoția întâlnirii cu marile orașe, cu alte spații de cultură și civilizație era cu atât mai mare cu cât majoritatea intelectualității românești din secolul al XX-lea se definește genetic drept *intelectualitatea primei generații*⁴. Dintr-o analiză realizată pe un eșantion de 3.250 de studenți români din Transilvania, care între 1867-1918 au urmat studii la universitățile europene, rezultă că 25,93% proveneau din familii de agricultori⁵. Ca origine geografică, majoritatea veneau din mediul rural, în condițiile în care la începutul secolului al XIX-lea 85,90% dintre români își

¹This work was supported by CNCSIS –UEFISCSU, project number PNII 762 – IDEI code 1656/2008.

²Arhivele Naționale. Direcția Județeană Cluj, *Fond Ioan Micu Moldovan (Scrisori primite)*, Dosar 13902, f. 3.

³Pentru itinerariile universitare ale formării intelectualității românești, vezi Lucian Năstasă, *Itinerarii spre lumea savantă. Tinerii din spațiul românesc la studii în străinătate (1864-1944)*, Cluj-Napoca, Limes, 2006.

⁴Vezi Elena Siupur, *Intelectuali, elite, clase politice moderne în sud-estul european. Secolul XIX*, București, Domino, 2004, p. 26.

⁵Cornel Sigmirean, *Istoria formării intelectualității din Transilvania și Banat în epoca premodernă*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 219.

asigurau veniturile din agricultură. În 1880, doar 82.000 de români trăiau în orașe, reprezentând doar 3,4% din totalul românilor care trăiau în Ungaria istorică⁶. Dar, prin învățătură, prin școală, adolescenții din clasele de jos ale societății au căutat ca prin viitoarele profesii intelectuale, dobândite prin studii, să realizeze trecerea într-o nouă categorie socială. Instruirea reprezenta principala cale de ascensiune socială, un fenomen general al secolului al XIX-lea, perioada unei expansiuni universitare fără precedent. La mijlocul secolului al XIX-lea în întreaga Europă erau 250 de universități⁷.

Astfel, între anii 1867-1918, circa 7.000 de tineri români au studiat la universitățile din Europa Centrală și de Vest. Rețeaua universitară de formare a intelectualității românești cuprinde peste 84 de academii și universități din Europa. Majoritatea intelectualilor români din Transilvania, circa 90%, au frecventat universitățile și akademiile din Imperiul austro-ungar, de la Cluj, Budapesta, Viena, mai puțini la universitățile din Germania, Franța, Bulgaria, Italia⁸.

Indiscutabil, societatea modernă românească din Transilvania s-a născut ca rezultat al factorilor endogeni, prin politica promovată de Viena. Dar, așa cum remarcă istoricul Keith Hitchins, în acest proces un loc aparte l-a ocupat intelectualitatea formată în universitățile din Europa, ca principal mediator între lumea rurală din care provenea și societatea urbană, cosmopolită⁹. Experiențele universitare din anii formării intelectuale au avut un rol major în asumarea valorilor Europei moderne.

Orașele universitare, orașele Europei în general, în secolul al XIX-lea, prin noul urbanism geometric, cu marile edificii, gări, teatre, opera, bănci, parcuri întrețin mitul optimismului și al modernității.

La Cluj, unde între 1872-1918 au studiat peste 2.650 de tineri români, orașul a căpătat la începutul secolului al XIX-lea trăsăturile specifice metropolei universitare. Universitatea "Francis Josif", care în anul universitar 1912-1913 avea 2.124 de studenți, se completa, ca învățământ superior, cu Academia Regală de Agricultură Cluj-Mănăștur, Academia Regală de Comerț, Conservatorul, Institutul Superior de Desen și institutele teologice, romano-catolic, reformat și unitarian. Numărând peste 50.000 de locuitori în anul 1900, Clujul reunea numeroase edificii de cultură: Muzeul Ardelean, Muzeul de Arte și Meserii, Muzeul Tehnologic, Muzeul de Relicve, Teatrul, mutat în 1906 în

⁶*Ibidem*, p. 205.

⁷Vezi pe larg *Christophe Charle, Intelectualii în Europa secolului al XIX-lea. Eșeu de istorie comparată*, Iași, Editura Institutul European, 2002; *Idem, La République des universitaires 1870-1940*, Paris, Seuil, 1994.

⁸Szögi László, în *Studenți români la Universitățile din Europa* (lucrare în manuscris), reconstituie lista a 1820 de tineri români care între anii 1800-1918 au studiat la universitățile din afara Ungariei istorice.

⁹Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii: mișcarea națională românească din Transilvania 1860/1914*, București, Editura Enciclopedică, 2000, p. 23.

noua clădire. Complexa lume urbană a orașului, formată din muncitori, funcționari, comercianți, profesori, militari, era animată de viața studentească, care reunea tineri maghiari, români, germani, evrei, sârbi, slovaci, croați și de alte etnii, relațiile dintre ei fiind marcate adeseori de raporturile politice care au caracterizat viața națiunilor din fostul Imperiu austro-ungar. “Bătălia pentru identitate națională” s-a reflectat parțial și în raporturile dintre studenți, stimulată și de liderii politici. În *Note zilnice*, protopopul greco-catolic al Clujului, Elie Dăianu, consemna în 10 octombrie 1902: „Azi tânărul Titiani a duelat cu Zolyomi, jurist și jurnalist, cu pistolul în Valea Chintiului. O gaură în aer și onoarea națională e „salvată”. Pe la 11,30 am văzut pe Fr. (Amos Frâncu, unul din liderii politici români – n.n.) în cafenea. Mi-a spus că e cam agitat până trece duelul. E mândru de acest rezultat pe care mi se pare că el l-a pregătit. El crede că făcând duelii din tineri, vom mântui cauza”¹⁰. Altfel, istoria universității consemnează participarea tinerilor, indiferent de naționalitate, în diferite asociații și societăți studențești, dintre care amintim: Uniunea de Ajutor și Autoinstruire a Studenților Farmaciști, Uniunea de Ajutorare a Studenților în Drept, Societatea de Științe Naturale, Clubul Athletic Sportiv, înființat în 1902, și alte asemenea asociații. Studentul român Ștefan Banfi înscris la Facultatea de Medicină, într-o scrisoare către Ioan Micu Moldovan, datată 16 ianuarie 1893, îi cerea un ajutor financiar, pentru că „profesorul Generisch i-a propus să devină membru al Societății de Științe Naturale și Medicină, unde i se impunea o taxă anuală și i se condiționa ca la festivitatea de primire să poarte un rând de haine noi”¹¹.

În viața studenților, un rol important îl aveau societățile organizate pe criterii naționale. Studenții români au creat, la inițiativa profesorului Grigore Silași, Societatea „Iulia”¹², care avea sediul în localul Casinei Române din Cluj. La ședințe, ținute conform statutului de două ori pe an, participa inclusiv intelectualitatea clujeană. Ședințele Societății deveneau adevărate evenimente mondene ale comunității românești din Cluj, luând caracterul unor serate sau concerte „împreunate cu dans”, cu participarea corului Societății „Iulia”. Atât pentru studenți, cât și pentru comunitatea românească din oraș, Societatea „Iulia” a devenit un adevărat centru cultural al românilor. În fiecare an era

¹⁰ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Cluj, *Fond Ilie Dăianu. Note zilnice din Cluj*, 23 septembrie 1902- 19 septembrie 1906, fila 12.

¹¹ Idem, *Fond Ioan Micu Moldovan*, Dosarul 9610, fila 1.

¹² Ioan Lupaș, „Societatea studențimii universitare „Iulia” din Cluj și activitatea membrilor ei”, în *Lumea universitară*, I, 2-3, 1922, p. 20-23; Onisifor Ghibu, *Universitatea Daciei Superioare*, în *Transilvania, Banat, Crișana, Maramureșul 1918-1929*, II, București, 1929, p. 864; Ștefan Manciu, „Studențimea universitară din Cluj și Societatea Iulia”, în *Ardealul*, nr. 11 din 25 martie 1944, p. 4-6; Eugenia Glodariu, „Din activitatea Societății „Iulia” a studenților români din Cluj”, în *Acta Musei Napocensis*, V, 1968, p. 239-249.

sărbătorită ziua de 3/15 mai 1848. Frecvent se organizau conferințe în cadrul cărora se țineau prelegeri despre figurile istorice din panteonul românesc.

Considerată incomodă pentru politica de atunci a statului ungar, la 25 noiembrie 1884, Ministrul de Interne, Tisza Kálmán a dispus desființarea Societății „Iulia”.

Încercările repetate ale studenților de a reînființa Societatea au eșuat. Ca urmare, viața culturală a studenților s-a orientat spre *Casina Română*. Aici, după moda timpului, studenții organizau serate, de regulă joia, când la Cluj era târgul săptămânal. Momentele de vârf ale vieții culturale studențești erau *serile de cunoștință*, ținute la începutul fiecărui an universitar, și balul de carnaval, considerat cea mai importantă manifestare cultural-distractivă din Cluj, inclusiv din Transilvania. „Seara de cunoștință – scria mai târziu E. Dăianu – era eveniment pentru Cluj, balul pentru întreg Ardealul”¹³.

Universitatea, orașul în sine, cu viața lor cotidiană, societățile culturale și viața mondenă au contribuit la inspirarea modelului urban de civilizație pentru peste 2.500 de viitori medici, avocați, profesori români din perioada 1872-1918.

Aceleași fenomene se repetau în cazul studenților care au studiat la Budapesta, Viena, Leipzig, Paris sau alte universități din Europa.

Budapesta a fost, indiscutabil, orașul în care s-a format cea mai mare parte a intelectualității românești din fostul Imperiu austro-ungar. În Budapesta se afla cea mai mare universitate, fondată în 1635 la Trnava (Nagyszombat) și transferată în 1777 la Buda. În anul 1784, universitatea a fost mutată la Pesta¹⁴. Avea patru facultăți: Facultatea de Teologie, Facultatea de Drept și Științe Politice, Facultatea de Medicină și Facultatea de Litere și Filosofie. La 1900 avea 5.687 de studenți, iar în anul universitar 1913-1914 a ajuns la 8.026 de studenți¹⁵.

În 1871, la Budapesta, s-au pus bazele Universității Tehnice, cu patru facultăți: Inginerie Generală, Inginerie Mecanică, Arhitectură și Inginerie Chimică. A debutat cu un număr de 448 studenți, ajungând în 1912 la 2.115 studenți. În aproape 50 de ani, din 1871 până în 1918, aici au studiat peste 281 de studenți români. Învățământul superior din capitala Ungariei se întregea la sfârșitul secolului al XIX-lea cu Academia de Medicină Veterinară, Academia Orientală de Comerț, Academia de Bellearte, Institutul de Educație Fizică, Academia de Muzică, Academia Militară „Ludovika” și o serie de institute teologice. Orașul, devenit a doua capitală a Imperiului austro-ungar, a cunoscut o impresionantă dezvoltare urbană. La sfârșitul secolului al XIX-lea s-au

¹³Elie Dăianu, „Studenții din Cluj înainte de Unire (1872-1914)”, în *Almanahul Societății academice „Petru Maior”*, 1929, p. 53.

¹⁴Szögi László, *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem története Képekben/The Illustrated History of the Eötvös Loránd University (ELTE)*, Budapest, 2010, p. 9.

¹⁵Cornel Sigmirean, *op. cit.*, p. 86-92.

construit marile bulevarde, s-au ridicat palate maiestuoase, au luat naștere marile bănci, muzee, teatre, hoteluri, patiserii și cabarete. La Budapesta, la începutul secolului, s-a construit în stil Westminster cel mai mare Parlament din Europa, ca spațiu¹⁶. Dezvoltarea urbană și creșterea numerică a populației, care în 1910 ajungea la 888.000 de locuitori, au impus în 1896 construirea unei linii de metrou. Era a doua după cea din Londra (1890).

Contactul cu marea metropolă, experiența anilor de studiu în capitala Ungariei provoacă sentimente contradictorii în rândul tinerilor români. Sextil Pușcariu, în trecere prin Budapesta, la sfârșitul secolului al XIX-lea, nu avea o impresie deosebită despre oraș: „Dar Dunărea era ceea ce m-a impresionat cu adevărat în capitala Ungariei [...] Budapesta nu mi-a făcut o impresie favorabilă și această imagine căpătată de la început o am și azi. Pesta are în opoziție cu Buda, clădită de nemți, eleganța unui parvenit și lustrul unui îmbogățit de dată recentă care vrea să facă impresie asupra străinilor și provincialilor. Clădirile monumentale datează din epoca cea mai sterilă a arhitecturii, din jumătatea a doua a secolului trecut, iar cupolele caselor private din colțurile străzilor par că ar vrea să spună trecătorilor: „Iată că și noi am avut o ‘Renaștere’ ”¹⁷.

Pentru Octavian Goga, care între anii 1900-1904 a frecventat Facultatea de Litere și Filosofie, Budapesta rămâne o lume ostilă, dură. După un an petrecut la Budapesta, într-o scrisoare către fostul său coleg de la Brașov, Ioan Montani, își exprima dezamăgirea: „Fazele generale prin care am trecut, ce să-ți mai scriu: un stipendiu de 500 de coroane, filosofia la Pesta, etc... acum am venit acasă obosit, copleșit de mulțimea impresiilor și dornic de liniște și pace. Mă făcuse nervos zgomotul trăsurilor, tramvaielor, minciuna neghioabă de pe buzele rumenite, impertinența femeilor de stradă și prostia multă și grosolană. Și ce mă așteaptă în Pesta? Tinerimea noastră, săraca tinerime! o colecție de indivizi, nimic mai mult!”¹⁸.

Pentru unii dintre tinerii români, panica în fața mării aglomerări urbane se instala de la prima descindere în oraș. Alexandru Lupeanu Melin, profesor mai târziu la Blaj, sosea în toamna anului 1911 la Budapesta, pentru a urma studiul la Facultatea de Litere și Filosofie. „Înainte, departe, încă un nor și mai greu de fum stă neclintit pe acoperișul de palate sure, ale căror geamuri nu se observau decât cu linii negre, dese, verticale – Budapesta. Mă îngrozea tot mai tare. Apoi, în pregătirile de sosire ale pasagerilor din tren, n-am mai avut răgaz

¹⁶ Vezi Fr. Fejtő, *Cel mai frumos oraș de pe Dunăre, în Budapesta literară și artistică. Interferențe, identitate modernă, tentația Occidentului*, volum coordonat de Geo Șerban, București, Univers, 1998; John Lukacs, *Budapest, 1900: Historical portrait of a city and his culture*, London, Weidenfeld & Nicolson, 1989.

¹⁷Sextil Pușcariu, *Călare pe două veacuri. Amintiri din tinerețe (1895-1906)*, București, Editura pentru Literatură, 1966.

¹⁸Gheorghe Bodea, *Octavian Goga. O viață, un destin*, Cluj-Napoca, Limes, 2004, p. 70.

de reflecții, ci m-am trezit într-un vuiet de locomotive, uruit de roți, clocot de mulțimi înfrigurate, hamalii și arcurile afumate ale unei gârzi imense ... gură de iad!

Tremuram ca varga când am coborât treptele vagonului. Cinci oameni au sărit deodată să-mi ducă bagajul la tramvai...mă trăgeau la stânga și la dreapta, se răsteau parcă la mine. Se înfuriau unii pe alții, într-o limbă gronțuroasă, dură de parcă stricau cioburi de sticlă în dinți: még-még-még. Ungurii din Ardeal vorbeau întins, mai moale parcă.

Mă luau sudori!

Aici să mă înfund eu, în „păgânătatea asta”?, vorba bunicii. În întinericul scrumului, în urletul fabricii? Nu! Mă întorc acasă...Acolo-i lumină și pace, e liniște. Mă duc la vlădică să mă hirotonisească și să mă facă popă în satul nostru”¹⁹.

Alți studenți români au alte experiențe. Petru Groza, student la drept între anii 1903-1908, sosit la Budapesta cu gândul naiv al provincialului de a locui aproape de universitate, găsește o locuință pe strada Képiró. „A doua zi am aflat că ne aflăm - își amintește Groza - pe o stradă cu o seculară reputație în Budapesta, unde prostituția era legalizată și instituționalizată. Și atunci alte căutări”²⁰.

Peripețiile lui Groza la întâlnirea cu Budapesta, evident, nu erau trăite de toți studenții români. Cei mai mulți erau așteptați la gară de colegii mai mari sau plecau cu recomandări precise de acasă. Axente Banciu, profesor și gazetar mai târziu la Brașov, în volumul de amintiri *Vălul amintirilor*, cunoaște o întâlnire mai fericită cu orașul de pe malul Dunării: „Ajuns în fața gării, după ce îmi lăsasem bagajul la garderobă, mi-am scos carnetul în care îmi notasem itinerariul cu care mă înarmase fostul meu profesor Dr. Valer Braniște, și porni înainte pe strada Kerepesi. Din aceasta, conform îndrumărilor din carnetul o sucii pe Muzeum Körüt, de unde trecând prin fața statuii poetului Arany din fața Muzeului Național, ajunsei în Piața Kálvin, de care știam că nu mai e departe Dunărea cu restaurantul Doczner din colțul Bulevardului Vámház, unde luau masa „ai noștri” și unde găsești tot ce îți trebuie, - cum îmi spusese profesorul Braniște – și vorba românească și sfătuitori și ciceroni și prieteni. Fără să schimb o vorbă cu vreun ungar m-am pomenit vorbind iarăși limba mea cu frați de-ai mei”²¹.

¹⁹Alexandru Lupeanu Melin, „Ce era „Petru Maior” pe vremuri”, în *Lumea universitară*, nr. 2-5, 1-15 martie 1922, p. 25.

²⁰Petru Groza, *Adio lumii vechi! Memorii*, București, Campania, 2003, p. 52-53; vezi și C. Sigmirean, „Dilemele modernității. Din viața studenților români la Budapesta (sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea”, în *Studia Universitatis Petru Maior.Historia*, Târgu-Mureș, 2007, p. 117-130.

²¹Axente Banciu, *Vălul amintirilor*, Ediție, prefață, note și glosar de Stelian Mândruț și Adrian Andrei Rusu, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 177-178.

Timpul petrecut între zidurile austere ale universității, cu gândul la o diplomă care să le asigure o viață mai bună decât a părinților; bibliotecile, teatrul, cafenelele, viața la Societatea „Petru Maior” îi ajutau să se integreze treptat în mijlocul metropolei universitare.

La începutul fiecărui an universitar erau celebrele „seri de cunoștință” la care erau invitați reprezentanții studenților români de la Viena, Leipzig, Berlin, Cluj, Graz etc. și liderii politici români, de regulă deputații din Parlamentul de la Budapesta. Se organizau cu mare fast, în sălile unor hoteluri centrale. De asemenea, momente importante din viața lor reprezentau „balurile” de la Societatea „Petru Maior”. Primul bal s-a organizat în 1869, după care a devenit un eveniment anual. La asemenea baluri și serate erau invitați reprezentanții societăților de studenți din Viena, Graz, Cluj, colegii sârbi, slovaci, croați de la universitate, fruntașii politici și membrii comunității românești de la Budapesta. Programul unei asemenea serate cuprindea recitaluri de muzică corală, susținute de corul Societății „Petru Maior”, la pian se interpretau piese ale unor autori clasici, se țineau disertații pe teme literare sau de istorie națională. În anul 1895, de exemplu, serata s-a ținut la Vigadó (Reduta), și s-a bucurat de prezența pianistei Alma de Dunca Șchiau. Programul seratei a cuprins piese muzicale de Ciprian Porumbescu, Fr. Liszt, P. Mascagni, Alexandru Mocioni (*Pensée fugitive*), Schubert și G. Dima²². În anul 1898, serata s-a desfășurat sub patronajul lui Alexandru Mocioni de Foeni, cu participarea cântărețelor Valeria Pop, Ecaterina Mezei, Matilda Olteanu și Virginia Gall. În program au figurat piese din I. Vidu, Carol R. Karos, Mendelsson Bartholdy etc. „A fost multă lume din Budapesta și din toate colțurile țării”, se spunea în Raportul anual al Societății „Petru Maior”²³. În 1912, la jubileul Societății s-a organizat un banchet în sala mare a Hotelului „Pester Lloyd”, la masă servindu-se rafinate preparate culinare: supă de sparanghel în tasă, nișetru – sos tartar, mușchi de vită – zarzavat, budincă regală, caș, cafea, bere și vin alb.

Asemenea mese îmbelșugate erau evenimente aproape unice în viața unui student. Din scrisorile trimise către cei de acasă, către protectorii lor, cum era canonicul Ioan Micu Moldovan de la Blaj, din articolele apărute în presa vremii, din scrisorile către fundațiile de stipendii, în care solicită burse și ajutoare de studii, răzbate sărăcia în care trăia o mare parte din ei. Alexandru Grama, student la Facultatea de Medicină, într-o scrisoare către I. M. Moldovan, se plângea că pentru a-și câștiga cele trebuincioase fu silit a da ore private și a scrie noapți întregi pentru o perisabilă remunerație: „Toată ziua sunt ocupat cu prelegerile, seara dau ore private, iar noaptea scriu”.

Trăind din plin perioada *la belle époque*, din viața studenților nu puteau lipsi aspectele de viață boemă, inspirate de viața cotidiană a sfârșitului de secol

²² Raportul Societății „Petru Maior” în anul 1895/96 și 1896/97, Budapesta, 1897, p. 11.

²³ Raportul Societății „Petru Maior” în anul 1897/98, Budapesta, 1898, p. 15.

XIX și început de secol XX. Viața studenților la cursuri, în biblioteci sau laboratoare se interfera și cu viața cafenelelor, berăriilor. La Budapesta, la cumpăna secolelor XIX și XX, cele mai căutate localuri erau *Doczner*, *Dankoszky*, *Szikszai*, berăria *Scholtz*, preferată pentru că se putea consuma bere *Dreher* și se putea cina un cârnat *szafaládi*. Din amintirile celor mai mulți studenți care au învățat la Budapesta, cafeneaua preferată era la *Micsek*, unde erau atrași de revistele de literatură și artă din Apus pe care le găseau aici și de discuțiile care se generau despre Sașa Schneider, Veresceaghin și Böklin²⁴.

Astfel, orașul cu „viața cotidiană ca spectacol” cu toate dramele adaptabilității, trăite de mulți dintre tinerii români, produce miraculoase metamorfoze, modelând trăsăturile viitorilor intelectuali. Petru Groza, în volumul *Adio lumii vechi*, își amintește cum apăreau unii din colegii săi „în pantaloni de pânză țărănească; bunăoară, colegul meu Ion Lapedatu, de la Brașov, cu „cioarecii” lui de „trocar” și care stârnea adesea ilaritatea noastră. Aceasta nu l-a împiedicat să devină mai târziu colegul meu într-un guvern al mareșalului Averescu, ca ministru de Finanțe, iar mai apoi un „elegant” guvernator al Băncii Naționale²⁵. În *Memorii și amintiri*, fostul student de la Universitatea din Budapesta și de la Academia Orientală de Comerț, Ion Lapedatu, reflectând pe marginea anilor de studii scria: „Deși am ajuns într-o capitală care nu era simpatică, care ne înstrăina prin spiritul ei de intoleranță, șovinism, îngâmfare ungurească, totuși, în ceea ce privește universitatea, pot spune că era o instituție de la care am profitat foarte mult, o instituție de la care oricine poate profita!²⁶”

În contrast cu Lapedatu, Ilie Carol Barbul, mai târziu deputat și prefect de Satu Mare, era descris de Petru Groza ca „un tip reprezentativ al studenților români – înalt de statură, elegant, cu gulerul tare, cu cravate frumoase și cu ace de cravată impecabile, cu pantalonii totdeauna la dungă, cu mănuși și baston în permanență²⁷”.

Ca model urban, o influență aparte asupra studenților a exercitat Viena, „afabilă, primitoare, ospitalieră, primumtoare, față de străini în timpurile bune, dinaintea războiului – după cum o descria Aurel Cosma, student la Facultatea de Medicină, trist că după război, Burgul e mort. Apartamentele fostului „împărat” s-au pus pe dispoziția publicului spre a le putea admira, iară altele sunt sediul diferitelor comisiuni interaliat²⁸”.

²⁴ Mircea Popa, *Ilarie Chendi*, București, Minerva, 1973, p. 33.

²⁵ Petru Groza, *op. cit.*, p. 63.

²⁶ Ion Lapedatu, *Memorii și amintiri*, Ed. Ioan Opreș, Iași, Institutul European, 1998, p. 71.

²⁷ P. Groza, *op. cit.*, p. 65

²⁸ Dr. A. Cosma, *Viena de odinioară și Viena de azi*, în *Patria*, Cluj, IV, 1921, nr. 7 (11 ianuarie), p. 12.

La sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, Viena trăia epoca sa de aur²⁹. Orașul fascina prin arhitectura și organizarea spațiului urban, prin celebrele instituții de cultură, opera și teatrul, prin ordinea, disciplina, calitatea serviciilor și a învățământului din Europa Centrală. Universitatea în sine se bucura de un mare prestigiu. Fondată în 1365, în secolul al XIX-lea, Universitatea a fost dotată cu un nou edificiu, construit în Ringsstrasse, într-un elegant stil renescentist, simbol al culturii liberale³⁰. La sfârșitul secolului al XIX-lea, în 1990, Universitatea avea peste 6200 de studenți. Alte mii de studenți se instruiseră la Universitatea Tehnică, la Institutul Agronomic, la Academia Orientală de Comerț, la Academia de Muzică și la Academia de Arte Frumoase.

La prima întâlnire cu Viena, în trecere spre Leipzig, Sextil Pușcariu se întâlnește cu câțiva studenți români la cafeneaua *Arkaden*, locul de întâlnire al românilor aflați în capitala Imperiului. La Operă asistă la *Amica Fritz*, noua compoziție a lui Mascagni. Baletul *Sylvia*, îl „lasă rece”, dar este impresionat de „înscenarea grandioasă, cu efecte de lumină electrică, o mare noutate pentru mine, deprins cu gazul aerian ca ultimă achiziție a Brașovului în materie de iluminat”³¹. O impresie specială produc tânărului din Brașov „vienezele înalte, bine făcute și îmbrăcate cu „șic”.

Va reveni la Viena pentru studii între anii 1902-1904. În 1905 devine cadru didactic, docent al Universității din Viena, ca titular al Seminarului român înființat la sugestia lui.

Pentru studenții români de la Viena, originari din Transilvania, Banat, Bucovina dar și din Regat, momentele cele mai plăcute erau excursiile organizate în împrejurimile Vienei, serbările din ajunul Anului Nou, seratele și balurile Societății „România Jună”. Primul bal al Societății s-a organizat în 1872, Alexandru Vaida Voevod, prezent la mai multe momente din viața „României June” afirma mai târziu că balul românesc (Romänenball) se bucura de renumele de a fi întotdeauna unul din cele mai strălucitoare baluri din Viena³². Sextil Pușcariu își amintea mai târziu că la balurile Societății „România Jună” de fiecare dată era prezent un arhiduce, ca reprezentant al Casei Imperiale³³. Nu lipseau nici personalitățile artistice din lumea vieneză. Eduard Strauss, celebrul compozitor, prezent la seratele și balurile „României June” i-a dedicat acesteia o polcă, *Fleurs roumaines*. De asemenea, „României

²⁹ Vezi Carl E. Schorske, *Viena – fin-de-siècle, Politică și cultură*, Polirom, Iași, 1998; Jacques le Rider, *Modernitatea vieneză și crizele identității*, Iași, Editura Al. I. Cuza, 1995; *Secolul 20*, nr. 1-3, 1997.

³⁰ Carl E. Schorske, *op. cit.*, p. 37.

³¹ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 16.

³² Alexandru Vaida Voevod, *Memorii*, vol. IV, prefață, ediție îngrijită, note și comentarii de Alexandru Șerban, Cluj-Napoca, Dacia, 1998, p. 36.

³³ I. Grămadă, *Societatea Academică Social-Culturală „România Jună” din Viena (1871-1911)*, Arad, 1912, p. 118.

June” i-a dedicat Ciprian Porumbescu valsul *Florile dalbe*, ulterior cunoscut sub numele de *Camelli*, închinat Theresei Kanitz, una din patroanele balurilor Societății³⁴. În 1896, când s-au marcat 25 de ani de la înființarea „României June”, serbările au început cu o „seară de cunoștință” la *Kaiserhof*. Sâmbătă, a treia zi a festivităților, s-a organizat un banchet, la care au participat 200 de persoane, iar ultima zi a serbărilor s-a încheiat cu dans la „Anna Hof”, cu orchestră dirijată de Johann Strauss³⁵.

Momentele fericite trăite de studenții români alternau și aici cu experiențe nefericite. Alexandru Neagoe, student la Medicină, în 1887 îi scria protectorului său, I. Micu Moldovan disperat că este „neîmbrăcat, zdrențaros, pot zice fără papuci, pălărie etc. De acasă sunt neglijat cu totul. Aceasta e și cauza că arăt afară ca un țigan!

De altă parte apoi am apucat în o societate, care urmează spre o cale greșită a vieții!

Ce e drept am de-a-i mulțumi acestei societăți, că m-a învățat a cunoaște lumea și oamenii!”³⁶

Dar pentru cei mai mulți care au studiat în capitala imperiului rămâne opinia lui Sextil Pușcariu: „Această Vienă veselă, strălucitoare, ușuratică și iubitoare de artă, amestec bizar de diferite neamuri, a fost în același timp ultima etapă a Orientului și intrarea în Occident”³⁷.

Circa 316 de studenți români din Transilvania au studiat la universitățile germane, de la Leipzig, Berlin, München, Jena, Darmstadt, Stuttgart, Halle ș.a.

Un centru important a fost orașul Leipzig, unde între anii 1801-1918 au studiat în total 88 de studenți români. Al doilea centru industrial și comercial din Germania, după Hamburg, Leipzig avea una din cele mai vechi universități din spațiul german. Fondată în anul 1409, Universitatea, cu celebra Bibliotecă „Albertina”, a reprezentat, după cum aprecia istoricul Klaus Heitman, „un punct de cristalizare pentru studiile din străinătate ale intelectualilor români, atât din Austro-Ungaria, cât și din Moldova și Muntenia”³⁸.

La Leipzig în 1872 a apărut prima gazetă în limba română *Fama Lipschi*. La Universitatea din Leipzig funcționa un *Institut pentru Limba Română*, susținut financiar de statul român, condus de profesorul Gustav Weigand, considerat pe vremea sa cel mai mare specialist în domeniul lingvisticii românești din afara granițelor. Aici au studiat viitorul episcop Roman Ciorogariu, Horia Petra Petrescu, Ioan Scurtu, Sextil Pușcariu, Nicolae

³⁴ *Ibidem*, p. 76.

³⁵ Sextil Pușcariu, *op. cit.*, p. 292.

³⁶ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Cluj, *Fond Ioan Micu Moldovan*, Dosar 13, 458, f. 2.

³⁷ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 292.

³⁸ Klaus Heitman, *Oglinzi paralele. Studiu de imagologie româno-germană*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1996, p. 183.

Sulică ș.a. Din Regatul român, la Leipzig, au studiat printre alții Virgil Madgearu și N. Iorga. Atras de „Micul Paris”, după cum mai era cunoscut orașul Leipzig, Sextil Pușcariu, student aici între anii 1895-1889, a fost surprins de lipsa fastului exterior al orașului, aspect care-i dădea un farmec aparte. Trăind în „orașul vestitelor bălciuri, a cărții și a muzicii și universității cu vechi tradiții este încântat că Fetele din familii bune din clasa de mijloc vor fi trimise de mamele lor să-și caute un drăguț, sau cel puțin să-și petreacă – a umbla cu studenții era ceva ce nu trecea de imoral, căci ziceau mamele, în tinerețe omul trebuie să profite de puținul timp de libertate înainte de a începe greul vieții”³⁹. La vârsta memoriilor, cu nostalgie notează: „Pe dinaintea ochilor mei trece imaginea acelor blonde cu ochii albaștri, voinice sau mai delicate, vorbărețe sau tăcute, vesele sau melancolice, care aveau toate farmecul celor optsprezece ani și, pe care, întâmplarea unei întâlniri pe stradă ți le aruncă în brațe”⁴⁰.

Universitatea avea câteva particularități. Libertatea academică le permitea studenților să piardă câteva semestre la început, „gustând numai din plăcerile vieții de student”. Examenele nu se făceau decât la sfârșitul studiului. Era obiceiul să treacă de la o universitate la alta, dintr-o provincie în alta, ca să cunoască țara atât de deosebită în diferite regiuni”⁴¹.

Peste 60 de studenți români din Transilvania au studiat între anii 1901-1918 la Berlin. Capitala Imperiului german era la sfârșitul secolului al XIX-lea a treia capitală ca mărime din Europa, aflată în plină expansiune edilitară. Universitatea, creată în 1810 grație personalității lui Wilhelm von Humboldt, a cunoscut o mare prosperitate la sfârșitul secolului. Avea peste 7000 de studenți și 500 de profesori. Avea o largă autonomie, fiind renumită prin disciplina, spiritul de lucru și ardoarea pentru știință imprimată studenților⁴². Aceleași trăsături caracteristice le regăsim și în universitățile din München, Bonn, Halle etc. În total, în secolul al XIX-lea și în primele două decenii ale secolului al XIX-lea se consemnează prezența la studii a tinerilor din Transilvania și Banat în 26 de orașe germane.

Pentru formarea intelectualității transilvănene sunt mai puțin reprezentative orașele universitare franceze, în comparație cu tinerii din Vechiul Regat, unde se înregistra o preferință mai mare pentru Paris și alte universități franceze.

Astfel, Titu Maiorescu, care ajunge la Paris în 1859, într-o scrisoare către sora sa, Emilia, consemna: „Parisul îmi făcu o impresie foarte neplăcută. Strade strâmte și întunecoase (afară de câteva în adevăr pompoase), nepavate, casele înalte, înguste, afumate și întocmite numai spre câștig; toată cetatea cu

³⁹ S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 23.

⁴⁰ *Ibidem*, p.23

⁴¹ *Ibidem*, p.29

⁴² Ioan Ursu, Dumitru Preda, *Biografia unei conștiințe – Ioan Ursu*, Cluj-Napoca, Dacia, 1987, p. 37.

un aer de realism cras”⁴³. Aceleași impresii le transmite și profesorului Ștefan Iosif de la Brașov: „La Paris ...de o săptămână; impresia ce mi-a făcut e foarte neplăcută; strade strâmte și întunecoase, case înalte și afumate, toată cetatea cu un aer de realism cras. Apoi singurătatea în care mă aflu mă deprimează. Cu cât Parisul este mai viu, cu atât contrastul între mine și el este mai vătămător...

Românii de aici trăiesc numai între ei, nu stau în nici o relațiune cu vreo familie franceză, nici cu studenții francezi. Mai n-au ocaziune de a învăța limba franceză cum se cade”⁴⁴.

După aproape 40 de ani, un alt ardelean, Sextil Pușcariu, ajuns la Paris pentru studii, era impresionat de „stilul” orașului de pe Sena: „La Paris „stil” nu au numai edificiile, ci și îmbrăcămintea și chiar coafura”⁴⁵. O impresie deosebită îi face „...Sfânta Capelă din Cetatea de pe insulă din centrul orașului, un monument unic de eleganță de splendoare policromă a vitraliilor”⁴⁶.

Cei mai mulți studenți români care au studiat la Paris vor rămâne cu impresiile maramureșeanului Artemiu Anderco, care în timpul studiilor în Italia a vizitat Parisul: „ Am rămas încântat. Asemenea lucruri nu mai văzusem: Louvre și Tuleriile sunt orașe întregi, grădinile lor câmpii întinse, palatele, monumentele, edificiile, în nori; aleile, pădurile. Toate acestea îmi făcură impresia proporțiunilor gigantice: tot e mare, tot e grandios”⁴⁷. În aceeași notă surprinde viața publică, viața cotidiană a orașului: Locurile publice ale Parisului sunt de o eleganță ingelabilă. Preturindenii pare că o mână invizibilă întocmește obiectele, le aranjează, le dă locul așa ca să fie din tabăra lor cea mai frumoasă și cea mai plăcută văzute. Cafenelele, cofetăriile, librării, cârciumi de vin, de curățenie olandeză, de o eleganță atractivă”⁴⁸.

De la Artemiu Anderco avem și cele mai relevante descrieri ale orașelor Italiei, în special de la Torino, Napoli, Roma, Pisa și Genova. De altfel, prezența studenților români din Transilvania la universitățile italienilor este nesemnificativă. Doar Roma a reprezentat o destinație specială, prin studenții trimiși de la Blaj pentru studii în Colegiul Urban De Propaganda Fide. Crescuți în sentimentul de pietate și devotament față de valorile Bisericii Catolice, transformările din societatea modernă erau greu de înțeles. Într-o scrisoare către I. Micu Moldovan, din 25 februarie 1888, studentul Liciniu Pop își exprima totala dezamăgire față de revoltele de la Roma din 8-9 februarie 1888⁴⁹. Într-o

⁴³Titu Maiorescu, *Jurnal și epistolar*, vol. II, Ediție îngrijită de Georgeta Rădulescu-Dulgheru și Domnica Filimon, București, Minerva, 1978, p. 129.

⁴⁴*Ibidem*, p. 131.

⁴⁵S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 136.

⁴⁶*Ibidem*, p. 137.

⁴⁷*Un student în străinătate acum o jumătate de veac. Maramureșeanul Artemiu Anderco. Jurnalul său*, publicat cu o introducere de N. Iorga, Vălenii de Munte, 1934, p. 46.

⁴⁸*Ibidem*, p. 49.

⁴⁹Cornel Sigmirean, „Călătoria de studii. Roma în a doua jumătate a secolului al XX-lea, în corespondența studentului Liciniu Pop cu canonicul Ioan Micu Moldovan”, în *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu-Mureș, XIII/2010.*

altă scrisoare, din iulie 1888, era afectat de atitudinea anticlericală a cetățenilor Romei: Oamenii aceștia de prin Roma nu facu alta, fără numai toții demonstrațiuni, umblând cu ciurzile pe strade și strigându în gura mare: moarte preoților, Vaticanului, ...se-i arunce în Tibru”⁵⁰.

Universitățile și ambianța urbană au exercitat o influență decisivă asupra tinerilor români aflați la studii în instituțiile de învățământ ale Europei Centrale și de Vest. Procesul formării intelectualității românești a presupus detașarea tinerilor de contextul vieții rurale și adaptarea la noul stil de viață, propus de mediul urban, un traseu pe care l-au urmat peste 7000 de tineri români, reprezentând elita care a ilustrat nașterea societății moderne la românii din Transilvania.

Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu-Mureș, vol. X, 2007, p. 99.

⁵⁰ *Ibidem*, p 102.

**IGIENĂ CORPORALĂ ȘI PRACTICI EDUCAȚIONALE.
BAIA ÎN ȘCOLILE ROMÂNEȘTI DIN MEDIUL URBAN ÎN A DOUA
JUMĂTATE A SECOLULUI AL XIX-LEA**

Ramona Caramelea,

Universitatea din București

***Abstract:** Body Hygiene and Educational Practices. The Bath in the Romanian Urban Schools in the Second Half of the 19th Century. The text presents the school's contribution to the dissemination and practice of hygienic rules. The study starts by analyzing the physicians' and educators' discourse regarding the social role of school hygiene, a discourse that foreruns the widespread use of baths in urban schools. The dissemination of the new hygienic rules was possible through a new subject: hygiene, school conferences and the popularization of knowledge. The second part of the article gives an overview on the practice of washing, in an attempt to outline a historical viewpoint on the subject. In the second half of the nineteenth century, the bath was more than a common act, as it is nowadays, and its generalization implied serious efforts from authorities, physicians and educators. The last part of the study demonstrates the transformation of the school space for the implementation of hygienic norms. The modern school building, with bathrooms or rooms for washing, allowed the applying of the new hygienic practice and contributed to a personal hygiene. At the same time, these modern school buildings were spacious, clean, light and airy unlike the old ones. The article claims no exhaustion of the subject, but merely a starting point for future discussions.*

***Keywords:** School hygiene; Health; Hygienic rules; Bath; School building.*

Drumul către igiena corporală a fost și este dificil; el presupune difuzarea unor practici igienice și mai mult decât atât, asimilarea lor. Experiențele de viață în comun ne arată că unele practici nu au fost nici până azi asimilate, ba mai mult, ne confruntăm cu lipsa unor instituții care să se implice în difuzarea normelor igienice. Ce se întâmplă în a doua jumătate a secolului al XIX-lea? Cum s-a petrecut fenomenul de igienizare a populației?

Articolul de față se oprește asupra unei probleme restrânse: contribuția instituției școlare la difuzarea și aplicarea normelor igienice, ce are, așa cum vom vedea pe parcursul articolului, consecințe la nivelul întregii societăți. Demersul nostru are în vedere doar școlile primare și secundare din mediul urban, căci orașul este primul asupra căruia se îndreaptă eforturile modernizatoare ale autorităților.

Cercetarea debutează cu o analiză a discursului igieniștilor și educatorilor referitor la rolul social al igienei, discurs care premerge generalizarea practicii băii în școlile urbane. Cea de a doua parte a articolului se oprește asupra practicii băii în școlile urbane, în încercarea de a contura o perspectivă istorică asupra subiectului. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea, baia nu era un

banal act, așa cum este astăzi, iar generalizarea ei a presupus eforturi serioase din partea autorităților, medicilor și educatorilor. În ultima parte a articolului au fost prezentate transformările la care a fost supus spațiul școlar pentru ca normele igienice să poată fi aplicate.

O știință în slujba unor cetățeni sănătoși

„Statul are nevoie de oameni integri și ca sănătate și ca spirit și cere asemenea oameni de la școlile pe cari le întreține cu cheltuiala sa. Are nevoie de oameni cu dezvoltare intelectuală pentru propășirea stărei sale culturale; are nevoie de bărbați sănătoși, pentru apărarea patriei în cas de nevoie; are nevoie atât de bărbați cât și de femei sănătoase, pentru procrearea de copii sănătoși”¹. Textul de mai sus deschide lucrarea de doctorat a Herminei Walch², una din primele femei medic din România. Ideile expuse de tânăra doctoriță nu erau noi, ele făceau parte dintr-un curent de opinie împărtășit de o parte a societății³, potrivit căruia viitorul prosper al națiunii depinde de sănătatea supușilor săi, fie ei bărbați sau femei. Curentul de opinie avea să aducă în prim plan igiena, o nouă știință cu vocație socială, percepută ca o soluție pentru rezolvarea problemelor socio-medicele cu care se confrunta lumea românească (mortalitatea, epidemiile, alcoolismul). Miza socială pe care o prezintă noua știință o face atractivă pentru stat, căci prin intermediul normelor igienice statul poate impune modele comportamentale și valori, poate controla și reglementa viața socială a supușilor⁴.

Eforturile de medicalizare a societății presupun, pentru început, elaborarea unui cod medical, a unor reguli igienice și regulamente de funcționare atingând domenii variate ale vieții sociale (mâncarea, locuința, îmbrăcămintea, ocupațiile, îngrijirea preventivă).

Discursul medical reproșează familiei atitudinea nepăsătoare față de problemele igienice și implicit față de starea de sănătate a copiilor; normele și practicile igienice nu se înscriu printre preocupările celor mai multe familii, ca urmare, spălătul și pieptănatul sunt pentru mulți îndeletniciri rare. Nici copiii nu sunt mai curați decât părinții. Examinările medicale efectuate în școli scot la iveală afecțiuni provocate de mizerie, și diverse viețuitoare – locatari frecvent întâlniți în părul sau pe corpul micilor elevi. „Trebuie să ne luptăm mult

¹Hermina Walch, *Studiu asupra stărei igienice a școlilor publice din București*. Teză pentru doctorat în medicină și chirurgie, București, Carol Gobl, 1890, p. 6.

²Hermina Walch (1864-1946), prima femeie doctor în medicină, absolventă a facultății de medicină București. Director al Școlii de Infermiere, înființată în 1913, în Spitalul Colentina.

³Susținut pentru început de către medici și autoritățile politice, curentul este preluat și de alte categorii socio-profesionale (profesori).

⁴Ionela Băluță, *La bourgeoisie respectable reflexion sur la construction d'une nouvelle identité feminine dans la seconde moitié du XIXe siècle roumain*, București, Editura Universității din București, 2008, p.156-179.

profesoarele și cu mine ca să le deprindem spălate, pieptănate cum se cade, curate. Când, după nenumăratele observații, trimitem pe eleve acasă ca să se spele pe cap, se întorc de obicei cu tații, cari cu multă cerbicie încearcă a ne convinge că toți oamenii vii au locuitori în cap”⁵, mărturisea cu amărăciune un cadru medical. Afirmările, ce pot părea astăzi amuzante, nu fac decât să surprindă o stare a lucrurilor normală acum mai bine de un secol.

O examinare medicală a populației din școlile secundare de fete din capitală, efectuată de trei tinere doctorițe în anul școlar 1905, oferă amănunte despre starea sănătății elevelor, dar și despre tipurile de afecțiuni prezentate de acestea. Doar 18 eleve sunt găsite într-o stare „foarte bună înfloritoare, 69 într-o stare bună, 88 anemice, limfatice, debile”⁶. Din același text aflăm că diagnosticele stabilite de personalul medical se datorau, în bună parte, condițiilor de trai din familie, caracterizate prin alimentație inadecvată sau prin lipsa practicilor igienice. Locuințele improprii, densitatea mare în camere, igrasia sunt câteva din cauzele acestor afecțiuni, ce au fost reconstituite - potrivit afirmațiilor corpului profesoral - din mărturisirile confidențiale ale elevelor: „Majoritatea elevelor noastre sunt copii de mici funcționari, mici arendași, mici comercianți, meseriași, mici agricultori, etc. în genere oameni săraci ... din familii numeroase, cum sunt în genere familiile săracilor, locuiesc în case mici, joase, adeseori umede, unde dorm câte 6-8 într-o odaie și câte 3 copiii își dispută un pat”⁷.

Exemplele prezentate mai sus nu reprezintă un caz izolat în peisajul școlar românesc, situații similare, descrise de medici în culori sumbre sunt frecvent consemnate de aceștia cu prilejul inspectării școlilor. La o analiză critică a discursului medical suntem izbiți de nota pesimistă a textelor⁸, dar și de distanța dintre modelul promovată de medici și realitatea socială. Nu excludem o deformare a realității sociale și o manipulare prin intermediul discursului, modalitate prin care medicii încearcă să convingă și să justifice necesitatea intervenției în plan social. Dar, chiar și luând în considerare retorica discursului, distanța apreciabilă dintre modul de viață al populației și modelul igienic propus de medici nu poate fi pusă sub semnul îndoielii. Medicii omit faptul că igiena era o știință tânără ce data de la începutul secolului al XIX-lea (anumite ramuri ale sale apar chiar mai târziu) și din acest motiv, la sfârșitul aceluiași secol, modelul igienic era puțin sau chiar deloc asimilat de populație. În plus, standardele igienice cresc de la o generație la alta ca urmare a progresului rapid al ideilor, accentuând decalajul între lumea medicală și locuitori.

⁵Dr. Adela Proca, „Câteva chestiuni de igienă școlară”, în *Revista generală a învățământului*, anul II, nr. 9, 1 aprilie 1907, p. 600.

⁶*Ibidem*, p. 598-599.

⁷*Ibidem*, p. 599.

⁸ Georges Vigarello afirma sugestiv că „igiena alarmează pentru a convinge, dramatizează pentru a surprinde”. Georges Vigarello, *Le propre et le sale - L'hygiène du corps depuis le Moyen Age*, Paris, Éditions du Seuil, 1985, p. 227.

Aceeași distanță între modelul igienic și realitatea socială o constatăm și în cazul clădirii școlii. Multe din clădirile existente în momentul demarării politicii de construcții școlare⁹, datau dintr-o perioadă când normele igienice nu pătrunseseră în spațiul construit, ceea ce explică starea lor necorespunzătoare. Umede, neîncăpătoare și întunecoase, cu un mobilier de pe vremea învățământului lancasterian, ce deforma corpul, clădirile școlare afectau la fel de mult sănătatea micilor elevi. Și corpul didactic se arăta preocupat de sănătatea elevilor, denunțând în numeroase rânduri condițiile improprii din școli, dar măsurile propuse de aceștia pentru ameliorarea situației erau prea generale.

Igiena morală

Principiile pedagogice din epocă afirmă legătura indisolubilă între educația spiritului și educația corpului: „Educația nu este perfectă de câtă condițiunea de a nu neglija nici unul din cele două părți constitutive ale omului, inima și corpul”¹⁰. Înscriindu-se acestei logici, igiena își extinde aria de manifestare și asupra spiritului. Igiena spiritului, denumită cu apelativul igiena morală, contribuia la maturizarea psihică a elevilor, la formarea unui caracter puternic, la „ferirea lui [sufletului n.a.] de molipsiri și de boli”¹¹. Ea oferea metode de educare a anumitor trăiri și sentimente ce trebuiau să rămână străine copiilor, cel puțin pe durata școlii.

Medicii avertizau în repetate rânduri că absența normelor igienice conduce la o constituție lipsită de energie și vitalitate, la un comportament lipsit de voință, melancolic, care poate exalta imaginația mai mult decât e cazul. „Slăbiciunea corporală e însoțită de o voință șovăielnică, de o atenție lăncedă și de puțină durată. În orice fel de activitate, isbânda depinde de o energie neobosită mai mult decât de orice alte cauze”¹².

Societatea secolului al XIX-lea considera corpul ca principalul inamic al sufletului, afirmația era valabilă mai ales în cazul femeilor¹³. Simbolizând încarnarea ispitelor și a păcatului, corpul femeii reprezenta impedimentul major în calea salvării sufletului. Pe acest fundal, procese biologice ca pubertatea și

⁹ Vezi Ramona Caramela, „Politica de construcții școlare desfășurată de statul român în a doua jumătate a secolului 19 și începutul secolului 20”, în Alin Ciupală, Ion Bulei (ed.), *Ipostaze ale modernizării în Vechiul Regat*, vol. VI, București, Editura Universității din București, 2010, p. 121-139.

¹⁰ *Arhivele Naționale Istorice Centrale (A.N.I.C.)*, fond Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice (M.C.I.P.), dosar 373, an 1866, fila 15.

¹¹ *A.N.I.C.*, fond M.C.I.P., dosar 373, an 1866, fila 15.

¹² Dumitru Baciu, „Formarea caracterului în școală și în familie”, în *Revista generală a învățământului*, anul IX, nr. 1 și 2, iunie și iulie 1913, p. 60.

¹³ Georges Duby, Michelle Perrot (ed), *A History of Women. Emerging Feminism from Revolution to World War*, Cambridge, The Belknap Press of Harvard University Press, 3rd ed, 1998, p. 325.

menopauza erau percepute drept chinuri cumplite cu care erau pedepsite femeile și care amenințau echilibrul nervos al acestora¹⁴. Practicile corporale și morale erau menite să atenueze efectele negative ale acestor procese, să „fortifice” sistemul nervos al elevilor și să le pregătească pentru viitorul lor rol social de mame și soții¹⁵.

Dacă avantajele pe care elevii aveau să le dobândească în urma practicării igienei sunt menționate frecvent în discursul medical, nu același lucru putem afirma despre căile prin care normele igienice puteau fi însușite, și care rămân de multe ori la un nivel prescriptiv mult prea general.

Școala și igiena

Diseminarea normelor igienice în rândul populației s-a dovedit un proces dificil, extins în timp, și care a presupus colaborarea mai multor instituții. Școala a deținut în această ecuație un rol deosebit, propagând, supraveghind și aplicând modelul igienist elaborat de medici. În acest context, o nouă ramură a igienei își face apariția: igiena școlară. Domeniul său de acțiune se structurează rapid, iar misiunea sa istorică (formează viitoare generații sănătoase și viguroase) o plasează în slujba statului.

Situată la granița dintre pedagogie și igienă, noua disciplină oferea medicilor prilejul de a pătrunde tot mai mult într-o zonă care până nu demult fusese rezervată doar profesorilor. Nu ne vom ocupa de raporturile dintre cele două grupuri socio-profesionale, am făcut-o într-un studiu precedent¹⁶. Igiena școlară înlătură factorii ce afectau sănătatea copiilor menționați în prima parte a articolului; elabora normele necesare menținerii sănătății corporale și sufletești. Normele igienice destinate atât elevilor cât și părinților au îmbrăcat forme variate de expresie, de la regulamente de igienă emise de Ministerul Cultelor, la manuale, cursuri de igienă sau conferințe școlare.

Importanța socială a igienei este reflectată de faptul că aceasta a căpătat statutul de disciplină școlară, fiind inclusă în programa școlilor primare și secundare, de băieți și de fete¹⁷. Temele tratate în manualele abordau probleme de interes social ce afectau deopotrivă lumea urbană și rurală: paludismul, alcoolismul, pelagra, conjunctivita, bolile infecțioase ale omului sau animalelor, dezbăteau subiecte precum curățenia corporală, locuința, atmosfera închisă, alimentele, băuturile, noțiuni de bacteriologie sau principalele elemente de

¹⁴ *Ibidem*, p. 334.

¹⁵ Vezi studiul Ionelei Băluță, *La bourgeoisie respectable: reflexion sur la construction d'une nouvelle identité feminine dans la seconde moitié du XIXe siècle roumain*, București, Editura Universității din București, 2008.

¹⁶ Ramona Caramelea, *Arhitectura școlilor în spațiul românesc (1859-1914)*, 2 vol., Teză de doctorat susținută la Universitatea Națională de Arte din București, 2009.

¹⁷ În școlile primare a fost introdusă în anul 1864-1865, în cele secundare în 1874, iar în școlile normale în 1876. Iacob Felix, *Igiena școlară istoria ei, starea ei actuală*, Al doilea memoriu, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1903, p. 66.

igienă publică (salubritatea satelor, orașelor, epidemii)¹⁸. Se încerca informarea corectă a elevilor și schimbarea de optică asupra unor fenomene sau lucruri considerate normale de societate, dar dezaprobat de medici. Rubrica referitoare la curățenia corporală este tratată într-o manieră similară atât în manualele pentru școli primare cât și în cele pentru școli secundare. Curățenia corporală se dobândește, invariabil, în urma spălării corpului, dar nu orice fel de spălare, ci doar cea care respectă indicațiile specialiștilor. Ideea era novatoare pentru o societate obișnuită cu băi în poțiuni și amestecuri aromatice luate mai ales pentru relaxare și plăcerea simțurilor. Cum popularizarea practicii nu poate fi făcută fără prezentarea beneficiilor ce decurg din ea, rubrica prezintă într-o manieră succintă foloasele băilor și precum și câteva din cele mai recomandate tipurile de spălări.

Conferințele școlare ale medicilor au reprezentat o altă metodă eficientă de vulgarizare a normelor igienice. Vehiculând un igienism alarmant, medicii urmăreau prin aceste conferințe să determine o schimbare de optică asupra igienei¹⁹. Spălarea corporală a beneficiat de o atenție cu totul specială, numeroasele foloase pe care omul le dobânda în urma băilor erau constant prezentate în conferințele medicale. Observăm că strategia prin care baia devine o practică apropiată elevilor prezintă similitudini cu strategia la care recurge statul pentru a schimba optica populației asupra educației publice și care se bazează pe valorizarea fenomenului pentru a stârni interesul populației.

Conferințele școlare se adresează unui public alcătuit deopotrivă din elevi și părinți. Aceștia din urmă sunt tot mai vizați de acțiunile educative din pricina opoziției pe care o arată tendințelor modernizatoare întreprinse de elită. De pildă, în materie de igienă, opoziția părinților, temători ca odraslele să nu dobândească în urma spălării cine știe ce afecțiuni, apare consemnată nu odată de medicii școlari. Diferențele mari dintre modelul social promovat de stat și cel promovat de familie constituie o altă explicație pentru perseverența cu care se încearcă cooptarea părinților în diverse programe educative.

¹⁸ Ion C. Lerescu, *Știința elementară opera pentru toate școalele. Manualu de igienă privată și publică opu aprobatu de onor. Ministeriu ale Instrucțiunei Publice și destinatu pentru classa III primaria*. A 2 a edițiune, Bucuresci Typ Național, Antrepr: C. N. Rădulescu, 1868; D. Bravicianu, *Noțiuni de igienă și medicina populara pentru usul școalelor primare de ambe-sexe*, Craiova, Librar-editor și tipograf Filip Lazăr, 1890; Doctor Urechia, *Noui elemenete de igienă*, Bucuresci, Tipografia „Eminescu”, 1901; T.A. Badarau, *Noțiuni de științe naturale III Igienă Anatomie și fiziologie pentru clasa IV secundară*, Iași, Editura Librăriei „Nouă” P.D. Iliescu, 1909.

¹⁹ În mai multe lucrări se menționa ca aceste conferințe să fie concepute într-un limbaj popular și comprehensibil. M. Cealic, *Sur l'activité de l'hygiène scolaire des écoles primaires de la ville de Bucarest. Rapport Présenté au IIIe Congrès international d'hygiene scolaire Tenu a Paris du 2-7 août 1910*, Bucarest, Imprimerie G. A. Lazareanu, 1910, p. 20.

Corpul didactic participă la difuzarea noilor reguli igienice (de pildă, în școlile primare, igiena este predată de învățători și institutori), iar în calitatea de agent de transmitere el trebuie să dovedească o bună cunoaștere a acestor norme. În plus, învățătorii, institutorii și profesorii sunt modele pentru copii și părinți, modul în care aceștia se raportează la normele igienice putând fi preluat de către societate. O nouă atitudine a societății față de educația publică, dar și autoritatea morală tot mai crescută de care se bucură corpul didactic îi conferă acestuia o mai mare credibilitate în societate și implicit sporește reușita inițiativelor sale

În ceea ce privește corpul didactic, ne putem întreba dacă educația igienică nu îi vizează și pe unii dintre membri săi, deși nu am identificat vreo sursă care să specifice limpede acest lucru²⁰. Normele igienice, creație târzie datorată progresului medicinei, se transformă rapid ca urmare a succesivelor descoperiri științifice și implicit a consecințelor pe care acestea le determină, prin urmare este plauzibil ca nu toți institutorii și profesorii să le cunoască.

Refuzul de a participa la băile școlare este consemnat de medici și în rândul unor institutori, lezați în demnitatea lor de noua sarcină ce implica supravegherea vigilentă a elevilor pe durata băii. Fără să negăm existența unor institutori ce pun sub semnul întrebării utilitatea băii, reamintim cititorului tendința medicilor de exagera gravitatea unor fapte, modalitate prin care accentuau importanța socială a igienei. Afirmația medicilor trebuie privită mai degrabă în contextul tensiunilor dintre cele două grupuri socio-profesionale generate de delimitarea unui câmp de acțiune aflat la intersecția dintre igienă și educație.

Inspectarea școlilor

Medicalizarea vieții școlare presupune inspectarea periodică a spațiului școlar și a elevilor. Instituită în 1832 în Suedia²¹, practica inspecției școlare se generalizează în decursul secolului în majoritatea statelor europene. În România, inspecțiile periodice se oficializează în 1862, medicii fiind obligați să consemneze în rapoarte rezultatele anchetelor precum și soluțiile propuse²². Prin Legea sanitară din anul 1874 se reamintea medicilor comunali obligația inspecției periodice a școlilor. Măsura poate fi interpretată în moduri diferite: fie că prevederile anterioare au rămas fără ecoul dorit de autorități, fie că au avut succes și inspecția școlară a fost inclusă în lege ca un lucru important ce nu poate rămâne pe seama regulamentului.

²⁰ G. Brătescu, *Doctorul Iacob Felix savantul și înfăptuitorul*, București, Viața Medicală Românească, 2004, p. 118 și p. 145.

²¹ Iacob Felix, *Igiena școlară istoria ei, starea ei actuală*, Al doilea memoriu, București, Institutul de Arte Grafice „Carol Göbl”, 1903, p. 57.

²² *Ibidem*, p. 58.

„Revisuirea sanitară a școalelor”²³ se realiza de către medicul orașului, medicul județului, iar în capitală de către Consiliul de igienă și salubritate publică. Acesta din urmă manifestă un interes ridicat față de igiena școlară, instituind un program uniform de inspectare a școlilor. Inspecțiile consemnau date referitoare la igiena clădirii, vaccinarea elevilor, boli, curățenia corpului, așternutului, gimnastică, alimentație, serviciul medical al internatului. O instituție specializată apare abia în 1907 când, în capitală, se înființează serviciul medicilor școlari²⁴. Atribuțiile medicilor constau în inspectarea școlilor primare și a elevilor, îmbăierea elevilor și conferențierea pe teme de igienă. Starea de sănătate a elevilor era atent monitorizată, fiecare elev beneficia de o fișă sanitară în care erau consemnate rezultatele examinărilor medicale. Și clădirea școlii beneficia de o asemenea fișă, intitulată *cazier școlar* ce reunea informații despre amplasament, dotările școlii, starea igienică, activități școlare și extrașcolare. În 1910 de igiena școlară din capitală se ocupau 8 medici școlari plătiți cu 150 lei, un medic însărcinat cu inspecția școlilor primare israelite ce-și oferise serviciile gratuit și un inspector. Fiecărui medic îi revenea inspectarea a 7-8 școli²⁵.

Ministerul Instrucțiunii își creează și el propriile instrumente de inspectare a școlilor. E vorba de serviciul revizorilor căruiia îi conferă printre altele și atribuții în materie de igienă. Revizorii analizează localul și mobilierul, curățenia școlii, „nutrimentul” și îmbrăcămintea elevilor, reparațiile realizate sau necesare clădirilor. Deși revizorii păstrează aceste atribuții până la primul război mondial, vremea observațiilor empirice pe care ei erau capabili să le ofere trecuse, iar domeniului tot mai vast al igienei școlare necesita persoane cu o pregătire de specialitate.

Baia – calea către igiena personală

În eforturile lor de medicalizare a vieții școlare, medicii școlari se opresc asupra băii, transformând-o într-un reper al curățeniei corporale.

În prima jumătate a secolului al XIX-lea, baia este o practică utilizată mai degrabă pentru plăcerea simțurilor decât în scop igienic. Analizând scrierile unor medici, Constanța Vintilă-Ghițulescu afirmă că baia mai întâi revigorează

²³Dare de seamă asupra Administrațiunei Comonale a orașului București pentru timpul de la 1 septembrie 1878 până la 1 septembrie 1879 citită consiliului comunal la deschiderea sesiunei ordinare a anului 1879 de către primarul D. Cariadgi, București, Tipografia Centru, 1879, p. 119.

²⁴H. Botescu, „Medicii școlari”, în *Revista generală a învățământului*, an VIII, no. 4, noemvrie 1912, p. 195.

²⁵M. Cealic, *Sur l'activité de l'hygiène scolaire des écoles primaires de la ville de Bucarest. Rapport Présenté au IIIe Congrès international d'hygiène scolaire Tenu a Paris du 2-7 août 1910*, Bucarest, Imprimerie G. A. Lazareanu, 1910, p. 3.

organismul, vindecă și abia apoi curăță²⁶. La sfârșitul aceluiași secol, semnificațiile pe care medicii le atribuie băii (avem în vedere baia școlară) ne apar ca fiind radical diferite. Actul îmbăierii dobândește noi semnificații, o parte din vechile sensuri se pierd sau se prefac potrivit noului context socio-cultural. Nici urmă de plăcerea simțurilor, baia se transformă într-un eficient instrument pedagogic²⁷ ce asigură curățenia și menține igiena corporală. Intrarea în scenă a microbilor are repercusiuni majore asupra practicii băii, sporind exigențele igienice și implicit numărul spălărilor²⁸.

Băile reci par a fi preferate de medici și autorități, acestea din urmă chiar o recomandă în regulamentele de îmbăiere a școlărilor. Calitățile băilor reci sunt numeroase: „...activează toate funcțiunile noastre, și ne fac mai puțin simțitori variațiunilor temperaturii atmosferice”²⁹. „Vindecă anemia și unele tulburări nervoase”, conduc la virtute, împiedică visarea, gândurile necurate și trezirea instinctelor sexuale. „...dacă nu se prelungesc și nu sunt prea reci, băile reci dau putere, recorescu și dau poftă de mâncare; dar nu trebuie să fie prea reci” se menționa într-un manual de igienă pentru școlile primare³⁰. Din același manual aflăm că bună pentru elevi este și baia caldă, dar numai cu măsură, căci altfel, poate avea efecte contrarii. „Baia caldă potolescu și curmă oboseala. Deacă se repetă desu, ea slăbesce și moleșesce”³¹. Semnificațiile băilor se schimbă neîncetat, probabil odată cu progresul medicinei. La sfârșitul secolului, baia caldă nu mai „curmă oboseala”, ci curăță organismul³².

Mai vechiul rol curativ al apei se menține și în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, dar calea spre vindecare presupune acum curățenia corporală. Baia îndepărtează necurățiile, mirosurile neplăcute, paraziții, microbii, bacteriile. La începutul secolului XX, doctorul I. Beiu recomanda insistent ca: „Toți copiii, cari au suferit de boalele molipsitoare amintite, (pojar,

²⁶Constanța Vintilă - Ghiulescu, „Baia, butoiu’ și putina”, în *Dilema veche*, nr. 334, 8-14 iulie 2010 <http://www.dilemaveche.ro/sectiune/ieri-cu-vedere-spre-azi/articol/baia-butoiu-i-putina>.

²⁷Georges Vigarello, „Igienă corpului și modelarea formelor”, în Alin Corbin, Jean-Jacques Courtine, Georges Vigarello (coord.), *Istoria corpului*, vol II, *De la Revoluția Franceză la Primul Război Mondial*, București, Art, 2008, p. 349.

²⁸*Ibidem*, p. 352.

²⁹Doctor Urechia, *Noui elemente de igienă*, București, Tipografia „Eminescu”, 1901, p. 402.

³⁰Ion C. Lerescu, *Știința elementară opera pentru toate școlile. Manualu de igienă privată și publică opus aprobatu de onor. Ministeriu ale Instrucțiunei Publice și destinatu pentru classa III primaria*. A 2 a edițiune, București, Typ Națională, Antrepr: C. N. Rădulescu, 1868, p. 29.

³¹*Ibidem*, p. 30

³²D. Bravicianu, *Noțiuni de igienă și medicina populară pentru usul școlărilor primare de ambe-sexe*, Craiova, Librar-editor și tipograf Filip Lazăr, 1890, p. 55; Doctor Urechia, *Noui elemente de igienă*, București, Tipografia „Eminescu”, 1901; p. 402 și urm.

scarlatină, tuse măgărească, tuberculoză, râie n.a.) au să iee 2-3 băi înainte de a cerceta iarăș școala. O curățenie temeinică (cu săpun) a pielii este indispensabilă pentru a depărta orice rest de materie infectată³³.

De la teorie la practică

Apa nu era utilizată prea des, sau cel puțin nu sub forma băilor. Gravitatea problemei, pericolul ca normele vehiculate cu atâta stăruință de medici să rămână străine populației au condus la adoptarea unor măsuri concrete: **băile școlare**. Se oferea populației un exemplu de cum trebuiau aplicate normele igienice. Pentru ca baia să producă efectele benefice vehiculate de medici, spălarea trebuia să se desfășoare în anumite condiții, stabilite de medici: apa și sala de baie să aibă o anumită temperatură, elevii să fie îndrumați și supravegheați de medici sau de corpul profesoral. În plus, se încerca familiarizarea copiilor cu o practică străină ce trebuia perpetuată și după terminarea școlii. Din acest motiv, comportamentul prietenos al copiilor față de apă este consemnat de către medici ca o semnificativă victorie în tentativa lor de a schimba atitudinea elevilor față de baie. Autoritățile doreau și sperau ca prin repetarea băii la intervale regulate să li se formeze elevilor deprinderea de a se spăla.

Prioritate la îmbăiere au elevii interni. Curățenia corporală a acestora este strâns legată de instituția școlară, căci internii locuiesc în școală pe durata studiilor. În 1877 *Regulamentul pentru igiena internatelor* fixează numărul băilor pe care trebuie să le facă elevii la una rece pe săptămână vara – și una caldă pe lună – iarna³⁴. Din nefericire lipsa dotării corespunzătoare a internatelor, pricinuită de insuficiența fondurilor, împiedică respectarea acestor prevederi, iar uneori chiar și a celor mai elementare norme igienice.

Prevederile referitoare la spălarea corporală reapar câțiva ani mai târziu. În bugetul anului 1892-93, Ministerul Cultelor alocase un fond pentru îmbăierea elevilor interni. Inițiativa nu este solitară, la jumătatea anului 1892 i se adaugă o circulară „relativă la îmbăiatul elevilor”, confirmând interesul autorităților pentru această practică igienică. Circulara solicita directorilor de școală amănunte despre numărul și prețul băilor efectuate din momentul înscrierii sumei în buget (începutul anului 1892) până la data emiterii circularei. Ministrul își exprima intenția de a dota școlile cu săli de băi, rugându-i pe directori să-l informeze dacă în instituția pe care o conduceau putea fi instalată o sală de baie, precum și devizul aproximativ al lucrării. Fiecare elev sau elevă

³³I. Beiu, *Igiena școlară*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiececane, 1904.

³⁴„Regulamentul pentru igiena internatelor și internilor de ambe sexe”, în C. Lascăr, I. Bibiri, *Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor, diferitelor decisiuni și dispozițiuni generale ale acestui departament de la 1864-1901*, vol. I, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 318.

trebuie să beneficieze de „cel puțin o baie completă pe săptămână”³⁵, fie în internat, fie la baia publică.

Recomandarea privind obligativitatea băii săptămânale este rareori aplicată. În același an în care fusese dată circulara, numărul băilor varia între 2 băi calde pe lună la Școala Normală Costache Negri din Galați, „o baie mare” la trei săptămâni la Școala Normală din Bârlad. La Institutul pedagogic de fete din Craiova elevele sunt spălate regulat, în fiecare sâmbătă pe cap, gât și picioare. Aflăm că „Băi nu au putut face decât în vacanța Crăciunului, Pascilor și în cele mari elevelor rămase în îngrijirea Institutului, din cauză că numărul servitorilor fiind foarte restrâns, și *întreținerea curățeniei localului reclamând multă muncă, n-a fost cine să scoată apa pentru atâtea băi, pentru cari altmintrelea lipsese și instalațiune, localul fiind neîncăpător*”³⁶. O singură instituție respectă recomandările ministrului. E vorba de Școala Centrală de Fete din București, ale cărei elevele iau o baie pe săptămână. Măsura ministrului este posibilă pentru că școala beneficia de spații destinate spălării.

Spălarea corpului se generalizează cu un oarecare decalaj și în școlile de tip externat, ceea ce demonstrează accentuarea preocupărilor de igienizare, dar și aplicarea redusă a normelor igienice în familie. La începutul secolului XX practica băii a fost introdusă în școlile primare din capitală la inițiativa medicilor din serviciul sanitar al orașului.

Documentele vremii vorbesc de mai multe tipuri de băi: baia rece, baia fierbinte, „baia la abur”, spălările parțiale ale diverselor părți ale corpului (gât, picioare, cap), loțiuni³⁷ și fricțiuni³⁸, fiecare tip având efecte și beneficii variate asupra corpului. Am menționat anterior opțiunea medicilor pentru băi reci, precum și virtuțile atribuite acestora. Considerată cea mai igienică, baia rece energizează, întărește constituția, dar acceptarea ei nu este lipsită de dificultăți. Ministrul Take Ionescu atenționa directorii de internate asupra înverșunării pe care părinții o arătau băilor reci. „De sigur veți avea la început greutate, și nu veți putea de o-dată introduce o practică, în contra căreia pot fi prejudecăți, dar tendința aceasta trebuie să fie, și numai când ea se va realiza, veți putea avea satisfacțiunea de a fi făcut ceva și pentru sănătatea fizică a plăpânderilor ființe, a

³⁵ „Circulara referitoare la îmbăiatul elevilor din 26 august 1892”, în C. Lascăr, I. Bibiri, *Colecțiunea legilor....*, vol. I, p. 1381.

³⁶ *A.N.I.C.*, fond M.C.I.P., dosar 1112, an 1892, fila 27.

³⁷ Loțiunile „constau în simpla spălare cu apă rece seu stropire cu apă proaspătă pe corp”. Ion C. Lerescu, *Știința elementara opera pentru toate școalele. Manualu de igienă privată și publică opu aprobatu de onor. Ministeriu ale Instrucțiunei Publice și destinatu pentru classa III primaria*. A 2 a edițiune, București, Typ Națională, Antrepr: C. N. Rădulescu, 1868, p. 30.

³⁸ Fricțiunile (trasulu) „constau în frecări a unei părți a corpului cu mâna, flanela, peria”. În Ion C. Lerescu, *Știința elementara....*, p. 30.

căror creștere vă e încredințată³⁹. În opoziție cu baia rece, baia caldă moleșește, excită, induce o stare plăcută ce poate constitui punctul de pornire spre impulsuri periculoase. Spălarea parțială este și ea importantă. Se realiza de cele mai multe ori la începutul zilei, dar uneori putea încheia ziua (baia de picioare).

Foarte puține mărturii ale elevilor fac referiri la spălarea corporală; dar atunci când apare menționată, spălarea corporală face parte dintr-un program bine stabilit. „În fiecare zi de lucru la ora 5 dimineața perdegița [femeie de serviciu n.a.] străbate dormitoarele, sunând tare clopoțelul. Eleve și pedagoge se scoală și pleacă într-o sală din parter, unde se spală pe rând la un lavabou, ce constă dintr-un cazan suspendat prevăzut cu cinci robinete și umplut decusară cu apă cărată în saca din dealul Cîricului. În cea mai perfectă regulă și în tăcere absolută scoboară și urcă scara elevele supravegiate de pedagoge. Ajunse în dormitoare se îmbracă, aranjează patul, rânduiesc obiectele de toaletă în casete și saltare fixate de paturi, pe care întind cu îngrijire cuverturi de postav verzi de uniformă. Până la 5 jumătate totul trebuie să fie în perfectă regulă. Două eleve de serviciu deschid geamurile, servitoarele intră pentru curățirea scândurilor oloete, ceruite și strălucitoare ca oglinda, iar elevele pleacă fiecare în divizia ei, să-și repete lecțiile din acea zi⁴⁰. Mărturiile, aparținând unei foste eleve a Școlii Centrale din Iași, zugrăvesc o instituție impresionantă prin strictetea și ordinea pe care o afișează. Astăzi, programul poate părea sever, dar el era dictat de principiile pedagogice ale vremii, potrivit cărora elevele trebuie să se deprindă de mici cu un orar fix, precum și cu responsabilitatea respectării lui. Erau valori ce caracterizau, real sau imaginar, un mod de viață și pe care elevii le exersau în școală. De pildă, se credea că exactitatea pe care elevele o arătau în îndeplinirea datoriilor sale, o vor arăta cu siguranță și când vor fi adulte.

Spre deosebire de baia privată, baia sau spălarea elevilor se realiza sub vigilenta supraveghere a autorităților (institutori, profesori sau pedagogi)⁴¹.

La menținerea igienei corporale contribuie și hainele elevilor. În internate hainele se schimbau de două ori pe săptămână, iar lenjeria paturilor de două ori pe lună, „afară de cazuri extraordinare, când trebuința ar cere o premenire mai deasă⁴². Nu sunt recomandate așternuturile din pene sau puf, puțin igienice și nesănătoase. Se preferă în schimb așternuturi și saltele din lână, respectiv paie, virtuțile acestor din urmă materiale fiind deseori semnalate de medici. Fără să

³⁹„Circulara referitoare la îmbăiatul elevilor din 26 august 1892”, în C. Lascăr, I. Bibiri, *Colecțiunea legilor...*, vol. I, p. 1381.

⁴⁰*Anuarul centenarului Școlii Normale de învățătoare „Mihail Sturza” – Iași (1834-1934)*, Editura Presa Bună, f. l. 1935, p. 202.

⁴¹*A.N.I.C.*, fond M.C.I.P., dosar 373, an 1866, fila 15.

⁴²*Regulamentul pentru igiena internatelor și internilor de ambe-sexe*, în C. Lascăr, I. Bibiri, „Colecțiunea legilor, regulamentelor, programelor, diferitelor decizii și dispozițiuni generale ale acestui departament de la 1864-1901”, vol. I, București, Imprimeria Statului, 1901, p. 317.

punem sub semnul întrebării beneficiile pe care lâna le deține, credem însă că atitudinea medicilor se înscrie în logica perpetuării unui mod de viață bazat pe simplitate și moderație.

Un spațiu pentru igiena corporală

Numeroase experiențe arătaseră că practicile igienice prescrise de specialiști nu puteau fi aplicate în orice spațiu. Școlile insalubre, neîncăpătoare, umede și întunecoase, amplasate pe terenuri nesănătoase, afectau sănătatea micilor elevi și anulau orice tentativă de a impune și de a aplica principii igienice.

Deși curățenia corpului elevilor figurează printre atribuțiile personalului educator (directoare, guvernantă și pedagoge), regulamentele școlare adoptate imediat după legea învățământului din 1864 nu menționează calea prin care ea poate fi dobândită, opțiunile fiind lăsate la latitudinea personalului⁴³. Aceeași tăcere o regăsim și când vine vorba de spațiul în care se realizează spălarea corpului. Abia în *Regulamentul pentru igiena internatelor și internilor de ambe-sexe* din anul 1877 se menționa obligația dotării internatelor cu cameră de băi, „care va avea cel puțin un număr de două vase transportabile”⁴⁴. Diferit de aceasta, fiecare internat avea o cameră destinată toaletei de dimineață a elevilor. Sistemul de spălat constă în „sghiaburi mari, pe cari se vor scurge apele. Și deasupra sghiabului vor fi puse în părete vase de tinichea cu un robinet. Numărul vaselor va fi a treia parte din numărul elevilor”⁴⁵.

Dotarea școlilor primare cu lavabouri este recomandată și de Spiru Haret⁴⁶, pentru ca elevii, spălând-se des, să-și formeze deprinderile igienice necesare. Preocupat să sincronizeze reformele și inovațiile propuse cu modestul context economic; viitorul ministru avansează două variante. „În orașele unde este canalisație pentru apă, lavaboul se va compune dintr-un simplu sghiab, cu câte-va becuri de apă și cu scurgere care să ducă afară din școală apa de la dânsul. Pe aiurea se poate întrebuița o puțină, având de giur împrejur câte-va canale, cu un sghiab în care să cadă apă și cu un tub pentru scurgerea ei”⁴⁷.

Prevederile referitoare la dotarea cu spații necesare igienei corporale sunt dificil de îndeplinit. Până în anii '90 internatele funcționează în locuințe închiriate, de dimensiuni insuficiente, din care lipsesc sălile de baie. În plus, fondurile ministerului ajung extrem de rar pentru dotarea internatelor cu utilități, abia acoperă cheltuielile prilejuite de situații de urgență – acoperișuri

⁴³ „Regulament pentru personalul internatelor de fete”, în C. Lascăr, I. Bibiri, *Colecțiunea legilor....*, vol. I, p. 221-223.

⁴⁴ „Regulamentul pentru igiena internatelor și internilor de ambe-sexe”, în C. Lascăr, I. Bibiri, *Colecțiunea legilor....*, vol. I, p. 317.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 317.

⁴⁶ Haret, Spiru; *Localele de școli primare. Propuneri, reguli și consilii practice pentru clădirea și dotarea lor*, Bârlad, Tipografia George Cațafany, 1889, p. 40.

⁴⁷ *Ibidem*.

șubrezite, geamuri sparte, tâmplărie deteriorată, curățarea privatelor. În aceste condiții, nevoia unui spațiu școlar care să permită aplicarea principiilor propovăduite de igienisti se impunea cu celeritate. Astfel se explică includerea în programul arhitectural școlar a spațiilor destinate curățeniei corporale. Internatele școlilor normale, liceelor și școlilor secundare de fete sunt primele instituții prevăzute cu săli destinate spălării corpului. Analiza planimetriei școlilor amintite ne-a permis identificarea mai multor tipuri de spații destinate igienei corporale. Mai frecvente sunt *lavabourile*⁴⁸. Clădirea Școlii Normale de Învățători din Câmpulung (cu internat), proiectată de arhitectul Ion Socolescu în 1892 are lavabouri la etajele I și II. Din rațiuni de funcționalitate, spațiile pentru spălat sunt amplasate în proximitatea dormitoarelor elevilor (Școala Normală de Învățători Câmpulung, Liceului Internat din Iași, Azilul Elena Doamna București).

Lavabouri regăsim și în școlile tip externat, prezența lor putând fi interpretată ca o accentuare a preocupărilor pentru igienă. La Școala secundară de fete din Ploiești (operă a aceluiași arhitect, Ion Socolescu) fiecare etaj este deservit de câte două lavabouri⁴⁹. Nu este vorba de o opțiune personală a arhitectului, așa cum poate am fi tentați să credem, lavabourile sunt consemnate și în alte școli de tip externat.

La Școala Centrală de Fete din București spațiile destinate igienei personale ocupă un loc însemnat în economia internatului și îmbracă forme variate: „spălătoare (lavabo), sală de băi de picioare, putând conține 50 eleve de o dată, instalație de băi pentru corpu”⁵⁰. Asemenea altor școli, spațiile destinate spălării (sala de băi și lavabourile) sunt amplasate „în vecinătatea imediată a dormitoarelor și în comunicație directă cu dânsle”⁵¹. Singure, băile pentru corp își găseau locul în subsolul internatului, alături de spațiile destinate bucătăriei. Pentru prima dată apare menționată instalația de apă: „Sala de băi de picioare va fi legată prin tuburi pentru apă caldă și rece, cu instalația de băi seu cu un cazan care se trimite acea apă”⁵¹.

Spațiul destinat spălării poartă denumiri variate în funcție de tipul băii: sala de baie (locul unde se iau băi generale sau dușuri), sala de baie de picioare, spălător, lavoir⁵² sau lavabou pentru spălări parțiale.

În primele decenii ale secolului XX o nouă inovație a fost introdusă în școlile primare din capitală: *dușul*. Probabil că progresele lente în materie de igienă personală au contribuit la adoptarea acestei inovații în școlile primare.

⁴⁸Denumire sub care apar sălile înzestrate cu lavabouri. Lavabo – mobilă de toaletă pentru spălat, alcătuită dintr-o chiuvetă și un recipient pentru apă.

⁴⁹Școala nu mai există, fiind bombardată în timpul celui de al doilea război mondial.

⁵⁰A.N.I.C., fond M.C.I.P., dosar 434, an 1888, fila 7v.

⁵¹*Ibidem*, fila 8.

⁵²În epocă termenul lavoir este sinonim cu cel de lavabo.

Inițiativa a beneficiat de susținerea primăriei⁵³ cel puțin în perioada de început – pe parcursul a trei ani instalându-se 8 băi școlare în 8 clădiri. Fiecare sală de baie era compusă din dușuri cu apă rece și dușuri cu apă caldă. În școlile primare, sălile de baie își găsesc locul într-o latură mai retrasă a clădirii ce adăpostea spații administrative, alături de vestiar, bucătărie, camera servitorului (Școala primară de pe strada Dudești, București, arhitect D. Hârjeu).

Inițiatiile dotării școlilor cu utilități și spații destinate igienei personale se lovesc de dificultăți de natură materială (alocarea unor fonduri pentru proiectarea și execuția spațiilor), dar și de natură tehnică.

A face baie, sau mai corect spus, a îmbăia elevii dintr-o școală⁵⁴, se dovedește o operațiune extrem de complicată ce trebuie să ia în considerare numeroase aspecte. Mai întâi trebuia procurată apa. Fântâna și, cu atât mai puțin apa curentă sunt utilități rar consemnate în peisajul școlar. Apa de băut se cumpără la intervale regulate și se păstrează în vase mari de alamă. Apa este adusă în școală cu sacaua, dar această opțiune dificilă nu încurajează perpetuarea practicii spălării. Pentru spălarea elevilor dintr-o școală este nevoie de o cantitate semnificativă de apă, iar transportul ei până la locul îmbăierii costă mult. Baia necesită un spațiu de dimensiuni generoase în care operațiunea să se desfășoare simultan, altfel practica s-ar prelungi obositor de mult și ar afecta procesul didactic. Expunerea corpului nu se poate face în orice condiții. E nevoie de un spațiu adaptat la specificul activității, izolat de privirile curioșilor (trecători sau servitori), care să poată fi curățat ușor. Problematică se dovedea și eliminarea apei căci canalele pentru deversarea apei folosite și a reziduurilor lipsesc. Directoarea Școlii Centrale de Fete din Iași surprinde inconvenientele întâmpinate în punerea în practică a normelor igienice: „...în privința îmbăiatului complet al elevelor este cu neputință a se realiza până ce acest local nu va fi înzestrat cu apă și cu canale pentru scurgerea apelor necurate, căci a se cumpăra cu sacoa apa necesară pentru scăldatul a 150 de copile, s-ar urca la o somă prea însemnătoare și pe lângă aceasta unde să se depună atâta cantitate de apă, în ce să încălzească, cine să o transporteze prin căzi, cine să o renoască pentru rîndurile următoare, cine să o scoată din nou pentru a o vărsa, unde să se verse, fiind că ar fi de tot nesănătos și necurat să împrăștie prin curte”⁵⁵.

În cel mai fericit caz, școala se alimentează cu apă de la un puț aflat în curtea școlii, dar prezența acestuia nu înseamnă implicit rezolvarea problemelor. Activitățile cotidiene dintr-un internat: spălatul rufelor și vaselor, gătitul, curățatul spațiilor, baia corporală. necesită o mare cantitate de apă ce trebuie urcată către cazane prin intermediul unei pompe acționate de un cal. Dar, rezistența bietului animal cedează înainte de umplerea cazanelor. „La

⁵³ Școlile primare din capitală au fost construite din fondurile primăriei.

⁵⁴ Operațiune mult mai dificilă datorită numărului mare de elevi.

⁵⁵ *A.N.I.C.*, fond M.C.I.P., dosar 1112, an 1892, fila 28.

școala normală din localitate [Bârlad n.a.] avem o pompă ce se pune în mișcare cu calul de serviciu și astfel numai se ridică apă din puț în cele două cazane mari ce se află în turnul clădirii. Această apă este trebuitoare zilnic pentru lavabourile elevilor și pentru bucătăria și infirmeria școlii; dar e multe ori școala suferă căci se scoate cu foarte mare greutate. Nu rare ori calul amețește și nu mai vrea să meargă; iar omul aproape amețit și prăfuit de praful care se ridică de jos se lasă înaintea de vreme de treabă”⁵⁶.

Eforturile de generalizare a practicilor igienice aduc în discuție subiecte legate de aducția apei, evacuarea reziduurilor, canalizare. Apa curentă se introduce în câteva școli secundare din țară în anul 1910 (Școala Normală Vasile Lupu din Iași, Facultatea de Medicină, Liceul Internat, Liceul Național, Seminarul Veniamin toate în Iași). În același an sunt dotate cu instalații pentru apă Școala Normală din Bârlad, Liceul Carol I Craiova, Școala profesională de fete Bârlad, Liceul Unirea din Focșani, Gimnaziul din Târgoviște⁵⁷. Progresele tehnologice îmbunătățesc semnificativ condițiile igienice: băile corporale făcute în școală, pot fi mai frecvente, iar canalizarea permite achiziționarea unor spălătorii mecanice pentru rufelevilor (Școala Normală de Învățători din Craiova, Școala Normală de Învățători Vasile Lupu Iași).

Practica băilor școlare își are limitele sale. Reprezintă o soluție costisitoare pentru autorități, și în plus era temporară, funcționa doar pe durata școlarizării. Se impunea o altă soluție care să depindă mai puțin de resursele umane sau materiale ale statului, o soluție care să funcționeze și în lipsa unui factor constrângător. Numeroase voci pledează pentru schimbarea atitudinii populației față de spălarea corporală.

Școala a fost cooptată în procesul de igienizare a populației, multă vreme reprezentând unul din puținele locuri, în care, deopotrivă norme și practici igienice, erau difuzate, inoculate și aplicate. Diseminarea normelor igienice în rândul școlărilor, familiei și corpului didactic s-a realizat prin introducerea noii științe în rândul disciplinelor școlare, prin conferințe școlare și lucrări de popularizare.

În speranța formării unor deprinderi igienice în rândul elevilor, cunoștințele teoretice au fost completate cu o serie de aspecte practice, exersate în spațiul școlar. Baia a beneficiat de o atenție deosebită în cadrul acestor practici, mai ales după ce igieniștii i-au conferit noi semnificații și a devenit un reper al sănătății corporale.

Proiectarea unor clădiri moderne de școală a contribuit simțitor la aplicarea regulilor igienice, pe de o parte pentru că școlile au putut fi dotate cu spații special amenajate, ce au făcut posibilă spălarea corporală, iar pe de alta, pentru că noile clădiri respectau și reflectau noile valori și norme igienice: erau curate, spațioase, aerisite, luminoase.

⁵⁶ A.N.I.C., fond M.C.I.P., dosar 2711, an 1910, fila 53.

⁵⁷ Vezi dosarul 2711, an 1910.

Articolul ne dezvăluie complexitatea instituției școlare, care, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea dobândește atribuții tot mai numeroase, ce au consecințe în plan social (construiește identități, transmite cunoștințe, formează comportamente, diseminează reguli igienice). Subiectul ne-a permis să surprindem și câteva detalii legate de dinamica grupurilor socio-profesionale. Medicii participă alături de membrii corpului didactic la educația copiilor. Profesionalizarea corpului didactic a dus la o monopolizare a actului educațional pe termen foarte scurt. Credința unanim împărtășită în epocă, potrivit căreia școala ar putea contribui la ameliorarea unor probleme sociale (mizerie, alcoolism, lux) au adus în spațiul școlii specialiști din domenii conexe precum medici, arhitecți etc. Studii viitoare ar putea clarifica mult mai bine modul în care acești specialiști percep actul educațional și instituția școlară, precum și dinamica raporturilor pe care ei le stabilesc cu corpul profesoral.

Modul în care igiena este integrată în discursurile festivităților de premiere sau în manuale de alte discipline, dictări, cărți de lectură pentru copii constituie de asemenea subiecte ce-și așteaptă rândul, și care ar întregi imaginea asupra acestui fenomen social și cultural.

TRAVELLING BETWEEN METAPHORS: BRITISH REPRESENTATIONS OF BUCHAREST AT THE CROSSING OF THE 19TH AND 20TH CENTURIES¹

Carmen Andraş,

Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu Mureş

Abstract: *The paper continues my previous research on Bucharest's life and civilization reflected in British travel literature. The intention of the present analysis is to demonstrate the inclusion of stereotypes in cultural metaphors and their evolution from one observer to another. In this case, the study focuses on the representations of Bucharest in British travel literature at the end of the 19th century and the first decades of the 20th century. For this purpose, I have chosen as reference Florence Berger's travel account A Winter in the City of Pleasure, or Life on the Lower Danube, published in 1877, continuing with James Samuelson's Roumania Past and Present, published in 1882, and then with British travellers who visited Bucharest during the first decades of the 20th century. The conclusion is that, contrary to Florence Berger's metaphorical labelling, the other travellers were stressing Bucharest's Oriental or, sometimes Byzantine, setting, in order to underline its inherited features and make the present comprehensible, not to emphasize its primitive character. This image occurred due to the past of the city, which is embedded in its psychology, mentalities and appearance, like any city in the world. In fact, these old characteristics are perceived as very picturesque and interesting.*

Keywords: *Bucharest; British travel literature; Florence Berger; James Samuelson; metaphor; stereotype; Orientality; Europeanness; modernity; primitivism; progress.*

Introduction

The present paper analyses the representations of Bucharest in British travel literature at the end of the 19th century and the first decades of the 20th century, focusing on the way cultural metaphors include stereotyping and give birth to labelling cultural images through generalisation and over-simplification. A very inspired cultural metaphor risks to incorporate the already existing stereotypes through conjectural ideologization. The result can only be damaging to the image of the Other because it implies more than negative perceptions, it also involves their immortalization in a written form, which gives them vitality, longevity and a large sphere of action. “Stereotype is a way of reading the social text, but it is a way of writing it, too”, it is “a primitive form of thought rooted in metaphor”, considers Robert Cantwell². In their “extreme form”, in Martin Gannon's opinion, stereotypes “are a universal syllogism, placing individuals

¹This work was supported by CNCSIS –UEFISCSU, project number PNII 762 – IDEI code 1656/2008.

²Robert Cantwell, *Ethnomimesis: folklife and the representation of culture*, Chapel Hill, University of Carolina Press, 1993, p. 182.

into categories for which no exceptions are allowed, except at the margins”³. Cultural metaphors, on the other hand, allow deviation from clear-cut definitions owing to the flexibility conferred by the imaginative quality of a literary work. “A cultural metaphor, continues Martin Gannon, differs from a stereotype because it refers to a group (ethnic, national, etc.) but it is only probabilistic. Thus, a cultural metaphor allows for exceptions and does not include every individual or even every subgroup”⁴. Some of the metaphor’s weak points are that “by definition”, they “highlight some aspects of reality and ignore others” and that they are “more susceptible to stereotyping” because “they are vivid and may stick”⁵. Stereotypes, however, are “immediately identifiable concrete common-sense definitions”, being “solidified language”⁶. Stereotypes live by re-writing the “reality” of the Other, either in a simplifying positive or negative way. They survive through repetition and, as any encratic language, they are reinforced by the ideological and political connection with power. “Encratic language (that which is produced and spread under the protection of power), observes Roland Barthes, is by definition a language of repetition”. In fact, “all the official institutions of language are recapturing mechanisms” for the reason that they “always repeat the same structure, the same sense, often the same words”, since stereotypes are “a political fact”, “the principal aspect of ideology”⁷. Stereotype is thus killing the “magic” and “enthusiasm” of metaphor transforming it into solidified reality⁸.

In previous studies, I have referred to concrete aspects of urban life and civilisation in British representations of Bucharest. In this case, I will concentrate on generalising images, succinct characterizations, “short and snappy” definitions, cultural labels and stereotypes embedded in metaphors. For this purpose, I have chosen as reference Florence Berger’s travel account *A Winter in the City of Pleasure, or Life on the Lower Danube*⁹, published in 1877, the year of the Romanian Principalities’ War for Independence, where the lack of documentation regarding the historical, political and cultural life of the capital city is counter-balanced by the concentration of personal discontent in metaphors

³ Martin Gannon, *Working across cultures. Applications and Exercises*, London, Sage, 2001, p. 54.

⁴ *Ibidem*, p. 54-55.

⁵ *Ibidem*, p. 56.

⁶ Rosalind Coward and John Ellis, *Language and Materialism. Developments in Semiology and the Theory of the Subject*, London, Routledge, 1977, p. 53.

⁷ Roland Barthes, *Le Plaisir du Texte*, Paris, Seuil, 1973, p. 66. See also Rosalind Coward and John Ellis, *op. cit.*, p. 53.

⁸ *Ibidem*, p. 69.

⁹ For the Balkans’ symbolic intermediality, Romania included, in Florence Berger’s travel account, See Vesna Goldsworthy, “The Balkans in the Nineteenth-Century Travel Writing”, in Tim Youngs, *Travel Writing in the Nineteenth Century: Filling the Blank Spaces*, London, Anthem Press, 2006, p. 21.

of Orientality and primitivism, which in fact are very suggestive and beautifully achieved from a literary perspective, but offering no alternatives for the sake of objectivity. Starting from Florence Berger's referential work, we will "travel" in time to other British writers who dedicated valuable pages to the description of the Romanian capital city, first to James Samuelson's *Roumania Past and Present*, published in 1882, a thoroughly documented work by a representative of justice and objectivity, a barrister at law, giving a counter-image to Florence Berger's description of Bucharest under King Carol I.

We will then make reference to inter-war British travellers (most of them following their comfortable journey to the Romanian noble hosts they were supposed to write about in a favourable tone), concentrating upon the period 1930-1940 and the Romanian capital under King Carol II: journalists, writers, essayists, historians, or, a couple of missionaries and governesses. We will refer to D. J. Hall (1933), *Romanian Furrow*, Sacheverell Sitwell (1938), *Romanian Journey*, R. H. Bruce Lockhart (1938), *Guns or Butter. War Countries and Peace Countries of Europe Revisited*, Archibald Forman (1939), *Rumania through a Windscreen*, Derek Patmore (1939), *Invitation to Romania*, Margaret R. Loughborough, *Romanian Pilgrimage* (1940), Hector Bolitho, *Romania under King Carol* (1940), Edith Nepean, *Romance and Realism in the Near East* (no precise date), with previous references to Maude Parkinson, *Twenty Years in Romania* (1921)¹⁰.

If Florence Berger's metaphorical definitions of Romanian culture and civilisation cumulate old clichés of incompatible Orientality and (pseudo)Europeanness in an exquisite artistic form, the above mentioned British travellers, who followed her steps to Bucharest, interpret the junction between the East and the West as generative of progress and modernization. Such beneficial signs of advance during the last decades of the 19th century, purposely disregarded by Florence Berger in 1877, are generously highlighted by James Samuelson, five years later. The writer analyses the reign of Carol I, from the time he was the ruling prince of the United Principalities of Moldavia and Wallachia (1866-1881) to the moment he became King Carol I, the first king of Romania (1881-1914), his contribution to the promulgation of the new Constitution in 1866 (proclaiming Romania a constitutional monarchy), the part he played in achieving Romania's state independence, in the modernization of the political, social, administrative, cultural, educational, military structures, together with the development of communication and transport. Bucharest was no longer the "big village" depicted by previous travellers.

In what the first decades of the 20th century were concerned, Bucharest was already known as the "little Paris", proud of its Athénée Palace and Calea

¹⁰ See for details Carmen Andraş, "In-betweenness and Intermediality in British Images of Inter-war Bucharest (1930-1939)", in Asunción López-Varela and Mariana Neţ (editors), *Real and Virtual Cities. Intertextual and Intermedial Mindscapes*, Bucureşti, Univers Enciclopedic, 2009, p. 185-203.

Victoriei, the Athenaeum, National Theatre, new Royal Palace, its first “skyscrapers”, its sumptuous palaces and hotels, relaxing parks and gardens, brightly illuminated boulevards and extravagant cafés and restaurants frequented by *the beau monde*. It was a city in transition, where the visitors were surprised by the new private buildings and institutions rising at a quick pace: libraries, hospitals, schools, banks, hotels etc.

Bucharest was at the same time the “little Paris of the Orient /Balkans” with its 19th century picturesque vestiges and patriarchal society, its mixture of luxury and poverty, of urbanity and rurality, its display of aristocratic sophistication and colourful mosaic of people, garments and trades from all parts of Romania and abroad¹¹.

Even nowadays, we are nostalgic about the “idealized past” of the “real Bucharest”, “at once super-European, patriarchal, and lost for good, anyway”¹².

Neither the East, nor the West

Florence Berger’s Bucharest is an amalgamation of mismatched elements, unidentifiable with any basic form of civilization: it is a symbolic assortment of Orientality and Europeanness, but equal to none of these identity marks. In a metaphorical way, she concentrates her predecessors’ images of urban life in the Romanian capital city especially, originality being in their opinion an exclusive quality of rural environment owing to the perpetuation of traditions and ancestral beliefs (however primitive and prejudiced they might have seemed to the observers!).

Florence Berger inaugurates the the city’s characterization by a metaphor of negation. Bucharest is not equivalent to any of its comprising pieces. It is a place on the map with no identity. If previous British travellers described Bucharest as the “gate of the Orient”, an Oriental Eldorado, the city of the Oriental luxury and lethargy, bearing vague marks of (pseudo-) Europeanness, in Florence Berger’s case such symbolic marques are negated from the very beginning: if not even Orientality is authentic, what can we say about Europeanness! In such an indefinable city, you can do anything you want without being judged. It is a city with no references and norms. It is everything and nothing, a city of paradoxes: “BUCHAREST is Bucharest, and therefore is

¹¹For the description of Bucharest and its history, see for example G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureştilor* (2nd edition), Bucureşti, Fundația Culturală „Gh. M. Sireteanu”, 1998; Ioana Pârvulescu, *Întoarcere în Bucureştiul interbelic*, Bucureşti, Humanitas, 2006; Gheorghe Parusi, *Cronologia Bucureştilor (20 septembrie 1459-31 decembrie 1989): zilele, faptele, oamenii Capitalei de-a lungul a 530 de ani*, Bucureşti, Compania, 2007; Frédéric Damé, *Bucureştiul în 1906*, Seria „Cartea de Bucureşti”, Piteşti, Paralela 45, 2007.

¹²Ştefan Ghenciulescu, *Oraşul transparent, limite şi locuire în Bucureşti/Transparent city, on limits and dwelling in Bucharest*, Bucureşti, Editura Universitară „Ion Mincu”, 2008, p. 8.

not in the least like any other place in the world. Just as a Roumanian is a Roumanian, without a shadow of resemblance to a Turk, a Bosnian, a Galician, a Serb, a Montenegrin, or a Greek. It is not the East, still less the West (...). It is neither flesh, nor fowl, nor good red-herring"¹³.

Bucharest is not only home to all nationalities, but the city of all possibilities, where you look hopelessly for "the minarets and the veiled women in white cerecloths", but you can drink "*braga* like a Bulgarian, sherbet like a Mussulman, beer like a German student, or *petit Bordeaux* like a Paris *bourgeois*". You may also eat your dinner "lying down on a sofa, with your repast on a little round, low Turkish table, not a span high", or you can "sup off Turkish *haliske*, or Russian *pilaff* or Hungarian *paprica* or even the *biftecks saignants* of 'Albion the Perfidious' ". If you want, you "can curl yourself upon a divan in a delightful, Bohemian sort of way", or you can "go to bed in sober, decorous fashion between a pair of sheets, with an eider- down quilt and a brass foot-rail". You may choose to served by a "dapper French garcon", or by a "Swiss *Kellner*", a "glittering Albanian", or a "gold-eared Hungarian *rendas*", or, why not, by "a *Jäger* in hunting clothes and a plume of white feathers". If you choose to take an elegant carriage worthy of a promenade to the Bois, in Florence Berger's estimation, you would be disappointed since your "horses can stumble knee-deep into crevasses that yawn in the roadway and play the very mischief with your patent springs". If you decide instead to have a walk, continues the British traveller, and you have enough of "being jolted, and thumped, and bumped about", you would be dishearted once more because "you can sink over the tops of your lacquered boots in white dust, or snow, or slush, or mud, according to the tune of year"¹⁴.

Nothing hinders you "to keep up a polyglot conversation in your salon in a dozen different languages", for in Bucharest live people of all nationalities, ranging from "the linguistic Muscovite" to "the cute American", from "the olive-tinted Greek" to "the light-haired Teuton". You may have a chat in "Romany" with the gipsies "around their camp-fires", or, "you may play at *bésique* with your fellow-countryman for love and a *dulceatza*"¹⁵.

Bucharest means nothing tangible to Florence Berger, it is the city of inconsistency, contradiction, unreliability, and deceiving appearance, the Tower of Babel deprived of its mythological connotations.

She seems Olivia Manning's nineteenth century milder hypostasis, bearing something of the latter's posture of irritation and resentment. In Florence Berger's imagination, Orientality is no longer a mere sign of effemination and immorality, mostly in the capital city of Romania, while the warlike character and cruelty are Balkan, but, in her case, Oriental passivity is doubled by an

¹³ Florence K. Berger, *A Winter in the City of Pleasure; or, Life on the Lower Danube*, London, Richard Bentley and Son, 1877, p. 35.

¹⁴ *Ibidem*, p. 35-37.

¹⁵ *Ibidem*.

equally Oriental violence: “these gentle-mannered, mellow-tongued people have a ferocious side to their soft effeminate disposition; examples are not wanting to show that their apparent suavity of mind can be coupled with barbaric cruelty truly Oriental”¹⁶.

A few years later, however thoroughly informed, dichotomous images of the Oriental/Western elements are also to be found in James Samuelson’s imaginative construction of Romanian identity, where the Oriental component is explicitly associated with “evil” (“savagery”, “effeminacy”, “despotism” etc.), while the European (Western) one is the power of civilisation. The author recommends the “extermination” of the Oriental wicked system through the Romanian progressive leaders’ actions. But, even if unchained from “the iron bonds” of Oriental despotism and freed by “the agency of Western progress”, Romania was still keeping its Oriental influence. And who was to be blamed but Romania’s history of “barbarian” leaders, the incessant military occupations, or the closeness of “Tartar savagery” on the one hand and of “Oriental effeminacy” on the other¹⁷.

The second half of the 19th century is nostalgically evoked by Sacheverell Sitwell in his description of the Oriental (Asian)-European picturesque melange in Bucharest: “a compound of many things, Russian, French, Viennese, Turkish, Phanariot. The fashion and luxuries were French; music for the ballroom came from Vienna; the extravagance and prodigality were Russian”, while everything else was Oriental¹⁸ and, from time to time, Latin American, “owing to its hints of the Phanar, or even of Cairo, its South American languor, the Mexican luxury of its caparisons and harness”¹⁹. Throughout the 19th century, these astonishing contrasts were noticeable mostly in the streets of Bucharest:

It was a city of unique character owing to its diversity, which rested etched on the traveller’s mind. He/she would never forget the trendy carriages and horses that would look the same in Hyde Park or the Prater, the ladies and gentlemen dressed in Parisian fashion, walking side by side with “a half naked Tzigane”. Almost the entire East was represented in the Romanian capital city, Armenian merchants, Turks, Greeks, Jews and Russians, distinguished by their traditional dress²⁰.

During the fourth decade of the 20th century, Derek Patmore was expecting to find a city as exotic as its name, a city of domes and minarets, streets “filled with a mixed population of Eastern and Western types”²¹. Instead,

¹⁶ *Ibidem*, p. 146.

¹⁷ James Samuelson, *Roumania Past and Present*, London, Longmans, 1882, p. 257.

¹⁸ Sacheverell Sitwell, *Romanian Journey*. London, B. T. Batsford Ltd., 1938, p. 43.

¹⁹ *Ibidem*, p. 44.

²⁰ *Ibidem*, p. 42-43.

²¹ Derek Patmore, *Invitation to Romania*, London, Macmillan & Co. Ltd., 1939, p. 2.

he found the social life of New York²², modern buildings displaying either an American or German influence²³, large houses, decorated in the style of “pre-War magnificence” and wondered how the city would cope with the impact of modern Western and American ideas of civilization²⁴. Oscillating between “romance” and “realism”, Edith Nepean solves the puzzle of Bucharest’s Oriental-Western personality in a humorous way, with English fashion as a bridge between apparently divergent ways of life: “If one wants to be really *chic* in this city of Oriental flavour, where East meets West, one must sport English fashions”²⁵.

All in all, the idealised Bucharest was “an enchanting city”, in full transformation, with a new American architecture, of which the recent Telephone Building was the startling example, as good in its evolution as San Francisco²⁶, in Bruce Lockhart’s opinion. Sometimes, Bucharest is comparable with any Western capital, Brussels, Paris or, evidently, London. Other times it has the Oriental flavour of Singapore²⁷.

It is this association of Bucharest with Oriental settings that makes its cartographical identification almost impossible. It lies sometimes within Indian borders, other times, within Egyptian or Turkish frontiers, depending on somebody’s creative imagination. The British are not an exception to the rule of geographical ignorance, in James Samuelson’s view, since, in 1882, there were “few intelligent readers in this country who could say off-hand where precisely Roumania is situated”: “Only about nine years since Consul-General Green, the British representative there, reported to his Government as follows: ‘Ignorance seems to extend even to the geographical position of Bucharest. It is not surprising that letters directed to the Roumanian capital should sometimes travel to India in search of Bokhara, but there can be no excuse for the issue of a writ of summons by one of the superior law courts of the British metropolis, directed to Bucharest in the Kingdom of Egypt, as I have known to happen’ ”²⁸.

During the first decades of the 20th century, Bucharest’s geographical situation was doomed to be as fluctuant as before. A letter addressed to Bucharest was naturally delivered in Turkey. No wonder that a smaller town like Sinaia could be anywhere in the world, as Maude Parkinson observes, from Turkey to Switzerland or Italy, wherever there was a city bearing a name starting with the letter S: “I received a letter once addressed to ‘Bucarest, Turkey’.

²² *Ibidem*, p. 13.

²³ *Ibidem*, p. 3.

²⁴ *Ibidem*, p. 2.

²⁵ Edith Nepean, *Romance and Realism in the Near East*, London, Stanley Paul&CO. LTD., no date, p. 121.

²⁶ R. H. Bruce Lockhart, *Guns or Butter. War Countries and Peace Countries of Europe Revisited*, London, Putnam, 1938, p. 183.

²⁷ *Ibidem*, p. 203.

²⁸ James Samuelson, *op. cit.*, p. V.

Staying for a few weeks one summer at Sinaia, a letter was sent to me from England addressed simply 'Sinaia'. When it reached me some months later, the envelope was a curiosity. I still keep it as a proof of the perseverance of post-office officials. It bears the post-marks of Italy, Switzerland, Turkey and, all these failing, it had been despatched to Simla! ”²⁹.

The flexibility of its (dis-)location in-between the East and the West made (and still makes) the capital city of Romania indefinable, or this is at least an excuse for not bothering too much about it. The less known all around the world, the more valuable was/is the effort made by the observers to understand Bucharest and spread the word about it.

The city of pleasure, the Eldorado of our dreams

Bucharest is the “city of pleasure”, as one can learn from the very title of Florence Berger’s book. It is also “the city of peace”, the “capital of almost pagan licentiousness”, where “the altar of Our Lady of Pain is besieged by eager worshippers, and where the rites of Cotytto³⁰ go merrily forward from sunset to sundown!”³¹ Thus, Romanian decadence is metaphorically associated with femininity, not in the biblical sense of causing the banishment from Paradise, but in a pagan, ritual, and carnal one. Even more, “Bucharest is Babylon of the Apocalypse, the Woman clothed in scarlet, with the shameful legend burning on her forehead”³². The “city of pleasure”, or “Babylon of the Apocalypse”, are far from subtle, innocent and inoffensive metaphors. They express the shift from a light-hearted way of life, comparable to the French one, to decadence and depravity, typically Oriental, in her opinion. In fact, she makes reference to a pseudo-Babylon, the “modern Babylon” of vicious Paris, rather than to the original mythological one, since neither Paris, nor Bucharest cultivate genuine values. Bucharest “imported” from Paris all the old appealing vices like: corruption, lightness, “the reckless extravagance”, “the wicked witty sayings”, “the well-bred atheism”, “the comedy of adultery”. Paris handed over to Bucharest her vivacious manners and her trouble-free morals, but in its progress Eastward, liveliness developed into “sloth”³³.

Bucharest means to her, as to Olivia Manning, disappointment and, maybe, frustration, “a place to live and die in”, “the El Dorado of our dreams”, “this white and smiling city sparkling in the sunlight, this wilderness that from afar off is blossoming like the rose!”³⁴ All this glamour is due to “the barbaric

²⁹ Maude Parkinson, *Twenty Years in Romania*, London, George Allen, 1921, p. 24.

³⁰ Cotytto: Thracian goddess of debauchery, venerated in Athens through nocturnal rites.

³¹ Florence Berger, *op. cit.*, p. 6.

³² *Ibidem*, p. 138.

³³ *Ibidem*, p. 73.

³⁴ *Ibidem*, p. 218-219.

fancy of the East” that expresses its “puerile love of glowing colour and tawdry ornament”³⁵.

Nevertheless, Bucharest keeps being “the city of joy” for James Samuelson³⁶, different from the degraded city depicted by his predecessors in this place. He considers that such clichés are responsible for the general assumption that the main occupation of the people in Bucharest is enjoyment and getting divorced³⁷. James Samuelson evokes an amusing situation that occurred to a friend of his, “really a well-read man”, who asked him after his visit to Bucharest whether it was not a great incessant “Mabille”³⁸ and looked very unconvinced when the author replied that he saw no dancing gardens in the city. More than this, another good friend, “a highly educated professional man”, wondered if Bucharest was north or south of the Danube. The only thing he knew for sure was that the place had won the reputation for his gambling activities.

James Samuelson had to accept that there was some truth in his friend’s assertion, but gaming-tables were forbidden, and that “he need not go so far from home as that to see the law evaded”³⁹.

In Bucharest, James Samuelson sees the higher classes living in comfort or even in luxury. Their lifestyle was Franco-German, actually similar to that in St. Petersburg. They usually dine in high-class hotel restaurants and frequent the theatres, in summer, especially the “open-air theatre of varieties near the St. George’s Garden, where native as well as French plays are performed, and where the songs of ‘Erin and Albion’, sung by natives of these shores, are well appreciated”⁴⁰.

Immorality, superficiality, extravagance, and the easy-going way of life thrive in the inter-war British accounts about the Romanian capital city as well, treated this time as reminiscences of the past, not as something given for eternity in the people’s genetic inheritance. “Moral standards are still low”, “political corruption and commercial dishonesty are still rife”, observes Bruce Lockhart in his description of Bucharest, where he notices “more carmine to lip and nail space than in any other capital in Europe” and “woman in her fleshiest sense is still the main attraction”⁴¹. Bucharest is definitely “a city made for women”, not all frivolous women, but also educated and spectacularly dressed, which could be met in such a respectable place like the Melody Bar, the stylish dancing hall

³⁵ *Ibidem*, p. 220.

³⁶ James Samuelson, *op. cit.*, p. 39.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ Victor Mabille founded the *Bal Mabille*, in 1844, the establishment of Parisian dancing, where the “Cancan Excentrique” (the well-known “French cancan”) was invented.

³⁹ James Samuelson, *op. cit.*, p. 38.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 46.

⁴¹ R. H. Bruce Lockhart, *op. cit.*, p. 190-191.

of Bucharest⁴². And there are also the trendy high-society ladies, princesses and queens (Queen Mary, Anne-Marie Callimachi, Princess Marthe Bibesco etc.), who made the city not only feminine, charming, luxurious, but sophisticated too⁴³.

The town of one street, one theatre, one religion and one idea

Bucharest is a monotonous, unimaginative “town of one street, one theatre, one religion, and one idea”, whose exclusive model is Paris, concludes Florence Berger. The statement is taken over by Maude Parkinson, the English governess who visited Bucharest during the second decade of the 20th century. Her 1921 travel account will be frequently quoted by subsequent British travellers in Romania. Bucharest is thus defined as a place immobilized in time, frozen in its primordial form, parallel to any normal historical development, isolated in time and space, hostile toward any Western modernising influence, except the French ostentatious manners and fashions. One street, the Calea Victoriei, one religion, the Orthodox one, with its countless churches, one idea, - the luxury, this is Florence Berger’s Bucharest, with its variations, one idea, - the spending of money, with Maude Parkinson and one idea, - love life, with Walter Starkie⁴⁴. “Bucarest has been described as a town of one street, one church, and one idea. The aphorism is to some extent justified, for the Calea Victorie is practically Bucarest, the Greek Church knows no dissenters, and the prevailing idea is the spending of money... Churches are a great feature of the town there are, I should think, over two hundred in Bucarest”⁴⁵.

Of all the above mentioned emblematic identity marks frequently found in British travel literature, were dedicated to *the Calea Victoriei*, the street of the Athénée Palace, described as Bucharest’s main artery of socialization. In James Samuelson’s account, it is the “favourite drive of the Bucaresters”, where “the birjas” contain “the most motley assemblage of sight-seers-ambassadors, state officials, and well-to-do citizens of both sexes in European dress”, “ladies of more humble rank in the national costume” or “gipsies and poor workmen and women”. At the end of the 19th century, Calea Victoriei was already the place of the most important buildings: the National Theatre, the Royal Palace, the Romanian Academy, the Ministry of Finance, together with the finest hotels and shops, which were “mostly kept by Germans and Frenchmen”, though “not equal to those of Vienna, Paris, or indeed of many smaller continental capitals”⁴⁶.

⁴² *Ibidem*, p. 191-192.

⁴³ See for details Carmen Andraş, “Europe and/or Orient. British travel literature and the recognition of cultural confluences in inter-war Romania”, in *Anuarul Institutului de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”*, Târgu-Mureș, Nr. XI, 2008, p. 91-106.

⁴⁴ Walter Starkie, *Raggle Taggle: Adventures with a Fiddle in Hungary and Roumania*, London, John Murray, 1949.

⁴⁵ Maude Parkinson, *op. cit.*, p. 54-55.

⁴⁶ James Samuelson, *op. cit.*, p. 41.

Interwar Bucharest became a Romanian Broadway, depicted by the British guests in savoury and lively images, with all the people who spent their time there, taking long walks on the promenade, sipping their coffee on the terraces and in the exquisite cafés, like the Corso, or tasting good wine in elegant restaurants and hotels, visiting the sumptuous shops and making conversation in the shady parks. It was a street shining in bright colours, enlivened even at night by the picturesque flower girls and ambulant traders. The street was empty between one and five in the summer time, but after six in the evening, it gets crowded with a “dense throng of people, seemingly without a care in the world, all chattering and laughing”. Later on, at night, it looks like Broadway, in Archibald Forman’s imagination, with “its neon lights ablaze and its flashing signs”⁴⁷.

It was the “Bond Street of Bucharest”⁴⁸ situated in an exquisite Oriental background. It was the heart of cultural and artistic life too, the Romanian Academy, the National Theatre, the Musée des Beaux-Arts, and the building of King Carol the First’s Foundation. The “very beautiful old world National Theatre” was “the rendezvous of the *beau monde* during the winter season”, and where the visitors could watch interesting performances. The theatre was also remarkable for its beautiful paintings, and decorated ceilings, or for the collection of old theatrical costumes worn by well-known actors and actresses in the past⁴⁹.

For Derek Patmore, it was also the street of the Athenaeum, “a rotunda-like building with an imposing colonnaded façade”, built at the end of the 19th century, an important centre of Bucharest’s artistic life, where symphony concerts are held every winter. In addition to it, the building houses lecture halls and the Musée des Beaux-Arts⁵⁰.

Calea Victoriei is the most representative street for “the city of the aperitifs”, the “gourmet’s heaven”, in fact, where visitors like Hector Bolitho enjoys the “golden trout from the mountain streams”, “oranges from Jaffa”, “sturgeons, five and six feet long, still glistening with the water of the delta”, “black caviare from Valcov”, “red caviare from Manchuria”, “yellow honey, and hams from Prague”, together with the delicious “melons, strawberries and Turkish delight, blue-violet aubergine, multi-coloured cheeses and all the wines of Europe”. And, above all, the Toscanini seeming wine bottles of Trajan Popa, the astonishing barman, definitely were a source of attraction. Another “pleasant habit” in “a pleasant city” is “dropping into Dragomir’s for an aperitif and then returning to the sunny street”⁵¹.

⁴⁷ Archibald Forman, *op. cit.*, p. 206-207.

⁴⁸ R. H. Bruce Lockhart, *op. cit.*, p. 191-192.

⁴⁹ Edith Nepean, *op. cit.*, p. 122.

⁵⁰ Derek Patmore, *op. cit.*, p. 8-9.

⁵¹ Hector Bolitho, *Romania under King Carol*, New York, London, Longmans, Green & Co., 1940, p. 115-17.

Moreover, the Calea Victoriei is the quintessence of a “breakfastless country”, where Maude Parkinson, for example, could have a cup of black coffee or take a *dulceata* instead of breakfast. She concludes that lunch and dinner are very generous meals and consist of several courses, the French gastronomy being adopted in all good families⁵².

Nothing reminds us of Florence Berger’s “Bucharest, the City of Vlad, the Devil”, a city of negative metaphors, which “is not a romantic capital” and “it is not even an interesting one”⁵³. Speaking of negative metaphors, Bucharest is in her imagination the cultureless, uninstructed and backward city of the boyards, an Eastern “Sleepy Hollow⁵⁴”, with no knowledge of museums, libraries, public instruction. Nevertheless, there is a little light at the end of the tunnel because thanks to “the incursion of the stranger from the West”, “men are fast awakening from their lethargy”, and discover that there is something interesting beyond spending money “like a Boyard”⁵⁵.

The rest of the above mentioned British travellers, as Sitwell for example⁵⁶, were stressing Bucharest’s Oriental or, sometimes Byzantine, setting, in order to underline its ancestral features and make the present understandable, not intending to highlight its primitive character: the past of the city is embedded in its psychology, mentalities and façade, as it is for any city in the world. In fact, these old features are perceived as very picturesque and irresistible, a real gain in their European inclusion. To conclude, Bucharest lies somewhere between metaphors and prejudices, imagination and reality, untouched by the modern swirling agitation, self-content and minding its own business, coping with its European/Oriental/Eastern background in a most nonchalant way. Or, so it seemed for its British visitors.

⁵² Maude Parkinson, *op. cit.*, p. 57-58.

⁵³ Florence Berger, *op. cit.*, p. 45-46.

⁵⁴ “The Legend of Sleepy Hollow” is a short story by Washington Irving. “The Headless Horseman” is one of its characters. Sleepy Hollow is a symbol of superstition, lack of instruction, lethargy and backwardness.

⁵⁵ Florence Berger, *op. cit.*, p. 47.

⁵⁶ Archibald Sitwell, *op. cit.*, p. 39.

OUTDOOR STATUES IN NEW YORK CITY (1865-1914)

Mariana Neț,

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan-Al. Rosetti”, București

Abstract: *The paper examines the first 49 statues erected in New York City in the 1865-1914 span, as regards the topic embodied, the year in which they were unveiled, and the location in which they were installed. Several significant patterns and trends of thought can be discovered in this way concerning the Americans' attitude towards their own history, as well as world history.*

Keywords: *statues; New York City; Revolutionary War; Civil War; Central Park; attitude towards history.*

Foreword

19th century cities are different from those of the past. They are characterized by typically *urban* phenomena, like public transportation, new communication means (the telephone), electric lighting, department stores, running water and sewerage systems, sidewalks and (different) street paving, etc. All these changes took place very speedily. They accelerated in the latter half of the 19th century, and by 1900 they were quite complete and assimilated, conferring cities a new identity.

As a sign of maturity, cities now began to point at themselves. They became autonymic, self-referential, self-reflexive. They started writing about themselves and their citizens, they were painted, photographed, filmed. They built their *image* and promoted it to themselves and to others.

The present paper will refer to this autonymic process of self-reflection, as a sign of maturity of New York City in the 1865–1914 span, i.e. during the period separating the end of the Civil War from the outbreak of World War I¹.

Introduction

Very few outdoor statues² could be admired in New York City before the Revolutionary War. The first public sculptures to adorn the city had been

¹For the historical, cultural and technical details see the following reference works: Florence Nightingale Levy, *A Guide to the Works of Art in New York City*, Ithaca, NY, Cornell University, 2009; Dianne L. Durante, *Outdoor Monuments of Manhattan. A Historical Guide*, New York, New York University Press, 2007; Michele H. Bogart, *The Politics of Urban Beauty. New York and Its Art Commission*, Chicago, The University of Chicago Press, 2006; G. K. Hall, *Bibliographic Guide to Art and Architecture*, New York Public Library, Art and Architecture Division, 2001; Jackson Barry, *Art, Culture and the Semiotics of Meaning. Culture Changing Signs of Life in Poetry, Drama, Painting, and Sculpture*, New York, St. Martin's Press, 1999; Donald Martin Reynolds, *Monuments and Masterpieces: Histories and Views of Public Sculpture in New York City*, New York, Thames and Hudson, 1997; Lewis I. Sharp, *New York City Public Sculpture by 19th Century American Artists*, New York, Metropolitan Museum of Art, 1974.

²No difference will be made throughout this article between statues proper and statuary groups.

connected to its colonial past, e.g. a statue of George III installed in Bowling Green, and a statue of William Pitt the Elder placed at Wall and William Streets; both were made by Joseph Wilton in 1770. None of them has survived; they were all destroyed during the Revolutionary War.

The only statue in New York City to represent a pre-Revolutionary War American personality dates from much later, i.e. from the turn-of-the-19th-century. It figures Abraham de Peyster, mayor of New Amsterdam in late 17th century and was commissioned to Augustus Saint-Gaudens (the most famous sculptor of the day) by de Peyster's great-great-grandson. The officials' accepting to install this monument in Bowling Green in 1896 was an attempt at retrieving some of the city's pre-Revolutionary War past, at a moment when the United States' Independence was well consolidated and the Civil War was at a safe distance behind. It was also a token of the individualism which is considered to characterize Americans in the 20th century³.

During the former half of the 19th century, most statues were commissioned for interiors of public institutions or private residences. They will not be considered here.

Outdoor Statues in NYC after the Civil War

The first outdoor statue after the Revolutionary War portrays George Washington. It dates from 1856⁴. It was made by Henry Kirke Brown, and installed at the Northern end of Union Square Park⁵.

The next statues will be commissioned and erected only after the Civil War. In the half century interval separating the end of the Civil War from the outbreak of World War I some 50-odd statues will be unveiled in New York City, i.e. an average of one statue per year.

They may fall into four basic categories, viz. (1) statues dedicated to national heroes; (2) statues commemorating prominent local figures; (3) statues representing foreign cultural personalities; and (4) statues representing fictional characters.

Let us consider them in turn:

1. Statues representing national heroes:

Year	Personality Represented	Sculptor	Location
1868	Abraham LINCOLN, US President (d. 1865)	Henry Kirke	North end of Union Square

³ See Henry J. Duffy, *Augustus Saint-Gaudens: American Sculptor of the Gilded Age*, Cornish, New Hampshire, Trust for Museum Exhibitions, 2003.

⁴ The statue was unveiled on the Fourth of July.

⁵ See Shedd Julia Ann Clark, *Famous Sculptors and Sculpture*, Charleston, SC, BiblioLife, 2009, p. 299-300.

		Brown	
1871	Samuel F.B. MORSE, Inventor (d. 1872)	Byron M. Pickett	Central Park
1872	Benjamin FRANKLIN, Founding father (d. 1790)	Ernst Plessman	By the City Hall
1876	Marquis de LA FAYETTE, French participant in the Revolutionary War (d. 1834)	Frédéric Bartholdi	Fourth Avenue near 15 th Street
1886	George WASHINGTON, First President of the US (d. 1799)	John Quincy Adams Ward	Wall Street (in front of the old Customs' House)
1892	Christopher COLUMBUS, Discoverer of America (d. 1506)	Gaetano Rosso	Columbus Circle
1914	Thomas JEFFERSON, Third President of the US (d. 1826)	William Ordway Partridge	In front of Columbia University's School of Journalism

Remarks:

As shown in the table above, the first category includes seven statues⁶.

Abraham Lincoln's statue was erected at the Northern end of Union Square, so as to engage in a dialogue with George Washington's statue, which nevertheless dominated it. The most interesting detail about Lincoln's statue is the speed of its execution: it was paid by public subscription and unveiled in 1868, barely three years after Lincoln's assassination. His tragic death (more

⁶ For details, see Dianne L. Durante, *op. cit.*, p. 233, 245 (William Ordway Partridge), p. 15, 68 (Henry Kirke Brown), p. 38, 58, 93, 118 (John Quincy Adams Ward); William Ordway Partridge, *The Works in Sculpture of William Ordway Partridge M.A.: with a Biographical Sketch and Illustrations of Principal Works*, John Lane Company, 1914; Lewis Sharp, *John Quincy Adams Ward, Dean of American Sculpture: with a Catalogue Raisonné*, New York, Associated University Presses, 1985; Meredith Arms Bzdak, *Public Sculpture in New Jersey. Monuments to Collective Identity*, New York, Rutgers University Press, 1999; Jeffrey A. Kroessler, *New York Year by Year: a Chronology of the Great Metropolis*, New York, London, New York University Press, 2002, p. 55, 84, 102, 132, 162 (on John Quincy); Michelle Nevius, James Nevius, *A Streetwise History of New York City*, New York, Free Press, 2009.

than his political achievements) transformed Lincoln into a national hero, as well as a New York hero. By their subscription to the statue, New Yorkers had acknowledged this double status of the late US President.

The next statue in chronological order, representing Samuel F. B. Morse, is even more interesting. Funds were contributed by telegraph operators, and the statue was unveiled in 1871, a year *before* Morse's death. His tremendous contribution to human civilization had quickly transformed Morse into a living legend.

The speedy erection of these two statues also indicates New Yorkers' ardent desire to keep pace with history, to be up-to-date, to register significant historic facts as soon as they happen.

Benjamin Franklin's statue, erected a year later, in 1872, was a gift to the city's press and printers from the magnate Benjamin de Groot; this detail, as well as the fact that Franklin is represented holding a copy of his *Pennsylvania Gazette* favors the conclusion that Franklin's figure was set up for public reverence more as a newspaperman than as a Founding Father.

The bronze statue of La Fayette standing at the prow of his ship was presented to the city by the French residents, in gratitude for the sympathy shown by New Yorkers to the French cause in the Franco-Prussian War of 1870-1871. By embellishing New York City with the statue of a "French American", the French Americans in New York City had strengthened their "Americanness". A similar phenomenon will be witnessed when discussing the statues in the third category (cf. *infra*). On the other hand, it is not irrelevant that La Fayette's contribution to the Revolutionary War and the general support he had shown to the American cause places him on an equal footing with the Founding Fathers.

The second statue of George Washington erected in New York City and installed in front of the old Customs House in Wall Street was to become a landmark from the very first. The funds were raised by voluntary contribution.

Christopher Columbus was America's major founding myth (at least from a European perspective). In this capacity, he well deserved a statue in America's major city. In 1892, the 400th anniversary of the Discovery of America was celebrated. Columbus Circle got its name on this occasion and its centre was endowed with an 80-foot column of Carrara marble atop of which Columbus' statue was to be placed two years later.

Thomas Jefferson, yet another of the Founding Fathers was carved in a heroic bronze statue, completed on commission from the late Joseph Pulitzer and placed in front of Columbia University's School of Journalism that Pulitzer had endowed. By bequeathing the city the statue of one of the American Founding Fathers, the Hungarian-born journalist Joseph Pulitzer had strengthened his own (adopted) Americanness even more than by the endowment of the School of Journalism and the founding of the literary prize, because the statue could be seen and admired by each and every man and

woman in the streets. All these gifts made to his adoptive city had transformed Joseph Pulitzer into a prominent New Yorker. In this capacity, Pulitzer may also have deserved being erected a statue.

The statues representing prominent New Yorkers may fall into several subcategories, viz.

Statues of prominent New Yorkers

a. War heroes

Year	Personality Represented	Sculptor	Location
1881	David Glasgow FARRAGUT, Admiral (d. 1870)	Augustus Saint-Gaudens	Madison Square Park
1891	General Winfield SCOTT, Civil War hero (d. 1866)	William MacDonald	Morningside Avenue at 123 rd Street
1893	Nathan HALE, Revolutionary War hero (d. 1776)	Frederick W. MacMonnies	City Hall Park
1904	(Memorial to) General William T. SHERMAN, (d. 1891)	Augustus Saint-Gaudens	SE entrance to Central Park
1908	Alexander HAMILTON, Revolutionary leader (d. 1804)	William O. Partridge	In front of Hamilton Hal of Columbia University

Remark:

The personalities included in this rather eclectic category belong either to the Revolutionary War (2 statues) or to the Civil War (3 statues). The monuments began being erected towards the end of the 19th century, when not only the Revolutionary War but also the Civil War was far behind (therefore political passions were more subdued).

The next category of statues representing prominent New Yorkers is dedicated to:

b. Critics of slavery

Year	Represented personality	Sculptor	Location
1873	William A. SEWARD, Senator, Governor of NYC (d. 1872)	Randolph Rogers	Madison Square
1885	William Earl DODGE,	John Quincy	Bryant Park

	NY businessman (d. 1883)	Adams Ward	
1890	Horace GREELY, publisher (d. 1872)	Alexander Doyle	Greely Square (32 nd Street)
1890	Horace GREELY, Publisher (d. 1872)	John Quincy Adams Ward	Lower Manhattan, between Broadway and Park Row

Remarks:

As it can be easily noticed by examining the table above, the publisher Horace Greely was dedicated two different statues, both erected the same year (1890), carved by two different artists (A. Doyle and J.Q.A. Ward), one installed in Greely Square (32nd Street), and the other one in Lower Manhattan (between Broadway and Park Row). It is an instance of lack of coordination, as well as of the rising individualism which was to become one of the Americans' characteristics in the next century.

c. Civic leaders, leaders of opinion

Year	Represented personality	Sculptor	Location
1876	David WEBSTER, lawyer, leader (d. 1865)	Thomas Ball	Central Park's West Drive, near 72 nd Street
1891	Samuel Sullivan COX, Congressman (d. 1889)	Louise Lawson	Tompkins Square
1893	Roscoe CONKLING, Senator (d. 1888)	John Quincy Adams Ward	SE corner of Madison Square, near 23 rd Street
1899	Chester A. ARTHUR, 21 st President of the US, prominent lawyer in UYC (d. 1886)	George E. Bissel	Madison Square
1911	William Cullen BRYANT, Poet, editor, civic leader (d. 1878)	Robert Adams	Bryant Park
1913	Carl SCHURZ, Statesman, writer, newspaperman (d. 1906)	Karl T. F. Bitter	Morningside Drive at 116 th Street

Remarks:

Samuel Sullivan Cox's statue was funded by letter carriers, in acknowledgement of the late congressman's support to the legislation raising postmen's salaries and giving them paid vacations. It is also fairly significant that Cox's statue was completed only two years after his death.

The last statue of a civic rights supporter unveiled in New York City in the 19th century represents the 21st President of the United States. This statue

can stand in a category apart, because the figure of Chester A. Arthur is offered for public reverence as a prominent lawyer in New York City, who had raised his voice for civic rights, much rather than in his capacity of President of the United States.

d. Inventors and philanthropists

Year	Represented personality	Sculptor	Location
1883	Robert R. RANDALL, Philanthropist (d. 1870)	Augustus Saint-Gaudens	Sailors' Snug Harbor on Staten Island
1893	John ERICSON, Shipbuilder, inventor, philanthropist (d. 1889)	Jonathan Scott Harley	Battery Park
1897	Peter COOPER, Inventor, manufacturer, philanthropist (d. 1883)	Augustus Saint-Gaudens	Third Avenue and Cooper Street (south of the Cooper Union)

Remarks:

Philanthropy was an important institution in 19th century New York City. Not a few philanthropists were also inventors, manufacturers, merchants. The memory of some philanthropists was honored by statues.

Robert R. Randall had been a merchant in New York City who had left most of his fortune „to provide for aged, decrepit and worn out soldiers”⁷. It was only natural for his statue to be installed in front of this institution⁸.

John Erickson's and Peter Cooper's statues honour these prominent figures in their capacity of philanthropists much rather than as businessmen and inventors.

e. Memorials to collective heroes

Year	Represented personality	Sculptor	Location
1869	SEVENTH REGIMENT MEMORIAL Elite corps of voluntary militia, formed to defend NYC	John Quincy Adams Ward	Near 68 th Street, facing Central Park's West Drive
1902	SOLDIERS' AND SAILORS'	Charles W. Strongton,	98 th Street and Riverside Drive

⁷ Kenneth T. Jackson, ed., *Encyclopedia of New York City*, New Haven and London, Yale University Press, 1995.

⁸ The present text has aimed to take into account only statues in Manhattan. This statue installed on Staten Island in 1883 is the only exception to the rule, made because Sailors' Snug Harbor could not have been built in Manhattan.

	MONUMENT	Arthur W. Stronghton, Paul . DuBoy	
1913	FIREMEN'S MEMORIAL	Attilio Piccinilli	Riverside Drive at 100 th Street

Remark:

While considering public monuments in New York City in the 1865-1914 span, one cannot fail to notice an interesting coincidence, viz. the series is inaugurated by the Memorial to the Seventh Regiment⁹ (1869) and is concluded by the Firemen's Memorial (1913). Thus, at the end of the period under consideration, public reverence to heroes of peace times gains precedence over public reverence to war heroes.

f. Cultural personalities

Year	Personality Represented	Sculptor	Location
1877	Fitz-Greene HALLECK, poet (d. 1867)	J. Wilson MacDonald	Central Park Mall
1885	(bust of) Washington IRVING, writer (d. 1859)	Frederick Beer	Outside Washington Irving High School
1898	Richard Morris HUNT, Architect (d. 1895)	David Chester French	Fifth Avenue and 71 st Street

Remarks:

As the 19th century was drawing to a close, New York City was also becoming an emergent cultural metropolis, besides a political and cultural one. However, very few statues – completed quite early in the day – represent cultural personalities, viz. the now forgotten poet Fitz-Greene Halleck¹⁰ was carved in bronze, Washington Irving was represented only by a bust – but there was also a school in New York City named after him, and the writer's bust was placed in front of the school – while the last monument to represent a cultural personality in turn-of-the-19th-century New York City was a memorial to the

⁹“The Seventh Regiment was created in 1847 by the reorganisation of a volunteer militia (formed in 1806 to safeguard New York harbour from attacks by British frigates). The members developed their own rules, elected their own officers, supplied their own arms and designed and bought their own uniforms.[...] It won many honors during the war in 1812, and played a vital role in defending the city during riots of the 19th century” (Kenneth T. Jackson, ed., *op. cit.*).

¹⁰This was „the first public sculpture in New York City to commemorate a poet” (Kenneth T. Jackson, ed., *op. cit.*).

architect Richard Morris Hunt. It is the only statue in New York City to represent an architect¹¹.

3. Statues of foreign personalities

Year	Personality represented	Sculptor	Location
1869	(bust of) Alexander von HUMBOLDT, German explorer (d. 1859)	Gustav Blaeser	Plaza entrance to Central Park
1870	William SHAKESPEARE, playwright and poet (d. 1616)	John Quincy Adams Ward	South end of Central Park
1872	Walter SCOTT (d. 1832), Scottish novelist	Sir John Steele	South end of Central Park's Mall
1878	Giuseppe MAZZINI, Italian patriot (d. 1872)	Giovanni Turini	Central Park, West Drive at 67 th Street
1880	Robert BURNS, Scottish poet (d. 1796)	Sir John Steele	South end of Central Park's Mall
1884	(bust of) Ludwig van BEETHOVEN, German composer (d. 1827)	Henry Baerer	NE section of Central Park's Mall
1888	Giuseppe GARIBALDI, (d. 1882)	Giovanni Turini	Washington Square
1909	Giovanni da VERRAZZANO, Italian-French explorer (d. 1528)	Ettore Ximenes	Battery Park

Remarks:

The examination of the statues completed in New York City in the 1865-1914 span reveals an interesting phenomenon, perhaps unique in the world. Besides representations of national and local personalities, statues were set up figuring prominent European cultural and revolutionary personalities. Some of these statues were created by European artists or donated by allogeneous communities in New York City. Most of these statues have embellished Central Park.

¹¹Nowadays, the statue is one of the very few mementoes of Hunt in the city, as most of the buildings he had designed have been destroyed.

Walter Scott's statue was donated to the city by the resident Scotts, whereas Garibaldi's statue was a gift from the Italian residents.

The statue representing Giovanni da Verrazano, one of the first explorers of North America,¹² also donated by the Italian community, was an attempt to retrieve the country's and the continent's roots.

By carving statues of well-known European cultural personalities, New Yorkers are „building” for themselves a more remote modern cultural past; they extend their cultural modernity in the past. In this way, they equally claim their cultural continuity with Europe, with European science and culture, with European tradition in these fields.

4. Statues representing fictional characters, allegories, animal figures

Year	Topic embodied	Sculptor	Location
1867	“Tigress and Cubs”	Auguste Cain	South end of Central Park
1869	„The Indian Hunter”	John Quincy Adams Ward	Central Park
1873	“Angel of the Waters” (atop Bethesda Fountain)	Emma Stebbins	Central Park
1883	“Still Hunt”	Edward Kemys	Central Park
1885	“Pilgrim”	John Quincy Adams Ward	Central Park's East Drive at 72 nd Street, by New England Society
1892	“Diana”	Augustus Saint-Gaudens	New Madison Square Garden
1907	“New York in Revolutionary War Days” & “New York in its Infancy”	Philip Martiny	Chamber Street
1914	The Pulitzer Fountain	Karl F.T. Bitter	Grand Army Plaza (in front of Plaza Hotel)

Remarks:

The last category of public sculptures which started to adorn New York City immediately after the Civil War represents fictional characters, allegories, human and animal types, etc. Eight such monuments were completed until 1914. The trend of adorning the city with this kind of sculptures went parallel with the trend of representing prominent personalities. Again, most of the sculptures in this last category were specially designed to embellish Central Park.

¹² By 1524, in the service of the French Crown.

The first such sculpture, “Tigress and Cubs”, was actually the first post-Civil War public sculpture to be seen in New York City; it preceded Lincoln’s statue (cf. *supra*) by a year. Two years later, in 1869, another bronze, i.e. “The Indian Hunter”, was also erected in Central Park.

“Bethesda Fountain”, had been designed as early as 1865 to commemorate the Civil War heroes, but the “Angel of the Waters’ dominating it was completed only in 1873. The trend of embellishing the Park and the City by allegorical sculptures was slowing down.

It was soon to come to a standstill. The next allegorical monument, “Still Hunt” (a bronze statue representing a panther) was unveiled in Central Park also in 1873. It was followed by “Pilgrim”, completed two years later and installed not far from it.

As the 20th century was drawing nearer, allegorical figures began to cross the borders of Central Park. In 1892, the copper statue of the goddess “Diana” was installed atop the 320-foot spire of the new Madison Square Gardens.

The two heroic granite compositions, i.e. “New York in Revolutionary War” and “New York in Its Infancy” installed in Chamber Street in 1907 bear witness to an extremely interesting phenomenon, viz. the city has now started to reflect itself, to represent not its famous inhabitants, but the city itself. On an allegorical level, the statues retrieve a mythical past, as well as a heroic past¹³.

The last statue in the series, the Pulitzer Fountain with a statue of goddess Pomona, unveiled in the Grand Army Plaza in 1914 and funded by a \$ 50,000 bequest left by Joseph Pulitzer in his will, was yet another token of Pulitzer’s gratitude to his adoptive city; like Pulitzer’s other gifts to New York City and to the United States (cf. *supra*), the fountain was also a monument to himself, meant to make himself unforgettable.

5. Two statues that defy classification

Year	Name of the statue	Sculptor	Location
1881	“Cleopatra’s Needle”, Obelisk	-	Central Park at 82 nd Street
1886	“Statue of Liberty”	Frédéric Auguste Bartholdi	Bedloe Island (new York Habor)

Remarks:

The obelisk was a well-known Masonic symbol everywhere. Its installation in New York City was an open acknowledgement of the

¹³ The next, logical, step would have been to carve a statue to the present-day city. But such a statue was never designed.

Freemasons' contribution to the history of the United States,¹⁴ as well as an implicit attempt to inscribe the city in the big "family" of European cities (Paris, London, Rome, etc.) where similar obelisks had been brought and installed as a consequence of the Napoleonic Wars.

The symbolism of the Statue of Liberty is much too famous to be retrieved here. Suffice it to remind that the Statue was soon to become the most significant landmark not only of New York City, but also of the United States (and by extension, of the New Continent). It is also relevant that the Statue was not originally conceived and designed in the United States, but was a gift of the French nation. Even so, it is perceived, to this day, as genuinely American.

Conclusions

1. With the exception of the statues representing the Founding Fathers and of some statues donated by allogeneous communities, most statues unveiled in New York City in the 1865-1914 interval were inaugurated quite soon after the death of the commemorated personality.

One record was established by Abraham Lincoln's statue, erected barely three years after the former President's assassination. This speed to pay a posthumous homage to one of America's national heroes can be also interpreted as a desire to fall in step with time, to record history almost as soon as it happens.

2. Another record was established by Morse's statue, unveiled in Central Park a year *before* the inventor's death. This case in which fame could not wait was perhaps unique in the world. It testifies to the Americans' race with time.

3. If the presence in New York City of two statues representing George Washington may be interpreted as an excess of reverence paid to the first President of the United States, the erection of two statues representing the publisher Horace Greely (an outstanding critic of slavery), unveiled the same year in different parts of the city, could hardly signify anything but lack of coordination and rising individualism.

4. By the beginning of the 20th century, public reverence to heroes of times of peace (firemen) gains precedence over homage paid to heroes of wartime (the Seventh Regiment, Sailors and Soldiers).

5. Very few statues representing *native cultural* personalities were erected in New York City in the interval under discussion. Besides, their choice was not too careful, they seem to have been elected rather at random.

6. Quite a lot of statues embellishing Central Park represented *foreign* personalities (writers, musicians, revolutionaries, etc.). All were donated by

^{14c}A parade of 9,000 Freemasons marches up Fifth Avenue October 9 [1880] for a cornerstone ceremony on Graywacke Knoll near the Metropolitan Museum of Art" (where the obelisk was to be placed). See James Trager, *The New York Chronology*, New York, Harper Resource, 2003, p. 193.

allogeneous communities established in New York City. At the turn of the 19th century, this phenomenon was unique in the world. It can be interpreted as those communities' attempt to retrieve European roots, as well as to feel "more American". It also signifies the New Yorkers' desire to extend their cultural modernity back in the European past, as well as a(n unacknowledged) desire to "appropriate" European culture.

7. Statues representing allegories were erected in New York City from the very beginning of the interval under consideration; actually the very first post-Civil War statue unveiled in the city represented an allegory; it preceded by a year the first statue representing a historical personality. New Yorkers seem to praise fiction as highly as they praise "reality".

8. At the dawn of the 20th century, while continuing to pay tribute to historical personalities and to embody allegorical and fictional characters, statues erected in New York City also started to represent the city itself. This autonymic, poetical function discharged by some statues was a sign that New York was already a mature city.

9. Great care was taken of the statues' location. The monuments dedicated to pre-Civil War personalities were always installed within the perimeter of pre-Civil War New York City, so that the heroes they embodied should feel at home, while an effect of verisimilitude was created for the viewer's sake. The only exception to this rule was George Washington's huge statue in Union Square; it can be accounted for by the perennial and universal character of the statue's symbolism.

10. None of the statues destroyed during the Revolutionary War had ever been rebuilt, none of the personalities these statues had represented was erected another statue. It is as if Americans, in general, and New Yorkers, in particular, want(ed) their colonial past for ever forgotten.

11. On the other hand, the statues dedicated to Abraham de Peyster and especially Giovanni da Verrazzano by the side of Christopher Columbus' statue testifies to the New Yorkers' desire to retrieve as much of the continent's history as possible, while unobtrusively turning it into a "non-colonial" past.

12. The French nation's gift of the Statue of Liberty to the American nation could be interpreted now, more than a century later, as entrusting the Americans in general and New Yorkers in particular with a symbolical mission, while the Statue's installation in New York harbor testifies to the New Yorkers' correct understanding and acceptance of this symbolical mission.

13. This examination of New York outdoor statues in the post-Civil War era allows us to get an insight into some of the dominant mentalities of Americans, in general, and of New Yorkers, in particular.

ZONELE URBANE, SPRE UN SISTEM MAI ECHILIBRAT. SISTEME DE PLANIFICARE URBANĂ ÎN STATELE MEMBRE U.E.

Petruța Blaga,

Universitatea „Petru Maior” , Târgu-Mureș

Abstract: *Urban areas, towards a more balanced system. Urban planning system in EU member states. European cities possess unique cultural and architectural qualities, strong exceptional opportunities for social inclusion and economic development. These cities are centers of knowledge and sources of development and innovation.*

In the mean time, cities suffer from the same demographic, social inequality, lack of housing and environmental problems. On long term, cities will not be able to perform as enablers of social progress and economic growth if they will not succeed in maintaining social stability within cities and between cities, ensuring cultural diversity and establishing quality standards in areas related to urban design, architecture and environment.

This is what is known as urban planning, representing a set of policies and strategies. Urban planning is not focused only on urban planning, but also on other social factors such as housing and jobs for inhabitants, to protect and to promote urban health policies, infrastructure, water conservation and water resource management etc.

Keywords: *urban area; urban planning; urban management; sustainable development.*

Orașele europene posedă calități culturale și arhitecturale unice, foarte puternice de incluziune socială și posibilități excepționale de dezvoltare economică. Aceste orașe sunt centre de cunoaștere și surse de creștere și inovație.

Dar, în același timp, aceleași orașe suferă de probleme demografice, inegalitate socială, o lipsă de locuințe și probleme de mediu. Pe termen lung, orașele nu vor putea să-și îndeplinească funcția de motoare ale progresului social și al creșterii economice dacă nu se va reuși menținerea echilibrului social în cadrul orașelor și între orașe, asigurând diversitatea culturală și stabilind standarde legate de calitate în domeniile designului urban, ale arhitecturii și ale mediului înconjurător.

Aici intervine ceea ce se numește *planificarea urbană*, adică un set de politici și strategii care prevăd și urmăresc:

- dezvoltarea viitoare a orașelor ținând cont de constrângerile topografice și considerentele de mediu – pentru o dezvoltare durabilă;
- maximizarea eficienței în realizarea infrastructurii urbane, cum ar fi drumurile, canalizarea, energia electrică, apa, gazele etc.

- facilitarea coordonării activităților comerciale și a serviciilor publice, crearea de locuri de muncă, transportul, locuințele, educația, protecția socială, etc.
- înlăturarea obstacolelor care blochează dezvoltarea economică, spațială, socială etc.

De observat că planificarea urbană nu se axează doar pe ceea ce ține de domeniul urbanismului și amenajării teritoriului, ci are în vedere și factori de natură socială cum sunt locuințele și locurile de muncă pentru cetățenii orașelor, protecția și promovarea sănătății în orașe, infrastructura, conservarea și gospodărirea resurselor de apă etc.

Se pot evidenția câteva aspecte care sunt decisive pentru o dezvoltare durabilă a orașelor:

- ținerea sub control a expansiunii urbane;
- mixarea funcțiunilor și grupurilor sociale (mai ales în marile orașe, unde o parte tot mai mare a populației este amenințată de excluderea din societatea urbană);
- gestionarea inteligentă și precaută a resurselor ecosistemului urban (în special apă, energie și deșeuri);
- o mai bună accesibilitate grație unor mijloace de transport eficiente și nepoluante;
- protejarea și dezvoltarea naturii și a patrimoniului cultural.

Viitorul orașelor din Uniunea Europeană depinde de lupta împotriva unei sărăcii care câștigă din ce în ce mai mult teren și împotriva excluderii sociale, precum și de frânarea declinului unor funcțiuni specifice urbane. Este necesară promovarea renovării cartierelor abandonate și a zonelor industriale dezafectate, precum și a unei oferte echilibrate de locuințe la costuri moderate și de bună calitate în zonele urbane. Toți cetățenii vor trebui să aibă un acces facil la serviciile și echipamentele de bază, la pregătirea generală și profesională, la rețeaua sanitară și la spații de destindere. Aceasta include menținerea și dezvoltarea în spațiile verzi urbane a unor mici grădini care îndeplinesc în același timp și o importantă funcțiune ecologică și socială.

Este esențial să se administreze inteligent și precaut resursele ecosistemului urban. Aceasta implică o abordare integrată pentru resursele naturale, energie și deșeuri, cu scopul de a diminua poluarea impusă mediului. Grație acestei abordări, producția de deșeuri și consumul de resurse naturale vor putea fi limitate (mai ales consumul de resurse neregenerabile sau care se regenerează lent). Poluarea aerului solului și apei vor putea fi astfel reduse. Extinderea spațiilor naturale în orașe, protejarea diversității speciilor și sistemele energetice de care beneficiază locuințele și industria sunt exemple de măsuri care se înscriu în cadrul unei politici de mediu inteligente.

Accesibilitatea are o influență notorie asupra calității vieții, mediului și performanțelor economice. Ea trebuie să fie favorizată de către o politică de amplasare coroborată cu planuri de ocupare a terenului și cu planificarea

transportului. Obiectivul trebuie să fie stoparea extinderii orașelor și dezvoltarea unei abordări integrate a planificării transporturilor. Aceasta va însemna diminuarea dependenței de mașina individuală și promovarea unor modalități de transport alternative (transport public, biciclete).

Creșterea fluxului de transport și semnele supraîncărcării

În partea centrală a Uniunii Europene, dar și în alte zone dens populate de-a lungul marilor coridoare sau a unor coaste, traficul și în mod special traficul rutier, a atins o asemenea amploare, încât este necesar să se ia măsuri pentru a se reduce noxele ce afectează mediul. În consecință, este necesară luarea de măsuri pentru promovarea unor modalități de transport nepoluante, creșterea numărului de drumuri cu taxare și internalizarea costurilor externe ale transportului rutier, toate aceste măsuri însă îmbinate cu o politică de amplasare adecvată. Aceste instrumente vor fi aplicate ținând cont de caracteristicile locale.

Infrastructura europeană de transport și de comunicații s-a dezvoltat în principal în contextul național. Această moștenire este perceptibilă și azi în mari părți ale Uniunii Europene. Dar pe viitor, politica în materie de infrastructură și de transport va trebui să țină cont în primul rând de obiectivele și domeniile de acțiune politică ale Comunității Europene, precum și de cooperarea dintre statele membre. Liberalizarea, creșterea eficacității, protecția mediului și integrarea subrețelelor devin astfel elemente importante.

Una din caracteristicile cele mai importante ale contextului politicii europene în domeniul transporturilor este creșterea constantă a fluxului de transport de mărfuri și persoane. Cea mai mare parte a transporturilor se efectuează încă pe distanțe scurte, iar transportul rutier este de departe modul de transport cel mai important. Cu cât distanțele de parcurs sunt mai lungi, cu atât alte moduri de transport devin mai interesante. Cele mai puternice creșteri ale traficului se observă în părți ale Uniunii Europene care au suferit deja cele mai puternice presiuni în acest domeniu. Astfel apar numeroase strangulări suplimentare în rețeaua de transport în special în regiunile urbane și în spațiile dens urbanizate, ceea ce împiedică atât transportul de persoane, cât și cel de mărfuri, precum și transportul pe distanță scurtă și cel pe distanță lungă. Aglomerarea costă bani și timp și dăunează mediului și condițiilor de viață. Chiar coridoarele de transport europene, la scară mare, manifestă și ele semne de aglomerare, ca de exemplu coridoarele Rinului și Ronului, precum și trecerile de frontiere spre Polonia.

Gestionarea resurselor de apă

Problema penuriei de apă din unele părți ale Uniunii Europene se prezintă diferit. Chestiunea cantității de apă depinde mai ales de neregularitatea spațială, dar și temporală a ploilor care nu corespund solicitărilor maxime de nevoi de apă. Un caz particular, tipic mediteranean, este cel al nevoilor locale

de apă pentru irigații sau pentru distracție. În țările mediteraneene, agricultura este principalul consumator de apă, cu 63% din ansamblul nevoilor în Grecia, 59%, în Italia, 62% în Spania și 48% în Portugalia.

O gestiune durabilă a resurselor de apă implică punerea în aplicare a unui control eficace al diferitelor utilizări ale apei cu ajutorul unor instrumente economice și de planificare. Acest lucru este valabil în special pentru irigațiile agricole și pentru utilizarea economică a apei în industrie, consum casnic și activități artizanale și de servicii.

Politicile de protecție a apelor și de gestionare a resurselor de apă au devenit indispensabile. Politicile privind apele de suprafață și apele subterane trebuie să fie legate de politica de dezvoltare spațială. Se va opta pentru măsuri preventive care să reducă volumul de ape uzate, supraexploatarea și poluarea resurselor de apă mai degrabă decât pentru un tratament ulterior al pagubelor suferite de mediu. O planificare adecvată a teritoriului și de folosire a solului poate contribui în mod decisiv la ameliorarea calității apelor.

Cererea de apă crește mai ales datorită creșterii consumului menajer, agricol și turistic. Problema este deosebit de acută în regiunile mediteraneene. Din această cauză, programele de luptă împotriva secetei, trebuie orientate mai mult spre limitarea cererii de apă și spre mărirea eficienței sistemelor de alimentare. Pentru activitățile mari consumatoare de apă, planificarea spațială poate indica încă o abordare care să menajeze resursele. În numeroase regiuni ale Uniunii Europene lipsa de etanșitate a rețelelor publice de alimentare, este o problemă gravă, pierderile putând atinge 50% în unele locuri.

Gradul de poluare al apelor (pânze freatice, ape de suprafață, ape marine) este de asemenea îngrijorător. Legislația și programele de acțiune privind epurarea apelor uzate menajere și industriale au contribuit în mod cert la ameliorarea calității apelor de suprafață, dar poluarea de origine agricolă și industrială continuă să amenințe calitatea apei. În timp ce deșeurile organice sunt în prezent în mare parte sub control în Europa centrală și occidentală, substanțele nutritive deversate prin apele uzate și agricultură determină o eutrofizare crescută a apelor de suprafață și subterane. Pesticidele continuă să polueze apele de suprafață și pe cele subterane, reduc biodiversitatea și intervin în lanțul alimentar. Poluarea apelor subterane constituie o problemă pe termen lung, pentru că reînnoirea naturală a rezervelor nu se efectuează decât foarte lent.

Evoluția demografică

Trei tendințe vor domina evoluția demografică a Uniunii Europene în cursul viitorilor 20-30 de ani:

- scăderea demografică;
- mișcările migratorii;
- transformări ale piramidei vârstelor.

În ultima perioadă, creșterea demografică naturală este foarte slabă în cadrul Uniunii Europene și arată o tendință de scădere. La aceasta se adaugă totuși imigrația spre Uniunea Europeană, care se ridică la cca. 0,2% pe an din populația totală în cursul ultimilor ani. Migrația netă contribuie astfel la 2/3 din creșterea demografică totală și ar putea foarte bine să reprezinte în viitor singura ei sursă. Majoritatea imigranților se stabilesc în mediul urban și întăresc astfel structurile urbane existente. În interiorul statelor membre, populația are de asemenea tendința de a migra din regiuni cu nivel ridicat al șomajului spre cele care au mai puțini șomeri. Totuși amploarea acestui fenomen variază de la un stat la altul.

Numeroase regiuni puternic urbanizate, mai ales în NV Europei, vor continua probabil să-și sporească populația în timp ce regiuni cu densitate foarte redusă a populației, ca de exemplu în peninsula Iberică, Franța sau NE Germaniei, precum și în vaste părți din țările nordice, vor suferi în continuare pierderi de populație. În ciuda unei imigrări compuse în principal din tineri, vârsta medie a populației din Uniunea Europeană va continua să crească.

Compoziția populației va evolua, ca și preferințele sale privind localizarea și tipul de locuință, ceea ce va avea consecințe în plan spațial. Societatea Uniunii Europene este din ce în ce mai mult compusă din celibatari, din familii monoparentale cu situație financiară deseori precară și din cupluri fără copii care comparativ sunt mai înstărite financiar având un venit dublu. Din cauza șomajului și a crizei Statului Social posibilitățile de satisfacere a tuturor nevoilor devin din ce în ce mai greu de realizat. În orașe, familiile monoparentale beneficiază de cele mai bune servicii, familiile cu venit dublu profită de o mai bună posibilitate de alegere a slujbei, iar celibatarii dispun de o mai bună ofertă în materie de distracții și cultură.

Tendințe economice

Tendințele demografice reprezintă o provocare importantă și pentru dezvoltarea economică a regiunilor și în consecință pentru competitivitatea Europei. Ele pun probleme privitoare la dezvoltarea durabilă a zonelor metropolitane, precum și pentru identificarea unor căi de viitor pentru zonele rurale. Mobilitatea redusă face necesară cât mai urgent o politică de creare de slujbe în regiune, existând aici elemente importante pentru progresul integrării economice și sociale în cadrul Uniunii Europene. Regiunile Europei au nevoie de întreprinderi competitive dacă doresc să creeze slujbe indispensabile pentru reușita fiecăruia și să genereze încasări fiscale care vor finanța serviciile publice.

Marile întreprinderi industriale au fost deseori baza prosperității a numeroase orașe și aglomerări urbane din Uniunea Europeană. Ele vor rămâne importante, dar nu trebuie să se aștepte ca ele în viitor să creeze noi locuri de muncă și oricum nu la sediile lor sociale. Mutația producției spre servicii, precum și schimbările structurale din cadrul întreprinderilor, cum ar fi de

exemplu transferul de funcțiuni spre antreprenori independenți, vor conduce totuși la crearea de noi societăți. Economia și slujbele din Uniunea Europeană se bazează într-o măsură crescândă pe întreprinderile mici și mijlocii a căror natură este foarte diversificată.

Uniunea monetară europeană va determina o intensificare a comerțului interior și o specializare mai pronunțată în cadrul Uniunii Europene ceea ce va crește competitivitatea Uniunii Europene pe piața mondială în beneficiul tuturor statelor membre. Totuși, această evoluție comportă riscul unei marginalizări sporite a unor regiuni mai puțin pregătite pentru această concurență accentuată.

Amenințări crescânde pentru patrimoniul cultural

Turismul urban reprezintă circa 30% din turismul european. Se prevede că această pondere va crește în medie cu 5% în viitorii ani, mult mai mare decât ratele de creștere ale vacanțelor tradiționale la munte sau la mare pentru care cifrele așteptate sunt de doar 2-3%.

Siturile culturale importante, ca orașele istorice de exemplu, sunt expuse în mod continuu la degradare. Ca regulă generală, străzile vechi, clădirile și siturile istorice sunt protejate în calitate de patrimoniu. Unele orașe ca Veneția, Florența și Brugge sunt atât de dominate de turism încât ating limitele posibilului în împlinirea vocației lor. Numeroase centre de orașe istorice, în special în mari orașe precum Atena sau Roma suferă în plus de poluarea legată de activitățile metropolitane.

Există însă și ansambluri urbane atrăgătoare mai puțin încărcate de istorie, dar care sunt amenințate de speculații imobiliare, uniformizarea clădirilor și fațadelor și ameliorarea infrastructurii de transport. În cursul ultimilor ani, în astfel de orașe, autoritățile naționale și locale au adoptat deja numeroase măsuri pentru salvarea patrimoniului.

Strategiile de dezvoltare spațială, care integrează abordările respective ale diferitelor sectoare, contribuie la micșorarea presiunii crescânde la care este supus patrimoniul cultural.

Dezechilibre în difuzarea inovației și cunoștințelor

Telematica este un fenomen care poate avea consecințe importante pentru dezvoltarea spațială. Combinația de tehnici noi de radio și de teledistribuție a tehnicii cablajului și a unei politici de liberalizare, produce servicii noi ca învățarea la distanță, telemedicina, munca la distanță și teleconferințele. Asemenea modalități de piață electronică permit teoretic persoanelor și întreprinderilor să se dispenseze de sit în alegerea localizării.

Posibilitățile care rezultă pentru regiunile cele mai îndepărtate pot fi considerabile, cu condiția ca ele să dispună de capacități adecvate pentru a obține un profit de această evoluție. Dezvoltarea acestor structuri informatice și a telecomunicațiilor reprezintă o forță potențială importantă pentru o integrare mai avansată și pentru încurajarea întăririi competitivității orașelor și regiunilor

Uniunii Europene. Efectele “info-structurilor” asupra dezvoltării spațiale nu pot fi încă observate în detaliu. Se pare că ele completează infrastructurile convenționale mai curând decât să le înlocuiască ca și cum cele două se întăresc și se susțin reciproc. De aceea regiunile care dispun de un acces bun atât la structurile informatice, cât și la rețelele de infrastructuri tradiționale sunt avantajate. Cunoștințele, educația și formarea devin o bază din ce în ce mai importantă pentru integrarea și reușita economică. Regiunile care au un acces limitat sau insuficient la informație și la cunoștințe datorită lipsei de școli superioare, de institute de cercetare, de programe de formare etc. vor avea dificultăți în a-și menține cifra populației și mai ales de a reține în regiune persoane care dispun de o formație superioară și de competențe mai mari.

Creșterea discriminării sociale în orașe

Creșterea discrepanței dintre venituri și diferențierea stilului de viață se reflectă în nevoile diferențiate în privința locuințelor și a locului de reședință și în posibilitățile diferite de satisfacere a acestor nevoi. Astfel în orașe, condițiile de viață sunt deseori considerate inadaptate nevoilor copiilor. Pentru familiile care au copii, zonele de la periferie oferă deseori o mai mare calitate a vieții decât localizările urbane și visul unei locuințe individuale ce nu se poate deseori realiza decât acolo, datorită diferenței de preț. Din acest motiv, numeroase familii cu venit mediu sau ridicat părăsesc orașele. În centrele orașelor și în marile ansambluri de locuințe sociale se concentrează familii nevoiașe și imigranți. Alte cartiere rezidențiale centrale atrag tinerii și studenții, altele pe cei care au venituri mai ridicate sau un venit dublu. Disocierea și separarea locală nu reprezintă o problemă prin ea însăși. Dar acolo unde dificultățile economice, șomajul și stigmatizarea socială se conjugă, în cartierele care în plus sunt deseori marcate de diferențe culturale și etnice și care necesită din partea locuitorilor lor eforturi de integrare mai mari, riscul excluderii sociale crește.

Este indispensabil a se face față acestor probleme nu numai pentru că sunt larg răspândite în Europa, dar și pentru că subliniază importanța dimensiunii sociale a dezvoltării durabile pentru spațiile urbane din Europa. Pentru a putea înfrunta cu succes problema sărăciei, a excluderii sociale și a formării ghetourilor, trebuie în mod special redus șomajul de lungă durată; unele state membre au încercat această politică cu succes în cadrul unor programe integrate și multisectoriale de refacere economică și de dezvoltare a cartierelor urbane defavorizate.

Concluzii

În anul 2008, 73% din populația Uniunii Europene trăia în zone urbane, Uniunea Europeană fiind una din cele mai urbanizate regiuni a globului.

Aceste transformări reprezintă o importantă provocare pentru dezvoltarea spațială și urbană. Totuși pe termen mediu, sistemul de orașe și structura de urbanizare a Uniunii Europene nu sunt chemate să se schimbe

fundamental. Metropolele de rang mondial ca Londra și Paris, regiunile metropolitane ca Rhur sau Randstad vor conserva poziția lor de prim plan. Noi funcții și noi rețele pot totuși să aibă efecte importante în viitor asupra evoluției unor orașe și regiuni. Din ce în ce mai mult, orașele cooperează și își unesc forțele, dezvoltându-și de exemplu funcțiunile lor în complementaritate sau utilizând împreună echipamente și servicii. Asemenea cooperări pot fi benefice pentru dezvoltarea regională, deoarece ele ameliorează oferta de servicii și caracteristici economice ale regiunii respective, crescând din acest punct de vedere capacitatea sa concurențială.

Urbanizarea are consecințe negative și pozitive. O bună planificare urbană, chiar dacă nu va reuși să elimine aspectele negative și să le mențină doar pe cele pozitive, cu siguranță că va reuși să le amelioreze.

BIBLIOGRAFIE

1. Bonnet Jacques, *Marile metropole mondiale*, Iași, Institutul European, 2000;
2. * * * : *Carta de la Leipzig pentru Orașe Europene Durabile*, 2007, <http://www.eukn.org/binaries/eukn/eukn/policy/2007/8/leipzig-charta-adr-ro.pdf> ;
3. * * * : *SDSC – Schema de Dezvoltare a Spațiului Comunitar - spre o dezvoltare echilibrată și durabilă a teritoriului Uniunii Europene*, Postdam, 1999, http://www.infocooperare.ro/Files/Schema%20de%20dezvoltare%20a%20spatiului%20comunitar_200931.pdf ;
4. * * * : *Europa 2020 – o strategie pentru o creștere inteligentă, ecologică și favorabilă incluziunii*, Univers Ingineresc, nr. 8 (462), 2010.

Istorie și istoriografie/History and Historiography

GHEORGHE SĂULESCU ȘI MIHAIL KOGĂLNICEANU. DOUĂ REPERE, DOUĂ VÂRSTE ÎN ISTORIOGRAFIA PAȘOPTISTĂ*

Alexandru Istrate,

Institutul „A. D. Xenopol”, Iași

Abstract: *Gheorghe Săulescu and Mihail Kogălniceanu. Two Landmarks, Two Ages in the Historiography of the Revolution of 1848. Within a short interval of about 15 years, between 1829 and 1845, there were only a few writings that proved some interest in the past. Over two generations of teachers, the concepts and methodology of historiographical writing had known a dynamic which would have been hard to foresee when the first public school system were established. Distancing itself from the mirage of mythology, from the nominalizations of chronology, the history of the Romanians gained an identity of its own. In their pleas in favour of this cause, Florian Aaron and Mihail Kogălniceanu supported authentic research of old documents, which led to a change in the configuration of the pretended scientific nature of this subject matter. Both contributions made the status of history credible in the Romanian culture and gave it the right to bring in the necessary arguments for the support of the national cause.*

Keywords: *past; school; teacher; textbook; heroes.*

În primele decenii ale secolului al XIX-lea, interesul manifestat pentru istoria națională nu a avut o constanță apreciabilă, ci s-a remarcat mai degrabă, prin impulsuri individuale, menite să redea românilor, prin intermediul textului istoric, al intervențiilor publice ori al apelurilor către conducătorii vremii, demnitatea pierdută în ultimele două secole. Să fi fost îndeajuns tot zbuiciul „părintelui culturii” din Moldova sau eforturile lui George Bariț de a nu întrerupe seria aparițiilor *Foii pentru minte, inimă și literatură* și a-i păstra politica editorială stabilită la început? Reușiseră oare un Gheorghe Săulescu¹, Florian Aaron², Ioan Albineț³, de la înălțimea catedrelor onorate cu pasiune,

*Articolul face parte din proiectul *Dezvoltarea capacității de inovare și creșterea impactului cercetării prin programe post-doctorale*; POSDRU/89/1.5/S/49944.

¹*Hronologia și istoria universală* prelucrată pe scurt de paharnicul Gheorghe Săulescu, profesor public de istorie și filologie. Tom I-II. Eșii. În tipografia Sf. Mitropolii, 1837.

²*Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești* de F. Aaron. Profesor de Istoria generală în Colegiul Național Sf. Sava din București, tom I-III. București, Tipografia lui Eliad, 1835, 1837, 1838; *Manual de istoria principatului României. Dela cele dintâi vremi istorice până în zilele de acum* de F. Aaron. Profesor de Istoria generală în Colegiul Național Sf. Sava din București. București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839; *Patria, patriotul și patriotismul* de F. Aaron. Profesor de istoria generală în Colegiul Național Sf. Sava din București, Tipografia Curții a lui Fr. Valbaum, 1843; *Elemente de istoria lumii*. Pentru trebuința tinerimei începătoare din așezămintele de

mândrie⁴ și onestitate, pornind de la sursele cunoscute atunci, să formuleze un discurs istoric original, detașat de influențele literare, neîndoelnic, mai pe gustul cititorilor? Mai mult, convingerile lor erau departe de orice bănuială privind felul în care înțelegeau să-și construiască o carieră fie în domeniul umanoarelor, fie în administrație? Suspiciuni și luări de poziție făcute public nu vom găsi prea multe, având în vedere că aria de mișcare a contestatarilor era foarte mică. Periodicele erau controlate chiar de formatorii de opinie vizați, ce nu ezitau să invoce chiar rostul cenzurii atunci când își simțeau amenințată poziția: „iară nu cultura unor fețe, care voesc ași cerca aplecare în deregătoriile cetățânești”⁵. Era o formă „diplomatică” de amendare a unor orgolii atotprezente. Un amestec de interes, ipocrizie și imoralitate se resimțea atunci când interesul personal nu suporta vreo atingere.

În acest context, trebuie să explicăm și ceea ce înțelegem prin discurs istoric, modalitățile prin care acesta a reușit să însufle românilor respectul față de trecut, demonstrându-le că au aceleași drepturi ca și celelalte naționalități din această parte a Europei; că istoria lor nu se confunda numai de câțiva ani doar cu faptele reprobabile ale unor domni, - rămase mai pregnant în memoria colectivă – întreținând, din păcate, acea latură nefastă a tradiției, ce confirma fatalitățile destinului colectiv. Sunt întrebări firești cărora vom încerca să le dăm, nu un răspuns definitiv, limpezind orice nedumerire, ci un sens coerent, așa cum l-am desprins din lecturile noastre, pe marginea textelor de istorie scrise după 1800.

În Moldova și Țara Românească noul veac nu anunța mutații semnificative, nu aducea cu sine o turnură a evenimentelor, prielnică politicilor culturale. Reinstaurarea domniilor pământene era eminent un act politic, ale cărui implicații imediate se resimțiseră în plan administrativ și, nicidecum, în orizontul cultural. Nimic important nu se petrecea în răstimpul dintre 1821 și 1829, extrem de rară fiind publicarea vreunei cărți, și, atunci, sub patronajul instituției domnești ori a mitropolitului din cele două provincii. În 1825, la tipografia Mănăstirii Neamț, apărea *Scrisoarea Moldovei* a lui Dimitrie

învățătură și creștere publice și private, de F. Aaron. Profesor de Istoria generală a lumii în Colegiul Național Sf. Sava din București, București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1845.

³ *Manual de istoria Principatului Moldavei* de Prof. I. Albinet, Partea I, Iași, Institutul Albinei, 1845.

⁴ Statutul de profesor impunea respect: „Îmblam chipul p`atunci să fac și eu, să`mi zică și mie oamenii profesor; însă onoarea aceasta fu rezervată pentru alți timpi și pentru alte persoane mai procopsite decât mine”, în *Critica*, partea a II-a , în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 5, 2 februarie 1848, p. 34.

⁵ *Icoana pamentului sau carte de geografie* scrisă de Ioan Rus, profesorul de Hronologie, Geografie și Istoria Universală, în Liceul episcopesc din Blaj, tom I, în Blaj, în Tipografia Seminarului, 1842, p. IV.

Cantemir⁶, despre care însă nu avem suficiente mărturii contemporane, ocazionate realmente de lectura și interpretarea tematicii sale. Presa era încă un vis îndepărtat, neîmplinit, iar corespondențele particulare mărturiseau alte preocupări, sensibil distanțate de astfel de angajamente. Fusesse, în fapt, un gest elogiativ față de memoria ultimului mare domn pământean, o ediție îngrijită de Vasile Vârnav, după manuscrisele avute la dispoziție. Lipsa comentariilor, a notelor critice sau inconsistentă difuzare au condus la o previzibilă ignorare, la o uitare timpurie. Cert este că, la 1844, Nicolae Bălcescu dorea să primească: „cât mai curând cartea lui Cantimir: Statistica Moldovei”⁷. Era vorba, bineînțeles, de lucrarea apărută la mănăstirea Neamț în anul 1825. Confuzia făcută de Nicolae Bălcescu era determinată de insuficienta popularizare a volumului.

Pe de altă parte, travaliul lui Vasile Vârnav pornea cu un handicap major, editorul asumându-și acel risc. Rostul acelei dificile întreprinderi conținea și o semnificativă latură educativă. Dar pentru ca acest proces să funcționeze în bune condiții, ambele părți implicate trebuiau să interacționeze. Or, dacă din partea emitentului strădania era evidentă, din partea cititorilor semnalele de receptare au fost practic nule, zădărniciind un efort de durată. Lectura *Scrisorii Moldovei* presupunea minime cunoștințe, necesare înțelegerii lui Dimitrie Cantemir, și un suport informațional, care ar fi trebuit să se regăsească în programele școlare. În sistemul de învățământ era de preferat „a se sădi” germeii unei culturi istorice sub o atență și directă supraveghere. Acela era locul ideal de asimilare treptată, graduală, ajungându-se ca la finalizarea studiilor absolventul să aibă o imagine de ansamblu, să fie capabil a-și motiva convingerile. O cultură istorică reclama timp și perseverență, lecturi alese cu grijă, rezultatele simțindu-se abia la sfârșitul ciclului formativ. Dar cum până la 1821 educația copiilor ținea doar de o decizie personală, marile familii de boieri rămânând fidele practicilor din secolul XVIII, nu a fost posibilă impunerea studierii obligatorii a unor discipline. Limbile vechi, precum greaca, latina, apoi logica, filosofia și matematica formau aproape întregul curriculum. Ulterior, franceza și literatura de inspirație occidentală au devenit materiile principale, agreate în aceeași măsură de părinți, cât și de copii. Istoria își căuta, la acea perioadă, locul său între aceste oferte, rareori reușind să stârnească un

⁶ *Scrisoarea Moldovei*. De Dimitrie Cantemir Domnul Ei. Care acum întâiu s-au tipărit în zilele bine credinciosului și de Hs. iubitoriului Domnului nostru IOANN SANDU STURZA VOEVOD cu Blagoslovenia Prea osfințitului Arhiepiscop și Mitropolit CHIRIO CHIRIO VENIAMIN al Moldovei. Pe vremea prea cuviosului Stareț al Sfintelor Monastiri Neamțului și Secului. CHIR DOMETIAN. În sfânta Monastire Neamțul la anul 1825.

⁷ Nicolae Bălcescu, *Opere IV. Corespondență. Scrisori, memorii, adrese, documente, note și materiale*. Ediție critică de G. Zane și Elena G. Zane. Cu reproduceri după manuscrise și stampe. Ediția a III-a revăzută și adăugită, București, Editura Academiei Române, 1990, p. 43. Scrisoarea către Ion Ghica din 8 februarie 1844.

interes vădit. Din programa cursurilor predate la colegiul Sf. Sava între 1 septembrie 1839-12 iunie 1840, observăm că istoria românilor nu constituia o materie aparte, puținele informații fiind predate în timpul orelor de geografie și cronologie, dar și la lecțiile de istorie generală⁸. Era menționat Negru Basarab⁹, și succint destinul Țării Românești: „care suferă mult dela deosebite nații barbare, până când cursul întâmplărilor o noroci ca să întemeeze stat”¹⁰.

Una dintre explicații o găsim și în profilul dascălilor, al guvernantelor plătite să se ocupe de creșterea fiilor de dregători. Câți dintre aceștia au avut șansa să-l aibă aproape, în fiecare zi, pe Gherman Vida, să fie deprinși a căuta răspunsuri nu doar deschizând o carte sau vreo revistă, ori să li se explice, pe înțelesul lor, orice neclaritate? La 11 aprilie 1838, într-o epistolă adresată prietenului George Bariț, Florian Aaron își vărsa năduful criticând preferințele literare la modă: „în casele aristocraților se citesc scrisorile lui Voltaire, Rousseau, Diderot, Helvetius, Volney, Abbé Laménais și jurnalele cele mai liberale franțuzești (pe semne, ca să strice și mai rău) și norodului celuilalt nu-i dă voie să știe nimic, mai cu seamă din țara sa! Suntem siliți să scriem secături, ca să astupăm ochii aristocraților și să împrăștiem gustul cititului”¹¹. Nervozitatea profesorului bucureștean era gratuită, în condițiile în care, nu propunea lecturi alternative, mai serioase.

Peste zece ani, același mitropolit, Veniamin Costache îi pune la dispoziție lui Gheorghe Săulescu, în urma insistențelor acestuia¹², originalul manuscrisului *Hronicului romano-moldo-vlahilor*, scris de Dimitrie Cantemir la 1710, și păstrat în arhiva împărătească de la Moscova încă din: „zilele fericitului auctor”¹³, alături de un alt manuscris, în limba latină, *Historia moldo-vlahica*. Relația dintre cei doi dura de ani buni. La 1821, mitropolitul îl trimisese cu o bursă pe Gheorghe Săulescu: „băiat sărac” să studieze teologia la

⁸ „Programă de cursul învățăturilor ce s’au urmat în colegiul Sf. Sava de la septembrie 1. 1839, până la iunie 12. 1840, și de regula după care luase urma ecsamenelor publice într’acest colegiu”, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 47, 17 noiembrie 1840, p. 369.

⁹ *Ibidem*, p. 370.

¹⁰ *Ibidem*, p. 373.

¹¹ *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I. Corespondența primită de la Florian Aaron, August Treboniu Laurian și Ioan Maiorescu. Ediție de Ștefan Pascu, Iosif Pervain, Ioan Chindriș și Titus Moraru, București, Minerva, 1973, p. 14.

¹² Epistola din 5 februarie 1833, în *Hronicul romano-moldo-vlahilor*. Alcătuit de Domnul Moldaviei Dimitrie Cantemir la anii 1710. Iară acum depe originalul manuscript depozitat de fericitul Autoriu în împărăteasca Arhivă a Moscvei scoțându-se, cu învoirea preafnălatului nostru Domn Mihail Grigoriu Sturza vvd. Și din orânduirea Înalt preafnălatului Arhiepiscop al Sucevii și Mitropolit Moldaviei Veniamin Costache sau tipărit tomul I, Iașii. În Tipografia S. Mitropolii, 1835. Tomul II, Iașii, în Tipografia S. Mitropolii, 1836.

¹³ *Ibidem*, p. IX.

Chios¹⁴. Șansa i-a oferit posibilitatea dascălului ieșean: „om mediocru, dar stăruitor”¹⁵, să lucreze direct pe filele scrise de Dimitrie Cantemir, deoarece autoritățile rusești nu mai aveau în acel moment nici un copist liber care să poată transcrie textele în cauză. Prin urmare, consilierul de stat Timkovschi adresa invitația de a fi trimis un om la consulat pentru: „scoaterea copiilor”¹⁶.

Profesorul de filologie¹⁷ și istorie de la Gimnazia Vasiliană era, poate, printre cei mai îndreptățiți să se ocupe de: „prescrierea acestor manuscrise”. Putea să copie, cu mențiunile necesare un text inaccesibil, total necunoscut pasionaților de istorie. Dar, în ciuda acestor evidențe, numele lui Săulescu nu va apărea în trimerile către această ediție, sau în referințele asupra operei cantemiriene¹⁸. În schimb, erau elogiuate pozițiile lui Mihail Sturdza și ale mitropolitului Veniamin Costache¹⁹. Dorința de a edita cât mai grabnic *Hronicul* și sprijinul necondiționat al autorităților, a făcut ca acesta să intre în tipografie, vacantă în acele luni, curând după începerea transcrierii, cele două operațiuni executându-se în paralel. Semnalele din presă²⁰ îi asigurau pe cititori de tot concursul puterii protectoare, ce se arătase binevoitoare față de cererile supușilor săi, dar neindicând o dată precisă a apariției celor două volume. Din rațiuni strict politice ușor de înțeles, Gheorghe Săulescu eliminase majoritatea pasajelor cu trimitere directă la puterea suzerană²¹. Unele expresii erau

¹⁴ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea. De la 1821 înainte. În legătură cu dezvoltarea culturală a neamului*, vol. I. *Epoca lui Asachi și Eliad (1821-1840)*. Ediție și note de Rodica Rotaru. Prefață de Ion Rotaru, București, Minerva, 1983, p. 24.

¹⁵ Idem, *Istoria învățământului românesc*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și note de Ilie Popescu Teiușan, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1971, p. 104.

¹⁶ *Hronicul romano-moldo-vlahilor ...*, p. IX.

¹⁷ Gheorghe Ghibănescu îl considera „primul filolog român”, în „Prefața” de la lucrarea *Arhondologia Moldovei. Amintiri și note contimporane*, de paharnicul Constantin Sion, Iași, Tipografia Buciumului român, 1892, p. VI.

¹⁸ Folosind cuvinte și expresii din *Înștiințarea* compusă de Gheorghe Săulescu de la *Hronicul romano-moldo-vlahilor*, tomul I, apărut în 1835, autorul anonim al știrii din *Albina românească* nu socotea de cuviință să-l pomenească pe paharnic, investind însă cu mare pompă speranțe în proiectul de tipărire a cronicilor de către Constantin Negruzzi și Mihail Kogălniceanu, care nu se va realiza, în „Eșii”, în *Albina românească. Gazetă politică și literală*, nr. 99, 15 decembrie 1838, p. 422.

¹⁹ *Catalog de cărțile se află în Libreria Rumânească din București a DD. Iosif Romanov și Comp*; pe Ulița Sf. George Nuou în Brașoveni, București, În Tipografia lui Eliad, 1838, p. 30.

²⁰ *Albina românească. Gazetă politică și literală*, nr. 106, 16 decembrie 1834, p. 409.

²¹ Deși cititorii erau asigurați că transcrierea urma: „a să face întocma după originalul auctorului; atât în privirea sintaxului, cât și a cuvintelor” p. XIV. Și Veniamin Costache îi cerea lui Gheorghe Săulescu să-și ducă la bun sfârșit treaba: „fără cât de puțină schimbare.”, p. XV.

modificate până la alterarea sensului²²: „tiranul turc” devenea „monarhul, iar: „zmăul cu șapte capete turcul” apărea drept: „pre puternicul monarh al turcilor”, după cum numeroasele epitete ostile la adresa lor erau eliminate. Și Mihail Kogălniceanu realiza, peste doi ani, câte sensibilități și orgolii putea stârni textul istoric. Lucrând la o istorie a Moldovei, era avertizat de către părintele său să aibă grijă la formulări pentru a nu declanșa incidente diplomatice. Răspunsul junelui denotă chibzuință asigurându-și tatăl că: „însă Măria Sa nu are a să spăimântă, pentru că în toată istoria mea nu este nimica care să poată supăra sau pe Turci sau pe Ruși”²³.

Erau mici intervenții ale editorului, conștient că dacă lăsa formulările lui Dimitrie Cantemir neschimbate cenzura va opri difuzarea lucrării, iar toate strădaniile mitropolitului Veniamin Costache și ale sale s-ar fi irosit fără sens. Pentru ei, mult mai importantă era apariția *Hronicului* atunci, cu toate compromisurile acceptate, decât să amâne în continuare, fără un calendar precis, editarea în condițiile dorite de dânsii. Nimeni și nimic nu le putea garanta că într-un viitor apropiat realitățile politice vor fi mai îngăduitoare, că amestecul, chiar și în astfel de chestiuni, va dispărea. Am zăbovit puțin pentru a vedea în ce măsură, dacă era cazul, publicarea *Hronicului* lui Dimitrie Cantemir dăduse o notă aparte discursului istoric, mai ales celui construit în jurul marilor victorii militare românești. Dar, ca și în cazul *Scrisorii Moldovei*, semnalele au fost aproape inexistente. Sub protecția anonimatului, se recunoștea că: „Această carte în părțile noastre e puțin cunoscută”²⁴. Unii încercau să se autoamăgească, crezând că poate noua ortografie constituia principalul impediment în citirea lucrării. Din acest motiv aminteau că textul se mai găsea în manuscris în diverse biblioteci, cu precădere cele mănăstirești²⁵.

Ilustrativ, pentru noi nu era conținutul operei fostului consilier al lui Petru cel Mare, care purta cu sine perspectivele și metodologiile unor timpuri parcă uitate, ci maniera de prezentare și comentare a acesteia de către Săulescu. Profesorul ieșean nu a crezut de cuviință să realizeze un studiu menit a problematiza abordările lui Cantemir, legându-le, cum ar fi fost normal, de perioada lui formativă, petrecută la Constantinopol, de evenimentele ce i-au marcat viața, precum și de ideile și țelurile ce l-au animat în scrierea ei. Din acest motiv, ediția îngrijită de el a suportat critici și amendamente. Descoperind la Dimitrie Cantemir greșeli de interpretare, de localizare a vechilor regate și

²² Vasile Cristian, *Istoriografia pașoptistă*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1996, p. 130.

²³ Mihail Kogălniceanu, *Scrisori 1834-1849*. Cu o prefață, un indice de locuri, de nume proprii și de cuvinte de Petre V. Haneș, București, Minerva, 1913, p. 103.

²⁴ R., „Ceva despre hronicul Romano-Moldo-Vlahilor”, I, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 37, 8 septembrie 1840, p. 293.

²⁵ *Ibidem*. Informația apărea într-o notă de la subsolul paginii, trimitând la fondul bibliotecii mănăstirii Sf. Treime din Blaj.

imperii, semnatarul anonim²⁶ încerca să înțeleagă de ce Gheorghe Săulescu nu a făcut corecturile de rigoare. Concluziile vorbeau de un amatorism imposibil de acceptat: „Io poftesc ca mărirea numelui învățatului autor să îi rămâie răzămătată pe alte lucrări literare; că aceasta nu e în stare a și câștiga mare laudă”²⁷.

Paginile introductive ale celor două volume au servit însă altor scopuri, oferind cititorilor schimbul de scrisori dintre Veniamin Costache și Kiseleff, respectiv consilierul de stat Timkovschi, având drept subiect solicitarea moldovenilor de a li se permite copierea manuscrisului. Politică de stat sau doar gesturi firești, mulțumirilor și laudelor adresate reprezentanților puterii protectoare li se arăta un interes net disproportionat în raport cu ceea ce se presupunea a fi îngrijirea unei ediții. Degeaba istoria era socotită „o visterie de mare preț”²⁸, dacă ideile și părerile corespondențelor nu aduceau un plus de originalitate.

Și nu era singurul exemplu. Viitoarele tipăriri, ale lui Florian Aaron și Ioan Albineț nu se remarcă prin ample exegeze istoriografice, conținând liste de domni, preluate din vechile cronică, la care adăugaseră mici comentarii, însă nimic inedit. Activitatea didactică nu presupunea și cercetarea documentelor, nici o programă școlară neprevăzând ca la orele de istorie elevii să deprindă interpretarea vechilor hrisoave, să citească din puținele cronică cunoscute în mediile cărțurărești. Deși în actele Epitropiilor - privitoare la conținutul materiilor predate în școli - întâlnim frecvent și istoria ca disciplină distinctă, nu trebuie să înțelegem că titularul catedrei respective trata precumpănitor istoria românilor. Orele de istorie înglobau chestiuni atingătoare religiei sau momente de glorie militară, prezentate tinerilor învățăcei într-o aură mitică. Discursul istoric era încă în faza confundării sale cu poemele eroice, basmele și legendele păstrate din antichitate. Lecturile elevilor cuprindeau obligatoriu titluri precum *Întâmplările lui Telemah*²⁹, *Istoria lui Numa Pompilie*³⁰, *Istorie despre Arghir*

²⁶ *Ibidem*, II, nr. 38, 15 septembrie 1840, p. 298-301; III, 305-310.

²⁷ *Ibidem*, III, p. 310.

²⁸ *Hronicul romano-moldo-vlahilor...* scrisoarea lui Veniamin Costache către Grigorie Timkovschi din 23 septembrie 1834, p. XIII.

²⁹ Fenelon, *Întâmplările lui Telemah fiului lui Ulise (Odiseus)*, întocmite de Fenelon Arhiepiscopul Cambrei. Acum întâiu de pre limba italienească, pre limba românească prefăcute de Petru Maior de Dicio Sânmărtin, Protopop, și Crăescu Revizor a Cărților. Tomu I. La Buda în Crăiasca Tipografie a Universității din Pesta, 1818.

³⁰ Florian, *Istoria lui Numa Pompilie al doilea craiu al Romii*. Tălmăcită din limba Franțuzească, de Dumnealui Postelnicul Alexandru Beldiman. Și dată și în Tipariu cu a Dumisale chieltuială, spre podoaba Limbii Românești, și Îndeletnicirea Patrioților. În zilele Prea Luminatului și Prea Înălțatului nostru Domn, al Moldoviei. MIHAIL GRIGORIU SUȚUL VOEVOD. Întru al doilea An a Domniei Înălțimii sale. La anul 1820, vol. I-II; *Istoria lui Numa Pompilie al doilea craiu al Romii*. Tălmăcită din limba Franțuzească, de Dumnealui Postelnicul Alexandru Beldiman. Și dată și în Tipariu cu a Dumisale chieltuială, spre podoaba Limbii Românești, și Îndeletnicirea Patrioților. În zilele Prea Luminatului și Prea Înălțatului nostru Domn, al Moldoviei. MIHAIL

cel frumos și despre Elena cea frumoasă și pustiită crăiasă³¹ ori Alexandria. Erau cărțile copilăriei, înflăcărând imaginația celor mici, și pe care le regăsim în majoritatea bibliotecilor particulare³². Dacă textele mai erau completate fericit cu stampe³³, creștea și gradul de atractivitate. Copiii nu înțelegeau mare lucru din cursul evenimentelor, însă erau fascinați de statura marilor conducători: „Din toate studiile istoria îmi plăcea cel mai mult chiar când era mitică. Număram pe degete toți zeii Olimpului, pe toate musele din Parnas, și le cunoșteam atribuțiile ... Cartea, însă, care în copilăria mea mă captiva cu deosebire era Alexandria, cu resbelele lui Alexandru Machidon... voind s-o am, la bălcu ce să făcea la comuna Preajba, de lângă Craiova, am rugat, plângând, pe mama să o cumpere. Mama detese cel din urmă ban pe cele trebuincioase pentru casă și, în imposibilitatea de a-mi îndeplini dorința, din cauza neaverei, atâta s-a mâhnit, încât blânzii săi ochi s-au umplut de lacrimi. Înduioșat de lacrimile mamei, am renunțat la carte, urând-o și pe ea și răsboaiele vitejești...”³⁴. Neplăcuta amintire a lui N.B. Locusteanu, trăda gusturile epocii. Sporadic, câțiva reușeau să mai citească poveștile și legendele evului mediu, puse în alt registru decât miturile antichității, însă păstrând același numitor comun-gloria și măreția unor vremuri apuse. Unul din titlurile la modă era Gonzală de Cordoba³⁵, ce descria lupta spaniolilor din regatele Aragon și Castilia cu maurii.

Devenit profesor la școala de la mănăstirea Trei Ierarhi, începând de la 1 mai 1828³⁶, Gheorghe Săulescu avea obligația să alcătuiască un manual pentru materiile paradosite, pe care a început să le redacteze, probabil, încă din 1828; oricum, în 1832, avea finalizată, printre altele, o „istorie universală”³⁷.

GRIGORIU SUȚUL VOEVOD. Întru al doilea An a Domniei Înălțimii sale. La anul 1820, vol. I-II.

³¹ I. Barac, *Istorie despre Arghir cel frumos și despre Elena cea frumoasă și pustiită crăiasă. Adecă o închipuire supt care să înțelege luarea țării Ardealului prin Traian Cesarul Romaniei*. Cu slobozenia celor mai mari. Sibii, în tipografia lui Petru Bart, 1801.

³² Și episcopul Melchisedec o avea în biblioteca personală, menționând-o în *Catalog de cărțile mele proprii, iunie 26*, dosar nr. 1/1847, fond Colecția Melchisedec, DJANI, f. 2.

³³ *Agatocles seau revașe scrise din Roma și din Grecia* compuse de mad. Pihler și de pe a baronesei de Montolio. Traduse din limba franceză în cea română de comis. C. Gane, tomul II, cu stampe, Iașii, la Institutul Albinei, 1843.

³⁴ N.B. Locusteanu, *Amintiri din trecut*, Craiova, Tipografia Română Filip Lazăr, 1896, p. 24-25.

³⁵ *Gonzală de Cordoba sau luarea cetății Grenada cu război*. Tradusă din franțuzăște de Sardariul Aleky Vasilici, tom I, Iașii, la Cantora Daciei Literare, 1840.

³⁶ „Copia contractului cu D-lui Profesorul G. Seulescu”, în *Uricarul cuprindetoriu de diverse acte care potu servi la istoria românilor*, volumul VII. De Th. Codrescu, Iassi, Tipografia Buciumului Român, 1886, p. 173.

³⁷ V.A. Urechia, *Istoria școalelor*, I, București, 1892, p. 208.

Ulterior, aceasta va fi îmbunătățită, mai ales, în legătură cu trebuințele și necesitățile învățământului filosofic de la Academia Mihăileană. Astfel s-a conturat, pe parcursul a șapte ani, *Hronologia și istoria universală*, gândită și ca un instrument de lucru pentru discipolii săi, unde nu s-a crezut de cuviință a se face o separare clară între perspectiva teologică și raționamentul celui chemat să explice, pe baza datelor extrase din vechile însemnări, un anume eveniment. Era opțiunea lui Gheorghe Săulescu. Din aceeași perioadă, avem un manuscris de la Vasile Popescu întins pe două sute șaiszeci de file, cu informații și date din istoria universală³⁸. Era o istorie pură, factologică, fără completări neavenite. Dar era oare suficient pentru ca lectorii să înțeleagă cât mai bine cursul evenimentelor? Nu aflăm nicăieri o prezentare, fie și sumară a conceptelor, o minimă deschidere spre teoretizare, așa cum de pildă credea de cuviință să facă Augustin Thierry, într-o sinteză³⁹ publicată la scurt timp după culegerea lucrării lui Gheorghe Săulescu. Gândind sub auspiciile probabilității, e greu de crezut că profesorul ieșean nu avea cunoștință de maniera în care Augustin Thierry înțelegea să evoce trecutul. În anii din urmă, îi apăruseră două lucrări, *L'histoire de la conquête de l'Angleterre par les Normands* și *Lettres sur l'histoire de France*. Augustin Thierry își avertiza cititorii asupra schimbării sensurilor unor cuvinte față de accepțiunea lor primară: „Souveraineté, soumission, gouvernement, peuple, prince, sujet, ces locutions, avec quelques autres qui ont cours depuis deux mille, tiennent si bien notre pensée captive, que nos théories les plus diverses ne sont en effet que ces mots diversement arrangés”⁴⁰. Atent la capcanele istoriei, Augustin Thierry căuta să înțeleagă el mai întâi fluctuațiile epistemologice pentru a nu-și induce în eroare cititorii. La Gheorghe Săulescu o astfel de preocupare era insesizabilă, în condițiile în care experiența didactică ar fi trebuit să îl ajute într-o mai bună argumentare și stilizare a textului. Mai mult, în situația în care: „les historiens cherchèrent ailleurs des inspirations pour leurs récits”⁴¹, decizia lui Gheorghe Săulescu de a nu părăsi un cadru istoriografic convențional releva o conștiință blazată.

Periodizând istoria, Gheorghe Săulescu amesteca planurile. În primul rând, el însuși nu se lămurise asupra unei cronologii menită a survola întreg timpul istoric. Preferința pentru acele „ere mai vrednice de însemnat”⁴² era doar o manieră subtilă de minimalizare a slabelor cunoștințe în materie. Punând în același cadru „era grecilor” și „era romanilor” cu „era creștinească”, directorul Institutului Vasilian din Iași îmbrățișa fanteziile mitologiei, în loc să clarifice succesiunea momentelor de referință. În lipsa unei grile unitare, confuzia punea

³⁸ Biblioteca Centrală Universitară „Mihai Eminescu”, Manuscrise, *V. Popescu, Istoria universală*, mss. III-303, f. 260.

³⁹ Am lucrat cu ediția *Dix ans d'études historiques* par Augustin Thierry, Paris, Librairie de Firmin-Didot et Cie, 1883.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 26.

⁴¹ *Ibidem*, p. 284.

⁴² *Hronologia și istoria universală ...*, vol. I, p. 2.

stăpânire pe cel care deschidea tomul. În subcapitolul următor, Gheorghe Săulescu împărțea istoria de această dată în trei mari perioade: veche, de mijloc și nouă. Dacă substantivului eră îi oferise o definiție: „măsură de timp începută de la o întâmplare seau faptă mare istorică, care au făcut epohă”⁴³, în cazul termenului perioadă nu se pronunța în nici un fel. Acolo unde nu era în măsură să deslușească logica episodului în sine, profesorul de istorie și filologie prefera să facă trimeri la voința divină, singura în stare să dea seama de firul acțiunii.

Ferindu-se de o cercetare amănunțită și metodică a istoriei românilor, Săulescu încerca să formuleze, încă din introducere, o posibilă definiție a conceptului de istorie universală, catalogând-o drept o: „științelnică spunere de lucrările ominești și întâmplările trecute vrednice de înșămnat, și de credință, prin a cărora sistematică înfățișare arătând traiul politic din lăuntru și dinafară al societăților omenirii, și cercetând cauzile și efecturile faptelor politice, să cunoaștem cauza și modul creșterii seau a înapoerii staturilor, folosul viețuirii virtuoașă, și stricăciunea celei înrăutățite, ca să ne învățăm după înțeleapta senteție din părțile altora a ne îndrepta pre noi înșiii”⁴⁴. Totuși, de la bun început, lectorul putea sesiza că perspectivele și metodologia lucrării depășiseră evident simplele mențiuni inserate în calendarele populare. Înfățișând din primele pagini ceea ce își propunea să prezinte, autorul câștiga credibilitate și recunoaștere științifică. Peste alte paragrafe revenea cu lămuriri suplimentare, notând că: „istoria omenirii se întinde asupra tuturor întâmplărilor și a faptelor ominești precum asupra religiei, a făptuirilor politice, a constituțiilor, a măiestriilor, a științelor. De aice urmeaze a se face mai multe suptiumpărțiri deosebitoare Istoriei universale, precum: de Istoria religiei seau bisericească de istoria politică, a comerțului, a măiestriilor, a literaturii”⁴⁵. Teoretic, profesorul ieșean părea a fi înțeles adevărata menire a disciplinei profesate. În câteva rânduri, evidenția palierele interpretative ale discursului istoric, ordonându-le într-o formulă explicativă, generală, pe înțelesul tuturor: „Condițiile pe care se razimă spunerea istorică sunt patru: 1. Geografia arătând locul unde, 2. Hronologia înfățișându-se timpul când, 3. Narația, spunând fapta ce sau făcut, 4. Judecata arătând cauza și scoposul pentru ce”⁴⁶. Era una din mențiunile concludive, învățându-l pe cititor la ce să se aștepte când va deschide un tratat, un compendiu de istorie; având la îndemână cunoștințele utile pentru a decela surplusul de informații, curiosul putea să priceapă maniera de lucru adoptată de respectivul semnat. Vorbea dascălul, și nu specialistul în istorie. Să nu uităm că, în paralel, Gheorghe Săulescu, lucrase și finalizase, o altă lucrare pedagogică, *Întăile cunoștință de litere și de idei pentru tinerimea shoalilor*

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 1.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 5.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 1.

*începătoare*⁴⁷. Metodologic, el reușise, mai bine decât alți colegi, să-și finiseze discursul, colaționând date și informații la nivelul pretențiilor asumate de Epitropia școlilor.

O întrebare firească apare din rândurile de mai sus. De unde provine interesul nostru față de un scriitor care nu a marcat, atât pe cât ne-am dori noi, scriitura istorică modernă? Dimpotrivă, în urma cercetărilor arheologice de la Gertina, a stârnit vii controverse după tipărirea *Descrierii istorico-geografice*⁴⁸. Era acuzat de superficialitatea lucrărilor conduse pe acest iluzoriu șantier. Ar părea, într-o primă instanță, a fi o opțiune greșită. Este evident, Gheorghe Săulescu se hazardase în investigarea lucrărilor de la Gertina. Nu avea nici pregătirea, nici experiența necesară coordonării săpăturilor. În Moldova nu funcționa, precum în Franța, l'Académie des inscriptions et belles-lettres⁴⁹, unde ar fi învățat despre cultura antică și și-ar fi format ochiul pentru transcrierea inscripțiilor. Ceea ce făcuse el era mai degrabă o aventură arheologică⁵⁰, cum îndeobște era apreciată o astfel de oportunitate în literatura de specialitate. Din însemnări, reiese că în cel puțin doi ani, 1836-1837⁵¹, profesorul ieșean și-a petrecut câteva luni la malurile Dunărei. Ruinele Gertinei îi spuneau infinit mai mult decât sporadicele documente consultate. Spaima ca rămășițele zidurilor să piară de pe fața pământului, așa cum au fost arse sau distruse vechile acte de cancelarie, îl îndemnaseră să porceadă la lucru. Dar nimic damnabil în toată această chestiune. Pasiunea câtorva romantici schimbaseră percepțiile față de farmecul arheologiei. Sir Richard Colt Hoare finanța din surse proprii cercetările pe teren întreprinse alături de William Cunnington și, unul dintre cei mai buni topografi, Philip Crocker⁵².

Nu trebuie uitat că arheologia era în acea vreme într-o permanentă luptă pentru recunoașterea dreptului și rolului în studierea trecutului⁵³. Dar măcar de atunci, mica localitate din vecinătatea Galațiului începea să fie menționată în jurnalele de călătorie a celor care, și preț de câteva clipe, se opreau în dreptul ruinelor, căci restul construcțiilor fuseseră dărâmate pentru „a servi la

⁴⁷ „Înștiințare literară”, în *Albina românească. Gazetă administrativă și politică literală*, nr. 60, 31 iulie 1832, p. 240.

⁴⁸ Gheorghe Săulescu, *Descriere istorico-geografică a cetății CAPUT BOVIS (Capul Boului seau Gertina)*, acăreia ruine să află în apropierea Galațiului. De paharnicul G. Seulescul, profesor public de istorie și filologie. Vizitate în vara anului 1837.

⁴⁹ Gaston Boissier, *L'Académie Française sous l'Ancien Régime*, Paris, Hachette, 1909, p. 67.

⁵⁰ Alain Schnapp, *La Conquête du passé. Aux origines de l'archéologie*, Paris, Éditions Carré, 1993, p. 9.

⁵¹ Gheorghe Săulescu, *op. cit.*, p. 13.

⁵² *Ibidem*, p. 342.

⁵³ *Ibidem*, p. 333.

construcția orașului Brăila⁵⁴, dar și a unor „biserici din Galați”⁵⁵, precum și a ulițelor și șoselei „cestei din urmă politii”⁵⁶.

În cel mai bun caz, el era apreciat că alături de Kogălniceanu, Asachi și Iordache Mălinescu: „prin deosebite sânguinți de mai mulți ani, ș-au făcut foarte însemnate adunări de anticvități și alte materiale atingătoare mai cu samă de istoria patriei”⁵⁷. Dar oare se putea pretinde competență⁵⁸, în condițiile în care nu avem cunoștința de deschiderea și a altor șantiere, anterior celui de lângă Galați? Nicăieri nu erau menționate rapoarte întocmite de preinșii arheologi. Tot așa nu aflăm numele vreunui desenator care să fi însoțit și participat la descoperirile arheologice. Informațiile care circulau în Moldova, aminteau de un personaj Ventura, care, ghidându-se după unele indicații găsite în operele lui Dimitrie Cantemir, se apuca să sape, aproape de Galați, descoperind „un vas cu 3700 bucăți antice monede de argint”⁵⁹. Era o informație mai degrabă senzațională decât una științifică. Ceea ce ne stârnește nouă curiozitatea, și nu doar în cazul lui Gheorghe Săulescu, este maniera prin care era explicată asumarea cercetării vestigiilor, posibile definiții ale istoriei, ce însemna trecutul pentru oamenii de cultură, precum dascălii care predau în școlile din Principatele Române.

Analiza noastră privește, în mod deosebit, interpretarea comparativă a operelor apărute relativ în același interval cronologic, ale lui Ioan Albineț, Florian Aaron și Gheorghe Săulescu. Similitudinile întâlnite în cazul lor ne-ar îndreptăți să minimalizăm abordările ușor variate subscribe de ei. Profesori toți trei, titulari ai catedrelor de istorie, unii ocupând chiar funcții administrative importante⁶⁰, revendicându-se de la generația maturizată după 1800, probau atitudini care mai degrabă îi postau într-un singur curent formativ, împărtășind aceleași teorii și perspective. Textele lor ne conduc însă spre unele nuanțări favorabile, credem noi, fostului colaborator al lui Veniamin Costache. Dacă în cazul său am avut la îndemână paragrafele introductive ale *Hronologiei*, de

⁵⁴Carol Guébbart, „Amintiri din Moldova (1842)” în *Călători străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. Serie nouă, vol. IV, (1841-1846), coordonator Daniela Bușă. Autori: Daniela Bușă, Paul Cernovodeanu, Adriana Gheorghe, Adrian-Silvan Ionescu, Bogdan Popa, Marian Stroia, Raluca Tomi, Șerban Rădulescu-Zoner, București, Editura Academiei Române, 2007, p. 181.

⁵⁵Gheorghe Asachi, „Archéologie”, în *Spicuitorul moldo-român. Jurnal științific, literar și industrial*, Genarie, februarie, 1841, p. 46.

⁵⁶*Ibidem*.

⁵⁷*Ibidem*.

⁵⁸„Iași, 18 dec.”, în *Gazeta de Transilvania*, nr. 1, 1843, p. 2.

⁵⁹„Eșii”, în *Albina românească. Gazetă politică și literală*, nr. 79, 7/19 octombrie 1837, p. 327.

⁶⁰Despre Ioan Albineț știm că și-a dat demisia din postul de „inspector shoalelor începătoare din capitalie”, în a doua jumătate a anului 1846, vezi *Iașii*, în „Albina românească. Gazetă politică și literară”, nr. 91, 17 noiembrie 1846, p. 341.

unde am deprins concepțiile sale despre istorie, pentru Albineț și Aaron rolul formulărilor teoretice aproape nu conta. Ei nu credeau de cuviință să producă lămuriri suplimentare, să plaseze discursul lor într-un cadru mai vast, cu multiple conexiuni spre folosul celui care deschidea respectiva carte. *Manualul de istoria prințipatului Moldovei*⁶¹, apreciat, printr-un referat bun adresat Epitropiei de către Săulescu⁶², nu reușea să depășească, să lase în urmă moștenirea apăsătoare a lui Petru Maior.

Albineț nu încerca să supraliciteze misiunea cu care fusese investită munca sa. El o vedea doar ca un firav imbold dat preocupărilor în materie, în speranța acumulării progresive a informațiilor care să conducă apoi spre elaborări credibile. Conținutul *Manualului* întârea temerile dascălului moldovean. Deși adopta o periodizare mai didactică, comparativ cu cele întâlnite în alte manuale din epocă, Albineț nu-și dezvoltă mai deloc ideile, mulțumindu-se să utilizeze numeroase subtitluri întrerupând voluntar continuitatea propriului discurs. *Precuvântarea* nu cuprindea toate elementele necesare înțelegerii cuprinsului cărții. În ea nu găsim referiri la lucrările întrebunțate, care fie nu priveau direct tematica, fie nu erau accesibile elevilor. Astfel, nu era menționat Florian Aaron cu volumele sale privind istoria Țării Românești, după cum lipseau și cele două lucrări ale lui Dimitrie Cantemir ce fuseseră publicate cu puțin timp în urmă. De asemenea, pe Kogălniceanu nu-l menționează decât drept simplu editor al *Letopisețelor*, nu și ca autor al *Cuvântului pentru deschidere* și nici al *Istoriei* din 1837. Greu de înțeles atitudinea lui Ioan Albineț, de vreme ce tocmai în paginile introductive clama lipsa totală a surselor: „Privască cineva la isvoarele de unde se pot culege fapte și întâmplări pentru istoria patriei, și atuncea va vede că afară de hronografuri pe care de abie acum D. M. Kogălniceanu cunoscând neapărata trebuință ce era de asemenea scrieri au început ale da la lumină, și istoriile streine nu mai avem nimică.”⁶³ Colegul său de breaslă, Florian Aaron, recunoștea deschis că nici nu-și propusese să se aplece asupra interpretării surselor, alegând intenționat un titlu care să îl absolve de responsabilități majore: „lăsaiu însemnarea isvoarelor de unde m'am împrumutat și critica lor precum și alte întâmplări, fapte particulare și cercetarea lor pentru o istorie mai întinsă care să poată coprinde cu înlesnire toate”⁶⁴. Se elibera de povara responsabilității afirmațiilor riscante.

⁶¹Comercializarea cărții și posibilitățile de procurare erau anunțate în *Albina românească. Gazetă politică și literară*, nr. 18, 3 martie 1846, p. 72: „se află de vânzare în Iași la cabinetul de lectură a D. Caliman et comp. pe la ținuturi la dd. profesori, la București la D. Romano.”

⁶²Gheorghe Săulescu, *Descrierea istorico-gheografică a cetății Caput Bovis (Capul Boului seau Ghertina) a căriia ruine se află în apropierea Galațului*, ediție îngrijită de Silviu Sanie și Vasile Cristian, București, Editura Academiei, 1991, p. 12.

⁶³*Manual de istoria Principatului Moldavei*, p. XV-XVI.

⁶⁴*Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești*, tom I, p. XXII.

Deși nu ezita să scrie că: „scrierile mai multor bărbați și mai cu seamă a lui Petru Maior despre începutul românilor au dat un impuls naționalității noastre”, Ioan Albineț recurgea în bibliografia parcursă, tot la sursele clasice, la autorii greci și romani, deși, teoretic ar fi avut la dispoziție contribuții mult mai recente. Undeva, în discursul său firul demonstrației se rupea. Dacă avea la îndemână, așa cum pretindea, opere apropiate tematic de preocupările sale, de ce nu le-a introdus în dezbaterile științifice, combătând onest ceea ce i se părea incorect, și îmbunătățind formulări mai puțin reușite? În realitate însă, acele puncte de vedere nu și-au găsit nici o finalizare scriptică. Mai precis, din 1812-1813, când apăreau cele două *Istorii* ale lui Petru Maior, și mergând până în preajma anului 1835, cataloagele bibliotecilor personale și ale librăriilor importante din cele trei provincii de la nord de Dunăre nu includeau în listele lor vreo carte de istorie românească scrisă de un român.

Ca și Aaron, Alexandru Gavra și alții ca ei, Albineț confunda, intenționat, planul discursului istoric cu intriga unei bucăți dintr-o piesă de teatru, al cărei moment culminant era așteptat cu sufletul la gură. Scopul activității sale didactice, în afara valorizării, a popularizării principalelor repere din trecutul regiunii de la est de Carpați, tindea către confirmarea unei stări de spirit printre discipoli, una motivantă, încurajându-i să-și redescopere înaintașii în cu totul alte ipostaze decât fuseseră învățați. Or, el înțelegea că o demonstrație corectă, dar totuși searbădă pentru gusturile unor adolescenți, era privată de la bun început de șanse. Tinerii trebuiau atrași, captivați, imitându-se modelele de succes consacrate din literatura occidentală, unde imaginea cavalerului era sinonimă cu valoarea inestimabilă a vremurilor de altădată, când adevărul și dreptatea erau descoperite pe câmpul de luptă. Acela era locul unde se pierdea ori se dobânda libertatea și mândria națiunii. Traian, Ștefan cel Mare, Mihai Viteazul, corespundeau perfect așteptărilor, motiv pentru care îi regăsim frecvent în scrierile literare. De asemenea personaje avea nevoie și Albineț în redactarea istoriei sale, în speranța că va reuși să stârneasă curiozități, să întrețină sentimentul patriotic al unei generații ce dorea să se rupă de un prezent ostil idealurilor și aspirațiilor ei. Avea drept model dezbaterile generate de creionarea timpurie a posterității lui Napoleon Bonaparte⁶⁵.

Să nu uităm că *Manualul* apărea la aproximativ zece ani de la publicarea *Hronologhiei*, timp îndeajuns pentru Albineț să-și perfecționeze discursul istoric, să dezvolte sugestiile întâlnite la Săulescu, Kogălniceanu sau Aaron, ale căror lucrări fuseseră bine primite. Departe de a fi o scriere originală, cum au considerat-o unii⁶⁶, opera lui Albineț a completat o bibliografie școlară,

⁶⁵ În librăriile și bibliotecile românești se găseau numeroase cărți, romane, despre viața lui Napoleon Bonaparte. Menționăm aici o traducere agreată de domnul Țării Românești, *Istoria lui Napoleon Bonaparte*. Tradusă din franțuzește de D. sârdarul Scarlat Geanoglu, București, în Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1840.

⁶⁶ Vasile Cristian, *op. cit.*, p. 152.

relevând nivelul unei culturi profesionale destul de scăzut. Radu Rosetti⁶⁷ și Nicolae Iorga⁶⁸ s-au exprimat tranșant, desființând întregul construct, negându-i originalitatea, denunțându-i stilul învechit și etichetând-o drept „o carte cu desăvârșire slabă și plină de greșeli”⁶⁹.

Pentru a elimina orice bănuieli privind ambițiile unui demers exhaustiv și original, în ultimele rânduri din *Precuvântare*⁷⁰ își făcea cunoscut crezul, încheindu-și intervenția într-o notă încărcată de modestie: „Dând la lumină acest manual de Istoria Principatului Moldovei”, însemna Albineț ca într-o mărturie de credință, „deși nu pot zice că am înlăturat nevoea ce se simțea de o Istorie a Patriei care fără sfială să poată fi supusă criticei istorice și filosofice; însă cel puțin mă măgulesc că am făcut un început și o prevestire pentru acea Istorie. Ca acel ce am crescut în sânul patriei... dorința mea nu au fost alta decât a încunoaște compatrioților mei întâmplările Patriei... și a deștepta prin aceasta un interes mai viu pentru nație și pentru Patrie.”⁷¹ El separa intenționat istoria generală, universală - demnă de studiat pentru dezvoltarea unei culturi generale - de istoria patriei, pe care o considera „un obiect vrednic de cunoscut pentru tot individul ce poartă un nume național și are un pământ, unde au văzut întâiaș dată lumina vieții și cu care sunt legate cele mai de aproape relații a le ființei și ale traiului seu”⁷². Mai apare istoria drept o știință în viziunea lui Albineț? Noi credem că nu, neînsemnând implicit și desconsiderarea operei sale. Dar poate în fond nici el nu dorea reliefa istoriei prin prisma științificității. Accentua, neîndoielnic, subiectivitatea, urmărind să genereze pasiunea conaționalilor față de trecut. Decizia sentimentală cumpăna în raport cu cea rațională. În viziunea lui Ioan Albineț, tainele istoriei neamului, individul le dobânda de la naștere, însă unica lui șansă de a se regăsi pe sine era traiul pe pământul său. Doar acolo, la timpul potrivit, românul afla răspunsurile, împăcându-se cu ideea că în dese rânduri soarta nu a cononat prezentul în interesul său. Era speranța care îl lega de un viitor mai bun. Percepția unor timpuri mai favorabile era oferta pe care o făcea Albineț. Alimenta, pe cât se pricepea, speranțele confrăților lui.

Îndemnul său pentru apropierea de istorie era motivat prin capacitatea disciplinei de a da răspunsuri și de a limpezi unele îndoieli pentru că: „în trânsa ca într’o oglindă putem vede trecutul, prezentul și a închia despre viitorul

⁶⁷ Radu Rosetti, *Despre cenzura în Moldova*, I, (extras), București, 1907, p. 4.

⁶⁸ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, București, 1907, p. 175.

⁶⁹ *Ibidem*.

⁷⁰ *Precuvântarea* lui Albineț este una din cele mai mari introduceri gândite la acea vreme având 32 de pagini. Poate părea un banal amănunt, însă dacă urmărim întinderea altor prefețe vom constata cât de infim era rolul acordat acestor pagini introductive de majoritatea cărților.

⁷¹ *Manual de istoria Principatului Moldavei*, p. XXXII.

⁷² *Ibidem*, p. II.

nostru”⁷³. Limbajul răsufla simplitate, încercând să insuflă emoție și pasiune, fiind însă vulnerabil în ceea ce privește aportul educativ real. Obișnuința de a îmbina suprasolicitarea valorii temei analizate cu modestia autorului, neputincios în a duce la bun sfârșit ideile personale, fac din paginile introductive ale majorității lucrărilor din epocă un spațiu generator de sentimente contradictorii. Cititorul era rugat să nu fie dezamăgit de calitatea operei, aceasta fiind doar un prim pas către un proiect de anvergură: „Mulți socotesc a fi Precuvântarea ceva necuviincios, prin care autorul său ar voi a amăgi pre cititori, ca să nui cunoască scăderile; sau a se linguși, a le câștiga complăcerea prin umilite compleminte”⁷⁴. Ioan Rus diagnostica cu precizie grija minuțioasă acordată exprimării, prin care unii autori încercau să preîntâmpine posibilele critici. Mai slobod în condei, Cezar Boliac se detașa la modul ideal de acei lingușitori care foloseau precuvântarea drept pretext de lingușeală⁷⁵; dar la rândul său acoperea trei pagini⁷⁶ cu elogiul la adresa lui Eliad, în tipografia căruiua își scotea volumul.

De ce să le vorbească Ioan Albinet despre importanța documentelor, ce anume să le spună de politicile și deciziile asumate de vechii conducători? Ar fi ratat iremediabil abordarea didactică. Elevii trebuiau fascinați, să descopere mirați că au strămoși de care să fie mândri. Sensul precuvântării era să sensibilizeze și nu să certifice ori să expună metodologii, explicând tranșant că: „Aceste cunoștințe înse nu se pot afla aiurea decât în istoria patriei, unde cu litere neșterse este însemnat începutul, numele pământul și driturile nației sale. Ea ne arată întâmplările prin care am venit în pământul acesta, drepturile sub care îl stăpânim, faptele prin care a¹ Nicolae m ajuns a încunoaște lumii pre noi și patria noastră, perioadele înaintirii sau a înapoerii prin care au pășit statul și nația noastră”⁷⁷. Pana lui trăda, mai degrabă, o construcție literară decât una istoriografică. Vocea sa a fost ca și inexistentă în societate, colaborările cu „Albina românească” restrângându-se la simple anunțuri precum traducerea *Macrobioției* lui Hufeland⁷⁸, ori deschiderea unui pension „pentru fii de boieri ca să-i pregătească pentru clasele mai înalte”⁷⁹. Sunt motive întemeiate care ne îndreptățesc să-i atribuim un rol minor în peisajul istoriografiei moderne.

Florian Aaron, ultimul din această triadă, întruchipa soarta dascălilor transilvăneni peregrini - asemeni lui Ioan Maiorescu și August Treboniu Laurian - stabiliți în Principate, aducând cu dânsii tradiția Școlii ardelenene. După

⁷³ *Ibidem*, p. III.

⁷⁴ *Icoana pamentului sau carte de geografie* scrisă de Ioan Rus, profesorul de Hronologie, Geografie și Istoria Universală, în Liceul episcopesc din Blaj, tom I. În Blaj, în Tipografia Seminarului, 1842, p. I.

⁷⁵ *Operile* lui Cezar Boliac, București. În tipografia lui Eliad, 1835, p. 4.

⁷⁶ *Ibidem*, p. 11-13.

⁷⁷ *Manual de istoria Principatului Moldavei*, op. cit., p. III

⁷⁸ *Albina românească. Gazetă politică și literară*, nr. 101, 21 decembrie 1838, p. 431.

⁷⁹ *Albina românească. Gazetă politică și literară*, nr. 60, 31 iulie, 1841, p. 148.

o ședere scurtă la Golești și Craiova, Aaron era numit, în 1832, titular al catedrei de istorie universală de la colegiul Sf. Sava, pe care a deținut-o timp de 16 ani. Desemnat și subdirector al prestigioasei școli, avusese grijă să-și cultive imaginea de „istoric oficial al Țării Românești”⁸⁰. Întorsătura evenimentelor de la 1848 a dus la destituirea sa, învinuit fiind că „în loc să se mărginească a preda școlarilor moralul și învățăturile trebuincioase, s-au abătut din datorii cu luare de parte la cauza revoluției, întrebuițând propaganda”⁸¹.

Era o decizie strict politică ce nu ținea cont de activitatea remarcabilă a lui Florian Aaron. Pe parcursul a 15 ani elaborase 4 cărți⁸², sprijinit și cu fonduri publice, militând pentru afirmarea unei identități naționale; un proces posibil doar prin înțelegerea și asumarea trecutului. Istoria era singura în măsură să le răspundă la principalele întrebări vehiculate. Cine suntem, de unde venim, care este menirea noastră în lume? Pornind de la ideea că istoria patriei este: „oglinnda aceea magică a veacurilor trecute”⁸³, unde: „ca într-un hrisov sigur sunt scrise cu slove de aur drepturile unei nații pentru începutul, numele și pământul său”⁸⁴, Florian Aaron pleda într-o manieră convingătoare pentru cercetarea documentelor. În jurul acestor interogații, profesorul de la Sf. Sava și-a proiectat opera, preluând idei din opera lui Dionisie Fotino și Engel⁸⁵. În *Precuvântarea* scrisă la *Idee repede de istoria prințipatului Țării Rumânești*, trăgea un semnal de alarmă, avertizând pe seama riscului eminent ca românii să-și piardă dreptul legitimizării ca popor: „Trebuința de o astfel de istorie este atât de pipăită și atât de netăgăduită, în cât nația fără istoria patriei este ca pierdută între celelalte nații, streină chiar în pământul său. Ori care altă nație poată să zică cu desprețuire: Începutul ce ai este necunoscut, numele ce porți nu este al tău, nici pământul pe care lăcuiești... leapădăte de începutul tău, schimbă-ți numele, sau premește pe acesta ce ți-l dau, ridicăte și dute din

Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, p. 146.

⁸¹M. Regleanu, „Aaron Florian ca participant la revoluția din 1848 în Țara Românească”, în *Revista arhivelor*, nr. 2, 1958, p. 32-33.

⁸² *Idee repede de istoria Prințipatului Țării Rumânești* de F. Aaron, Profesor de Istoria generală în Colegiul Național Sf. Sava din București, tom I-III. București, Tipografia lui Eliad, 1835, 1837, 1838; *Manual de istoria principatului Romaniei. Dela cele dintii vremi istorice până în zilele de acum* de F. Aaron. Profesor de Istoria generală în Colegiul Național Sf. Sava din București. București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1839; *Patria, patriotul și patriotismul* de F. Aaron. Profesor de istoria generală în Colegiul Național Sf. Sava din București, Tipografia Curții a lui Fr. Valbaum, 1843; *Elemente de istoria lumii*. Pentru trebuința tinerimei începătoare din așezămintele de învățătură și creștere publice și private, de F. Aaron. Profesor de Istoria generală a lumii în Colegiul Național Sf. Sava din București, București, Tipografia Colegiului Sf. Sava, 1845.

⁸³ *Idee repede* tom I, p. V-VI.

⁸⁴ *Ibidem*.

⁸⁵ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea. De la 1821 înainte*, p. 146.

pământul pe care lăcuiești căci nu este al tău”⁸⁶. Cu Florian Aaron, discursul istoric devenea mai pragmatic. Cercetarea trebuia să se dezică de sentimentele și trăirile emoționale, durerea, mila, simpatia sau lacrimile fiind cu totul nefolositoare⁸⁷. Tânguirile după noblețea Romei erau contraproductive. Creiona profilul unei națiuni care mereu avusese nevoie de protectori pentru că fusese incapabilă să-și decidă propriul destin. Vina nu mai trebuia atribuită contextului politic extern, ci căutată în nechibzuința și orgoliile de putere ale strămoșilor noștri: „Dar ceea ce a oprit duhul rumânilor de a nu se gândi la aceasta (n.n. cultura) și de a nu face nici o mișcare spre înaintare, au fost turburările din lăuntrul lor care au fost mai dese decât răsboalele cu puterile vecine, care au ținut mai mult decât acestea și au pricinuit mai mari nefericiri decât ar fi putut să aducă rumânilor oricare putere străină”⁸⁸. Istoria lui Aaron era și povestea decăderii unei nații, a cărei declin se accentuase în ultimele patru veacuri. Cele trei volume care alcătuiesc *Idee repede...*, probează maniera în care Florian Aaron înțelegea istoria, și sensurile investite momentelor de referință. Dacă în primul tom regăsisse la români puterea de a reveni pe scena lumii după o îndelungată perioadă tulbure care a succedat retragerii romane, profesorul de istorie deschidea primele file al următorului op într-o proiecție pesimistă, recunoscând că: „de mult trecuseră vremile acele frumoase”⁸⁹. Munca lui Florian Aaron primea aprecieri, chiar și din partea străinilor care vedeau în opera profesorului „un grand ouvrage, qui aurait dû exciter la symphatie de la nation”⁹⁰. Pentru elevi, cărțile dascălului erau un real câștig. Propuneau problematizări inedite la acea vreme, provocându-l pe adolescent să judece, și nu să aduleze falsa imagine a unor personaje.

Puse alături, ideile lui Ioan Albineț și Florian Aaron comportau destule similitudini. Orice precuvântare și introducere culpabiliza istoriografia, acutizându-i carențele în procesul educațional, prin plasarea ei în același registru cu scrierile din țările vecine: „O istorie a rumânilor, lucrată de rumân, au fost de mult pofta multora, cu atâta mai tare, că istoria fericitului Petru Maior vorbește mai numai despre începutul rumânilor în Dacia, și ostănealele lui Samoil Clain și George Gavril Șincai care se întind mai de parte, prin nepărtinirea stărilor înprejur, rămâind ne tipărite, se socotea ca pierdute”⁹¹. Elevilor li se preda după manuale și tomuri străine, explicându-li-se situația ingrătă a cărților de istorie românești. Slaba pregătire a dascălilor și precara

⁸⁶ *Idee repede...*, tom I, p. VI-VII.

⁸⁷ *Ibidem*, p. VII.

⁸⁸ *Ibidem*, p. XI.

⁸⁹ *Ibidem*, tom II, p. 5.

⁹⁰ *De l'état présent et de l'avenir des principautés de Moldavie et de Valachie; suivi des traités de la Turquie avec les Puissances Européennes, et d'une Carte des Pays Roumains*, par Félix Colson, Paris, A. Pougin, 1839, p. 187.

⁹¹ „Ceva despre Hronicul Romano-Moldo-Vlahilor”, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 37, 8 septembrie 1840, p. 293.

cultură istorică deținută produceau confuzie printre discipoli. Dacă pentru Gheorghe Săulescu și Ioan Albinetș istoria provinciilor românești îngloba și stăpânirile regilor daci, cu un Decebal hiperbolizat, sacrificându-și viața pentru a nu cădea viu în mâinile romanilor, Florian Aaron recompunea scenariul genezei românilor, punând sub semnul întrebării autenticitatea oricărui fapt anterior anului 105. Avea deja predecesori iluștri, unul dintre aceștia, Gheorghe Asachi, introducând în publicistica din Moldova formularea, romanitatea românilor⁹². În atari condiții, mintea unui copil nu putea cerne între adevărul istoric și opțiunile autorilor.

Alții, acceptau existența lui Decebal și apreciau luptele sale cu romanii, dar nu erau dispuși să recunoască nici un atribut identitar dacilor. În ciuda oricăror îndoieli privind geneza și moștenirea anumitor realități, cercetarea începea de la cucerirea romană: „deci înainte de subjugarea Daciei de către romani, nu se poate dovedi aflarea românilor acolo, fiind că înaintea acestei epoe istoria cunoaște acolo numai geți, sarmați și greci veniți pentru negoț în Dacia, afară de artiștii și meșterii, pe carii puțin înaintea acestei subjugări împăratul roman Domițian iau trimes lui Decebal craiul Daciei.”⁹³ Materialul din „Albina românească”, oficiosul puterii, vorbea într-o cheie ideologică, trecută prin rigorile cenzurii. Povestea nu se încheia în 106, iar istoria își urma cursul firesc. Dacii trebuiau desființați total, scoși din orice povești și mărturii, iar procesul de romanizare nerecunoscut. De ce mai era nevoie de a civiliza pe autohtoni, dacă deciziile politice adoptate la Roma hotărâseră strămutarea unui număr impresionant de coloniști romani? Ar fi fost îngreunată administrarea provinciei. Aici intervine genul de logică aparent credibilă, în fața căreia nimeni nu putea emite supoziții: „Dacii sub domnia romană au fost nevoiți a învăța limba romană. Eu întreb: cum se poate dovedi aceasta? Și să zicem, că romanilor s'ar fi nimerit, a îndesa poporului cucerit limba lor, apoi acii daci romanizați adecă pseudo-romani, ar trebui să vorbească încă o a doua limbă pe lângă aceea la care au fost nevoiți, adecă muma-limba lor! Însă despre aceasta nimic nu auzim; noi auzim numai o limbă romană, care în curgerea atâtor veacuri au pățimit, precum lesne să înțelege, trăind împreună cu sarmați, geți și greci.”⁹⁴ Discursul istoric mitologiza trecutul în loc să îl limpezească. Autorul forța lucrurile, știind că în felul în care-și prezenta abordarea era imposibil de criticat. Lingvistica era o competență doar pomenită, nu și aplicată, iar arheologia un domeniu exersat de amatori și supus arbitrarului. Cine își putea permite să combată, dacă nu dispunea de dovezi elementare? Iar dacă așa-zisa

⁹² „Înștiințare literală” în, *Albina românească. Gazetă politică literală*, nr. 49, 2 iulie, 1833, p. 196.

⁹³ „Românii”, în *Albina românească. Gazetă politică și literară*, nr. 91, 15 noiembrie 1842, p. 361.

⁹⁴ *Ibidem*, nr. 93, 22 noiembrie, p. 370.

demonstrație se plia pe curentul generat de Școala ardeleană își supradimensiona puterea de convingere.

Conform acestui tip reconstituire, romanii au ajuns în aceste locuri în timpul campaniei militare condusă de Traian, cucerind un teritoriu barbar, fiind strămutați aici special pentru a civiliza o zonă extrem de importantă în strategiile de apărare ale imperiului. O poziție similară o regăsim și la Timotei Cipariu care numea Italia: „vechiul nostru pământ, de unde sum de atâția ani esilați, cât frați pre frați nu ne mai cunoaștem ...”⁹⁵. În rândurile blăjeanului, reproșurile depășeau evoluțiile locale, îndreptându-se către urmașii legitimi ai imperiului. Considera impardonabilă abandonarea de către aceștia a „fraților de sânge”, ai căror înaintași fuseseră sacrificați pentru binele Imperiului Roman. Florian Aaron nici nu-și propusese să insiste în cercetarea „periodului vechi”, deoarece: din „barbaria acea groasă printre atâtea veacuri nu se putură strecura până la noi niscaiva documenturi deslușitoare de starea lor de atunci”⁹⁶. Nici poezia nu-i recupera pe Burebista și a lui Decebal. Grigore Alexandrescu a compus, poate, cele mai multe și cunoscute poezii istorice. El pomenea de „Traian, cinste a Romei”⁹⁷, fără a aminti despre vreun conducător dac. Neștiință, ignoranță și amatorism pot fi apelative lesne de atribuit. Dincolo de exagerările curentului latinist, moștenit fără serioase amendamente, este dificil de a cataloga astfel de raportări. Istoria și imaginea dacilor au avut poate mai mult de suferit în urma unor răstălmăciri și falsificări a istoriei. Conform unei relatări, Decebal ar fi apelat la: „50.000 israeliteni, carii trecură pe la Dardanele, Marea Neagră și pin Moldova. Astă oaste, bine înarmată, unită cu Dacieni, s’au luptat în contra împăratului Traian, în crunta bătălia de la Torda ce costă mult sânge roman, și în care acest mare bărbat își rupsă hlamida imperială spre a lega ranile ostașilor sei”⁹⁸. Puși în fața unei asemenea absurdități, intelectualii români din Ardeal au apelat la părerea unui istoric pentru a se lămurii. În lipsa unei voci credibile de sorginte românească, ei s-au văzut nevoiți să întocmească un memoriu către contele Iosif Kemeny. Nu avem știință dacă Iosif Kemeny a dat curs cererii lor, și dacă da, în ce termeni a construit răspunsul. Finalul articolului ne avizează însă asupra a două chestiuni. Prima reflecție a autorului anonim relua teoria eliminării întregii populații dace, pentru a-i servi la contestarea existenței evreilor în spațiul de la nord de Dunăre: „cum în curs de 17 veacuri, s’au putut păstra în Dacia israelitenii, când romanii, voind se

⁹⁵Timotei Cipariu, *Jurnal*. Ediție îngrijită, prefață și note de Maria Protase, Cluj-Napoca, Dacia, 1972, p. 133.

⁹⁶*Idee repede ...*, p. 25.

⁹⁷*Umbra lui Mircea la Cozia*, în *Suvenire și impresii. Epistole și fabule* de Grigore Alesandrescu, București, tipografia lui C.A. Rosetti și Vinterhalder, 1847, p. 6.

⁹⁸„Alianții dacienilor”, în *Albina românească. Gazetă politică și literară*, nr. 11, 7 februarie 1846, p. 41.

asigureze aici a lor domnie, au stârpit și au stins pe ai lor dușmani daci?”⁹⁹ Iar ultima concluzie nu mai avea nimic de-a face cu interpretarea științifică, dând frâu liber resentimentelor și împărțind totul în alb și negru: „Nici ni rămâne alta a judeca, decât, că israelitenii, cu toată a lor bărbăție, au socotit mai diplomatic a pleca atunci cervicea sub jug, a se dispoe de curajul militar, și a încinge armele mai primejdioase a unei industrii viclene cu care neîncetat se răsbunează asupra românilor pentru dauna ce au cercat de la strămoșii noștrii”¹⁰⁰. Cultura istorică îi descoperea, mai peste tot, pe adversarii românilor. Și nici unul dintre profesorii de istorie nu a crezut de cuviință să amendeze aceste idei. Martirajul înaintașilor devenise unul dintre principiile fundamentale din cultura autohtonă.

Adevărata naștere a poporului român venea odată cu închegarea statelor medievale, când: „limba românească dobândi întindere, îndrăsneată și zbor”. Radu Negru trecea munții în Țara Românească cu gânduri pașnice, pentru a-i ocroti pe „români de necazurile și supărările ce i le făcea catolicii”¹⁰¹. Versiunea împărtășită de Florian Aaron asupra anului în care a avusese loc descălecatul lui Radu Negru i-a fost pusă la îndoială tocmai în „Foaie pentru minte inimă și literatură”, condusă de amicul său Bariț. Reacția lui a fost promptă, chiar acidă, muștrându-l pe redactorul șef că accepta materiale ce nu aveau nimic în comun cu adevărul istoric. El își îndemna delatorii să se pronunțe doar după ce verificau în arhive informațiile dobândite pe diverse căi. Scrisoarea din 17 septembrie 1842, adresată „fratelui Bariț”, reprezintă o excelentă demonstrație a ceea ce ar fi trebuit să numim spiritul critic al generației pașoptiste: „Ei, dar în nr. Foi pentru minte... compromitași comisia noastră. Ziseși că s-ar fi găsit un hrisov al lui Radu Negru, ceea ce nu e adevărat, și-mi aprinseși pe idioți ca să mă cicălească; apoi mai puseși și trecerea lui peste Carpați la 6723=1215 și mă băgași într-o altă belea. Ascultă! Maior, luându-se după o inscripție de la Câmpulung, pusă la biserica lui Matei Basarab, a fost cel dintâi care a semănat greșala, zicând că Radu Negru a trecut aici la anul de mai sus. Cercetând eu hrisoavele Câmpulungului, am găsit cu adevărat un hrisov al lui Matei Basarab, în care zice :Această biserică de la Câmpulung s-a zidit întâi biserică de mir de Radu Negru, descălicătorul țării, la 6723=1215. Iar acum reînnoindu-o eu, am făcut-o să fie obște de călugări. Cu toate aceste, eu tot nu m-am apucat de anul acela cu mâinile și cu picioarele, ci am așteptat să mai capăt și alte dovezi, mai vârtos că Matei Basarab nu arată de unde știe că Radu Negru a venit la 6723=1215”¹⁰². În afara arhivei de la Câmpulung, în calitate de secretar al Comisiei Documentale, Florian Aaron s-a deplasat și la mănăstirea Tismana, știind că va lucra pe hrisoave iscălite de Mircea cel Bătrân, de Constantin Șerban. Pentru o mai mare siguranță cerceta și „hrisoavele Coziei”, în căutarea

⁹⁹ *Ibidem*.

¹⁰⁰ *Ibidem*.

¹⁰¹ *Idee repede ...*, p. 37.

¹⁰² *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, p. 31-32.

de dovezi temeinice pe care să-și fundamenteze disertația. Deși descoperise destule înscrisuri, nu se simțea pe sine, explicându-i lui Bariț „că poate mai găsim și alte dovezi”¹⁰³. Opiniile celor trei profesori menționați mai sus sunt foarte diferite, fiecare abordând știința istorică din cu totul alte perspective. Dacă Gheorghe Săulescu s-a străduit să teoretizeze și să încerce aplicarea unei metodologii de lucru, dacă Ioan Albineț a preferat stilul didactic, Florian Aaron nu concepea ca un istoric, la mijlocul secolului XIX, să reconstituie frânturi din trecut fără a utiliza fondurile de documente semnalate de presa momentului.

Paginile introductive ale volumului scos în tipografia lui Eliade se încheiau cu o mărturisire cu iz testamentar, în speranța că: „până când va fi țara rumânească norocită ca să se poată făli cu altă istorie a patriei lucrată astfel ca fără sfială să se poată înfățișa înaintea tribunalului celui neîmblânzit al criticii istorice și filosofice, locale și streine, eu mă bucur că această idee repede poate fi o prevestire pentru acea Istorie la care este pironită așteptarea tuturor”¹⁰⁴. Autorul vorbea în cunoștință de cauză, prin mâna lui trecând sute de documente, provenind, în special, de la mănăstirile din Țara Românească.

În 1843, când Mihail Kogălniceanu își deschidea, la Academia Mihăileană - cu celebrul *Curs de istorie națională*¹⁰⁵, pentru care s-a văzut nevoit să trimită adrese Epitropiei învățaturii publice, exprimându-și dorința de a fi însărcinat cu predarea istoriei¹⁰⁶ - Gheorghe Săulescu pleca de la catedră. Simbolic, momentul însemna sfârșitul unei filozofii educaționale care își epuizase atuurile, adepții ei nemaiputând pretinde decât o retragere onorabilă.

Desemnarea lui Mihail Kogălniceanu la catedra de istorie națională de la Academia Mihăileană nu a constituit o surpriză. Numele său devenise cunoscut odată cu apariția, în 1837, a primului volum din *Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*. Structurată în două părți, ea trebuia să prezinte istoria națională de la cucerirea Daciei până la instaurarea domniilor regulamentare. Deși prin prisma noutăților nu excela¹⁰⁷, proiectul agita mediul politic. Intervenția lui Mihail Sturdza, extrem de temător față de reacțiile Rusiei și Imperiului Otoman, a blocat culegerea în tipografie a următorului opus; cu toate că, într-o primă fază, îi transmisese lui Mihail

¹⁰³ *Ibidem*, p. 31-32.

¹⁰⁴ *Idee repede*, p. XXIV.

¹⁰⁵ Textul discursului a circulat cu repeziciune în spațiul românesc fiind comentat și apreciat de aceia care îl citeau; vezi *George Bariț și contemporanii săi*, vol. I, scrisoarea lui Florian Aron din ianuarie 1844, p. 38.

¹⁰⁶ Mihail Kogălniceanu, *Scrisori*. Texte îngrijite, adnotate și prezentate de Augustin Z.N. Pop. *Note de călătorie*. Texte îngrijite, adnotate și prezentate de Dan Simonescu, București, Editura pentru literatură, 1967, p. 23.

¹⁰⁷ Aurelian Sacerdoțeanu, *Vechea istorie a românilor după Mihail Kogălniceanu*, în „Arhiva românească”, 1939, p. 69.

Kogălniceanu că poate să meargă cu cercetarea până la 1800¹⁰⁸. Chiar și așa, difuzarea restrânsă în țară a primelor două părți din sinteza sa i-au conferit o notorietate nemaintâlnită la un tânăr de douăzeci de ani. Era un succes construit cu migală, cu sacrificii mari, al cărui început îl bănuim undeva în copilăria fiului agăi Ilie Kogălniceanu, în timpul lecțiilor și poveștilor spuse de Gherman Vida. Șapte-opt ani, până la debutul experienței formative în spațiul vest-european nu s-au irosit în zadar, înjghebându-și o bibliotecă personală și citind în special literatură franceză și cărți de istorie. Ambițiosul învățacel îl admira pe Gheorghe Asachi, urmărind atent ce apărea în „Albina românească”. Așadar, plecarea spre Lunéville intervenea într-un moment prielnic, dându-i șansa să se detașeze de influențele și perspectivele autohtone; putea să accepte conștient provocările unui sistem educațional modern, ce se dorea a se fi introdus și la noi.

Știa precis cu se va ocupa, avea un plan de la care își promitea să nu abdice. Mihail Kogălniceanu era lipsit de orice sentimentalisme, de orice idealism romantic¹⁰⁹. Misiunea lui nedeclarată era sintetizarea, pe înțelesul străinilor, a istoriei poporului său, aducând în circuitul dezbaterilor din mediile europene soarta unui neam plasat la granița dintre civilizație și barbarie. Informații depistate în cărți, gazete, broșuri și arhive erau fișate cu grijă, în așteptarea prelucrării. Și pentru el tot efortul conținea o doză de inedit. Surplusul de știri l-a obligat să porceadă cu metodă, să clasifice și să pună în ordine însemnările făcute. Avea la îndemână instrumentele necesare pentru a confrunța și analiza părerile și subiectele asimilate, un spațiu de mișcare în câmpul ideilor, de neimaginat în camera sa de lucru din Iași.

Scrierile sale istorice erau o confesiune de credință, un adevărat program cultural, evocând zbuciumul vieții unui bursier ce nu-și cantona energiile doar în rezolvarea cerințelor didactice. Căuta cele mai bune soluții prin care românii să devină un punct de interes pe harta lumii. Aveam un trecut ca și celelalte nații și nu duceam lipsă de repere prestigioase. Depindea doar de noi cum valorificam „capitalul cel mai prețios a unui popor”¹¹⁰. În *Cuvântul pentru deschiderea cursului de istorie națională*, rostea următoarea frază, nu doar pentru a impresiona un auditoriu care atunci rezona imediat: „inima mi se bate când aud rostind numele lui Alexandru cel Bun, lui Ștefan cel Mare, lui Mihai Viteazul; dar, domnilor mei, și nu mă rușinez a vă zice că acești bărbați pentru mine sunt mai mult decât Alexandru cel Mare, decât Anibal, decât

¹⁰⁸ Mihail Kogălniceanu, *Scrisori 1834-1849*. Cu o prefață, un indice de locuri, de nume proprii și de cuvinte de Petre V. Haneș, București, Minerva, 1913, p. 106.

¹⁰⁹ Nicolae Iorga, *Istoria literaturii românești în veacul al XIX-lea*, p. 27.

¹¹⁰ *Letopisiștile Țării Moldovii* publicate pentru întâiași dată de M. Kogălniceanu, tom I, Iași, La Cantora Foaiei Sătești, p. X.

Cesar”¹¹¹. Vorbind în fața tinerilor, gândurile sale nutreau speranța unui alt început.

Dar toate acestea trebuiau integrate și într-o poveste, difuzată în revuistica franceză sau germană, pentru a avea șansa unei mai bune vizibilități. Mihail Kogălniceanu se arăta mirat de interesul disproporționat, manifestat în Europa pentru știrile venite din America sau Africa, în vreme ce pentru Țările Române acesta era aproape nul. Departele de a-l descuraja, transforma această ignoranță într-unul din argumentele cheie ale demonstrației sale. În prefața *Istoriei* amenda această indiferență, observând că de la necunoaștere la o critică răuvoitoare era doar un pas. Se simțea dator să conteste un curent de opinie, încercând să modifice o imagine eronată, ce părea a fi infailibilă. Ataca problema încă din primele rânduri ale cărții tipărite în 1837, afirmând: „Déjà trois ans sont passés depuis que j’ai quitté la Moldavie; depuis lors j’ai parcouru toute l’Allemagne et une partie de la France. Partout j’ai trouvé que l’on ne possédait pas les moindres notions vraies sur la Valachie et la Moldavie; on connaît à peine leur position géographique; quant à leur histoire, leurs usages, leurs institutions, leurs malheurs, c’est ce qui est ignoré même des plus savants. Les plus petites contrées de l’Afrique et de l’Amérique sont plus connues que ces principautés. Dans ce siècle de lumières, on regarde encore les Moldaves et les Valaques comme un peuple sauvage, abruti, indigne de la liberté. Et d’où vient cette opinion générale, mais injuste? C’est que les indigènes, réduits en silence par un siècle et demi de tyrannie, n’ont pas élevé la voix pour se dire toutes sortes de mensonges aux transfuges de France et d’Allemagne, lesquels après avoir été frères par les Moldovalaques, ont payé leur hospitalité par des insultes, d’autant plus grandes qu’elles étaient destinées à diriger l’opinion de l’Europe”¹¹². Situația neplăcută invocată de dânsul demonstra eșecul scriiturii practicate de Gheorghe Săulescu. Nici una din teoriile și ideile fostului director al Institutului Vasilian nu erau familiare intelectualilor din Occident. Ideea neputinței românilor în a-și promova drepturile, fusese semnalată și în anii precedenți în gazete, fără însă urmări: „Rumânii sânt unul dintre acelea popoară a Europii, a căroră istorie este mai puțin cunoscută. Ei fiind încă în puteare nu au ajuns la acea treaptă a culturii, ca să simțā poftā ași face cunoscute viitorimei faptele și întâmplările, și din aceastea multe se perdurā până în acel timp, când au scris unii câteva hronice, care până acum încă tot ne tipărite s’au păstrat. Scriitorii din țările vecine, mai cu samā ungurii și leșii au însămnat multe fapte

¹¹¹Cuvânt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană. Rostit în 24 noiembrie 1843, în *Propășirea ...*, p. 617.

¹¹²*Histoire de la Valachie, de la Moldavie et des Valaques transdanubiens*. Tome premier. *Histoire de la Dacie, des Valaques transdanubiens et de la Valachie (1241-1792)*, în Mihail Kogălniceanu, *Opere II, Scrieri istorice*. Text stabilit, studiu introductiv, note și comentarii de Alexandru Zub, București, Editura Academiei, 1976, p. 44.

din a rumânilor; care totuși nice sânt destule, nici legate între sine spre a putea din eale urzi istorie deplină”¹¹³. Din nou nici unul dintre profesorii de istorie nu au crezut de cuviință să îi dea o replică semnatarului anonim.

Spre diferență de ceilalți dascăli, Mihail Kogălniceanu avea avantajul de a se afla în centrul dezbaterilor istoriografice și nu la periferia civilizației europene. La curent cu ultimele noutăți, bursierul roman încerca să le aplice și în sistemul de învățământ din patria sa. Scoasă într-un tiraj redus, *Histoire de la Valachie, de la Moldavie...* a avut o circulație restrânsă, chiar și în țară, o bună parte din cereri rămânând neonorate. Totuși, Kogălniceanu s-a îngrijit să împartă câteva exemplare profesorilor săi din Berlin, în speranța că vor introduce istoria românilor în prelegerile academice. Îmbrățișa ipostaza dascălului militant, dispus la unele sacrificii pentru îndeplinirea crezurilor profesionale.

Într-un interval restrâns, de aproximativ cincisprezece ani, 1829-1845, puținele lucrări didactice de istorie probau un oarecare interes pentru trecut. Pe parcursul a două generații de profesori, concepțiile și metodologia elaborării scriiturii istoriografice cunoșteau o dinamică greu de bănuț în momentul reînființării sistemului școlar public. Detașându-se de mirajul mitologiei, de nominalizările cronologiei, istoria românilor câștiga propria identitate. Pledoariile, cu precădere, ale lui Florian Aaron și Mihail Kogălniceanu în favoarea cercetării autentice a vechilor documente, reconfigurau pretențiile de științificitate ale materiei. Contribuțiile celor doi credibilizau statutul istoriei în cultura română, conferindu-i dreptul de a aduce argumentele necesare susținerii cauzei naționale.

¹¹³ „Ceva despre Hronicul Romano-Moldo-Vlahilor”, în *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, nr. 37, 8 septembrie 1840, p. 293.

PETRU MAIOR ÎN ATENȚIA FILOLOGILOR. DIN ISTORIA UNUI ÎNCEPUT

Corina Teodor,

Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureș

Abstract: *Petru Maior in the philologists' awareness. The history of a beginning.* In these pages I want to recall how Petru Maior's life and work came in the attention of Romanian philologists, which is not surprising if we consider that the Transylvanian enlightened intellectual himself was passionate, to obsession of both history and language topics. Our investigation focuses on five case studies, Timotei Cipariu, Alexandru Papiu Ilarian, Iustin Popfii, Atanasie Marinescu and George Bogdan-Duică, which all share a common romantic essence. But each of them sketched Petru Maior's figure differently, with their own instruments, however taking him as a model, in an era when the cultural values of the past were required to become pieces in a true national pedagogy.

Keywords: *historiography; Enlightenment; Romanticism; readings.*

Ne-am obișnuit să constatăm că Petru Maior a fost un spirit al veacului iluminist, că biografia sa a presupus asumarea unor sejururi formative la Târgu Mureș, Blaj, Reghin, Oradea, ca și la Roma, Viena, Buda. Preocupat până la obsesie de istorie și filologie, a fost un savant, un polemist, un militant, care a stârnit interesul contemporanilor. Să nu uităm că a avut congeneri la fel de talentați, că însumarea rolului lor cultural a impus sintagma Școala Ardeleană, în care ierarhiile sunt fragile azi, dacă nu imposibil de formulat. Ceea ce nu înseamnă că în trecut nu a existat această tentație a ordonării lor și cel puțin în prima jumătate a secolului al XIX-lea premiantul a fost tocmai Petru Maior. Istoricii și filologii și-au luat în serios misiunea de a examina odiseea vieții și activității predecesorului lor, care prin bogata cazuistică istoriografică și filologică a stârnit, în durata lungă, îndemnuri generoase spre noi cercetări. În paginile de față ne propunem să rememorăm felul în care iluministul ardelean a intrat sub zodia criticii literare, iar în acest traseu investigativ surprindem fie eterna revenire a unor istorici care au fost deopotrivă literați, fie prezența unor nume azi uitate ori a unor tineri aflați la început de carieră.

Este greu de spus când începe interesul lui Cipariu pentru scrisul lui Petru Maior, dar cu siguranță că mediul blăjean a fost unul în care acesta s-a sedimentat. Opera lui Timotei Cipariu a fost o îmbinare inextricabilă între filologie și istorie. Corespondența sa cu Barițiu mărturisește preocuparea sa pentru ambele sinteze ale lui Petru Maior. Despre *Istoria Bisericii*, Cipariu se mulțumește să-și declare mai întâi speranța că aceasta va putea deveni în curând o lectură accesibilă tuturor, după avatarurile cenzurii, chiar prin întregiri la textul editat în 1813, că finalmente exemplarele nu vor mai zăcea în pivnițele castelului din Blaj: „pe Maior (Istoria bisericii) acuș l-om slobozi, însă cu

aditamenturi, parte din originalul autorului, parte de airea”¹. Cum însă și câteva luni mai târziu situația rămăsese neschimbată, speranțele lui Cipariu gravitau în jurul aceluiași subiect: „*Istoria bisericească* nu e încă slobodă, dar de voi veni la Brașov, voi aduce un exemplar, pe seama dumatiale, pentru cetit”².

Un adevărat spiritus rector al Blajului, Cipariu a încredințat tiparului în anul 1855 o lucrare cu resorturi documentare, *Acta et fragmenta historico-ecclesiastica*. Teama autorului de a nu se rătăci, în durata lungă, un prețios material documentar, „fiind din multe căutări demne de a fi păstrate”, l-a îndemnat spre redactarea acestui volum. Nu o lucrare sistematică, ci una care se adresa doar unor cititori experimentați, ce ar putea utiliza documentele așa încât „combinându-le și va face de sine una ideea, deși nu completă, dar clară de una parte a istoriei bisericești a românilor”³.

Dedicată mitropolitului Șuluțiu, lucrarea prelua concepția iluministă a legăturii dintre istoria politică și religia unui popor. A fost lucrarea lui Cipariu în stare să favorizeze noile cercetări de istorie ecleziastică? Cu siguranță că da, mai ales că prefigurează două din direcțiile asumate peste mai mult de un deceniu, prin programul *Archivului*: pe de o parte, spre o istorie a bisericii unite, prin fragmente din operele lui Samuil Micu și Petru Maior, prin testamentele ierarhilor greco-catolici, iar pe de altă parte spre o problematică general-românească⁴.

Pentru cunoașterea operei lui Petru Maior volumul amintit are meritul de a fi inclus și fragmente din *Istoria sa bisericească*, Cipariu însuși explicând proveniența manuscrisului și însemnătatea gestului recuperator față de un text căruia editarea din 1813 i-a adus deopotrivă trecerea sub tăcere a unor însemnate pagini: „aceste fragmente sunt luate din însuși manuscrisul auctoriului, care prin multe faturi au venit în mâna mea și au scăpat din perire sub revoluțiune. Ele copriind continuarea istoriei bisericești începute a se tipări în Buda 1813... Unele părți din acest fragment sunt scrise de două ori și se terminează cu începutul capului XII...”⁵. Pe de altă parte, pentru Cipariu, Petru Maior era și o sursă de autoritate, de exemplu atunci când documentele și cunoștințele sale puteau întregi imaginea ierarhiei și instituției bisericii greco-catolice⁶; în plus era un autor cu un destin frământat, ale cărui lucrări în parte se transferaseră de la o generație la alta în manuscris: *Protopopadichia* și „se mai

¹ George Bariț și contemporanii săi, vol. 4, București, Minerva, 1978, p.183.

² Cipariu către Bariț la 9 iulie 1843 în *Ibidem*, p. 190.

³ Timotei Cipariu, *Acta et fragmenta historico-ecclesiastica*, Blaj, 1855, p. VIII.

⁴ Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, Cluj, Presa Universitară Clujeană, 2003, p. 129.

⁵ Timotei Cipariu, *op.cit.*, p. 188-189.

⁶ *Ibidem*, p. XIII.

află încă și unele fragmente de gramatica limbei românești latinești și despre articli românești și latinești, în manuscris la mine”⁷.

Ca director al Liceului Sf.Vasile cel Mare, Timotei Cipariu oferea nu doar cunoștințe noi, din rafturile prăfuite ale arhivelor, în stare să mărească orizontul istoriei, ci aspira să modeleze conștiințele fragede ale învățăceilor. Memoria trecutului trebuia să devină un tărâm al ofierii solemne, cum îndemna în discursul rostit cu ocazia zilei liceului, la 30 ianuarie 1855, invocând modele atinse deja de aripa celebrității, îndeosebi în mediul blăjean: „că cine nu s-a adăpat din scrierile lui Petru Maior? Cine nu aștepta cu sete ca opurile nemuritoare ale lui S. Clain și G. Șincai, oarecând deplin să iasă la lumină... Și peste toate acestea, monumentele lui Samuil Clain, George Șincai și Petru Maior sunt cele ce și le-au pus ei înșiși în operele lor, și care sunt mai durătoare decât statuetele de bronz și de marmoră...”⁸.

Când la 1 ianuarie 1867, Timotei Cipariu edita primul număr din *Archiv pentru filologia și istoria*, programul expus demonstra suficientă maturitate din partea inițiatorului. De reținut creditul acordat unui dialog dinamic cu cititorii, cu finalitate multiplă, educativă, intelectuală, morală: „de aceea, ne-am și propus, în acest nou organ de publicitate, a ne desfășura pre încet ideile, a ne produce rațiunile și motivele, a dezlega îndoelile, a îndrepta părerile- și în urmă, ca să fim sinceri și conștiincioși, a ne corege și pre ale noastre, unde ne vom fi aflând că am rătăcit, sau a le reduce la o mai bună armonie”⁹.

Deoarece *Archiv* și-a propus ca prioritară misiunea de recuperare documentară, nu e deloc uimitoare, dimpotrivă, se înscrie în acest program, publicarea și a unor mărturii documentare despre Petru Maior. Editorul, Cipariu, reactualizează în memoria cititorilor că e vorba de acele fragmente originale la care făcuse referire în *Acte și fragmente*, rămase încă nepublicate: „cuprinzând începutul mai multor tratate sau opere gramaticale, în parte latinești, în parte românești, pe care le încredința acum tiparului”¹⁰.

Alături de aceste texte gramaticale, care l-au determinat pe Cipariu să atașeze întâi eticheta de filolog, apoi pe cea de istoric în dreptul numelui lui Petru Maior, a publicat și testamentul iluministului, în latină, continuând astfel să rezoneze cu această categorie de izvoare, din care editase și anterior, în *Acte și fragmente*. Cipariu pare încredințat de importanța actului, de aici și mențiunile sale despre proveniență, pentru a întări pecetea autenticității: „publicarea o facem, după una copia făcută de noi înșine în tinerețe, care nu știu cum a scăpat din naufragiul din 1848-49, împreună cu alte puține.

⁷ *Ibidem*, p.189-190.

⁸ Ștefan Manciulea, *Contribuțiuni noi la viața și activitatea lui Timotei Cipariu*, în *Cultura creștină*, an XXII, 1942, nr. 10-12, p. 634-635.

⁹ *Archiv pentru filologia și istoria*, 1867, nr.1, p.4.

¹⁰ *Fragmente inedite de ale lui P.Maior*, în *Archiv*, nr. II, 5 februarie 1867, p. 27-33; nr. XV, 25 mai 1868, p. 297-299; nr. XVII, 10 august 1868, p. 338-343; nr. XVIII, 19 septembrie 1868, p. 355-357.

Documentul nu are dată, dar nu-l avea nece copia, după care l-am transcris, precum bine-mi aduc aminte. Însă e din Buda, după a.1812, precum din test se cunosce”¹¹.

Meticulos și îngrijorat de soarta manuscriselor blăjene rezonează la dialogul cu cititorii pe această temă; astfel, într-o notiță din *Archiv*, înscrie o precizare venită din partea unui abonat, care-i comunică destinul manuscrisului *Protopopadichiei*, pe care Cipariu îl văzuse și care în 1858 ajunsese în casa unui protopop din vecinătatea Blajului: „dând la pag.190 de nota în care arăți cum că Protopopadichia manuscrisă, de Petru Maior, nu se mai află în biblioteca Seminariului, unde am știut-o și io, me grăbesc a-Ți arăta, că eu am vediat și avut la mână acea carte, în toamna anului 1858 la protopopul I. Olteanu în Bucerde, pe care tot atuncea, l-am rugat ca se o restituia „breui manu” la locul ei. Dacă păr. Olteanu până acum nu a respuns rogarei mele și datoriei sale, nu știu; Rția Ta, care precum se vede ții în evidență toate operele, câte au ieșit vreuna dată la lumină în lume (!) vei fi știind mai bine”¹².

Destinul documentelor inedite îl inspiră pe Cipariu să scrie un articol intitulat *Archive și bibliotece*, în care înscrie întâmplări despre același Petru Maior, retras acum în memoria imediată, a trecutului blăjean, chestionând modul arbitrar și devastator prin care trecea „conservarea” lor: „Petru Maior, în prefațiune la istoria baserecească încă recunoaște, că a luat cu sene unele acte vechie de ale arhivului metropolitan și nu le-a mai redat. Și aici s-ar putea întreba: unde sunt ele acum?... Însă dacă Petru Maior, pre la a.1813, se plânse atât de amar pentru negrirea arhivului vechiu din Blaj, încă de pre la anul 1792, ce ar face el acum, când ar fi văzut cu ochii, cum bucătarii duceau actele acestui arhiv pentru tortate și șierbitorii ațâțau focul în cuptoriale m...i? de alte archive romanesci, în ce stare sunt, nu am cunoscentia și nu scriu!”¹³.

În fine, numele lui Petru Maior mai este invocat în *Archiv* și în contextul în care alte restituiri documentare impun trimiteri bibliografice, de exemplu în cazul diplomei lui Rákóczi din 10 octombrie 1643: „Istoria baserecescă a lui Petru Maior, în carea mai întâi s-a publicat această diplomă, la pag. 72 sqq sub linia, *devenită foarte rară* (s.n.), diploma se poate considera mai ca inedită”¹⁴.

Deși accepțiunea formulei „mai ca inedită” este stranie și departe de rigoarea lui Cipariu, semnificativ ni se pare că filologul ardelean face dovada unei lecturi atente din *Istoria bisericii* a lui Petru Maior, identificând

¹¹ *Archiv*, nr.XX, 25 nov.1868, p. 390-393 și continuarea în nr. XXVI din 5 iulie 1869, p. 518-519, unde amintește că între timp a primit și originalul testamentului lui Petru Maior și alte documente, relative la moartea sa, precum și două scrisori de-ale sale către Vasile Moga.

¹² *Notițe diverse*, în *Archiv*, nr. XII, 5 februarie 1868, p. 240.

¹³ (T.Cipariu), *Archive și bibliotece*, în *Archiv*, nr. XI, 1 ianuarie 1868, p. 204.

¹⁴ (Idem), *Documente istorice basereasci*, în *Archiv*, nr. XXXII, 5 februarie 1870, p. 632.

documentul cu exactitate în cuprinsul acesteia, după cum era informat și în legătură cu inconvenientele provocate de numărul redus al exemplarelor în circulație.

Pasionat în egală măsură de istorie ca și de filologie, de problemele limbii, Cipariu a făcut scurte comentarii și vizavi de aceste dileme, așa cum au agitat ele spiritele iluministe ardelene, preferând să schițeze comparativ opiniile lui Șincai și cele ale lui Maior: „Petru Maior însă, precum se scie din Dialogul lui între moșiu și nepot, era cu totul de altă părere, contrară părerii lui G.Șincai. El credea nu numai că erau în uz și alte dialecte vulgare, pre lângă limba latină, chiar și în Roma, dar și că diferența dialectului vulgariu de pe timpul lui Iuliu Cesare atât era de puțină de cătră limba românească a noastră, cât a cutezat a zice, că el a vorbit chiar romanesc către soldații săi”¹⁵. De fapt, astfel de comentarii sunt o probă a felului în care Cipariu a continuat ideile directe ale Școlii Ardelene, redimensionând cercetarea lingvistică, fiind primul care a aplicat la noi metoda comparativ-istorică¹⁶.

Este important de menționat că dascălul blăjean nu s-a lăsat antrenat în exerciții encomiastice, dimpotrivă, astfel de exagerări au fost denunțate și în corespondența sa cu Barițiu, unde compară spiritul maiorean cu „un venin ce străbate măduva tuturor mai câți gustă dintr-însul și eu nu aflu în istoria nouă alt exemplu mai asemenea ca scrisul lui Voltaire pentru secolul trecut... a căror frupturi le-au gustat nepoții numaidecât”¹⁷. Se pare că el face aluzie la gestul lui Bărnuțiu din anii 1843-1846, revoltat împotriva conducerii bisericii unite, încheiat cu îndepărtarea acestuia din Blaj. De fapt, în procesul dintre Lemeni și Bărnuțiu, Cipariu a fost partizanul celui dintâi, iar pentru a explica culpabilitatea celui de-al doilea, în mod paradoxal, face apel la ideile difuzate de Petru Maior în *Istoria bisericii*. De aici comparația sa cu Voltaire, ideile lui având același efect dizolvant asupra opiniei publice ca cele ale iluministului francez în urmă cu câteva decenii¹⁸.

Am putea spune așadar că cel puțin prin intermediul corespondenței, chiar dacă nu urbi et orbi, Cipariu este cel care a împiedicat idealizarea figurii maiorene. În corespondența sa cu Barițiu se găsesc exemple ale intransigenței sale vizavi de istoricul protopop, chiar dacă era conștient că acestea nu erau împărtășite și de alții, bunăoară de Barițiu, cu competența sa juridică. Inițial, rezervele sale erau în legătură cu unele pagini din *Istoria bisericii*, ceea ce era evident o neutralizare față de dorința exprimată în trecutul recent, ca aceasta să fie obiect al lecturii unui cerc generos de cititori. La 4 februarie 1845 Cipariu

¹⁵ (Idem), *Gramaticii și ortografiștii români S.Micu și G. Șincai*, în *Archiv*, nr. XXXI, 1 ianuarie 1870, p. 608; continuarea în nr. XXXVI din 5 iulie 1870, p. 705-710.

¹⁶ Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, *Dicționarul scriitorilor români*, vol. I, București, Fundația Culturală Română, 1995, p. 597.

¹⁷ George Em.Marica, *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene din sec. al XIX-lea*, vol. III; Cluj, Dacia, 1980, p. 20-21.

¹⁸ *Ibidem*, vol. I, Cluj, Dacia, 1977, p. 224.

constata: „Nu e îndoială că *Istoria* lui Petru Maior au băgat toți sau mai toți greierii din capetele unora, dar nu socotesc cu cale ca să se apuce cineva a-i scoate din ele. Io, cel mai puțin, nu mă voi apuca niciodată în scris; dar de se va apuca din ei careva, ca să-i bage și într-ale altora, nu știu în ce simțiri m-aș afla”¹⁹. La 15 mai 1846, Cipariu îi mărturisea lui Barițiu: „D-ta, mi se pare, nu zic anume, cum că Petru Maior ți-e în multe puncturi iuridice, să tac de altele, dacă nu în toate, de autoritate neclătită, către car io mă simț nu cu prea mare plecare. După a mea părere, acest de altmintrelea *mare bărbat întru înfățișarea besericii Ardealului* (s.n.) e cu cele mai greșite idei și care pre obiceiul, uneori tocmai străine de principiile legii cei răsăritene, și care foarte des degenerase în abuzuri, își întemeiază cele mai multe aserte, răpit de o neastâmpărată patimă nu numai de a nu vorbi mai de nime bine, de a nu se mulțumi cu nemica din cele stătătoare, dar ce-i mai mult, de a-și răzbuna sau injurii drepte ori părute, ce sunt scăderile omului ambițios, ce nu i s-au făcut pre voie. După aste proprietăți, ce se descopere din toate liniile, mărturisesc că totdeauna am simțit cătră acest autor o neîncredințare tristă. Spiritul omului acestuia e fatal și el au născut un chip de gândire și lucrare în capul a mai multor oameni din acest diecez nenorocit, ce au fost lor și diecezelui și încă va mai fi pricină a multor nenorociri”²⁰.

Rezultă așadar o imagine complexă pe care și-a făcut-o Cipariu despre Petru Maior, una de fapt în care asociase opera, în urma unor lecturi proprii, cu caracterul autorului, aspirând la o examinare fără partizanat, pe care profesorul blăjean era convins că o poate oferi. Dar chiar dacă nu s-a înscris până la urmă în clubul admiratorilor necondiționați ai ideologiei maiorene, Cipariu își exprimase rezervele oarecum în șoaptă, în aburul amical al corespondenței, fără urmă de spirit revoluționar și retușuri, adică fără a aspira să reconstruiască o altă imagine publică pentru Petru Maior, decât cea existentă la acea dată, impecabilă și pozitivă, și care prinsese deja rădăcini în memoria colectivă.

Pentru un alt reprezentant al scrisului romantic, Papiu Ilarian, lectura sintezei istorice a lui Petru Maior a fost un exercițiu legat de atmosfera din casa părintească, tatăl său, Ioan Pop, fiind în parte responsabil de această opțiune livrescă²¹. Ulterior, în atmosfera clujeană, pe când activa literar în cadrul societății *Diorile*, va ajunge să infuzeze și el colegilor săi interesul pentru această sinteză iluministă, românească.

Cu vizibile resurse romantice, neepuizate prin activitatea revoluționară directă, Papiu publica, între anii 1851-1852, *Istoria românilor din Dacia Superioară*. Oferea așadar o istorie militantă, în conformitate cu concepția istorică a fostului său profesor, Simion Bărnuțiu, în care prezentul trăit, care

¹⁹ George Bariț și contemporanii săi, vol. 4, p. 215.

²⁰ Apud George Em. Marica, *Foaie pentru minte inimă și literatură*, București, Editura pentru literatură, 1969, p. 12.

²¹ Corneliu Albu, *Alesandru Papiu Ilarian*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1977, p. 204.

tocmai devenise trecut, trebuia înfățișat fără rectificări subiective: „adevărul fiindu-mi legea supremă și luceafărul întru toate, l-am scris fără sfială și l-am spus amicului și inamicului într-o formă, fără părtinire”²². Se auzeau, transparente, ecourile clasicismului, sine ira et studio...

Având ca temă centrală revoluția de la 1848, dar pentru care autorul a examinat și antecedentele medievale, într-un generos tablou problematic, în care politicul se amestecă cu naționalul²³, cartea lui Papiu se întemeiază și pe lecturi din opera maioreană. Istoricul iluminist este citat în carte ca fundament documentar al propriilor sale afirmații, de exemplu atunci când Papiu se referă la discordia între români, ca urmare a intrigilor iezuite²⁴, după cum este invocată și *Istoria bisericii* sale, de exemplu în rândurile scrise despre Inochentie Micu²⁵ sau în cele despre „apăsarea bisericească din partea sârbilor”²⁶.

Petru Maior este citat și invocat, după cum este și un actor al acestui timp nu prea îndepărtat. Subcapitolul despre episcopul Grigore Maior este sinonim cu explozia culturală ardeleană, rostul studiilor în Occident, la Roma, fiind mai mult decât declanșator al unor noi reverberații intelectuale: „subt episcopul Maior a ajuns la culme cultura românilor din secolul XVIII și aceasta era concentrată toată în călugării din Blaj, care mai toți învățaseră la Roma. Dintre aceștia cei mai însemnați erau: însuși episcopul, Iosafat Devai, Ștefan Pop, Filotei Laslo, German Peterlachi, Samuiele Micu istoricul, *Petru Maior* (s.n.), Georgiu de Șinca ș.a., pe acești doi din urmă episcopul Maior i-a trimis la Roma”²⁷.

Să remarcăm și că Papiu face loc unui subcapitol intitulat *Micu, Șincai, Maior*, iar în cuantificările sale apelează la antecedentele istoriografice, la formulările lui Heliade sau Kogălniceanu. Tonul însă e clar romantic, cu etichete pline de admirație și tribulații naționale. Majusculele fac dovada locului pe care îl rezervă corifeilor în ierarhia culturală ardeleană: „în acest întunec se arătară trei luceferi pe orizontul literaturii române: KLEIN, ȘINCAI și MAIOR- cei dintâi apostoli ai regenerațiunii române. Ce să zicem despre acești români cu învățătură românească, care prin istoriele lor cele nemuritoare ca „prin un toiag al lui Moise au despicat o mare de întuneric ce ținea pe români de cindea pământului promisiunii și făcură să treacă dincolo de Egiptul minciunilor și să-și cunoască adevăratul și măritul lor început”, cum zice prea-învățatul român

²²Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, tom II, Viena, 1852, p. XIV-XV.

²³Corina Teodor, *op.cit.*, p.125.

²⁴„cum se zice P.Maior”, în Alexandru Papiu Ilarian, *Istoria românilor din Dacia Superioară*, vol. I, Tg.Mureș, Casa de editură Mureș, 1996, p. 70.

²⁵*Ibidem*, p. 156.

²⁶*Ibidem*, p. 166-167- despre episcopii sârbi „care știm din Petru Maior cu cât scandal cântau: căile mele nu-s ca căile voastre”.

²⁷*Ibidem*, p. 159.

I.Eliade, aprins de spiritul recunoștinței către acești bărbați. Dacă nu erau Klein, Șincai și Maior, românii astăzi istorie n-ar avea!”²⁸. De remarcat ambivalența din final, în concepția lui Papiu triada ardeleană fiind generatoare de istorie națională, dar și autoare a unor texte istoriografice fundamentale. De asemenea, înscrierea citatului din Eliade²⁹ în această compoziție validează o formulă recentă, de mare succes însă între lectori, intrată rapid în topica istoriografiei romantice.

Tânăruț fiu de preot, dar cu serioase studii juridice la Viena, îl va invoca pe Petru Maior și în cursul de statistică pe care l-a ținut la Iași în anul 1856, când se prezenta studenților de acolo ca „urmașul acelei direcțiuni salutare care a dat literaturii române maeștrii, învățătorii cei mari, cei nemuritori: Maior, Șincai și următorii”³⁰.

Istoric și filolog, care debutase cu o lucrare gramatică, Papiu a polemizat cu Cipariu și Laurian în probleme de limbă, în *Elemente de limbă română de pe dialecte și monumente vechi* (1854), unde constata: „ce zic în Tesaur? La pagina 88 zic că: de 80 de ani încoace s-au folosit patru gramatici despre care s-ar putea spune că au făcut epocă în istoria limbii române. Cea de întâi de Klein și Șincai (1780), a doua de Petru Maior (1825), a treia *Tentamen criticum* (1840), a patra gramatica domnului Cipariu de curând tipărită la Blaj”³¹. De fapt, era începutul unei polemici care s-a prelungit câțiva ani, până când cei trei filologi vor pune deoparte propriile exagerări filologice, sub cupola Academiei Române. Dar această polemică l-a proiectat pe Papiu din nou în prelungirea demersurilor filologice ale Școlii Ardelene, iar pe Cipariu și Laurian în vârtoarea școlii latiniste.

În fine, rămânea și tentația unor comparații și ierarhizări în funcție de profesionalismul cu care, în aerul îndrăzneț al romantismului, se validau cele două domenii de creație ale iluminismului ardelean, filologia și istoriografia. De aceea, într-o scrisoare adresată lui Barițiu la 18 noiembrie 1869, Papiu constata despre Budai Deleanu că „acest român era mai mare lingvist decât Klein, Șincai și Maior și egal cu aceștia în istorie”³².

În discursul de recepție al lui Papiu Ilarian la Academia Română, consacrat vieții și operei lui Șincai, revin leitmotivele pe care le-a folosit în sinteza sa de istorie românească. Cei trei erau așadar „bărbați predestinați”, insufiați de geniul Romei și al Daciei”, „cei mai iubiți din acești apostoli ai românismului”, „trei luceferi pe firmamentul literaturii române, care ei cei de

²⁸ *Ibidem*, p. 162.

²⁹ Autorul face trimitere la *Precuvântare la a doua ediție* semnată de Heliade Rădulescu la *Filosofice și politice prin fabule învățături morale* a lui D.Țichindeal, București, 1838, p. XI în care Maior era asemuit cu un geniu profet, cu Moise, a cărui operă mătură antecedentele și impune adevăruri ce i-au fost lui revelate.

³⁰ Apud Corneliu Albu, *op.cit.*, p. 119.

³¹ *Ibidem*, p. 215.

³² *Ibidem*, p. 22.

întâi au deschis cartea limbei și adevărata carte a istoriei române³³. Se adaugă același citat din Heliade Rădulescu, în care cei trei corifei au despicat întunericul de lumină ca și „toiagul lui Moise”, urmat de înscrierea îndemnului la lectură, așa cum îl profesase același Heliade Rădulescu: „cetiți, tinerilor, pe Paul Iorgovici, Petru Maior, Țichindeal, Șincai... și veți învăța într-înșii și limba voastră și ceea ce au fost moșii voștri și ceea ce veți putea fi de veți urma învățăturilor lor. Aceștia toți au fost jertfă închinării lor întru slujba nației și moartea lor poate fi o vecinică dovadă a înaltei lor solii și a împlinirii ei cu desăvășire³⁴”.

Cei trei sunt menționați într-o unitate intelectuală, „bărbați superiori, cu atât mai puțin puteau să stea bine cu Bob³⁵, iar ideologia lor era în antiteză așadar față de politica dusă de Bob în biserica greco-catolică. Ulterior, numele lui Maior mai apare tangențial în acest discurs, în legătură cu proiectele religioase ale epocii, în spiritul punctelor florentine sau prin comparație de destin cu protagonistul analizei, Gheorghe Șincai³⁶”.

În procesul regizat în jurul esențelor constitutive ale limbii române Papiu a folosit atât citate din aserțiunile lui Petru Maior, după cum s-a lăsat sedus și de tentația comparatistă, între cei trei protagoniști ai Școlii Ardelene: „Klein scrie curat, dar nu așa concis ca Șincai. Limba și stilul lui Petru Maior e mai cercat, dar chiar pentru aceea mai puțin natural³⁷”. E transparent așadar atașamentul lui Papiu față de eroul său, care pare a avea calități indiscutabil speciale față de ceilalți doi congeneri.

Dacă discursul de recepție al lui Papiu Ilarian a avut meritul incontestabil de a schița pentru prima oară, într-un demers monografic, rolul lui Șincai în istoriografia și filologia românească, ceea ce celorlalți doi corifei li se va rezerva câțiva ani mai târziu, ecourile acestui discurs sunt imediate și recurg la aceiași asociere în formula unei triade ardelene. Cum altfel ar putea fi judecate aserțiunile lui Barițiu, din răspunsul public sub cupola Academiei Române, care semnaliza și importanța acestui tip de restituire istoriografică: „acel bărbat român, carele va fi în stare de a compune biografiile cunoscuților triumviri Samuil Micu, Georgie Șincai și Petru Maior, pe un period rotund de ani cincizeci, începând adecă de la anul 1770- 1820, acela ne va da chiar în aceste biografie istoria poporului român din patria în care s-au născut și în sânul căreia au lucrat ei în același period de ani 50³⁸”?

³³ *Vieția, operele și ideile lui Georgiu Șincai de Șinca. Discursul de recepțiune de A.P. Ilarian*, București, 1869, p. 2.

³⁴ *Ibidem*, p.4.

³⁵ *Ibidem*, p.18.

³⁶ *Ibidem*, p.25-26, în timp de la Buda, Petru Maior publica *Istoria sa* în 1812, Șincai „venea din Ungaria, pe jos, cu toiagul în mână și cu desagii în spate-i”(p. 37).

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*, p. 63.

În urma acestor provocări sintetice, la finele deceniului șapte, profesorul de limba și literatura română al Liceului Premostratens din Oradea, Iustin Popfîu³⁹, între alte corespondențe ale sale în *Familia*, a ales să împărtășească cu cititorii obsedantele preocupări legate de necesitatea unei reconstituiri sintetice de istoria literaturii române. Tonul său romantic, cu influențe probabil din timpul sejurului său vienez, proiecta un paseism puternic și un evident cult al eroilor: „deschideți-vă morminte întunecoase! Lăsați să iasă, încă o dată la viață, acei bravi, cari ne-au dat primele cărți romane, cari au pus fundamentul la mărețul edificiu național; ca să ne desfătăm în trasurile lor nobile, ca să le schimbăm cu flori noue cununele vescezite, ce adoarnă frunțile lor mărețe”⁴⁰.

Într-o reconstituire cronologică, ancorată și în contextul politic, Iustin Popfîu notifică rolul studiilor la Roma pentru tinerii ardeleni, care „reîntorcându-se la vetrele părintești, au luminat prin opurile lor nemeritoare națiunea întreagă și au pus fundamentul literaturii noastre mai nou...”⁴¹. Autorul se dovedește a fi tributar și unui mesaj iluminist, dovadă greutatea acordată unor termeni ca luminare, națiunea întreagă. Deși păstrează o eroare întâlnită deja în deceniile precedente, prin care cei trei corifei sunt asimilați cu o școlaritate la Roma, Iustin Popfîu îi asociază și prin esența națională a discursului lor: „cine să nu găcească, Domnilor, că vorbesc aci despre Șincai, Clein și Maior?! Acești trei mari apostoli, a căror voce potente provoca la viață nouă o națiune, ce părea amorțită pentru totdeauna!”⁴². Dar dincolo de tonul profetic, Popfîu îi individualizează pe cei trei prin epitete definitorii; astfel, dacă Șincai era „nemuritor”, al cărui nume era „adorat de toată națiunea”, Clein- „fecundul, nefatigabilul”, în schimb, Maior era „zelosul”, „care a portat dispute învingătoare, în contra tuturor acelora, ce negau descendenția de la coloniile traiane. El a deșeptat și a întemeiat în romani mai mult decât oricare altul conștiința despre adevărata lor origine, că sunt adevărați nepoți ai vechilor romani și limba lor e limba poporală ce suna odinioară pe pământul Italiei, în gura celui mai potinte popor al lumii”⁴³. Totodată, înscrie în acest portret și comparația devenită deja clasică a lui Heliade, care văzuse în sinteza de istorie a lui Maior un „fel de toiag al lui Moise”⁴⁴.

În ansamblu, comentariile lui Iustin Popfîu se dovedesc a fi destul de generoase pentru momentul în care au fost făcute; el stăruie și asupra altor opere ale lui Petru Maior, cărora se străduiește să le găsească locul potrivit într-

³⁹ Despre el la Vasile Vartolomei, *Mărturii culturale bihorene*, Kolossvár Cluj, 1944, p.130-152.

⁴⁰ Iustin Popfîu, *O privire fugitivă preste literatura romană și lipsa unei istorie critice a literaturii române*, în *Familia*, an III, 1867, nr. 38, 25 septembrie/7 octombrie, p.454.

⁴¹ *Ibidem* (III), în *Familia*, an III, 1867, nr. 40, 11/23 octombrie, p. 472.

⁴² *Ibidem*.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ *Ibidem*.

o viitoare istorie literară critică: bunăoară *Predicile*- socotite mult timp „ca unicul muzeu al preoților români spre cultivarea lor în arta oratorică besericească”⁴⁵ sau *Istoria bisericască*, ce ar avea meritul „de a fi așternut temeiul la o istoria mai deplină a bisericii române”⁴⁶, astfel că bilanțul nu are cum să fie decât unul elegiac: „preste tot din scriptele lui respiră pretotindene cele mai înflăcărare simțăminte religioase și naționale”⁴⁷.

Evocând transformările la care a fost supusă literatura română în secolul al XIX-lea, Iustin Popfiu constată acum, pe urmele aceluiși Maior, și „abandonarea ieroglifelor slavice, care înveleau boiereasca-i față, după cum se exprima fericitul Petru Maior, și a fi introdus în literatură literele noastre străbune, care le recheamă și originea și firea limbei noastre române”⁴⁸.

Concluzia rezonează la necesitatea unei lucrări critice⁴⁹, care să se exprime lămuritor asupra reprezentanților diferitelor perioade literare, din trecut până în prezent, demersul lui Popfiu fiind unul inițiativ, în care a schițat și siluetele reprezentanților Școlii Ardelene, între care Petru Maior e un fel de *primus inter pares*, prin întreaga sa operă, nu doar prin cele două sinteze de la care a pornit recunoașterea sa postumă. O evaluare mai complexă așadar, care își putea găsi explicații în lecturile suplimentare, făcute de exigentul dascăl stabilit la Oradea.

Cunoașterea destinului și a scrisului lui Petru Maior a intrat într-un nou registru interpretativ în momentul în care a devenit subiectul unui discurs de recepție, rostit sub cupola Academiei Române. Autorul, Atanasie Marienescu, un ardelean cu studii de drept la Pesta și Viena, a fost pasionat de folclor, dovadă culegerile sale de colinde și basme românești, ca și proiectul de înființare a unui muzeu al portului popular românesc. S-a dovedit a fi preocupat și de ideea latinității limbii și a originii latine a poporului român, astfel se explică opțiunea sa de a-l evoca într-un discurs public, la 5 aprilie 1882, pe Petru Maior⁵⁰. Textul său deeva așadar prima exegeză științifică asupra lui Petru Maior⁵¹. Chiar dacă biografia de mai târziu ai iluministului ardelean au reținut studiul ca unul mediocru în ansamblul producției epocii⁵², au subliniat dezechilibrul între diferitele părți ale analizei semnate de At.Marienescu, supradimensionarea rolului său politico-cultural și minimalizarea contextului

⁴⁵ *Ibidem*.

⁴⁶ *Ibidem*.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem* (IV), în *Familia*, an III, 1867, nr. 41, 19/31 octombrie, p. 486.

⁴⁹ *Ibidem* (V), în *Familia*, an III, 1867, 27 octombrie/8 noiembrie, p. 495.

⁵⁰ Dorina N.Rusu, *Membrii Academiei Române. 1866-1996. Mic dicționar*, Iași, Fundația Academică „Petre Andrei”, 1996, p. 214.

⁵¹ Maria Protase, *Petru Maior, un ctitor de conștiințe*, București, Minerva, 1973, p. 8.

⁵² *Ibidem*, p. 8.

politic și religios⁵³, pe de altă parte au acceptat și unele merite, firave, ale acestuia: bogăția informației și valoarea materialului documentar inedit, reprodus în anexe.

Propunându-și să examineze personalitatea lui Petru Maior, Atanasie Marienescu îl recomandă încă din primele pagini prin profilul său filologic- „un literat de mare însemnătate între Români din Ungaria și ardeal, iară operele lui, de mare influență asupra vieții naționale, deosebi în epoca în care ele văzură lumina”⁵⁴, iar în ansamblu, un personaj care este văzut, în ton cu canoanele romantismului, ca „unul din cei mai învățați luminători ai poporului românesc”⁵⁵.

Atanasie Marienescu mizează pe impactul antitezei între un trecut întunecat și prezentul căruia Petru Maior i-ar fi adus lumina cunoașterii și energia spiritului național: „să ne despărțim acum și noi de visurile îngrozitoare ale secolelor trecute, ce ne-au cutremurat, dar ne-au deșteptat din somn- și să urmărim pe Petru Maior, care până ce încă nu s-a făcut ziuă bine, a prins lumina sa și a pornit întru conducerea noastră”⁵⁶. Autorul textului devine așadar un soi de artizan care a pornit pe urmele lui Petru Maior, cu ajutorul izvoarelor din epocă, dar mai ales a informațiilor pe care, sub zodia secolului al XIX-lea, le oferiseră Cipariu, Papiu, Antonelli, Alexi, Micu Moldovan etc. Documente aride devin astfel instrumente pentru reconstituirea unor scene de viață și asigură primatul „concretului” în acest scenariu recuperatoriu.

Chiar dacă partea a IV-a a studiului, dedicată operei maiorene, rămâne destul de sumară, iar partea a V-a una enunțiativă, în care Atanasie Marienescu a dat glas posterității doar reproducând citate din textele celor ce formau galeria admiratorilor iluministului ardelean, rămâne misionarismul asumat de acest text, așa cum o demonstrează și alocuțiunea lui V.A.Urechia: „ai înviat un moment, în mijlocul acestei incinte, o mare umbră și ai pus sub ochii noștri, tabelul unui semi-secol al națiunii române, luminat de neînsetata lumină a aceluia bărbat care s-a numit Petru Maior”⁵⁷.

Câțiva ani mai târziu, spre aceleași orizonturi ale analizei monografice s-a aventurat și un alt filolog, George Bogdan-Duică. După studii filologice și istorice la Budapesta și Jena, Viena și București, atras de o carieră didactică, ce va atinge însă mult mai târziu punctul culminant, abia în 1919, când i se vor deschide porțile universității clujene, dar și cu un interes pentru gazetărie⁵⁸,

⁵³Laura Stanciu, *Biografia unei atitudini: Petru Maior (1760-1821)*, Cluj Napoca, Risoprint, 2003, p. 33.

⁵⁴Atanasie Marian Marienescu, *Viața și operele lui Petru Maior. Discurs de recepțiune*, în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istorice*, seria III, tom V, 1882-1883, București, 1884, p. 31.

⁵⁵*Ibidem*.

⁵⁶*Ibidem*, p. 52.

⁵⁷*Ibidem*, p. 139.

⁵⁸Dorina N.Rusu, *op. cit.*, p.48.

Bogdan-Duică s-a atașat încă de la primele lucrări publicate, de genul monografic, după cum a rezonat vizavi de spiritul criticii maioresciene⁵⁹. Fidelitatea sa pentru formula monografică s-a materializat în cărțile despre Grigore Alexandrescu (1900), Gheorghe Lazăr (1924), Simion Bărnuțiu (1924), Ioan Barac (1933), Eftimie Murgu (1937), în care a profesat metoda specifică pozitivismului, a criticii de text, ca și meticulozitatea studierii documentelor, utile fiindcă vedea în ele germeii ideologici ai personajelor studiate⁶⁰.

Lucrarea despre Petru Maior aparține unei prime etape a creației sale, când în mediul cultural din Cernăuți, unde conducea *Gazeta Bucovinei* aspira să impună noua direcție a lui Maiorescu⁶¹. Datând dintr-o perioadă în care inflexiunile romantismului nu s-au stins în cultura română, acest text plătește tribut curentului romantic, cum transpare de la primele pagini. Pornind în căutarea destinului lui Petru Maior, Bogdan-Duică ni-l restituie în asociere cu ceilalți doi reprezentanți celebri ai Școlii Ardelene. Atmosfera pare a fi decupată din „scenariile” lui Thomas Carlyle, pentru care „cultul eroilor” era ingredientul favorit al reprezentărilor romantice: „Nu sclipește nici o marmoră albă, nu se zărește nici un bronz serios pe mormintele acestor trei eroi ai minții (s.n.); ba nu cunoaștem nici cărările ce ne-ar duce la mormintele lor, să le aducem închinare. Monumentele lor și le-au înălțat ei înșiși din viața lor, din scrierile lor. Vino, tinerime și șterge praful de pe ele; vino și descopere izvoare adânci, nesecate de înțelepciune și iubire de neam; și dacă eroii aceștia vor fi în tine, fi-vei și tu măcar o parte din ei”⁶². Și alte paragrafe ale cărții păstrează importanța acestei triade, îndeosebi prin jocul comparației: „între Șincai și Micu stă Maior, mai vorbăreț decât Șincai, mai cu puțină grijă decât Micul. Maior gândea mult și scria repede”⁶³.

Concepția istoricului literar se configurează în jurul unor linii cărora nu le sunt străine tainele psihologiei, astfel că Maior este recomandat ca o „natură centrală”, după cum nu este omisă conjunctura complexă a epocii: „toate tendințele sociale, politice și literare ale timpului și poporului său au lăsat în scrierile lui urme, care dovedesc că lui nimic nu-i scăpa din vedere, că simțea corect și totdeauna spunea vorba cea potrivită”⁶⁴. Emblematic rămâne îndeosebi rolul formativ al Romei pentru tinerii Maior și Șincai, astfel că îmbogății cu spiritul acestei metropole „au produs pe pământul Ardealului acea primăvară a literaturii noastre, a cărei verdeață n-a veștejit nici azi, ale cărei adieri sunt și azi dătătoare de viață”⁶⁵.

⁵⁹ *Dicționarul scriitorilor români*, coord. Mircea Zăciu, Marian Papahagi, Aurel Sasu, vol. I, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995, p.307.

⁶⁰ *Ibidem*, p.308.

⁶¹ *Ibidem*, p.306.

⁶² George Bogdan-Duică, *Petru Maior. Un studiu biografic*, Cernăuți, 1893, p.3.

⁶³ *Ibidem*, p.58.

⁶⁴ *Ibidem*, p.12.

⁶⁵ *Ibidem*, p.12.

Importante sunt și comentariile sale la adresa calității izvoarelor folosite, precum și dialogul imaginar înfiripat pe această temă cu cititorii săi: „ca și mie și cetitorului îi va părea rău că dl.Bariț n-a povestit și cum i-a pus Maior pe sași la ordine, căci ce nu este interesant, când atâta de puțin știm despre viața lui Maior al nostru”⁶⁶.

Imaginația, acest filon hiperbolizat de romantici, este solicitată să contureze spațiul creației maiorene: „acel venerabil preot ce lucra la Buda în vreo modestă chilie și cu ajutorul nopților celor lungi, nu era nicidecum îndărătnic ori neprecaut în fața știrilor ce se împotriveau teoriei sale”⁶⁷.

Dacă prezentarea operei sale rămâne destul de modestă interpretativ, mai degrabă purtând stigmatul tonului narativ, expozitiv, nu lipsesc comentariile de critică filologică, firești având în vedere formația intelectuală a lui Bogdan- Duică, în aceeași coloratură desuetă, romantică: „noi să ne însemnăm că Maior întreveade mai întâi originea vulgară a limbei românești; el face și în cercetările-i filologice un pas înainte preste colegii săi înaintași din școala ardelenescă și își sporește cu o frundă coroana ce și-o împleti el însuși din rezultatele muncii lui”⁶⁸.

În ciuda unui progres în materie de critică istoriografică, vocea literatului se modulează în ritmul admirației nedisimulate față de eroul său: „iar când ne aducem aminte ce barbar era feudalismul maghiar, de care Maior se vedea încungiurat, ca de-o mocirlă..., un fel de admirație ne cuprinde văzând cum un revizor de cărți românești se dovedea a fi un elev înțelegător al apusului și un priceput împământător al ideilor lui în țara noastră, în poporul nostru”⁶⁹.

În finalul cărții, într-un tablou tipic romantismului apare și motivul deșertăciunii în fața spectacolului imprescriptibil al morții: „nimeni nu-i știe anume locul, nimeni nu poate zice că a văzut petecul de glie cu care vecinicul Nimic a acoperit una din cele mai glorioase glorii ale neamului nostru”⁷⁰.

Într-o istorie a receptării scrisului maiorean secolul al XIX-lea aduce alăturarea comentariilor istoricilor de cele ale filologilor. Nimic surprinzător, dacă ne gândim că din aceste esențe fundamentale se inspirase tocmai iluministul ardelen. Astfel, de la Cipariu la Bogdan- Duică asistăm la întregiri documentare și interpretative, la conturarea tabloului operei sale editate și inedite, care au făcut posibilă în cele din urmă apariția primei încercări monografice. Fiecare din ei l-a schițat diferit pe Petru Maior cu instrumentarul propriu, reclamându-l totuși ca un model, într-o epocă în care valorile culturale ale trecutului erau chemate să devină secvențe dintr-o adevărată pedagogie națională. Dar cercetările legitime asupra epocii lui Petru Maior erau abia la început, iar în deceniile următoare istoricii și istoricii literari vor fi cei care, sub

⁶⁶ *Ibidem*, p.19.

⁶⁷ *Ibidem*, p.45.

⁶⁸ *Ibidem*, p.61.

⁶⁹ *Ibidem*, p.56.

⁷⁰ *Ibidem*, p.63.

semnul pozitivismului, vor diversifica registrul interpretativ și vor înscrie numele iluministului ardelean în importante sinteze.

ÎNTRE „PAPISTAȘI” ȘI „RUSOLATRI”. REPERE ALE IMAGINII CLERULUI ROMÂNESC REFLECTATE ÎN CORESPONDENȚA LUI GEORGE BARIȚIU¹

Carmen Maria Dorlan,

Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu-Mureș

Abstract. Living between “Papists” and “Pro-Russians”: Perspectives on the Image of the Romanian Ecclesiastical Élite Reflected in the Correspondence of George Barițiu. The evolution of the Romanian journalism in Transylvania during the first period of its existence has been based, as far as the Romanian historical contributions are concerned, on a theoretical and methodological thinking subordinated to the multiple meanings and utilities of the interpretive categories identity and communication. As a result, their interest has been focused on the role of the multicultural context in order to favor, give significance and identify the press and its representatives, permanently corroborating the process to the politics promoted by the Habsburg monarchy regarding the national identity construction. Previous historical writing focused on the significance of the Romanian press as a result of its interests related to the élite contribution to this evolution. It also reflected the specific conditions in which the Romanian journalism developed at the middle of the 19th century and the multiple implications of a society mainly agrarian that offered few opportunities to favor capital or industrial development or even to spread the practice of reading. Instead this society offered the possibility of re-evaluating the career options in the intellectual media, in many cases preferring journalism, teaching or law to priesthood, as a reflection of a larger social background and different possibilities for employment. Rethinking about the content of the extended correspondence maintained by George Barițiu with the intellectual media of his time from the perspective of the recent methodological and interpretive contributions regarding the identity or the modern Romanian society’s social, cultural, and confessional representations proves to be a useful and necessary intent if we take into consideration the fact that many of the aspects referring to the distribution and the receptivity of the journalistic activity during the decades at the middle of the 19th century are still unknown. Included among autobiographical sources, the correspondence may be considered as well an instrument used in order to display discursive practices elaborated by social groups or representative individuals. It also reveals the authors’ effort of sustained performance through which they formulate and modify their own experience in order to build their identity and power.

¹Autorul dorește să mulțumească pentru suportul financiar din programul co-finanțat de Programul operațional sectorial pentru dezvoltarea resurselor umane 2007 – 2013, Contract POSDRU 6/1.5/S/4 – „Studii doctorale, factor major de dezvoltare al cercetărilor socio-economice și umaniste”.

Likewise, it reflects the dimension of the Romanian clergy's contribution to the impact of the journalism on the society in Transylvania, analyzed here for the period previous to the moment 1848, and on the social typologies operated within the Romanian intellectual media. This way the practice of correspondence improves our perception of the way the press inter-relates with the process of élite and nation formation and reflects also the interdependence existing between the movement for national liberation, the competition between various élite groups and their opportunities to use their own resources of power. Based on this type of historical source the article intends to reflect on the image of the Romanian clergy in Transylvania, specifically on the ecclesiastical élites to whom George Barițiu, as a journalist, political spokesman and historian came into contact, with more or less benefic effects on his activity and the principles he assumed, transmitted both from and to George Barițiu. As a result the reference to their own identity aims here to know not only a form of social typology but mostly to reflect on the relations established at this level and possibilities instrumented by the Romanian clergy in order to participate and sustain de community's solidification promoted through their correspondence with George Barițiu related to the reception of his journalism.

Keywords: *correspondence; George Barițiu; ecclesiastical élite; social representation; journalism.*

Contribuțiile de natură istorică cu privire la cunoașterea evoluției publicisticii românești transilvănene din perioada de început a existenței sale, au fost fundamentate pe o practică a gândirii teoretice și metodologice subsumată inter-relaționării multiplelor fațete ale binomului interpretativ identitate – comunicare². De aici și interesul acestora pentru problematizarea contextului cu rol de favorizare, semnificare și identificare a presei și a reprezentanților acesteia într-un spațiu subordonat multiculturalismului prin coroborare permanentă cu politicile elaborate de Monarhia Habsburgică cu privire la procesele de construcție identitară ale ceea ce istoricii numesc „națiunile conlocuitoare” din spațiul transilvan, pe de o parte, și cu evoluțiile similare în probleme de elaborare și distribuire a presei săsești, maghiare³, românești de

²Vezi de exemplu studiile centrate pe contribuția lui George Barițiu la istoria publicisticii românești: Ioan Lupaș, *Contribuțiuni la istoria ziaristicii românești ardeleni*, Sibiu, 1926; Zenovie Pâclișanu, „Gheorghe Barițiu, ziaristul. La o jumătate de veac de la moartea lui”, in *Transilvania*, 1943, 74, nr. 6, p. 409-414; Vasile Netea, *George Barițiu. Viața și activitatea sa*, București, 1966; George Barițiu, *Scrisori social-politice*. Studiu și antologie de Victor Chereșteșiu, Camil Mureșan, George Em. Marica, București, Editura Politică, 1962.

³Pentru o evoluție similară în cazul presei maghiare și săsești transilvănene Vezi Melinda Mitu, *Problema românească reflectată în cultura maghiară din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000; Ela

dincolo de Carpați ori, la un nivel mult mai extins, Habsburgic sau inclusiv european, pe de altă parte. Acordându-le un rol preponderent în crearea și distribuția discursului și produselor culturale, categoriile elitare au fost analizate și restituite de scrisul istoric cu precădere pe baza criteriilor selective de referință ale acestora pentru care sentimentul de apartenență comunitară identitară și implicit tipul de activitate cărora le-au dat curs este dependent de realitățile spațiului Habsburgic, dar nu numai. Favorizând perspectiva teoretică socio-constructivistă asupra formării națiunii⁴ și plecând de la premisa rolului crucial al publicisticii în dezvoltarea comunicării⁵, scrisul istoric centrat pe semnificația presei românești poartă amprenta interesului pentru cunoașterea contribuției aduse de elite în această evoluție⁶. El are ca punct de plecare și considerente legate de condițiile specifice în care s-a dezvoltat presa românească de aici la începuturile existenței sale și de contextul unei societăți românești preponderent agrară, cu puține oportunități care să favorizeze o dezvoltare capitalistă sau industrială cum este cea de la mijlocul secolului al XIX-lea⁷ sau chiar să încurajeze practica cititului⁸. O componentă importantă în rândul acestor categorii au reprezentat-o elitele ecleziastice, lor revenindu-le, inclusiv în deceniile de la mijlocul secolului al XIX-lea, atribuții importante în crearea, distribuția și receptarea conținutului presei românești, cu implicații asupra proceselor de generare și extindere a receptivității perspectivelor elaborate asupra identității și națiunii⁹, aflate în continuă schimbare pe toată

Cosma, *Presa săsească și revoluția din Transilvania la 1848/1849*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002.

⁴Vezi Sergiu Mișcoiu, *Formarea națiunii. O teorie socio-constructivistă*, Cluj-Napoca, EFES, 2006.

⁵Vezi Benedict Anderson, *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*, London, Verso, 1983; Joep Leerssen, *National Thought in Europe. A Cultural History*, Amsterdam, Amsterdam University Press, 2008.

⁶George Barițiu și contemporanii săi, I-IX, București, Meridiane, 1973-1993, X, București, Editura Enciclopedică, 2003.

⁷Keith Hitchins, „Romanian Nation-formation in Transylvania: The Stages, Seventeenth Century to 1914”, în *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Historia. Perennialism, Modernism, Ethno-Symbolism: The Romanian Case*, vol. 50, nr. 1, Iunie 2005, p. 68.

⁸Timotei Cipariu se plânge în legătură cu aceasta în *Organul luminării* și într-o scrisoare trimisă lui George Barițiu în 1848 în legătură cu posibilitățile existente de a îmbunătăți nivelul cultural al poporului. În „Cine citește gazete în publicul nostru?” publicat de George Barițiu în 1851 el reflectă asupra lipsei de cititori în rândul românilor transilvăneni și conchide că se poate vorbi cu greu de existența unei opinii publice în rândul românilor, ceea ce avea implicații serioase asupra evoluției publicisticii sale sau activitatea politică. Vezi Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 106-107.

⁹În istoriografia românească pentru prima jumătate a secolului al XIX-lea este general acceptată ideea pierderii treptate de către cler a monopolului deținut asupra instrumentelor de producție și de difuzare a culturii, a laicizării societății, concomitent cu reducerea importanței confesionalismului în procesul de formare a națiunii și formele

perioada modernității în funcție de inovațiile survenite în planul condițiilor sociale și culturale¹⁰.

Produs cultural al acestora, corespondența, încadrabilă documentelor cu caracter autobiografic, poate fi considerată instrument de materializare a practicilor discursive elaborate de grupuri sociale sau indivizi reprezentativi, care relevă efortul de performare al autorilor prin care aceștia formulează în scris, modifică experiența proprie trăită și își construiesc identitatea sau puterea¹¹. În funcție de principiile selective de natură ontologică, epistemologică și organizațională pe care le aplică, autorii acestei corespondențe, creatori de discurs, oferă informațiile necesare unei posibile cartografieri a semnificațiilor atribuite vieții personale și facilitează practica socială a unui proces de comunicare cu rol semnificativ pentru receptor¹². În egală măsură, aceștia îi revine un rol esențial în cunoașterea istorică a perspectivelor impuse de Romantism asupra vieții și a formelor incipiente de formulare, interiorizare și distribuire a ideii de apartenență comunitară¹³ în epocă. Drept urmare, o reanalizare a conținutului vastei corespondențe întreținută de George Barițiu cu mediile intelectuale ale perioadei care a

de experimentare socio-culturală generală a epocii, a creșterii ponderii altor categorii elitare cu aport în sfera creației și distribuirii discursului cultural. Cu toate acestea, o analiză efectuată de Cătălina Velculescu pentru perioada 1815-1853, pe baza listelor de „prenumeranți” la aparițiile editoriale din Transilvania și din cele două Principate, relevă faptul că, dacă până în 1820 clerul și-a menținut monopolul în acest sens, el rămâne și în continuare principalul consumator de carte sau alte produse culturale până la 1853, fiind categoria socială cu numărul cel mai mare de volume de carte achiziționate. Cătălina Velculescu, Victor George Velculescu, “Livres roumains à listes de souscripteurs”, in *Revue des études sud-est européennes*, XII (1974), nr. 2, p. 205-220. Vezi Marius Lazăr, *Paradoxuri ale modernizării. Elemente pentru o sociologie a elitelor culturale românești*, Cluj-Napoca, Limes, 2002, p. 26-27. În egală măsură, George Barițiu a revenit de mai multe ori în articolele sau studiile publicate asupra rolului deosebit de important care revine clerului alături de învățători în difuzarea publicisticii sale, prin efortul de deslușire, tălmăcire și explicare a conținutului celor 4-5 foi ale gazetei pentru un cerc de cititori mult mai extinși, necunoscători de carte. Vezi G. Barițiu, „Educație. Școală”, in *Foaie pentru minte, inimă și literatură*, IV (1841), nr. 43, p. 337-338.

¹⁰Keith Hitchins, *art. cit.*, în *loc. cit.*

¹¹Roger Chartier (Coord.), A. Boureau, R. Chartier, C. Dauphin, J. Hebrard, P. Lebrun-Pezzerat, A. Martin-Fugier, D. Pouban, *La correspondance. Les usages de la lettre au XIXe siècle*, Paris, Fayard, 1991.

¹²Pierre Lanthier, „Constructions identitaires et pratiques sociales. Présentation”, in *Constructions identitaires et pratiques sociales. Texts réunis par Jean Pierre Wallot*, Ottawa, 2002, p. 15-18.

¹³Miroslav Hroch, „National Romanticism”, in Balázs Trencsényi, Michal Kopeček (Eds.), *Discourses of Collective Identity in Central and Southeast Europe (1775-1945). Texts and Commentaries, II. National Romanticism – The Formation of National Movements*, Budapest, Central European University Press, 2007, p. 5.

precedat momentul 1848, din perspectiva inovațiilor metodologice și interpretative recente cu privire la cunoașterea istorică a identității, a reprezentărilor sociale, culturale sau confesionale¹⁴ și a implicațiilor acestora pentru societatea modernă românească, este necesară dacă se are în vedere faptul că difuzarea și receptivitatea produsului publicistic românesc în epocă, printre alte aspecte, este marcată încă de numeroase goluri istoriografice. Totodată, perspectivele oferite asupra dimensiunii participării clerului la cunoașterea impactului presei în societatea românească transilvăneană, pentru perioada care a precedat momentul 1848, și asupra tipologizărilor sociale operate în mediile intelectuale românești, permit instrumentarea corespondenței în vederea cunoașterii relaționării presei cu procesul de formare a elitelor și a națiunii. Ele reflectă interdependența existentă între mișcarea pentru eliberare națională, competiția între diversele grupuri elitare și modalitățile în care își folosesc resursele de putere proprii¹⁵. Imaginea elaborată și transmisă atât către, cât și dinspre George Barițiu, ca rezultat al raportării la propria identitate și la comunitatea aparținătoare, vizează aici cunoașterea nu numai a unei forme posibile de tipologizare socială – în acest caz reprezentanții elitelor ecleziastice cu care Barițiu, în calitate de ziarist, om politic sau istoric a intrat în contact, cu efecte benefice sau mai puțin benefice asupra activităților sale –, ci și a unei

¹⁴Bronislaw Backo, *Les imaginaires sociaux. Mémoires et espoirs collectives*, Paris, Payot, 1984; Simion Retegan, “Aspecte ale biconfesionalității românilor din Transilvania la mijlocul secolului al XIX-lea (1850-1867)”, *AIICN*, XXXV, 1996; Raoul Girardet, *Mituri și mitologii politice*, Iași, Institutul European, 1997; Sorin Mitu, „Aspecte metodologice ale cercetărilor de imagologie comparată”, in *Imagini europene și mentalități românești din Transilvania la începutul epocii moderne*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 264-312; Idem, *Geneza identității naționale la românii ardeleni*, București, Humanitas, 1997; Nicolae Bocșan, *Ideea de națiune la românii din Transilvania și Banat (Secolul al XIX-lea)*, Reșița, Banatica, 1997. *Identitate și alteritate*, I-IV, Reșița-Cluj-Napoca, 1996-2007; Greta-Monica Miron, “Uniți și neuniți în Transilvania secolului al XVIII-lea între dispută și conciliere”, *Cultura Creștină*, 2-3 (2003), Blaj, p. 104-111; Ciprian Ghișa, *Episcopia Greco-Catolică de Făgăraș în timpul păstoririi lui Ioan Lemeni. 1832-1850*, I, *Biserica Greco-Catolică din Transilvania după 150 de ani de la Unirea cu Roma*, Cluj-Napoca, Argonaut, 2008, p. 319-369; *Identități confesionale în Europa Central-Orientală (Secolele XVII-XXI)*, Lucrările Colocviului Internațional din 14-17 noiembrie 2007, Cluj-Napoca, Coord. Nicolae Bocșan, Ana Victoria Sima, Ioan Cârja, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2009.

¹⁵Vezi *Mobilitatea Elitelor în România Secolului XX*, Coord. Mihai Dinu Gheorghiu, Mihăiță Lupu, București, Paralela 45, 2009; *Cultural Dimensions of Elite Formation in Transylvania (1770-1950)*, Ed. de Victor Karady, Borbála Zsuzsanna Török, Cluj-Napoca, Centrul Pentru Diversitate Etnoculturală, 2008; Miroslav Hroch, „Real and constructed: the nature of the nation”, în John Hall (Ed.), *The State of the Nation: Ernest Gellner and the Theory of Nationalism*, Cambridge University Press, 2000, p. 91-106.

posibile forme de auto-reprezentare dependentă de cadrele intra- și extra-comunitare în care a activat și de valorile și principiile asumate. Accentul urmează să fie pus nu atât pe restituirea unei stări de fapt asupra clerului românesc unit și neunit din această perioadă, cât mai ales pe cunoașterea reprezentărilor elaborate și a formelor de inter-relaționare cărora acesta le-a dat curs, așa cum sunt ele accesibile cunoașterii pe baza acestui tip de surse și care reflectă etape ale proceselor de construcție identitară subordonate diverselor modificări, adaptări sau justificări.

Una din trăsăturile principale ale acestei corespondențe active întreținute de reprezentanții intelectualității transilvănene, inclusiv cu mediile culturale din Principate, dacă este analizată proveniența, formația intelectuală și mobilitatea profesională a autorilor acesteia, o constituie preponderența Blajului și a categoriilor elitare unite care s-au format și și-au gestionat activitatea în funcție de realitățile și aspirațiile oferite de acest mediu. Aaron Florian, August Treboniu Laurian, Pavel Vasici, Alexandru Roman, Atanasie Șandor, Constantin Papfalvi, Nicolae Maniu, Grigorie Mihali, Ioan Antonelli, Ioan Fekete-Negruțiu, Iosif Many, Ioan Rusu, Grigore Moldvai, Simion Mihali Mihăilescu, Timotei Cipariu, Ioan Lemeni sau Alexandru Șterca-Șuluțiu, alături de Ioan Maiorescu, Ion Heliade Rădulescu, Eudoxiu Hurmuzaki sunt cei care au avut un rol major în crearea și întreținerea acestei corespondențe și care au beneficiat și de un interes mai accentuat pentru restituire din partea istoricilor. În marea lor majoritate, cei de proveniență transilvăneană sunt personalități formate în mediul ecleziastic care au activat mai mult sau mai puțin în structurile bisericești, pe diverse funcții. Dar, indiferent de diversitatea ocupațională pe care o au ori de stabilitatea sau instabilitatea legăturilor proprii cu Blajul, toți, inclusiv cei stabiliți în Principate, resimt necesitatea raportării permanente la acest mediu și la implicațiile diverse ale politicilor de natură socio-culturală și confesională elaborate aici. Este o trăsătură vizibilă și în cazul lui George Barițiu, în pofida optării finale pentru stabilirea definitivă la Brașov, el cochetând până atunci cu ideea revenirii în mediul blăjean pe o postură preotească, după cum relevă scrisorile trimise pe această temă lui Timotei Cipariu și insistența cu care revine asupra funcției posibile pe care o putea exercita aici dacă ar renunța la activitatea gazetărească¹⁶.

De aici și posibilitatea unei mai bune cunoașteri a modalităților de raportare ale mediilor intelectuale unite la clerul greco-răsăritean românesc, mai degrabă decât invers, și a modului în care acestea înțelegeau să contribuie la problematica constituirii unei identități comune care să depășească barierele confesionale intra-comunitare, pusă mai accentuat cu precădere în decursul deceniului care a precedat momentul 1848, prin provocările de natură politică

¹⁶Scrisorile 7 (27 noiembrie 1855), 13 (1 iunie 1858), 14 (23 iunie 1858). *George Barițiu și contemporanii săi*, X. *Corespondență trimisă*, București, Editura Enciclopedică, 2003, p. 41-42, 54-55-56.

pe care acesta le aduce. Criteriile selective care stau la baza acestei autoreprezentări găsesc corespondențe în inter-relaționările sociale practicate între uniți și neuniți. Momente precum cele legate de problematica oficializării limbii maghiare, reacții cu privire la procesul lemenian în rândul clerului greco-răsăritean, implicații sociale ale proiectului înființării unei școli de fete, care să fie susținută financiar de ambele comunități și care transpun aceste diferențe la nivelul orgoliilor și a preocupărilor personale legate de permanetizarea prestigiului social în deceniul șase al secolului al XIX-lea, ș.a., pentru a enumera doar câteva din momentele amplu discutate în corespondență, își pun amprenta inclusiv asupra receptării sociale a publicisticii lui G. Barițiu în comunitățile greco-răsăritene sau în Principate, în funcție de intensitatea stărilor conflictuale generate, și reflectă compoziția reprezentărilor formulate. Astfel, G. Barițiu aprecia că, dacă pentru perioada 1840-1848, *Gazeta de Transilvania* beneficia de peste 500 de abonați în Principate, spre sfârșitul deceniului următor, divergențe de natură politică, lingvistică, dar mai ales acuzația de „ultramontanism” a determinat reducerea numărului acestora la 15¹⁷. Conotațiilor de natură religioasă sau confesională le revine un rol esențial, în opinia lui Barițiu, în determinarea acestei evoluții, operându-se un transfer de semnificație de la identitatea religioasă atribuită la cea a utilității produsului cultural, în acest caz publicistica românească a lui Barițiu. Din această perspectivă este explicabilă catalogarea *Gazetei de Transilvania* drept „papistășească și iezuitică” la București. În mod similar, opțiunile politice diferite sunt asociate identificărilor de ordin confesional generalizându-se categorizări sociale precum „neuniți rusolatrici” și „nemți papistași”, în ceea ce îi privește pe uniți¹⁸.

Barițiu reflecta, de altfel, într-o scrisoare trimisă din Zărnești lui Timotei Cipariu la 12 noiembrie 1855, asupra efectelor negative ale „frecărilor religioase” care opuneau Blajul și Sibiu și capacitatea lor de a antrena inclusiv spiritele mai tolerante din rândul clerului răsăritean, care acuza „încercări de supremație și nouă apăsări religioase ale Blașului” și „naționalismul unit”, care „vrea să ne facă nu numai uniți, ci și nemți”¹⁹ sau interveneau în probleme legate de Fabrica de la Zărnești, unde Barițiu era director comercial²⁰. Orice

¹⁷Scrisoarea trimisă de G. Barițiu lui Timotei Cipariu la 6 septembrie 1858 de la Brașov. *Ibidem*, p. 59.

¹⁸Scrisoarea lui George Barițiu trimisă lui Timotei Cipariu la 27 decembrie 1855. *Ibidem*, p. 50.

¹⁹*Ibidem*, p. 33-36. Aflată în legătură cu discuțiile aprinse din cadrul *Reuniunii femeilor române din Brașov*, referitoare la stabilirea locului unde urma să se înființeze o școală de fete pentru ambele comunități și conflictele de interese generate la nivelul elitelor clericale pentru deținerea controlului președinției *Reuniunii*, disputa a generat în condiționarea unei astfel de poziții de cunoașterea limbii germane, publicată de altfel în *Gazeta de Transilvania*.

²⁰*Ibidem*, Cf. n. 1, p. 41.

formă de relaționare confesională era asociată cu prozelitismul religios și instrumentată ca atare de către mediile greco-răsăritene în momente de accentuare a tensiunilor confesionale. Pentru Andrei Șaguna, prezent la Brașov la sfârșitul anului 1855, uniții erau „amăgitori” și „periculoși” și nu urmăreau decât „a vă abate de la credință și a vă păpistași”²¹, apreciere reprezentativă nu atât pentru un anumit discurs de la nivelul ierarhiei ecleziastice neunite, cât mai ales pentru permanetizarea și funcționalitatea socială a unui anumit tip de relaționare cu alteritatea religioasă în zonă, marcată de caracterul stereotipal simplificator al reprezentărilor care operau la nivelul imaginarului și care modifică și reformulează realitatea socială, accentuând componentele acesteia în funcție de intensitatea conflictuală a momentului. Scrisorile trimise către G. Barițiu, conțin și trimiteri frecvente la reticența tradițională a comunităților greco-răsăritene față de încurajarea situațiilor cu potențial de exercitare a influenței prozelitismului religios, nu numai față de relaționarea cu persoane precum G. Barițiu sau Iacob Mureșan, stabiliți definitiv în zonă. Orice formă de conversație, coabitare sau întrunire cu caracter public trebuiau evitate. Andrei Mureșeanu menționează acest comportament în trecut, cu rol justificator pentru referința sa la zona Brașovului ca la „altă țară”, unde anterior existenței publicisticii lui Barițiu, „numai a vorbi cu un țaran unit li se vedea a fi sacrilegium, și acum nu a vorbi, ci între dâșii a fi, cu dâșii a petrece, încă norocire își țin”²². Era confirmată astfel indirect auto-perceperea lui G. Barițiu ca „malum necessarium”²³ pentru evoluția celor două comunități.

Pe de altă parte, corespondenței îi revine un rol important în structurarea și în stabilirea criteriilor selective care au stat la baza conținutului publicațiilor românești atât de la Brașov, cât și în cele apărute după 1847 la Blaj. Ea a acționat ca mijloc transmițător de informații, extrem de eficient, dacă ne gândim la condițiile care făceau posibilă transmiterea de cunoaștere și colaborarea în epocă, implicațiile politicilor de cenzură promovate de Curte și de către autorități sau inclusiv în mediile de proveniență și activitate ale corespondenților, formele de inter-relaționare întreținute cu celelalte cercuri elitare ale Principatului sau contextul socio-politic și economic general, având o utilitate multiplă pentru mediul gazetăresc. În același timp, era oferită destinatarilor posibilitatea accesului comun la orizonturile de așteptare stabilite cu privire la sistemul de valori elaborat și promovat în epocă în cadrul comunității aparținătoare, la mai buna cunoaștere a realităților locale, sociale sau culturale și permite, cel puțin din perspectiva creatorului de discurs publicistic, accesul la un prim nivel al receptivității activității depuse. De aici și

²¹*Ibidem*, p. 49. Scrisoarea 5 a lui George Barițiu trimisă lui Timotei Cipariu la 27 decembrie 1855.

²²Scrisoarea lui Andrei Mureșanu către G. Barițiu trimisă de la Blaj pe 11 martie 1838. *George Bariț și contemporanii săi*, IX, ed. cit., p. 17.

²³Scrisoare trimisă de G. Barițiu lui Timotei Cipariu în 1855. *George Bariț și contemporanii săi*, X, ed. cit., p. 39.

rolul acesteia de factor coagulant în interiorul comunităților identitare românești.

Dacă aceste interdependențe sunt vizibile prin analiza corespondenței, în egală măsură sunt sesizabile formele de prelucrare și retransmitere sau promovare a informației în presă, cu introspecții utile în cunoașterea istorică a elaborării suportului conceptual și promovarea identității națiunii în mediile elitare²⁴. Un exemplu relevant în acest sens îl poate constitui scrisoarea trimisă la 19/31 martie 1843 de Constantin Alpini, protopop al Mediașului și membru al consistoriului de la Blaj, prin care acesta aduce la cunoștință lui George Barițiu cazuri de transfer confesional în favoarea catolicismului de rit roman sau disponibilități pentru această opțiune în comunitățile neunite din localitățile Șeica Mare și Agârbici, el revenind ulterior cu informații despre evoluția cazului. Opțiunile identitare operate, inițiate din mediul clerical, erau cauzate în opinia sa de condițiile precare ale clerului românesc pentru care soluția aderenței la unire în vederea îmbunătățirii stării social-economice nu mai era funcțională. Constantin Alpini făcea referință în acest caz la unul din leitmotivele care au stat la baza reprezentării uniților în mediile ortodoxe, pe de o parte, și opera propria diferențiere confesională față de romano-catolicism prin menționarea apelativului „popistați”. Fără a fi gratuită, această formulă stereotipală preferată era generată de conotațiile negative cu care era asociată ideea de trecere a unei părți a comunității românești la catolicismul de rit roman, operându-se astfel o altă scindare în ceea ce el considera că este identitatea românească²⁵ și periclitându-se astfel coeziunea acesteia. Formula pe care el o expune cu privire la componentele comunității identitare aparținătoare include „poate și religia”, alături de „limbă” și de „naționalitate”²⁶. Din aceste considerente, asociate cu rolul atribuit presei de generator de comportamente sociale, considera Alipini că informația nu trebuia să fie publicată.

Strategiile publicistice urmărite de George Barițiu, după cum s-a afirmat deja²⁷, sunt cele care filtrează fluxul de informații, îl reformulează și generalizează, dându-se astfel presei un rol important în articularea conținutului articolelor publicate și subordonând corespondența acestui deziderat. Întreținută abil, chiar și atunci când informațiile sau documentele transmise în vederea publicării în foile gazetelor nu coincid cu preocupările și interesele lui Barițiu²⁸, ea reflectă, la fel ca și conținutul articolelor publicate, consecvența

²⁴Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 18.

²⁵„... bietul român se va afla în trei sau patru și cine știe în câte secte împărțit.” *George Barițiu și contemporanii săi*, IX, *Corespondența primită de la Andrei Mureșanu, Constantin Alpini, Ladislau Baziliu Popp, Iacob Bologa, Visarion Roman*, Coord. Ștefan Pascu, București, Minerva, 1993, p. 38.

²⁶Scrisoarea trimisă lui G. Barițiu la 18 februarie 1843, de la Mediaș. *Ibidem*, p. 36-37.

²⁷Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 80-84.

²⁸Vezi, de exemplu, divergențele existente între Nicolae Maniu și George Barițiu cu privire la necesitatea reflectării în presă a informațiilor și a atitudinilor formulate în

raționalismului său critic și practica apelului frecvent la opinii contradictorii, atentă la susceptibilitățile posibile, care favoriza în schimb capacitatea sa „de a concura la degajarea treptată a unor adevăruri ponderate și raționale, reperabile întotdeauna undeva în mijlocul confruntărilor de opinii.”²⁹ Ea evidențiază astfel dimensiunea participativă a auto-reprezentării în promovarea socială a criteriilor valorice stabilite și asumate. Un efect indirect al întreținerii acestei corespondențe este alimentarea și solidificarea anumitor grupuri sociale, de la nivelul elitei clericale unite, formate în funcție de capitalul de prestigiu existent, și posibilitățile de exercitare a influenței de natură intelectuală prin raportare scrisă de cele mai multe ori la spațiul public sau la problematicile de această natură cu care se confruntau cele două comunități în epocă³⁰. Constituite din reprezentanți ai elitei clericale unite, aceste grupuri erau identificabile prin interesele comune, sistemul de valori asumat, relevanța carismatică a personalității și activității lui Barițiu sau prin modalitatea de participare și consolidare a propriei identități.

Cât privește semnificația atitudinilor religioase de tipul celor menționate de Constantin Alpini, a problemelor cu care se confruntau comunitățile neunite, începând de la nivel episcopal, până la chestiuni încadrabile vieții religioase și culturale întreținute în aceste medii, explicația dată de acesta circula destul de frecvent la o parte din reprezentanții clerului unit, mai ales cei care coabitau cu comunități ortodoxe numeroase, unde era facilitată cunoașterea reciprocă și a realităților religioase locale, erau favorizate interferențele și existau condițiile pentru elaborarea unei modalități de raportare mai nuanțată față de neuniți decât cea promovată în mediul blăjean. Un punct de vedere similar cu privire la clerul românesc neunit oferă Nicolae Maniu și George Barițiu pe baza experienței trăite și a preocupărilor lor pentru cunoașterea istorică a acestor problematici.

Protopop al Sibiului după 1825, funcție în care va rămâne până în 1851³¹, Nicolae Maniu, se evidențiază în rândul elitei ecleziastice unite prin relațiile stabilite în zonă cu oficialitățile din mediul neunit sau cele funcționărești și prin atenția cu care urmărește realitățile existente la acest nivel.

rândul clerului românesc cu privire la problematica limbii sau la procesul lemenian, care a determinat răcirea relațiilor dintre cei doi. George Barițiu a preferat să-și mențină o atitudine neutră, relativ detașată de toate implicațiile de natură confesională pe care de altfel le și condamna. *George Bariț și contemporanii săi*, III, *Corespondența primită de la Nicolae Maniu, Grigore Mihali, Ioan Fekete-Negruțiu, Ioan Antonelli, Iosif Many și Ioan Rusu, Documente literare*, Coord. Ștefan Pascu, Iosif Pervain, București, Minerva, 1976, p. 13-57.

²⁹Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 82.

³⁰Pentru o modalitate de analiză și interpretare a evoluțiilor mediilor intelectuale românești de acest gen Vezi Sorin Adam Matei, *Boierii minții: intelectuali români între grupurile de prestigiu și piața liberă a ideilor*, București, Compania, 2004.

³¹*George Bariț și contemporanii săi*, III, p. 1.

Bun cunoscător și susținător al tradițiilor orientale³², el subordonează în scrisorile sale marea majoritate a problematicilor semnalate ale clerului românesc neunit condițiilor economice, deși condamnă și aspecte referitoare la viața religioasă, comune ambelor comunități, prin care se acordă o importanță excesivă bogăției ritualului sau a bisericilor existente, caracterul efemer al crucilor de zid construite în diverse locuri și lipsa oricărei politici care să susțină educarea și reformarea clerului³³. Reticența față de educație și civilizare³⁴ a acestora este coroborată de Nicolae Maniu, pentru perioada episcopului Vasile Moga, cu o atitudine subiectivă manifestată în cercurile ortodoxe, cu privire la valorizarea potențialului intelectual al celor care se pregăteau pentru o carieră preoțească, de unde și preocupările sale frecvente pentru a promova educația și cunoașterea în rândul tinerilor, în încercarea sa de a contracara efectele negative ale acestuia – inclusiv prin abonamentele la cele două publicații românești brașovene plătite pe mai mulți ani pentru studenții români ai Liceului Academic din Cluj³⁵. Tot ca motivație și explicație a acestei situații, ostilitatea față de progres și civilizare - temă încadrabilă imaginarului colectiv românesc generată în perioada iluministă și extinsă pe toată perioada primei jumătăți a secolului al XIX-lea -, a fost relaționată cu puternica înrădăcinare a românilor transilvăneni în tradiții și obiceiuri, la care se dovedesc incapabili de a renunța, în ciuda incompatibilității acestora cu procesul de modernizare³⁶. Ea se regăsește și la un alt nivel al clerului, cel rural, după cum menționează Barițiu în articolul *Din Transilvania. O plânsoare veche*, apărut în

³²Pentru modul cum înțelege să instrumenteze buna cunoaștere a tradiției răsăritene comune în relațiile stabilite cu cercurile românești neunite Vezi scrisoarea din 1 noiembrie 1847, trimisă lui Barițiu de la Sibiu, în care îi aducea la cunoștință informații legate de măsurile pregătitoare luate în vederea desfășurării alegerii succesorului lui Vasile, discuțiile sale și considerații relevante cu privire la ritualul alegerii episcopului la români. *Ibidem*, p. 55-56

³³*Ibidem*, p. 13-57.

³⁴„Rumânii noștri au mare râvnă a zidi beserici mari, frumoase, zugrăvite scump, sfinții toți într-auriți, fruntare săpate cu mare istiție și măiestrie. Apoi în ușa fruntariul[ui] cine stă? Un popă îmbrăcat în bubău și opinci, uns de pute tot altariul etc. o rătăcire vrednică de gele! Pe icoanele cele oarbe și mute, pe florile cele fără miros așe tare și frumos le poliesc și într-aorează, iară pe icoanele acele ce-i văd, îi aud, care să le fie lumină, care să roagă lui D-zeu pentru ei, pentru florile ce ar trebui să reverse mireasmă creștinească etc. nu vră a chletui nemica! N-ar strica câte un articol și de aceste.”. Scrisoarea din 27 mai 1842, trimisă lui Barițiu din Sibiu. *Ibidem*, p. 25-27.

³⁵Nicolae Maniu a plătit timp de câțiva ani un abonament la cele două gazete editate de Barițiu pentru studenții români de la Liceul Academic din Cluj, începând cu anul 1842, printre care se număra și Iacob Bologa. *George Bariț și contemporanii săi*, III, ed. cit., cf. n. 3, p. 27.

³⁶Sorin Mitu, *op. cit.*, p. 145.

Gazeta de Transilvania în 1843³⁷, care condamnă obiceiul preoților de aici de a monopoliza decizia trimerii la studii în vederea unei formări intelectuale adecvate spiritului epocii, pentru a evita periclitarea stabilității proprii poziții sociale. Efectele, în ambele contexte sociale analizate, erau considerate extrem de nocive prin permanetizarea unui nivel de cunoaștere religioasă extrem de precar, pe de o parte, a deprecierei capacității economice a parohiilor prin sustrageri de venit în detrimentul progresului școlarizării, a unui prestigiu social extrem de precar de care aveau parte învățătorii și prin facilitarea condițiilor accentuării delincvenței, pe de altă parte³⁸. Corespondența sa urmărește în schimb frecvent politica dusă de episcopul Moga, apreciată pe alocuri de pe poziții de superioritate, prin raportare la deschiderile oferite de propria concepție cu privire la rolul care revine clerului în solidificarea comunității, reușind să transmită o altfel de perspectivă asupra clerului neunit. Transcrierea tot în acest protopopiat a documentelor cu caracter juridic ecleziastic în limba română, și nu latină, cum se obișnuia cu cele având ca destinație Eztergom-ul, criticată de Iosif Many într-una din scrisorile acestuia către G. Barițiu, este atât o dovadă a personalității puternice și a unei strategii în mare parte personală promovată de Nicolae Maniu, cât și un reflex al interferențelor la care este supusă zona, în multe cazuri diferențele confesionale de la nivelul experimentării vieții religioase fiind estompate cu excepția momentelor de mare încălcătură conflictuală.

În ceea ce îl privește pe Barițiu, acesta expune în scrierile sale ulterioare, într-o formulă mult mai detaliată, concepția proprie cu privire cu privire la rolul care revine clerului și confesionalismului în evoluția generală a comunității. *Ungaria. Greco-catolicismul și greco-răsăritenismul*³⁹ publicat în *Gazeta de Transilvania* la 1846, pe baza unei corespondențe primite din partea Bihorului, reflecta asupra efectelor pe termen lung ale succeselor obținute de prozelitismul romano-catolic pe seama comunităților românești, condamnând în schimb importanța excesivă acordată de greco-catolicism unor problematici

³⁷*Gazeta de Transilvania*, VI (1843), nr. 40, p. 157-158 reprodus în George Barițiu, *Scrieri social-politice*, ed. cit, p. 78-80.

³⁸„[...] ca să nu ia popia sau dăscălia din mâna fiilor mei cărora le-am făcut-o de monopol; mergeți acea în a căror parohii (am văzut) nici un poporan nu știe cele zece porunci, cum nu zace satul tot în temniță; mergeți aceia din a căror negrijă de ani treizeci, patruzeci s-au furat și s-au prădat veniturile bisericilor și școalelor, strecurându-se din mână în mână; mergeți aceia care ați răpit și ați jefuit veniturile episcopiiilor, a mitropoliilor și a mănăstirilor, ce era parte mare menite a se întemeia școli dintr-însele; mergeți aceia care tratați pe învățătorii fiilor voștri ca pe niște țigani, ciurari și lingurari, văzându-i flămânzi, goli și amărâți, - mergeți voi toți pe la ușile temnițelor, întrebați pe acei îndrăciți făcători de rele cine este de vină că au intrat atâți diavoli în sufletele lor; veniți apoi la biserică, deschideți evanghelia lui Hristos acolo unde zice: „lăsați pe prunci ca să vie la mine, că a acelora este împărăția cerului” [...]”.

Ibidem, p. 80

³⁹*Ibidem*, IX, 1846, nr. 47, p. 186-187.

precum cele legate de diferențele rituale și dogmatice, fanatismul religios susținut, și caracterul de elită închisă al Blajului. Fără a preciza exact, Iosif Many, într-o scrisoare din 26 iunie 1846, menționa că articolul a fost bine primit de cei care activau la Blaj⁴⁰ însă condițiile care să favorizeze o astfel de evoluție și o transformare importantă survenită la nivelul mentalităților întreținute în acest mediu se vor produce doar ulterior, fiind binecunoscute implicațiile delăsării morale și ale „spiritului călugărismului, care urăște știința, dezvoltarea și progresul” care predomina aici și care a făcut posibilă utilizarea, inclusiv în presă, în spirit polemic, a unor termeni precum „vasiliți” în loc de „basiliți”, „apostoli ai întunericului”, pe seama clerului românesc unit în contextul procesului lemenian. Barițiu, de altfel, în nenumărate ocazii s-a menținut pe o poziție destul de neutră cu privire la problema relațiilor inter-confesionale, fie datorită propriilor relații întreținute cu episcopul Ioan Lemeni, fie datorită propriilor convingeri cu privire la rolul care revine clerului de rit răsăritean în procesul de formare a națiunii, el facilitând doar condițiile transmiterii de informații. Atribuie în schimb explicația realităților religioase contemporane lui evoluției istorice, după cum o dovedesc articole publicate în deceniile de după 1848.

După cum s-a afirmat deja⁴¹, el a promovat o perspectivă diferențiată asupra implicațiilor negative ale prozelitismului confesional asupra solidității comunității identitare românești. În articolul *Confesiunile religioase în politică și în viața națională*, Barițiu condamnă confesionalismul promovat pe filieră slavă, susținut și de bizantini, care au permanetizat în rândul clerului „bigoteria” și fanatismul, calea cea mai scurtă pentru menținerea clerului românesc în „întunecime absolută”. *Biserica românească în luptă cu Reformațiunea*, apărut în Transilvania în 1875-1876, apreciind aderarea la Unirea cu Biserica Romei la sfârșitul secolului al XVII-lea drept unica soluție viabilă pentru reprezentanții unei biserici marcată de slăbiciuni și incapacități, îi prilejuiește de asemenea o încercare de explicație a condițiilor care au favorizat Unirea și crearea unei noi structuri instituționale, atribuind-o, printre altele, și lipsei de atitudine și sprijin adecvat din partea centrelor externe al Ortodoxiei răsăritene, cauzată de situația dificilă a acesteia, confruntată cu pierderi continue din rândul credincioșilor în contextul dominației otomane.

Componenta stereotipală a acestui tip de raportare la celălalt în interiorul comunității identitare românești trebuie relaționată cu criteriile de diferențiere confesionale și religioase persistente în mentalitatea mediilor românești, în marea lor majoritate din perioada de început a modernității, cu precădere începând cu prima jumătate a secolului al XVIII-lea. Procesele de diferențiere religioasă și de consolidare a identității confesionale unite și

⁴⁰George Bariț și contemporanii săi, București, III, ed. cit, p. 333.

⁴¹Remus Câmpeanu, „George Bariț despre întemeierea Bisericii Române Unite”, în *AIICJ*, 2003, p. 88-89.

neunite declanșate acum în cadrul comunităților românești sunt susținute de circulația intensă, în formă tipărită sau netipărită, a unei literaturi de proveniență ortodoxă, cu caracter polemic și de diferențiere, mai ales în prima parte a secolului, dublată de generalizarea produselor realizate în mediile unite, cu rol de stabilizare și consolidare a identității confesionale unite în a doua jumătate a secolului⁴². Efectele sunt de lungă durată și sunt reflectate de distribuția la nivelul receptărilor și al tipologizărilor sociale ulterioare a unei formule stereotipale de cunoaștere. Ea confirmă, de altfel, legăturile indispensabile ale acestora cu produsele culturale ale epocii, criteriile selective care au stat la baza apariției și promovarea acestora, și o anumită evoluție a practicilor sociale cărora cele două comunități le-au dat curs. Ca purtători ai identității confesionale unite, direct implicați în mișcarea național-politică a epocii, marcată de o estompere a ponderii confesionalului în raport cu interesele comunitare extra-religioase, autorii acestui discurs reflectă considerente și explicații oferite la nivele culturale diferite pentru o evoluție istorică specifică a clerului românesc. Relaționarea stabilită între intelectuali și cler, pentru intervalul vizat, este marcată de persistența, la nivelul mentalităților, a formulelor stereotipale de reprezentare socială. Imaginea care asociază pe ansamblu clerul cu înapoierea culturală a întregii societăți românești, bigoteria, și reticența la civilizație ca rezultat al influenței bizantinismului, a slavonismului cultural, atitudinii reticente față de modernizare, în cazul clerului greco-răsăritean, dar și cu obscurantismul științific, fanatismul religios și închistarea în criterii de diferențiere confesională bine delimitate între cele două comunități, pentru cel unit, suferă în această perioadă schimbări și nuanțări semnificative. În plus, corespondența atestă nu numai dimensiunea participativă a anumitor segmente ale clerului românesc în vederea îmbunătățirii cunoașterii acestor relaționări, dar și o estompere treptată a diferențelor între comunități, care reapar în discuție doar cu prilejul situațiilor potențial conflictuale. Pe de altă parte, autorii acestei corespondențe, în marea ei majoritate de formație unită, relevă existența unor rețele bazate pe interese, preocupări, valori comune și prestigiu recunoscut, aflate în curs de formare în ceea ce privește participarea și raportarea la evoluțiile din spațiul public, în rândul clerului sau al intelectualilor formați în școlile de la Blaj, care manifestă interes pentru a transpune în scris perceperea proprie a apartenenței la comunitatea românească în epocă și, mai ales, pentru a da un anumit curs acesteia. Fără a reflecta un cadru unitar de raportare la alteritatea religioasă, conținutul corespondenței reflectă mai degrabă practici și gesturi diverse care se modifică în funcție de cadrele care reglementează regimul coabitării intercomunitare. De aici și interdependența existentă între conținutul

⁴²Greta-Monica Miron, *art. cit.*, în loc. cit.; Idem, „... poruncește, scoală-te, du-te, propoveduește. Biserica Greco-Catolică din Transilvania. Cler și enoriași (1697-1782), Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004.

publicisticii și așteptările conturate, pentru care relaționările sociale reflectate de corespondența întreținută au rol de solidificare și de articulare.

ÎNCEPUTURILE ACTIVITĂȚII ISTORIOGRAFICE A LUI AUGUSTIN BUNEA: BIOGRAFIA MITROPOLITULUI IOAN VANCEA

Fănică Niță,

Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba-Iulia

Iacob Mârza,

Universitatea „1 Decembrie 1918”, Alba-Iulia

Abstract: *The Beginnings of Augustin Bunea's Historiographical Activity: Biography of the Metropolitan Bishop Ioan Vancea.* The study begins by observing the way in which the researcher from Blaj drew up a biography of the Uniate Archbishop Ioan Vancea, an early career work of Augustin Bunea, the involuntary historian. The authors looked first into the existing rapports between the provincial political context and the similar attitudes of the biographer as seen in the text comments he made. The authors have tried to identify the personal and professional reasons that influenced this biographical work. Their hypothesis is that interests in drawing up this biography ran both way, the hierarch wanted a positive portrayal of his activity and the author wanted to go up the hierarchical ladder. The authors analyzed the text looking at its structure, content, Bunea's research and interpretation, the value criteria and the historical concepts he used. In Augustin Bunea's historical discourse, characteristic to the 1890 period, one can see a clear and balanced structure, a concentration on the exemplary deeds (be them ecclesiastical, didactic or charitable) of Archbishop Vancea, the diversity and abundance of new sources, the praises dedicated to the hierarch, both traditionalism and modernism in judgement criteria, the adherence of the biographer to some fundamental historiographical principles (romantic and positivist).

The work was placed into the succinct biographic genre, genre well represented among the historian's work. The authors conclude that the biography presents the Archbishop as an active hierarch, supporter of the institutional modernization of the school and the Romanian Greek Catholic Church in Transylvania. They also agree that this work is a formative one for the future historiographic profile of Augustin Bunea

Keywords: Augustin Bunea; biography; the Metropolitan Bishop Vancea; the Greek-Catholic Church; the Dualistic Transylvania.

Introducere

În anul 1890, cu prilejul împlinirii a 25 de ani de episcopat, Augustin Bunea, secretar mitropolitan și director al Cancelariei mitropolitane¹, a alcătuit

¹ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Cluj, Fond Augustin Bunea, nr. 2822/1888, f. 1-2.

o „schiță biografică” a mitropolitului greco-catolic în funcție, Ioan Vancea². Autorul avea o anume experiență scriitoricească³, dar la cultivarea genului biografic scurt, căruia îi aparține și acest text, ajunsese prin formație și obligații profesionale. Preot fiind, Augustin Bunea îl exersase, în primul rând, în predici și cuvântări funebre cu conținut biografic⁴. Ioan Vancea însuși, care beneficiase de un suport educațional și profesional asemănător lui Augustin Bunea, redactase o biografie a fostului său arhiepiscop și binefăcător, Vasile Erdélyi, episcop al Oradiei⁵.

Context politic transilvănean

Scrierea lui Augustin Bunea apărea la limita dintre două etape ale luptei politice naționale a românilor ardeleni. Între anii 1848 și 1890, românii din Transilvania au solicitat restaurarea autonomiei provinciei. De asemenea, în petițiile către împărat, respectiv în actele congreselor Partidului Național Român, ei au solicitat, explicit și implicit, reprezentativitate administrativă și

²Augustin Bunea, *Metropolitulu Dr. Joanu Vancea de Buteas'a. Schitia biografica*, Blasiu, 1890, 41 p. Vezi, mai nou: Ion Cârja, *Biserica și societate în Transilvania în perioada păstoririi Mitropolitului Ioan Vancea (1869-1892)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2007; *Episcopul Ioan Vancea, Pastorale și circulare 1865-1869*. Ediție și studiu introductiv de: Nicolae Bocșan, Mirela Andrei, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003.

³Virgiliu Florea, *Augustin Bunea, culegător de poezii populare*, în *Revista de etnografie și folclor*, XII, 1, 1967, p. 61-73; Augustin Bunea, *Despre Sacramentul Euharistiei* (Teză de doctorat, Roma, 1882, cf. *Album în amintirea canonicului Augustin Bunea*, Ediția a II-a, îngrijită de Paula Romanescu și Ioan Sălcudean, Târgu-Lăpuș, 2009, p. 171); idem, „Călătoria Excelenței Sale Dr. Ioan Vancea de Buteasa, Arhiepiscop și Metropolit de Alba-Iulia și Făgăraș, întreprinsă la Roma în anul 1886 împreună cu Ilustrățiile lor: Mihail Pavel, Episcopul Oradiei Mari, Dr. Victor Mihályi, Episcopul Lugojului și Dr. Ioan Szabo, Episcopul Gherlei și cu Dr. Augustin Bunea, oficial metropolitan”, în vol.: Nicolae Bocșan, Ion Cârja, *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I (1869-1870)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 647-693; idem, *Petrecerea părintelui „Radu” la București*, în *Foi'a besericesca si scolastica*, Blasiu, 1887, I, p. 21-23, 53-54; idem, „Jubileul sacerdotalu alu Papei Leonu alu XIII”, în *Foi'a besericesca si scolastica*, Blasiu, I, 1888, p. 69-71, 86-88, 105-108; idem, „Observatiuni cu privire la raportulu, ce esista intre beseric'a românescu greco-catolica si beseric'a romano-catolica”, în *Foi'a besericesca si scolastica*, Blasiu, I, 1888, p. 148-150, 161-163, 184-186, 199-202, 216-218.

⁴Augustin Bunea, *Panegiric în onoarea S. Nicolae. Rostit în catedrala din Blaș în 1886*, în idem, *Discursuri, Autonomia bisericească, Diverse*, Blaș, 1903, p. 89-99; idem, „Iacob Mureșianu. Discurs rostit la înmormântarea lui, Sâmbătă în 1. Octombrie 1887 în capela cimenterului din Grover în Brașov”, în A. Bunea, *op. cit.*, p. 3-13; idem, „Paul Dunca de Sajó. Discurs rostit la înmormântarea lui, Luni în 3 Decembrie 1888, în cimiterul din suburbiul Jozefin în Sibiiu”, în A. Bunea, *op. cit.*, p. 13-22.

⁵Victor Bojor, *Episcopii Diecesei gr. cat. de Gherla acum Cluj-Gherla (1856-1939)*, Târgul-Mureș, 1939, p. 175.

oficializarea limbii române. Unii fruntași argumentau, în deceniile 8 și 9, ideea buneii colaborări între români și unguri la nivelul asumării conducerii fostului Principat⁶. Aceste direcții politice se reflectă și în textul propus spre valorizare istoriografică, așa cum se observă accente și împotriva politicii de maghiarizare a guvernelor ungare asupra românilor din Transilvania. Dublul limbaj utilizat de istoric în abordarea problemelor politice dovedește că și Augustin Bunea percepea schimbările care se produceau, chiar din anul 1890, în afirmarea noilor idei și obiective ale luptei naționale românești, în centrul cărora se va situa, de acum, autonomia națională⁷.

De ce a ales Augustin Bunea o asemenea temă?

În textele redactate între anii 1886 și 1892, Augustin Bunea se manifestă interesat de actualitatea, nu de trecutul Bisericii greco-catolice, de cucerirea susținerii ierarhului său, a bunăvoinței autorităților maghiare, a simpatiei românilor din Ardeal. Profilul persoanelor înfățișate⁸, textele dedicate lui Vancea⁹, precum și limbajul diplomatic folosit în această perioadă reprezintă tot atâtea dovezi în acest sens. De aici am putea desprinde ipoteza potrivit căreia Augustin Bunea înainta pe o cale, ce urma să-l conducă la scaunul arhieresc.

Semnificația titlului

Titlaturile scrierilor sale cu caracter biografic sunt, în general, simple, nominale. Ele ascund, totuși, dincolo de formulele reverențioase utilizate în această perioadă, o concepție a autorului privind statutul hotărâtor și pilduitor al personalității în istorie, pe firul experienței europene¹⁰. Încadrându-și textul în categoria „schițelor biografice”, Augustin Bunea nu doar armoniza denumirea cu substanța lucrării, ci exprima și o convingere vis-à-vis de rosturile culturale, politice și științifice ale monografiei cu caracter biografic.

De ce a „pictat” Bunea „icoana” arhierelui său ?

Vor fi existat atât motivații personale, cât și obiective generale. Până la proiectele de viitor, mitropolitul Ioan Vancea îl trimisese pe Augustin Bunea să studieze teologia la Roma¹¹ și îl promovase apoi în ierarhia ecleziastică și

⁶ Keith Hitchins, *Afirmarea națiunii: Mișcarea națională românească din Transilvania, 1860-1914*. Traducere de Sorana Georgescu-Gorjan, București, 2000, p. 316-326.

⁷ *Ibidem*, p. 326-333.

⁸ Iacob Mureșianu, Paul Dunca (vezi n. 4), Ioan Daniel (în Aug. Bunea, *Discursuri*, p. 99-109), ulterior, Augustin Lăday (în *op. cit.*, p. 26), George Barițiu (în *op. cit.*, p. 27-41), Constantin Papfalvi (în *op. cit.*, p. 109-140).

⁹ Augustin Bunea, *Mitropolitul Vancea*; idem, *Călătoria [...]*.

¹⁰ Cf. Thomas Carlyle, *Cultul eroilor*. Traducere de Mihai Avădanei. Prefață de Al. Zub, Iași, 1998.

¹¹ Scrisoarea de recomandare, respectiv de mulțumire a aditerii lui Augustin Bunea la Colegiul grec „Sfântul Atanasie” din Roma, trimise de mitropolit, în anul 1877,

școlară blăjeană¹². Se cunoșteau, conlucrau, iar arhivele vanceană și mitropolitană se aflau în Blaj. Nu este exclus ca mitropolitul însuși să-i fi încredințat lui Augustin Bunea scrierea biografiei¹³. Ioan Vancea putea fi mai interesat în prezentarea, cu scop propagandistic și documentar, a bilanțului activității sale, în fața superiorilor, credincioșilor, concurenței și a contestatarilor săi, de asemenea, pentru istoria românilor și a Bisericii unite. Augustin Bunea s-a străduit să surprindă un profil al personalității ierarhului spre a-l propune ca exemplu „bisericii și neamului românesc”¹⁴. Bunea însuși se putea astfel înfățișa ca un continuator al ierarhului blăjean.

Cum și-a organizat autorul paleta informațională?

Distingem o structurare clară și o echilibrare valorică, din punct de vedere tematic, a textului. Deși nedefinite într-un sumar, structura scrierii este constituită din etape și subpuncte desfășurate cronologic, corespunzând caracteristicilor vieții și activității protagonistului, în cazul de față, Ioan Vancea. În acest sens, observăm o selecție a dominantelor pozitive, autorul alegând faptele îndeosebi exemplare ale personajului său. Augustin Bunea dovedea disponibilitatea unei concepții privind structurarea unei lucrări biografice, pe care o va perfecționa și expune, în multitudinea elementelor sale, în monografia publicată, zece ani mai târziu, despre episcopul Klein¹⁵.

prefectului Congregației *De Propaganda Fide*, semnalate și publicate în volumul, Ioan Vancea, *Corespondență cu Sfântul Scaun (1865-1890)*, Ediție, studiu introductiv și note: Ion Cârja și Daniel Sularea, Cluj-Napoca, 2007, p. 18, doc. XXVI (p. 160-163), doc. XXVII (p. 164-165).

¹²ANDJC. Fond *Augustin Bunea*, nr. 101/1883, f. 1 (consilier și asesor la Forul matrimonial mitropolitan), nr. 3182/1884, f. 1 (asesor mitropolitan), nr. 24/1886, f. 1 (asesor la Exactoratul arhidiecezan), nr. 2984/1886, f. 1-2 (profesor de Teologie dogmatică în Seminarul arhidiecezan și de Religie în clasele inferioare ale Gimnaziului blăjean), nr. 2993/1886, f. 1 (defensor la Forul matrimonial), nr. 2467/1887, f. 1 (prefect de studii la Seminarul gimnazial), nr. 1059/1888, f. 1-2 (prefect de studii la Seminarul teologic), nr. 2822/1888, f. 1-2 (secretar mitropolitan, protonotar consistorial și capitular, director al Cancelariei mitropolitane, notar al Fundației Șuluțiu).

¹³ Există și opinia potrivit căreia la nivelurile „mediilor guvernamentale din Imperiu” și al Vaticanului se afirmase, în cele două decenii anterioare, propunerea înaintării arhierelui „la demnitatea de cardinal”. Ion Cârja și Daniel Sularea, în Ioan Vancea, *op. cit.*, p. 8, 23-25, 28. Cert este că A. Bunea a redactat, în același an, 1890, o formă a biografiei mitropolitului Vancea și în limba latină, ajunsă în arhiva Nunțiatului din capitala habsburgică: Ioan Vancea, *op. cit.*, p. 26, doc. LVII (p. 251-260).

¹⁴ Augustin Bunea, *Mitropolitul Vancea*, p. 2.

¹⁵ Idem, *Din Istoria Românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaș, 1900, p. VIII-XVI. O analiză și interpretare istoriografică a monografiei, la Fănică Niță, Iacob Mârza, „Metodă și sursologie istorică la Augustin Bunea. Studiu de caz: „Episcopul Ioan Inocențiu Klein””, în *240 de ani de la moartea marelui arhieru și*

Un rezumat al câmpului informațional

După o introducere, istoricul a început prin a prezenta proveniența, educația părintească și pregătirea școlară a elevului Vancea¹⁶. În secțiunea a treia a ductului, Augustin Bunea a consemnat criteriile (instructive, comportamentale și vocaționale), care au determinat trimiterea lui Ioan Vancea la studii teologice în Viena, profesorii și științele urmate la universitatea vieneză, precum și aprecierea și afectivitatea dobândite de studentul român în fața dascălilor și a colegilor săi¹⁷.

În a patra secțiune a lucrării, biograful a înșiruit responsabilitățile exercitate, între anii 1845 și 1864, de către Ioan Vancea, în diferite compartimente ale Episcopiei greco-catolice de Oradea. În această situație se poate remarca un parcurs similar cu evoluția ierarhică a autorului, în cadrul Mitropoliei blăjene. Procedând la o asemenea selecție, în expertiză, demnități, dar și caritate, Augustin Bunea sugera temeiurile care l-au recomandat pe Ioan Vancea pentru ocuparea viitoarelor funcții ecleziastice. De aceea biografului i s-a părut „cea mai nimerită alegere” când, fostul director al Cancelariei episcopale orădene, cu consimțământul autorităților statului și al ierarhiei bisericești, a fost înscăunat, în anul 1866, episcop de Gherla¹⁸.

Într-o expunere cronologică și problematică, suficient de sistematică, logică, succintă, referitoare la episcopatul lui Ioan Vancea (1865-1868), istoricul a identificat, în a cincea secțiune, un triptic al abordării, în care a răspuns următoarelor întrebări: Ce a găsit? Ce a făptuit? Cine a apreciat? Biograful a înfățișat, în context, un ierarh implicat în dezvoltarea Bisericii, școlii și a culturii românești din Ardeal¹⁹. În a șasea secțiune, Augustin Bunea a schițat împrejurările ecleziastice și politice ale alegerii lui Ioan Vancea ca mitropolit al Bisericii române greco-catolice²⁰. După cum observăm, autorul nu căuta la acel moment subtextul datelor și faptelor istorice, explicațiile sale sugerând multiple înțelesuri, dar urmând calea oficială a desfășurării evenimentelor. În secțiunea a șaptea, Augustin Bunea a expus rezumatul primului sinod și a creionat itinerariul vizitelor canonice desfășurate de proaspătul mitropolit Ioan Vancea (1868-1892)²¹. Este de domeniul evidenței, că și în această secvență biografică, directorul Cancelariei mitropolitane continua să utilizeze un ton elogios față de ierarh, dar să manifeste și preocupare pentru exactitate cronologică și informațională.

luptător național Ioan Inochentie Micu-Klein 1768-2008 (Școala Ardeleană III). Volum coordonat de Ioan Chindriș și Ciprian Ghișa, Oradea, 2009, p.50-59.

¹⁶ Augustin Bunea, *Mitropolitul Vancea*, p. 2-5.

¹⁷ *Ibidem*, p. 5-7.

¹⁸ *Ibidem*, p. 7-9.

¹⁹ *Ibidem*, p. 9-12.

²⁰ *Ibidem*, p. 12-13.

²¹ *Ibidem*, p. 13-15.

Cercetând mai departe problematica lucrării, precizăm că secțiunea a opta se referă la acțiunile și erudiția dezvoltate de mitropolitul Vancea la Conciliul Vatican I (1869-1870). Augustin Bunea a consemnat cu precădere intervențiile arhierului în favoarea conservării ritului și a disciplinei Bisericii greco-catolice, asupra proiectului referitor la credința catolică, respectiv asupra planului privitor la Biserica lui Hristos. De asemenea, a descris cu mândrie și momentul celebrării de către Ioan Vancea a liturghiei românești unite, în fața părinților Conciliului, în aula sinodală a Catedralei Sf. Petru din Roma, fără a explica însă resorturile motivaționale ale faptului împlinit. În același răstimp, reținea Aug. Bunea, mitropolitul a obținut și strămutarea parohiei greco-catolice românești din Sighetul Marmației, de sub jurisdicția Muncaciului, sub jurisdicția episcopului român de Gherla²². Segmentul biografic a fost reconstituit de istoric după un jurnal alcătuit, în ambianța Conciliului, de Victor Mihályi²³, atunci secretar direct al arhierului blăjean. A noua secțiune dezbate data și scopul întrunirii, de către Mitropolit, a mai multor sinoade și congrese arhidiecezane, în intervalul 1873-1889²⁴. Așa cum rezultă din datele și faptele consemnate, atât Ioan Vancea cât și autorul însuși au dovedit deopotrivă interes (practic, respectiv teoretic) pentru evoluția pozitivă a Bisericii greco-catolice, dar și pentru dezvoltarea învățământului românesc confesional din Transilvania.

În fond, următoarea secțiune, a zecea, dezvoltă subiectul școlii blăjene aflate în atenția arhierului. „Pentru perfecționarea acestor școli - afirma sintetic Augustin Bunea, mitropolitul a „[...] sacrificat cea mai mare parte din puterile sale materiale și spirituale”²⁵. Este vorba de modernizarea învățământului seminarial, gimnazial, preparandial și a școlii de fete din Blaj. De asemenea, de sprijinul ierarhului pentru înființarea unor fonduri școlare arhiepiscopale, precum și de construirea, în timpul acestei păstoriri, a 307 școli în arhidieceza Blajului²⁶. În a 11-a secțiune, Aug. Bunea a menționat, pe de o parte, scopul și structura conciliilor provinciale (din 1872 și 1882), componența și sensul conferinței ecleziastice din 1885, precum și călătoriile efectuate de ierarh la Roma²⁷, în anii 1886-1887. Pe de altă parte, biograful a notat atitudinile politice mai curajoase ale mitropolitului Vancea, preocupat îndeosebi de interesele Bisericii sale, menționând, în acest sens, o conferință din 1872 pentru „împăcarea românilor cu ungurii”, intervențiile împotriva legilor școlare din

²² *Ibidem*, p. 15-23.

²³ Publicat de Nicolae Bocșan, Ion Cârja, *op. cit.*, p. 295-572 (*Diariu peste momentele și întâmplările mai însemnate ale călătoriei și a petrecerii la Sinodul ecumenic convocat la Roma, în Vatican, pe 8 decembrie 1869*).

²⁴ Augustin Bunea, *Mitropolitul Vancea*, p. 23-25.

²⁵ *Ibidem*, p. 25.

²⁶ *Ibidem*, p. 25-33.

²⁷ *Idem*, *Călătoria [...]*, p. 647-693.

1879 și 1883, respectiv contra restrângerii jurisdicției Consistoriilor diecezane, în 1885²⁸.

A douăsprezecea secvență contabilizează binefacerile și realizările financiare ale arhiereului, pagina „cea mai splendidă” a curriculei sale, cum a caracterizat-o autorul. Din bilanțul înșiruit de biograf, rezultă că ierarhul a direcționat fondurile disponibile, în proporție aproximativ egală, în două direcții: investiții materiale, productive, respectiv investiții spirituale. Prin investiții productive înțelegem achiziționarea unui domeniu și cheltuielile ulterioare cu înzestrarea acestuia, iar prin investiții spirituale am sugera banii acordați, precumpănitor pentru dezvoltarea învățământului, respectiv unor biserici²⁹. Înțelegerea mitropolitului față de studioși, preoți, văduve și orfani este evidențiată în secțiunea a treisprezecea, autorul subliniind maniera ierarhului de a fi dăruit nevoiașilor propria avere. Aceluiași spirit creștin, dar și educației artistice și estetice a lui Ioan Vancea le este subordonată de Augustin Bunea și contribuția ierarhului la modernizarea Blajului, prin sprijinul moral și pecuniar acordat edificării de instituții școlare, introducerii rețelei de apă, construcției câtorva case și amenajării de trotuare și parcuri³⁰.

În încheierea scurtei dar densei biografii consacrate lui Ioan Vancea, directorul Cancelariei mitropolitane îndemna clerul să-și omagieze arhiereul prin contribuții materiale la înființarea internatului de fete³¹ și prin înălțarea unei rugăciuni în catedrala mitropolitană pentru „sănătatea”, „puterea” și viața ierarhului, spre „mărirea lui Dumnezeu și binele sfintei Biserici”³².

Izvoarele câmpului informațional

Augustin Bunea ne încredințează că informațiile biografice despre Ioan Vancea se fundamentează pe „date sigure”³³, dar pe parcursul întregului text nu înregistrează decât trei trimiteri bibliografice explicite³⁴. Cu toate acestea, o nouă analiză a textului, susține afirmația inițială a autorului. Istoricul a folosit preponderent documente ecleziastice și școlare, aproape în totalitate inedite, numărul lor depășind 100 de piese. Actele provin din subcategorii diferite de izvoare documentare interne și externe. Autorul a cercetat documente despre perioada studiilor, de numire în funcții ecleziastice, de inspecții bisericesti și școlare, acte financiare, rapoarte și scrisori oficiale mitropolitane, acte sinodale,

²⁸ Aug. Bunea, *Mitropolitul Vancea*, p. 34-36.

²⁹ *Ibidem*, p. 36-39.

³⁰ *Ibidem*, p. 39-40.

³¹ Pentru care el însuși dona „venitul curat al tipăriturii”. Broșura valora 20 de fileri (Augustin Bunea, *Mitropolitul Sava Brancovici*, Blaj, 1906, coperta III).

³² A.. Bunea, *Mitropolitul Vancea*, p. 41.

³³ *Ibidem*.

³⁴ E vorba de cele două lucrări manuscrise, aparținând lui Victor Mihályi și lui însuși, respectiv de un ziar editat de George Barițiu, intitulat *Observatorul* (nr. 3-5 din 1884).

ale congreselor arhidiecezane, documente și programe școlare, statistici și statute ecleziastice și didactice. Acestor categorii documentare li se adaugă observații și constatări proprii, informații orale și câteva inscripții. Documentele folosite în cercetare sunt emisii oficiale³⁵. Căutarea, identificarea, selectarea și, într-o anumită măsură, modul utilizării izvoarelor, anunță, pe de o parte, formarea concepției și a metodologiei valorizării sursologice a viitorului istoric. Pe de altă parte, fundamentarea documentară a acestei „schite” îi conferă și azi, într-o proporție apreciabilă, un caracter de utilitate științifică.

Interpretările discursului istoric

Augustin Bunea a alcătuit mitropolitului său un panegiric. Discursul conține o substanțială componentă științifică, dar și o atitudine vădit subiectivă, de unde și caracterul encomiastic al textului. Componenta științifică a cercetării rezultă din modalitatea în care autorul a știut să se informeze, să selecteze sursele istorice interne și externe, să aleagă și să prezinte informațiile temei. Definițiile pentru caracterul panegiric al lucrării este, însă, componenta interpretativă. Cele mai multe interpretări au ca prim scop evidențierea calităților (intelectuale, comportamentale, filantropice și organizatorice) ale lui Ioan Vancea. Tendințiozitatea și encomiastica acestora fragilizează, însă, structura explicativă a scrierii, provocând chiar o impresie de insuficiență și inconsistență interpretativă. Dispersate și limitate, interpretările nu afectează totuși caracterul științific intrinsec al demersului biografic.

Criterii de judecată

La momentul 1890, gândirea lui Augustin Bunea prezenta, cam în aceeași măsură, atât elemente tradiționale, îndeosebi catolice, cât și elemente moderne, de caracter postrevoluționar, liberal. Bunăoară, autorul a manifestat atașament față de Biserica unită, solidaritate cu Biserica catolică, adversitate (mai mult ori mai puțin formală) vis-à-vis de protestantism și prietenie în referirile la aspecte diferite ale ortodoxiei românești. Gândirea sa teologică evidențiază credința în importanța săvârșirii faptelor bune, înțelese atât ca acte de caritate, cât mai ales ca eforturi financiare pentru construcție, modernizare, formare. Autorul a dovedit un interes major pentru școală, atât în plan general, cât și în plan special românesc, pentru învățătura înaltă și de calitate, îndeosebi teologică, dar și practică; de asemenea, pentru poliglotie. A promovat un respect formal pentru împărat, dar a criticat perioada neoabsolutistă din Imperiul habsburgic (1849-

³⁵ Augustin Bunea s-a documentat, în cea mai mare parte, din Arhiva mitropolitană blăjeană (situată în clădirea Cancelariei pe care, de doi ani, o coordona) și unde este atestată existența mai multor documente utilizate de biograf, potrivit unui inventar arhivistic, realizat în 1902. A se vedea, în acest sens, Eva Mârza, Zevedei-Ioan Drăghiță, „Inventarul cancelariei mitropolitane și a arhivei Arhidiecezei Greco-Catolice de Alba Iulia și Făgăraș (1902)”, în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 7, 2003, p. 308, 322-324.

1860). A apreciat înțelepciunea, modestia, sânguința, dar și agerimea, energia, acțiunea. A meditat la realizarea binelui material, comun și individual. Susținător al valorilor naționale (neam, limbă, romanitate și cultură românească), Augustin Bunea era omul epocii sale, un intelectual în continuă schimbare, martor activ – prin scrierile sale - al unei perioade în profundă transformare, nutrit până la un anumit punct de idei din gândirea lui Thomas Carlyle, pe care le-a aplicat – involuntar – în scrisul său istoric, à propos de schimbări la nivelul cronologicului³⁶.

Concepția istorică

Augustin Bunea a exprimat și câteva convingeri restitutorii, componente ale unei concepții istorice proprii, aflate, de asemenea, în cristalizare. El considera că aprecierile [istorice] trebuie desprinse pe baza actelor din arhive³⁷, care sunt depozitare de fapte³⁸ și au puterea de a adevăra. O lucrare reconstituitivă va fi, astfel, o „icoană fidelă”, respectiv „completă” a celor întâmplate³⁹. Deși nu s-a socotit un „istoriograf” în sensul tehnicist al înțelesului, în grija căruia lăsa o prezentare extensivă a faptelor mitropolitului, totuși a aplicat, în mod constant, la dimensiunea unei schițe biografice, elementele conceptuale afirmate, pe firul experiențelor culturale ale lui Timotei Cipariu și Ioan Micu Moldovan. Eforturile sale în ceea ce privește scrisul istoric, pilduitor pentru noua generație de istorici români ardeleni (din care făceau parte Ioan Lupaș și Silviu Dragomir)⁴⁰ au fost puse în slujba unei idei cardinale: autonomia Bisericii române unite în cadrul universalismului catolic, respectiv justificările istorice ale Mitropoliei române, ajunsă din interese habsburgice bisericesti și politice la rangul de episcopie.

Poziția și integrarea lucrării:

a) în raport cu scrierile proprii, de gen, anterioare

Schița despre mitropolitul Vancea se integrează genului biografic scurt, amplu reprezentat de Augustin Bunea. În raport cu micro-biografiile precedente, lucrarea se așează metodologic pe o treaptă superioară, dar nu și conceptual, întrucât împărtășește aceleași valori, tipice pentru spiritul pozitivist

³⁶Utilă ediția din Thomas Carlyle, *Semnele timpului*. Traducere și tabel cronologic de Andrei Bantaș, Iași, 1998.

³⁷*Ibidem*, p. 10, 36.

³⁸*Ibidem*, p. 10.

³⁹*Ibidem*, p. 11, 25.

⁴⁰ V[asile] C[urțicăpeanu], *Bunea, Augustin*, în *Enciclopedia istoriografiei românești*, București, 1978, p. 75; Pompiliu Teodor, *Evoluția gândirii istorice românești*, Cluj, 1970, p. 319-320; idem, *Introducere în istoria istoriografiei din România*, Cluj-Napoca, 2002, p. 167-168; Corina Teodor, *Coridoare istoriografice. O incursiune în universul scrisului ecleziastic românesc din Transilvania anilor 1850-1920*, Cluj-Napoca, 2003, p. 343-349.

al scrisului istoric. Un vector cultural comun este așezat la baza tuturor acestor construcții istoriografice și exprimă, pe de o parte, credința biografului în puterea exemplului, căutarea lui, pe de altă parte, o disponibilitate calculată pentru compromisul politic al momentului. Ele au contribuit însă, prin conținut, la formarea lui Augustin Bunea ca truditore al scrisului istoric.

b) în ansamblul operei istorice și de gen a autorului

Ulterior, Augustin Bunea a mai cultivat genul biografic în numeroase articole publicate în volumele coordonate de Cornel Diaconovich⁴¹, construcție culturală de talie europeană, respectiv în așa-numita *Istorie scurtă a Bisericii române unite cu Roma*⁴². Aceste tipare biografice, multiplicare până în anul 1900, au reprezentat pentru autor o temeinică pregătire tematică și metodică pentru alcătuirea cuprinzătoarelor monografii despre Inochentie Micu-Klein⁴³, respectiv Petru Pavel Aron și Dionisie Novacovici⁴⁴. Deși a mai publicat, și după această dată, unele reluări și chiar micro-biografii noi⁴⁵, genul scurt biografic nu a mai stat, în aceeași măsură, în atenția istoricului, care va favoriza extensia structurală și documentară, asaltul polemic și al spiritului critic, respectiv ansamblul istoriografic sintetic, reprezentativ pentru căutările momentului cultural și politic.

Un exemplu de valorificare ulterioară a lucrării

La zece ani distanță, Augustin Bunea a mai publicat un text despre mitropolit. O comparație între cele două scrieri ne facilitează desprinderea aserțiunilor conjuncturale, cunoașterea elementelor valabile de conținut, care sunt, în fond, fapte probatoare (formative, bisericesti și școlare). În prim plan a rămas apreciată contribuția ierarhului la dezvoltarea învățământului românesc, îndeosebi, prin școlile Blajului. Pentru istoric, un om iubitor al școlii și al Bisericii sale, Ioan Vancea rămânea o figură luminoasă, și la 1900, iar singura trimitere bibliografică din acest text, prelucrat, ne conduce la scrierea primă despre mitropolit, pe care, în esență, și autorul o considera valabilă⁴⁶.

Concluzii

În 1890, din motive profesionale, conceptuale și personale, Augustin Bunea îi alcătuia lui Ioan Vancea imaginea unui arhieru activ, preponderent implicat în organizarea și modernizarea instituțională a Bisericii și a școlii greco-catolice

⁴¹ *Enciclopedia Română*, I-II, Sibiu, 1898-1900, passim.

⁴² În *Șematismul veneratului cler al Archidiecesei metropolitane greco-catolice de Alba-Iulia și Făgăraș pre anul Domnului 1900, de la sânta unire 200*, Blaș, [1900], passim.

⁴³ *Din Istoria Românilor. Episcopul Ioan Inocențiu Klein (1728-1751)*, Blaș, 1900, XVI+422 p.

⁴⁴ *Episcopii Petru Paul Aron și Dionisii Novacovici sau istoria Românilor transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaș, 1902, XVI+498 p.

⁴⁵ *Enciclopedia Română*, III, Sibiu, 1904, passim.

⁴⁶ *Istorie scurtă* [...], p. 45-49.

din Ardeal. Evoluția ideologică și pragmatică a luptei politice românești, concentrată în jurul Partidului Național Român, îl va motiva pe canonicul și pe istoricul din Blaj ca, după momentul Memorandum-ului (1892-1894), să propună elitelor naționale un alt model politic, mai implicat și mai tonic, care să nu fi fost doar un sânguincios gospodar, nici să fi acceptat compromisuri perdante cu autoritățile, regionale ori centrale, ci, tranșant și cutezător în afirmarea drepturilor națiunii române, și anume, pe episcopul Inochentie Micu-Klein.

Prin scrierea *Metropolitulu Dr. Ioanu Vancea de Buteas'a. Schitia biografica*, Augustin Bunea a dovedit interes pentru rememorarea acelor date și fapte exemplare (pentru sine, Biserică și națiune), dar și cunoștința unor certe principii pentru scrierea istoriei (în privința importanței documentării științifice, afirmării adevărului istoric, a distincției valorice, expunerii cronologice etc.), orientare și măsură structurală, capacitate sintetizatoare (tematică și lingvistică), căutarea unei căi personale și naționale pilduitoare, conservatorism și modernitate ideologică. Scurt și cuprinzător, a dovedit interes pentru acel mult dorit „Sinn der Geschichte”, așa cum l-a înțeles Friedrich Meinecke⁴⁷. Schița biografică despre Ioan Vancea a reprezentat, ca urmare, pentru Augustin Bunea semnele unui debut remarcabil în câmpul investigației științifice și un pas înainte spre apropierea de profesionalismul și statutul istoricului modern, efort ilustrat de viitoare cercetări⁴⁸.

⁴⁷Friedrich Meinecke, *Von geschichtlichen Sinn und vom Sinn der Geschichte*, 3 veränderte Auflage, Leipzig, Koehler-Amelang, 1939.

⁴⁸Asupra discursului istoric, vezi mai nou: Fănică Niță, „Augustin Bunea, istoric: preliminarii”, în *Annales Universitatis Apulensis. Series Historica*, 7, 2003, p. 329-336; Fănică Niță, Iacob Mârza, „Atitudine și spirit critic la istoricul Augustin Bunea: raporturi între Ortodoxie și Protestantism în Ardealul secolului al XVII-lea”, în *230 de ani de la înființarea Eparhiei Române Unite de Oradea Mare – trecut, prezent și viitor. Oradea, 9-11 mai 2007*. Coordonatori: Alexandru Buzalic și Ionuț Mihai Popescu, Cluj-Napoca, 2008, p. 375-397; idem, „Metodă și sursologie istorică la Augustin Bunea. Studiu de caz: „Episcopul Ioan Inocențiu Klein””, în *240 de ani de la moartea marelui arhiepiscop și luptător național Ioan Inochentie Micu-Klein 1768-2008*. Volum coordonat de Ioan Chindriș și Ciprian Ghișa, Oradea, 2009, p. 50-59; Fănică Niță, „Considerații ale istoricului Augustin Bunea despre Reformă și Biserica românilor transilvăneni în secolul al XVI-lea”, în *Blajul*, Serie nouă, II (V), 4, oct. – dec. 2009, p. 60-75.

RELAȚIILE POLITICO-DIPLOMATICE ROMÂNNO-BULGARE ÎN PERIOADA PREMERGĂTOARE ACORDULUI DE LA SALONIC

Maria Costea,

Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu-Mureș

Abstract: *Bulgarian-Romanian Diplomatic Relations Before the Political Agreement of Thessalonica.* The closure of the Bulgarian-Yugoslavian Treaty of friendship from 1937 and the Anschluss, have determined Romania to improve her relations with Bulgaria by negotiating some controversial problems. Romania has made great efforts to improve her relations with Bulgaria. For this matter, Romania has adopted the Status of minorities on the 4th of August 1938, after which the right of rearming of Bulgaria has been barely accepted, and was detailed in the Agreement of Thessalonica on the 31st of July, 1938. Despite all these concessions, Romania did not succeed reconciliation with Bulgaria, because Sofia persisted with her revisionist policy.

Keywords: *international relations; Romania; Bulgaria; revisionism; arming; Anschluss; Germany; Hungary; Yugoslavia.*

După 7 martie 1936, când ocuparea de către Germania a zonei demilitarizate rhenane a marcat eșecul definitiv al securității colective, s-a agravat situația statelor din Europa Centrală și de Sud-Est. Statele din zonă încercau să găsească metode noi pentru a-și apăra interesele, altele decât vechile alianțe. De această evoluție au profitat statele revizioniste, grupate tot mai strâns în jurul Germaniei și Italiei¹.

Bulgaria își cucerea treptat un rol politico-diplomatic tot mai important. Diplomații români de la Sofia informau Bucureștiul despre vizita lui Boris la Hitler în 12-15 februarie 1935. Ex-regele Ferdinand asigura legătura între Boris și Hitler. Germania vindea arme Bulgariei². În iunie 1937 ministrul de externe al Germaniei, Constantin von Neurath, a întreprins o importantă vizită la Sofia după ce a vizitat Budapesta și Belgrad. „Amiciția perpetuă” între Iugoslavia, Bulgaria și Italia, concretizată în tratate încheiate de Iugoslavia peste capul aliaților sale din Mica Înțelegere și Înțelegerea Balcanică și contrare pactelor acestor alianțe, au creat o breșă serioasă în sistemul regional de securitate³.

Situația României s-a înrăutățit după încheierea *Pactului de prietenie bulgaro-iugoslav* din 1937. Franța și Anglia au susținut acest pact cu speranța de a atrage Bulgaria în Înțelegerea Balcanică. Germania a susținut acest pact, urmărind dimpotrivă dezbinarea Antantei Balcanice. Reacția României față de pactul anunțat a fost negativă, deoarece pactul afecta grav solidaritatea Antantei Balcanice. Dar

¹Viorica Moisuc, *Istoria relațiilor internaționale*, București, Editura Fundației „România de mâine”, 2002, p.240-247.

²Alberto Basciani, *Un conflitto balcanico*, Cosenza, Periferia, p.179.

³Viorica Moisuc, *op. cit.*, p. 241-247.

România era izolată în lupta sa împotriva pactului bulgaro-iugoslav. Istoricul bulgar A. Kuzmanova consideră că Bulgaria a reușit să spargă propria sa izolare printr-o acțiune diplomatică strălucită. Ambasadorul francez la Berlin raporta că Pactul bulgaro-iugoslav a dat o gravă lovitură solidarității Înțelegerii Balcanice și Micii Înțelegeri schimbând profund echilibrul regional.⁴ Pentru România era clar că putea conta tot mai puțin pe Iugoslavia pentru blocarea tendinței revizioniste bulgare de la Dunărea de Jos. „*Progresiv, Româna devine obiectivul principal al acțiunii revizioniste bulgare*”, observă Basciani. Rapoartele Jandarmeriei din județele Durostor și Caliacra arătau că după semnarea pactului bulgaro-iugoslav, Bulgaria a început să acorde o mai mare importanță organizațiilor iredentiste din Dobrogea. Creierul acestor organizații era însuși șeful Statului Major al armatei bulgare, generalul Peev, originar din Tulcea, unde a copilărit și a absolvit liceul.

În aceste condiții, România a adoptat două politici concomitente: 1) încercarea de îmbunătățire a relațiilor româno-bulgare prin schimburi culturale și comerciale și prin dialog; 2) evidențierea hotărârii ferme de a apăra integritatea țării. România a interzis orice asociație culturală în Dobrogea, a intensificat opera de colonizare cu aromânii, a îmbunătățit administrația numind funcționari mai capabili și mai cinstiți, cunoscători ai realităților locale⁵.

În anii 1938-1940, relațiile bulgaro-române s-au intensificat considerabil, au devenit foarte active, fapt dovedit de bogata documentație diplomatică emisă în acei ani, arată Basciani⁶. El apreciază că România a desfășurat o activitate amplă destinată încheierii unui acord care să reglementeze toate problemele dintre cele două state în speranța stabilizării frontierei de sud într-o perioadă când toate hotarele sale erau amenințate. Sofia însă, constata că politica revizionistă dusă de puterile nazisto-fasciste era destinată să schimbe profund harta politică europeană. Politicienii bulgari nu voiau să-și lege mâinile față de vecinii împotriva cărora aveau revendicări teritoriale.

Ministrul de Externe al României, Istrate Micescu (decembrie 1937 - ianuarie 1938) a încercat să formeze un bloc al țărilor mici din Europa Centrală și Orientală (Polonia, România, Bulgaria, Iugoslavia, Grecia, Turcia) care să aibă putere suficientă de a se opune amenințării germane și sovietice. Pentru a ajunge la acest rezultat, Micescu era dispus la concesii teritoriale în Dobrogea de Sud, susține Keith Stepan Pawlowitch. Informațiile date de Pawlowitsh sunt rodul unor conversații private cu protagoniștii evenimentelor. Dar arhivele românești nu confirmă această ipoteză, iar Micescu a stat prea puțin în fruntea diplomației românești, astfel încât nu a putut realiza nimic. România nu a pierdut totuși speranța într-o înțelegere cu Bulgaria, acționând în acest sens și după instaurarea noului regim de autoritate monarhică (10 februarie 1938). Adoptarea Statutului

⁴ Alberto Basciani, *op. cit.*, p. 185. (DDF doc. 235).

⁵ *Ibidem*, p. 185.

⁶ *Ibidem*, p. 187.

Minorităților (4 august 1938) și acordul FRN cu minoritatea bulgară semnat la 10 februarie 1939 nu au atenuat însă acțiunea iredentei bulgare⁷.

Anschluss-ul din 12 martie 1938 i-a oferit Germaniei naziste o poziție strategică favorabilă în Bazinul Dunării pentru expansiunea sa economică și politică în Europa Centrală și de sud-est, reprezentând o nouă escaladare a revizionismului. Guvernul de la Sofia și presa bulgară au întâmpinat Anschluss-ul „cu un calm desăvârșit”. Guvernul Kioseivanov era cel mult îngrijorat că Germania își va spori influența economică asupra Bulgariei. „Dar nu lipsește desigur, ascunsă cu grijă în fundul inimelor, nici bucuria de a vedea Tratatul de pace prăbușindu-se într-un ritm tot mai accelerat”. În opinia publică bulgară domnea o vie satisfacție, observa ministrul plenipotențiar al României la Sofia, Radu Crutzescu⁸. Guvernul Kioseivanov s-a mărginit a lua act de comunicatul Germaniei privitor la Anschluss. Legațiunea Austriei la Sofia împreună cu Arhiva sa a fost preluată de Legațiunea Germaniei. Legațiunea Bulgariei din Viena s-a transformat în Consulat⁹.

Germania se dovedea „adevărată protagonistă a frontului revizionist” fiind secundată de Italia. Ca urmare, după Anschluss în Bulgaria, pentru prima dată după 1919, influența germană a devenit dominantă, depășind-o pe cea italiană. În 1938 existau 23 de asociații germano-bulgare și un mare număr de studenți și militari bulgari frecventau școli, universități, doctorate și academii militare germane. Aceste elemente dovedeau încă odată strânsa colaborare bulgaro-germană, Germania sprijinind Bulgaria în numeroase domenii, inclusiv în politica sa revizionistă. Basciani arată că nu era de crezut cuvântul lui Hitler care îl asigura pe ministrul plenipotențiar român la Berlin, Radu Djuvara, că în Balcani Germania dorea doar expansionism economic, nu și teritorial. În realitate, Hitler susținea pretențiile teritoriale ale aliaților săi¹⁰.

Creșterea pericolului nazist a determinat o profundă îngrijorare în acele țări mici și mijlocii din Europa Centrală și de sud-est care doreau menținerea statu-quo-ului. În România, personalitățile politice, partidele politice, ziarele și opinia publică și-au manifestat indignarea în fața agresiunii germane împotriva Austriei. Forțele profunde sprijineau politica guvernului de apărare a suveranității și integrității țării, de orientare spre Franța și Anglia. Chiar dacă în vremea dictaturii regale (regim de autoritate monarhică) partidele politice erau oficial interzise, ele continuau să activeze în măsură mai mică, fără sedii și fără ziare proprii. P.N.Ț. și P.N.L. au susținut în toată perioada 1938-1944 o politică externă orientată spre Franța și Anglia. După Anschluss, Nicolae Iorga avertiza împotriva pericolului agresiunilor naziste: „*Ferește-te popor al meu, căci mari*

⁷ Alberto Basciani, *op. cit.*, p. 189.

⁸ AMAE, fond *Bulgaria*, vol.11, fila 189, tel. nr. 514, din Sofia, 14 martie 1938, Crutzescu către Comnen.

⁹ *Ibidem*, fila 190, telegrama nr. 523 din Sofia, 15 martie 1938, Crutzescu către Comnen.

¹⁰ *Ibidem*, fila 191.

primejdii și se pregătesc". P.S.D. condus de C-tin Titel-Petrescu și ziarul său, „Lumea nouă”, militau împotriva fascismului și a regimurilor dictatoriale, combăteau agresiunile naziste. P.C.d.R., având ziarul „Lupta de clasă” („Scânteia” era tot a P.C.d.R.), a propus un front popular antifascist în perioada 1934-1939, la ordinul Kremlinului. A reușit să atragă în front numai câteva partide mici: Frontul Plugarilor (Petru Groza), MADOSz (Ladislau Bányai, fruntaș comunist, ajungând istoric și academician prin 1970). În anii 1934-1939 U.R.S.S. (prin șeful diplomației sale, Maxim Litvinov) ducea o politică favorabilă securității colective, Ligii Națiunilor, Înțelegerii Balcanice, alianței cu Franța împotriva lui Hitler. Anschluss-ul a apropiat Germania în mod periculos de frontierele României¹¹.

Amenințată de Germania, Ungaria, Bulgaria și U.R.S.S., România a încercat să-și îmbunătățească relațiile cu Bulgaria, prin *negocierea problemelor „în suspensie”* (pendinte, litigioase), pentru a ajunge apoi la un acord politic major. Ministrul plenipotențiar român la Sofia, Radu Crutzescu (noiembrie 1936 - aprilie 1938) la 21 martie 1938 invita guvernul României să ajungă la un acord cu Sofia, făcând concesii minorității bulgare. Noul ministru plenipotențiar român la Sofia, Gh. P. S. Aurelian (mai 1938-februarie 1939), transferat de la Praga, constata că bulgarii nu aveau nici un interes să ajungă la un acord cu România. Lipsa de încredere a României față de Bulgaria nu era nerealistă. Ministrul german la Sofia, Eugen Rümlin, raporta la Berlin că Bulgaria nu-și va schimba comportamentul, în ciuda negocierilor cu Înțelegerea Balcanică¹².

Semnificativ considerăm și faptul că *în anii 1935-1940 nu a avut loc nici o întâlnire româno-bulgară la nivel de miniștri de externe, prim-miniștri sau șefi de state*. Țarul Boris și Kioseivanov nu s-au întâlnit în această perioadă cu regele Carol cu premierii Tătărescu, Goga, Miron Cristea, Armand Călinescu, Argeșeanu, Argetoianu, nici cu miniștrii de externe Titulescu, Victor Antonescu, Istrate Micescu, N. Petrescu-Comnen, Gafencu. Singura întâlnire româno-bulgară la nivel înalt în anii 1935-1940 a fost prilejuită de vizita ministrului de finanțe Mitiță Constantinescu la Sofia în februarie 1940. Comparativ, întâlnirile la nivel înalt bulgaro-turce și bulgaro-iugoslave erau mult mai frecvente în spiritul pactelor de amicitie încheiate. Erau foarte frecvente discuțiile lui Kioseivanov cu miniștrii plenipotențiar români la Sofia, într-o atmosferă amicală, de dialog permanent, dar fără rezultate practice. Chiar s-au evitat posibile întâlniri româno-bulgare. De pildă, la Conferința de la Ankara a Înțelegerii Balcanice din februarie 1938, România a fost reprezentată de Nicolae Petrescu-Comnen. În drum spre Ankara, el s-a oprit la Belgrad unde s-a întâlnit cu prințul regent Pavel

¹¹Al. Gh. Savu, *Dictatura regală*, București, Editura Politică, 1970, p. 275-302; Ion Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei (martie 1938-februarie 1940)*, București, Editura Politică, 1980, p. 6-35; Idem, *Politică și interes național*, București, Editura Enciclopedică, 1998.

¹² Alberto Basciani, *op. cit.*, pag. 191.

(Paul) și apoi a călătorit cu trenul spre Salonic în tovărășia premierului Stoiadinovici. La întoarcerea de la Ankara, Comnen a călătorit cu trenul „Simplon” pe ruta Istanbul-Plovdiv-Stara-Zagora-Rusciuk-București, trecând prin Bulgaria fără a se opri și fără a se întâlni cu nici un membru al guvernului bulgar. Ministrul de externe Tătărescu le transmitea guvernanților bulgari explicația că se proceda astfel din lipsă de timp, rugându-i să nu se simtă jigniți. Kioseivanov a pus propriul său vagon la dispoziția lui Comnen și l-a însărcinat pe diplomatul Stanciov din Ministerul de Externe de la Sofia să-l însoțească pe reprezentantul României în drumul său pe teritoriul Bulgariei¹³. Tătărescu era ministru de externe în perioada 10 februarie-29 martie 1938, fiind urmat de Nicolae Petrescu-Comnen care și-a încheiat misiunea diplomatică la Berlin la 17 februarie 1938¹⁴.

Una dintre preocupările fundamentale ale diplomației românești după Anschluss și până în februarie 1940 (la ultima Conferință a Înțelegerii Balcanice – a 8-a) a fost apropierea statelor din sud-estul Europei. Ideea a evoluat de la simpla ameliorare a relațiilor dintre statele zonei, până la proiectele de creare a unui bloc balcanic sau a unui bloc al neutrilor¹⁵. România a încercat să grupeze țările din zonă în jurul Înțelegerii Balcanice și a Micii Înțelegeri, cu atragerea Ungariei, Bulgariei și Poloniei. Politica guvernului român de grupare a țărilor din zonă era susținută de P.N.Ț., P.N.L., M.A.D.O.Sz, de N. Iorga și Gheorghe Brătianu. Grigore Gafencu a susținut în ziarul său „Timpul” o întregă campanie în favoarea colaborării regionale. Dar ministrul de externe polon Beck ducea o politică de revendicări teritoriale la adresa Cehoslovaciei, subminând stabilitatea și pacea în Europa Centrală.

Guvernul Chamberlain cu ministrul de externe Lordul Halifax și Guvernul Daladier cu ministrul de externe Georges Bonnet au promovat de-a lungul anilor politica de „appeasement” (conciliatoristă), recunoscând și prioritatea intereselor economice germane în Sud-Estul Europei, inclusiv în România¹⁶.

De la crearea Înțelegerii Balcanice la 9 februarie 1934, cele 4 țări membre s-au pronunțat permanent atât pentru întărirea acestei arhitecturi de securitate regională, cât și pentru intrarea Bulgariei în organizație, considerând că interesele ce uneau popoarele din Balcani erau mult mai puternice decât

¹³ AMAE, fond Bulgaria, vol.11, fila 183-184, tel.nr.9526, din București, 17 februarie 1938, Tătărescu către Legațiunea României din Sofia și tel.nr.370 din Sofia, 24 februarie 1938, Crutzescu către Petrescu-Comen.

¹⁴ Ion Scurtu, *Documente privind Istoria României între anii 1918-1944*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1995, p. 709-710.

¹⁵ Ion Calafeteanu, *Diplomația românească în sud-estul Europei (martie 1938- februarie 1940)*, București, Editura Politică, 1980, p. 36.

¹⁶ Viorica Moisuc, *Diplomația României și problema apărării suveranității și independenței naționale în perioada martie 1938-mai 1940*, București, Editura Academiei, 1971, p. 31-107.

neînțelegerile. La a șasea sesiune anuală a Consiliului Permanent al Înțelegerii Balcanice, desfășurată la *Ankara la 25-27 februarie 1938* s-a hotărât continuarea eforturilor în vederea atragerii Bulgariei la politica de bună vecinătate și de securitate regională promovată de Înțelegerea Balcanică. La 28 februarie 1938, reprezentantul României, Nicolae Petrescu-Comnen, și ministrul de externe al Turciei, Tevfik Rustu-Arras, au adresat scrisori cu conținut identic președintelui Consiliului Permanent al Înțelegerii Balcanice, Ioannis Metaxas (premierul Greciei), prin care îl informau despre conținutul scrisorii șefului Marelui Stat Major turc, mareșalul Fawzi Ciakmak din 3 noiembrie 1937 către șeful Marelui Stat Major român, generalul Ion Sichitiu. Mareșalul turc declara că, în cazul unui atac armat bulgaro-sovietic împotriva României, Turcia își va respecta obligațiile asumate în pactul Balcanic și va ataca Bulgaria. Guvernul de la Ankara aprecia că un atac turcesc împotriva Bulgariei nu contravenea Tratatului de prietenie și neagresiune dintre Turcia și URSS, deoarece conform Tratatului, URSS nu avea voie să se alieze cu Bulgaria fără consimțământul Turciei. Prin scrisoarea din 3 noiembrie 1937 se atenua rezerva făcută de Turcia la semnarea Pactului Balcanic. Conferința din februarie 1938 a mai decis să recunoască imperiul italian în Africa (anexarea Etiopiei)¹⁷.

Consiliul Permanent al Înțelegerii Balcanice a hotărât în unanimitate să încerce din nou o apropiere de Bulgaria și să înceapă un dialog cu Sofia pentru recunoașterea egalității în drepturi a Bulgariei în materie de armament, adică dreptului său la reînarmare. Reînarmarea Bulgariei se înfăptuise în realitate de multă vreme, cu ajutorul Germaniei și Italiei. Guvernul englez a sfătuit Antanta Balcanică în acest sens, și totodată a îndemnat Sofia să se apropie de Înțelegerea Balcanică. Ministrul de externe al Turciei, Tevfik Rustu Arras, s-a întâlnit la Sofia cu regele Boris și cu premierul Gh. Kioseivanov la 23 mai 1938. Ei s-au înțeles ca Antanta Balcanică să recunoască starea de fapt a înarmării Bulgariei. Boris și Kioseivanov au promis că în cazul realizării acestei înțelegeri „soluționarea chestiunilor în suspensie între România și Bulgaria, precum și între Grecia și Bulgaria ar fi extrem de ușurată”¹⁸.

Se știe că Tratatul de Neuilly din 27 noiembrie 1919 prevedea limitarea armatei bulgare la 20 de mii de oameni și a poliției la 13 mii de oameni și interzicea aviația militară bulgară. România l-a semnat la 10 decembrie 1919. Tratatul de la Lausanne cu Turcia din 24 iulie 1923 stabilea regimul Strâmtoarelor și demilitariza frontiera turco-bulgară din Tracia. Dar Bulgaria se înarma deja în mod practic, sprijinită masiv de Germania și Italia, astfel încât Înțelegerea Balcanică trebuia doar să legalizeze o stare de fapt.

¹⁷ Ion Calafeteanu, Cristian Popișteanu (coord.), *Politica externă a României. Dicționar cronologic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1986, p. 220.

¹⁸ Ion Calafeteanu, *Diplomația românească...*, p. 39.

Era de notorietate în epocă faptul că Bulgaria se înarma cu mult timp înainte de Acordul de la Salonic. « Nimeni nu ignoră că clauzele militare ale Tratatului de la Neuilly nu sunt de mai bine de doi ani decât amintiri istorice », releva în noiembrie 1937 ministrul plenipotențiar al României la Sofia, Radu Crutzescu. De aceea, o acțiune a României și chiar a Înțelegerii Balcanice de interzicere a înarmării Bulgariei ar fi fost « anacronică » și ineficientă. Bulgaria cumpăra armament din Franța și din Anglia pentru a câștiga bunăvoința acestor mari puteri. De pildă, Bulgaria a comandat patru submarine la șantierele franceze „Loire” în 1937. Guvernul României a hotărât să se opună categoric înarmării Bulgariei și a cerut Turciei să oprească trecerea submarinelor prin Strâmători, iar Iugoslaviei și Greciei să interzică transportarea lor pe uscat în piese detașate. Totodată, România a propus ca Înțelegerea Balcanică să adopte o atitudine comună de protest pe care să o comunice solidar la Paris. Dar statele Antantei Balcanice erau dezbinat în această privință. Grecia nu a fost de acord ca Înțelegerea Balcanică să meargă până la a cere Turciei să interzică trecerea submarinelor bulgare prin Strâmători. Stoiadinovici nu era de acord nici măcar cu adoptarea unei atitudini comune a Înțelegerii Balcanice preferând ca obiecțiunile eventuale să fie ridicate la Paris de fiecare stat în parte. Diplomații greci și turci considerau că un protest al Înțelegerii Balcanice, în cazul în care ar avea un efect la Paris, nu ar face decât să orienteze Bulgaria spre importul de armament exclusiv din Italia și Germania. Oricum, Germania și Italia erau principalele furnizoare de material de război pentru Bulgaria. Orice tentativă a României de a opri reînarmarea Bulgariei era deja prea târzie și era sortită eșecului, neavând sprijinul marilor puteri și al țărilor Antantei balcanice¹⁹.

Aflat în vizită la Londra în 1937, țarul Boris i-a declarat categoric premierului Neville Chamberlain că furnizarea de către Germania a armamentului bulgar „nu comportă absolut nici un angajament” din partea Sofiei, și nici măcar influență politică din partea Berlinului. Țarul recunoștea doar că influența Germaniei asupra Bulgariei se exercita în domeniul economic²⁰.

România s-a opus acordului de recunoaștere a dreptului Bulgariei la reînarmare, dar era supusă presiunilor din partea aliaților din regiune și a marilor puteri să accepte²¹. La 28 mai 1938 ministrul de externe Nicolae Petrescu-Comnen a comunicat ambasadorilor statelor din Înțelegerea Balcanică la București că era de acord ca Metaxas, președintele Consiliului Permanent al Înțelegerii Balcanice, să înceapă negocieri cu Bulgaria. Dar România pune condiția ca aceste negocieri să nu se mărginească la egalitatea de drepturi militare, ci să prevadă și încheierea unui Pact de neagresiune. Anularea restricțiilor militare din tratatele de la Neuilly și

¹⁹ AMAE, fond *Bulgaria*, vol.11, fila 167-169, tel.2249 din Sofia, 24 noiembrie 1937, Crutzescu către Victor Antonescu.

²⁰ *Ibidem*, vol.11, fila 171, tel.nr.2493, din Sofia, 18 decembrie 1937, Crutzescu către Victor Antonescu.

²¹ Alberto Basciani, *op. cit.*, p. 191-192.

Lausanne și recunoașterea dreptului de reînarmare pentru Bulgaria trebuia dublată de obligația Sofiei de a nu întreprinde nici o agresiune împotriva vecinilor²². De asemenea, România a reușit să impună ca Sofia să renunțe la includerea în Acordul de la Salonic a pretenției sale de a controla minoritatea bulgară din statele vecine, inclusiv din Dobrogea. Basciani apreciază că România a obținut un cert succes diplomatic, reușind să impună *condiții* pentru încheierea Acordului de la Salonic²³.

Acordul de la Salonic din 31 iulie 1938 a fost semnat de Gheorghe Kioseivanov în numele Bulgariei și de Ioannis Metaxas în numele Întelegerii Balcanice (ca președinte al Consiliului Permanent al Întelegerii Balcanice). Acordul prevedea: un pact de neagresiune între cele cinci state balcanice și renunțarea la aplicarea clauzelor militare ale Tratatului de la Neuilly și de la Lausanne. Acordul afirma oficial și dorința de *pace*, de *cooperare* și de *securitate* a Bulgariei și a Întelegerii Balcanice pentru viitor²⁴.

Presa din România a primit cu satisfacție Acordul de la Salonic. Ziarul „*Semnalul*” arăta angajarea popoarelor român și bulgar pe un drum nou al păcii și colaborării, sperând că este primul pas al intrării Bulgariei în Înțelegerea Balcanică. Ziarul „*Timpul*” al lui Gafencu aprecia Acordul ca „*o dovadă strălucită de amicitie*”, pe care poporul român a dat-o poporului bulgar, sperând „să aducă Bulgaria în Înțelegerea Balcanică”. „*Dreptatea*” (P.N.Ț.) considera că Acordul e un mare succes al Întelegerii Balcanice, iar „*Viitorul*” (P.N.L.) îl aprecia ca o „*biruință a spiritului pacifist*”. Pentru „*Universul*” (independent) – acordul era „*un triumf al spiritului Societății Națiunilor*”²⁵.

Bulgaria însă nu adera la Înțelegerea Balcanică, continuându-și politica revizionistă. Desființarea zonelor demilitarizate bulgaro-greacă și bulgaro-turcă au legat și mai mult Grecia și Turcia de Anglia. Bulgaria era împinsă să-și îndrepte ambițiile către veriga cea mai slabă a lanțului, către România. Istoricul bulgar Antonina Kuzmanova consideră că, prin Acordul de la Salonic, „după 20 de ani de ostilitate și izolare, Bulgaria a ieșit definitiv din izolare, devenind protagonistă pe scena politică balcanică”. Acordul de la Salonic a fost întâmpinat cu manifestații de bucurie în toată Bulgaria. Ziarele din Bulgaria și opinia publică au manifestat un puternic entuziasm²⁶.

Marea Britanie și Franța au desfășurat o intensă activitate diplomatică în favoarea realizării Acordului de la Salonic. Aurelian (ministrul român la Sofia) a remarcat activitatea lui George Rendel (ambasadorul Marii Britanii la Sofia) care a

²² Cristian Popișteanu, *România și Antanta Balcanică*, București, Editura Politică, 1971, p. 217-223; Eliza Campus, *Înțelegerea Balcanică*, București, Editura Academiei, 1972, p. 239-253; Ion Calafeteanu, *Diplomația românească...*, p. 39.

²³ Antonina Kuzmanova, *Ot Nioi do Krajova*, Sofia, 1989, p.182-189; Alberto Basciani, *op. cit.*, p. 191-192.

²⁴ Ion Calafeteanu, *Diplomația românească...*, p. 40.

²⁵ *Ibidem*.

²⁶ Alberto Basciani, *op. cit.*, p. 193.

vorbit cu Kioseivanov. La Moscova, Litvinov l-a chemat pe ministrul plenipotențiar al Bulgariei și i-a spus că era „în interesul păcii și al Bulgariei însăși să-și netezească terenul în vederea intrării în Înțelegerea Balcanică.” Presa sovietică a apreciat pozitiv acordul, căci Rusia dorea în acel timp să contracareze acțiunea Germaniei în Balcani. *Germania și Italia* au fost alarmate de apropierea Bulgariei de Înțelegerea Balcanică.

Răspunzând cererilor Bulgariei, Ungariei și minorităților bulgară și maghiară, România a sporit drepturile persoanelor aparținând minorităților naționale, prin lege internă, în temeiul propriei suveranități, nu prin tratat internațional. Această lege internă a fost *Statutul minorităților* din 4 august 1938.

Concomitent, aplicând aceeași politică vizând neutralizarea statelor revizioniste vecine, țările din Mica Înțelegere, au încheiat *Acordul de la Bled* cu *Ungaria* (23 august 1938). Ca și Bulgaria, Ungaria se reînarmase deja, cu ajutorul Germaniei și Italiei, încălcând Tratatul de Pace, iar Mica Antantă va recunoaște faptul împlinit²⁷. Acordul a fost doar parafat.

²⁷ Viorica Moisuc, *Istoria relațiilor internaționale...*, p. 261; Idem, *Diplomația...*, p. 56-57.

ON THE RELATIONSHIP OF CHURCH AND STATE IN COMMUNIST ROMANIA. THEORETICAL AND COMPARATIVE FRAMEWORK

Anca Şincan,

Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Şincai”, Târgu-Mureş

Abstract: *The present article presents a theoretical overview of the interpretation on church state relationship in communist Romania. It offers a possible solution to researching this topic by going comparative and using the case of Soviet Union as example. Several ways of interpreting this relationship are followed and some of the pitfalls of such research are discussed. The terms that were used to define the relationship between church and state during the communist regime: compromise, submission, co-option and association are discussed in an effort to deconstruct a narrative that tends to generalize and think in clusters this meet between orthodoxy and the state.*

Keywords: *Romanian Orthodox Church; communist regime; religion and communism; cooption; association.*

The theoretical and empirical literature that informs on the situation of religion in the communist regimes of East Central Europe is abundant. This literature is part of a wider area of research that of the interplay between religion and politics. Chronologically it can be structured into two main parts: pre and post 1990 with particularities for these two periods that range from themes of research to method of investigating. This paper scrutinizes the literature that informs on the Romanian case, discusses the particularity of the Romanian case as addressed by researchers, the comparison with the Russian case and offers a look into the Romanian post 1989 historiography on the relationship between state and church during the communist regime.

The use of the Russian case as base for asymmetric comparison

Several issues and hypothesis in the literature on church state relations in Soviet Russia have shaped the discussion on the Romanian case. When treated comparatively the situation of the Orthodox Church under communism one of the conclusions that surfaces is the considerably superior situation that the Romanian Orthodox Church enjoys in its rapport with the state as compared with the rest of the Orthodox Churches and especially with the Russian Orthodox Church. In its *History of the Orthodox Church*, Timothy Ware opposed the situation of the relations between the Romanian Orthodox Church and the Romanian communist state to the Albanian case calling these two examples the two extreme situations, one positive and the other negative. He attributes this in part to the work of the Romanian Patriarch Justinian and his good relations with the new communist leadership¹. The special situation

¹ Timothy Ware, *The Orthodox Church*, London, Penguin, 1993, p. 145 – 171.

enjoyed by the Romanian Orthodox Church was noted by Pedro Ramet² as well. In discussing state co-optation of the church he remarks: “for the Russian and Bulgarian churches co-optation, the price of survival, has meant legal impotence and institutional weakness. [...] In Romania, by contrast, co-optation has given the Orthodox Church not merely fiscal security but even the basis for a flourishing theological life”.

Another characteristic that comes out in comparison between the situation of the Russian Orthodox Church under communism and that of the rest of the Orthodox Churches in the communist Eastern Europe is related to the steps taken by the Russian Orthodox Church to protect itself faced with the actions of the communist regime. The retreat and lack of reaction of the Church faced with the changes in society brought by the access to power of the new regime and its complete subservience to the communist state were noted by several researchers³. The actions taken by the Russian Orthodox Church were discussed and argued by researchers as the Church’s own strategy of protection in front of the restrictions and regulations imposed on its activity by the communist state. In similar background other Orthodox Churches behaved differently⁴, others were offered better conditions by the respective communist regimes as in the case of the Romanian Orthodox Church.

I argue that the difference in the design of the church state relations between the Russian case and the Romanian one is contextual and comes as I have already asserted from the chronology of the installation of the communist regime in Soviet Russia vis-à-vis the installation of the communist regimes in East Central Europe. Most researchers agree in the chronology of the relationship between the Soviet state and church. They place emphasis in the changes in state policy towards the religious denominations at the beginning of Stalin’s era, during the Second World War, and during Khrushchev’s period⁵.

² Pedro Ramet, ed. *Eastern Christianity And Politics in the Twentieth Century*, Durham, Duke University Press, 1988, p. 13.

³ See for instance William C. Fletcher, “Backwards from reactionism: the demodernization of the Russian Orthodox Church” in Dennis J. Dunn, ed., *Religion and Modernization in the Soviet Union*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1977, p. 206; Max Hayward and William C. Fletcher, *Religion and the Soviet State. A Dilemma of Power*, New York, Frederick A. Praeger, 1969, p. 84; Jane Ellis, *The Russian Orthodox Church. A Contemporary History*, Bloomington, Indiana University Press, 1988, p. 261 – 262.

⁴ See for instance the case of the Serbian Orthodox Church, Timothy Ware, 1993, p. 145-171.

⁵ See Jane Ellis, 1988; Philip Walters, “A survey of Soviet religious policy” in Sabrina Ramet, ed., *Religious policy in the Soviet Union*, New York, Cambridge University Press, 1993, p. 3-30; Max Hayward and William C. Fletcher, 1969; Tatiana A. Chumachenko, *Church and state in Soviet Russia: Russian Orthodoxy from World War II to the Khrushchev years* (New York, M.E. Sharpe, 2002).

The installation of the communist regime in East Central Europe coincided with the repositioning of state church relations in Soviet Russia after the Second World War. The co-option of the Russian Orthodox Church by the Soviet State influenced how the relationship between state and church was designed in the rest of communist East Central Europe. The strain in state – church relationship during the Khrushchev period produced a repositioning of state church relations in Romania⁶ that suggests the mirroring of the Soviet policies in the East Central Europe communist regimes.

Soviet solutions were not entirely implemented by the Romanian communist regime. For instance while in the Soviet case the Party attempted to decentralize the church and weaken its hierarchy empowering the local and especially the lay members of the church in the Romanian case the reverse action is taken, the ministry putting an emphasis on enforcing a system of checks and balances built upon a hierarchical chain that translated in over-centralization.

Evidence is brought forth by researchers like Tatiana Chumachenko that a system of trial and error was functioning⁷ in the early stages of the implementation of an institutional forum for the regulation of the religious life in Soviet Russia relates to the situation met in the 1950s Romania in the make-up and functioning of the Ministry for religious denominations. This is strengthened by Sheila Fitzpatrick's argument of the institutional functioning of the Soviet system with the help of specialists trained by the former regime⁸ unacquainted with communist orthodoxy but capable to decipher the mechanisms in play in the construction of church state relationship for instance.

On the particularity of the Romanian case

The relationship between the communist state and religious denominations was structured in most cases on a Soviet paradigm. In the early period of the installation of the communist regime legal provisions, measures, policies, mechanisms and even institutions were exported from the Soviet Union and enforced in the communist countries of Eastern, South Eastern and Central Europe. This was the case with the relationship between state and

⁶ The late 1950s was a period when several policies were drafted to better control the monastic life in Romania following a decade of opposition coming from within the Orthodox monasteries. As a result a law was passed in 1958 that closed most Orthodox monasteries in Romania and forced the monks and nuns to enter secular life, offered jobs and sometimes forced into marriage.

⁷ Tatiana A. Chumachenko, 2002, p. 19.

⁸ Sheila Fitzpatrick, *The Cultural Front: Power and Culture in Revolutionary Russia*, Ithaca, NY, Cornell University Press, 1992.

institutional religion in Romania. It was moulded on the legal framework existing in the Soviet case. Policies developed especially in the late Stalinist period in the Soviet Union were copied, parallel institutions were put in place, and the corpus of state functionaries that controlled the religious denominations mirrored to great extent the Soviet one. These measures (policies, institutions, nomenklatura, and functionaries) that constituted the framework for the construction of the relationship between state and religion in the Soviet Union were implemented in Romania by the Ministry for Religious Denominations with different results. Recent studies that focus on this relationship between state and church in communist Romania have imposed several research hypotheses to explain the way in which, with few exceptions (that of the destruction of the Greek Catholic Church for instance) the religious denominations succeeded in the communist period to safeguard a functional religious life and a *status quo* in the number of believers, clergy and places of worship that was distinct from the Soviet case.

There is an interpretation, put forward by historians⁹, that links this survival of the religious denominations with a weak communist party, insufficiently inserted and accepted by the society, the lack of charismatic communist elite that would promote such a brutal act as the suppression of religious institutions and the impossibility of promoting a different world view to replace the religious one. The establishment of the one-party system in Romania after 1948 followed the Soviet type of totalitarian system. The transformation of economy into centrally planned state owned one, collectivisation of agriculture and destruction of civil society, the opposition parties, the press through police actions and violence, annihilation of “genuine intellectual life” and the reinterpretation of cultural tradition so as to fit the new communist requirements, disposing of the cultural works that were considered under the label of decadent all followed the coming to power of the communists in 1948¹⁰. Yet there were specific solutions implemented with regard to religious life derived from the characteristics of Romanian communism. The traditionalism and conservatism of the population, massively rural¹¹ and having

⁹ See for instance Stelian Tănase, *Elite si societate. Guvernarea Gheorghiu – Dej, 1948-1965* (Elite and society. The Gheorghiu-Dej governing, 1948-1965) Bucharest, Humanitas, 1998; Dennis Deletant, *Romania sub regimul communist* (Romania under communist regime). Bucharest, Fundația Academia Civică, 1997.

¹⁰ Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for all Seasons. A political History of Romanian Communism*, Berkeley, University of California Press, 2003, p. 107-110.

¹¹ Over 70% of the population lived in rural areas. This, argues Stelian Tănase, paradoxically both helped and hurt the Romanian Communists. On the one hand traditional institutions like the church ensure their survival to the opposition that this rural population could have mounted faced with its destruction. On the other hand this 70% rural population was a wide enough pool for human resources for the Party, to mobilize in the process of modernizing the country. Stelian Tănase, 1998, p. 26.

its universe centred on the church prevented the new regime to enforce its authority on the religious denominations by banishing them¹². This argument was brought forth successfully by researchers like political scientist Stelian Tănase¹³ and historian Dennis Deletant¹⁴ to demonstrate the paradoxes of the design of state church relationship in Romania.

This interpretation of the weakness of the Romanian communists¹⁵ is supported by several policy documents from the ministry for religious denominations. These policies were drafted so as to implement a state church relationship that would not compel the ministry functionaries dealing with the religious life or the Secret police to fight the opposition coming from within the religious communities on too many fronts. The political context of the end of the 1950s has influenced the negotiations for the position of the religious institutions in the new regime. A weak communist party resulted in small number of qualified specialists that adhered to the orthodoxy of the new regime leading, as in the early stages of the Soviet communism, to a division between *reds* and *specialists*¹⁶. This division had also had an impact on the new relationship between state and religious denomination since many of the specialists that the ministry employed to design the policy, impose authority and control the religious scene of the country came from within the religious denomination's rank and file. The insufficient strength and the lack of trained and allegiant cadres can be regarded as part of a series of factors that have influenced how the relationship between church and the new regime was constructed in the final years of the 1940s.

There are various ways in which one might discuss the relationship between state and church during communism and several other characteristics that have impacted the specificity of the Romanian Orthodox Church and state relationship but also common traits that characterise the relationship between church and state during the communist period in East Central Europe. A number of concepts prove particularly useful to characterize this relationship. Several central principles that determine the special character of the Orthodox Church are of relevance in shaping the theoretical base under which the relationship between church and state was analyzed: *caesaro-papism* or *symphonia*, *autocephaly*, and *autonomy*.

¹² See Stelian Tănase, 1998, p. 82-84.

¹³ Stelian Tănase, 1998.

¹⁴ Dennis Deletant, *Ceaușescu and the Securitate. Coercion and Dissent in Romania 1965 – 1989*, London, C. Hurst and Co. Ltd, 1995.

¹⁵ In 1944, states Vladimir Tismăneanu, when the Communist Party resurfaced from the underground “there were only 80 members in Bucharest and fewer than 1000 throughout the country. And while the numbers grew rapidly the faithfulness of the new members was difficult to monitor. See Vladimir Tismăneanu, 2003, p. 87.

¹⁶ See Sheila Fitzpatrick's distinction between reds and specialists in Sheila Fitzpatrick, 1992, p. 149-183.

An interpretation that argues for the particularity of an Orthodox model of state church relationship involves an explanation related to a specificity of the Orthodox Church namely *caesaro-papism*¹⁷. It is argued by some researchers¹⁸ that the compromise that allowed the survival of the Orthodox Church is inscribed in its age old tradition. This allows the researchers on the one hand to see the Orthodox Churches as a monolithic bloc with only minor distinctions when it comes to their relationship with the communists and on the other hand to argue for a pre-existent behavioural pattern in the case of the Orthodox Church that leads to its association with the state. The argument goes further and it has been debated that in the case of Romania this compromise between the state and the Orthodox Church based on the latter's tendency to associate with the state was afterwards expanded by the state in a policy that encompassed all religious denominations – a policy of compromise with the religious denominations, of infiltrating and using them as *port-parole* of the communist state¹⁹. The model, put forward by Olivier Gillet draws heavily on various articles and studies published by theologians and hierarchs on caesaro-papism during the communist period²⁰. Yet, the usage of this concept must be carefully examined since the extensive use of the term and subsequently of the term *symphonia* to characterize the state church relation during communism by canon law experts, church historians and hierarchs might be related to a justificatory tendency of church officials. Olivier Gillet's thesis is also contested by researchers since it is structured on a cultural explanation of the compromise leaving aside other factors that relate to economic or social reasons to explain the relationship between the Orthodox Church and the communist regime in power²¹.

¹⁷The term *caesaro-papism* came to characterize a specific relationship between the secular and the religious world. "Caesaro-papism [...] argues Jose Casanova, is the world's control and use of religion for its own purposes, most frequently to legitimate political rule and to sanctify economic oppression and the given system of stratification." Jose Casanova, *Public Religion in the Modern World*, Chicago, University of Chicago Press, 1994, p. 49.

¹⁸See for instance Herve Hasquin, "La liberte religieuse en regime communiste," *Eglise et societe d'aujourd'hui*, Brussels, Editions de l'Universite de Bruxelles, 1986.

¹⁹See Olivier Gillet, *Religion et Nationalisme. L'Ideologie de L'Eglise Orthodoxe Roumaine sous le Regime Communiste*, Brussels, Editions de l'Universite de Bruxelles, 1997.

²⁰For an overview of the discussion see Liviu Stan, „Relațiile dintre Stat și Biserică. Studiu istorico- juridic,” (Relationship between state and church. A historical juridical study), in *Ortodoxia*, (Orthodoxy), Issue 3-4, 1952, p. 353-461; „Despre autonomia bisericească,” (About the church autonomy), *Studii Teologice* (Theological studies), Issue 5-6, 1958, p. 376-393.

²¹See Cristian Vasile's critique of Olivier Gillet in Cristian Vasile, *Între Vatican și Kremlin Biserică Greco-Catolică în timpul regimului comunist*, (Between Vatican and

The *caesaro-papism* argument is advanced by political scientists²² to make a case for ideal type behaviour of religious denominations in their position towards the state. It states that there is a distinct way in which a denomination deals with the state. The Roman Catholic Church, the Protestant Churches, the Neo Protestant Churches²³, or the Orthodox Churches have specific ways in which they have constructed their relationship with the communist states in East Central Europe.²⁴ One of the most compelling and complex research models describing the types of invalid and prejudicial interpretations on the behavioural patterns of the religious denominations in East Central Europe is constructed by Pedro Ramet. In his book *Cross and Commissar* he warns among others against the tendency of church historians to explain the relationship between state and church during communism by introducing the characteristics pertaining to Byzantium. He calls the description of the "Orthodox tradition" strictly in terms of Byzantium, "excluding the accommodations made in the Ottoman Empire and Tsarist Russia" a fallacy of interpretation.²⁵ In research related to the Orthodox Church's relationship with the communist regime the concept is brought forth to explain a so-called predisposition of the former to a compromise with the regime. Another rebuttal of this ideal type approach comes from Thomas Bremer. In his introduction to the book *Religion and the conceptual Boundary in Central and Eastern Europe* he states that "there is not only a different attitude of each religious tradition towards the issues of state and nation, but also differences within the respective community. There is nothing like 'the' Catholic or the 'Orthodox' position towards state or nation. Some common elements can be identified, but historical, political and societal circumstances seem to play a very important role, sometimes more important than confessional traditions"²⁶.

Kremlin, The Greek Catholic Church during the communist regime), Bucharest, Curtea Veche, 2003, p. 208.

²²Herve Hasquin, 1998; Daniel Philpott, Timothy Samuel Shah, "Faith, freedom and federation: the role of religious ideas and institutions in European political convergence," in Timothy A. Byrnes, Peter J Katzenstein, Eds. *Religion in an Expanding Europe*, Cambridge, Cambridge University Press, 2006, p. 47.

²³ I am using the terminology by which these denominations were and still are known in Romania. The Neo Protestant denominations are the protestant denominations that do not come directly from the Reformation and were thus named to distinguish them from the traditional Hungarian protestant churches from Transylvania. The recognized Neo-Protestants were: Baptists, Pentecostals, Evangelical Christians, and Seven Day Adventists.

²⁴ See Pedro Ramet, *Cross and Commissar The politics of Religion in Eastern Europe and the USSR*. Bloomington, Indiana University Press, 1987, p. 178-183.

²⁵ Pedro Ramet, 178.

²⁶Thomas Bremer, ed., *Religion and the Conceptual Boundary in Central and Eastern Europe. Encounters of Faith*, London, Palgrave Macmillan, 2008, p. 7

I agree with the interpretation of both Pedro Ramet and Thomas Bremer as applied to the Romanian case. The association and collaboration with the new regime is not restricted to the Orthodox Church. Traditional protestant denominations in Transylvania opted in the first decades of the communist period to collaborate with the regime for various reasons. Also factions from the Orthodox Church behaved differently towards the state, either choosing open opposition or retreat when faced with the demands of the new policies and regulations.

The autocephalous characteristic of the Orthodox Churches was related by the historiography concerning the Orthodox Church to the concept of national church, since an autocephalous church would presumably be able to impose a national hierarchy and clergy and the vernacular language in the liturgy²⁷, an important step in a future correlation between a particular ethnic population and the Orthodox Church and building of the national identity²⁸.

Several researchers that employ a direct correlation between ethnicity and religion during the communist period note how these traits were used both by the church and state policy. Vjekoslav Perica's study on the religious life in post Second World War Yugoslavia extends the concept of national church to characterize the religious denominations and their interrelation with the nationalities of the federation²⁹. A similar attempt to relate nationality and religion existed in communist Romania. This almost complete overlap between ethnicity and religious affiliation³⁰ had a double connotation. On the one hand it made it more difficult for the communist state to do away with religion³¹, especially in the case of ethnic minorities that viewed religion as seminal to the preservation of their identity. On the other hand, once the communist state

²⁷Pedro Ramet, ed. *Eastern Christianity and Politics in the Twentieth Century*, Durham, NY, Duke University Press, 1988, p. 5.

²⁸“The autocephalous church figures as an authentication of national identity. The establishment of national patriarchates in Bulgaria and Serbia, in particular, figured as part of the state building process and was closely associated with the assertion of national identity.” Ramet, 1988, p. 7.

²⁹See Vjekoslav Perica, *Balkan Idols. Religion and Nationalism in Yugoslav States*, Oxford, Oxford University Press, 2003.

³⁰The religious denominations that escaped this relation with one ethnic base were either forced into segregating – see for instance the separation of Hungarian and Romanian Baptist Churches in Transylvania, they were forcefully united – case in point the Greek Catholic Church that had a Romanian believer base and was united with the Romanian Orthodox Church so as to have one church speak for most Romanians, or, in the case of the Roman Catholic Church, where this segregation, coupled with an attempt to separate the Church from its hierarchical centre in Rome, failed a double hierarchy was imposed – Romanian for half of the country, having Bucharest as centre and Hungarian for Transylvania, having Alba Iulia as centre – two different policies being drafted for the two different ethnical Roman Catholic Churches.

³¹ See Pedro Ramet, 1987, p. 13.

administration was able to co-opt these denominations, a more facile contact between the state representatives and various ethnic minorities was accomplishable through the medium of religious institutions.

The link between nationalism and religion as discussed in the Soviet case applies to the Romanian as well. In the Soviet case Pedro Ramet looks at the nationalism of the church as “supportive of regime aims” like in the Romanian and Bulgarian cases. He also argues that nationalism is an inherent characteristic of the Orthodox churches: “the nationalism of Eastern churches involves them in the politics of their respective societies and enters into the calculus of church state relations”³². It is this involvement in politics that is speculated in the Soviet case to have “weaken[ed] the church’s [...] inhibitions in relation with the regime” as Bohdan Bociurkiw stated. Russian nationalism according to the same author weakened fundamentalist attitudes towards religion working at both ends – the communist regime and the church in influencing the construction of their relationship³³.

The relationship between state and the Romanian Orthodox Church during the communist period was based on the connection between ethnicity and religion, the involvement of the church in political matters as *port parole* of the regime, being elevated to a privileged status among the other religious denominations, emphasizing its political trait at the expense of the religious and in all this time maintaining a direct economic, legal, institutional and political dependency to the regime in power. This dependency permitted the state administration to have its strong input in matters related to the organization, structure and hierarchy of the church.

I would argue for a different chronological marker than the Byzantine period, in arguing for an associationist model of church state relations, a chronological marker that begins with the formation of the modern state in East Central Europe that allows for a wider comparison with other cases – the Protestant Churches and their relationship with the communist state, the relationship between the Catholic Church and the Hungarian communists, the position of the Serbian Orthodox Church in its relationship with the Yugoslav state.

The particularity of the Romanian case comes also from the context in which the state church relationship was constructed in the early years of the communist regime. The historiography of the subject talks about an imitation of the Soviet model of the relationship between state and church that was functional in the moment of its adoption by the communist states in Eastern, South Eastern and Central Europe. The relationship with the religious denominations of the soviet regime in the 1940s is fundamentally different from

³² Pedro Ramet, 1988, p. 6.

³³ Bohdan R. Bociurkiw “Church-State relations in the USSR”, in Max Hayward and Willian C. Fletcher, Eds., 1969.

the one promoted in the interwar period. Thus the researchers which favour an explanation of the *imitatio dei* type talk about adopting a soviet model of compromise and instrumentation of the Church in solving the national problem, the use of the Church as port-parole of the state's policies, that was functional in the 1940s and not the Stalinist model that was functional before the Second World War that suppressed the church and religious life, dismantled the religious institutions and decimated its clergy. It is this model of "compromise" that will be adopted by the new "people's democracies" with variations that respond to specific contexts³⁴.

The process of defining the relationship between the Soviet state and the church underwent several stages along more than 20 years, from the installation of the regime to the Second World War. Along this period the rather fundamentalist views "opposed to any form of cooperation between church and state" intertwined with those more pragmatic that would be in favour of "utilizing the churches' influence at home and abroad"³⁵. Researchers that have designed a chronology of behavioural patterns of the Russian Orthodox Church in its relationship with the soviet regime describe the stages going from an initial period of overt hostility, one of withdrawal from political activities and a final one of "commitment to unconditional loyalty to the state and positive support of its policies" by the Second World War.

In the Romanian case the model of association functioned all throughout the communist period. Its chronology situates the stages that lead to the achievement of the status-quo inside a short period of time between 1946 - 1952/53. However this was not a one-way compromise. It is surprising that most of the literature so far was interested in a position of the religious denomination towards the communist state that would situate them in a collaborationist or oppositionist side depending on where they were situated regarding an association with the regime.

This is also a compromise of the communist state that induced a situation where institutions that came in direct contradiction with the communist atheist doctrine were not just functional, but in various cases they influenced the public sphere by imposing their own model and discourse on various issues. A paradoxical hybrid relationship was created, where the state allowed the functioning of the religious denominations and their controlled access in the public sphere to instrument them for its own policies. Thus religion that should have been at best sent to the private sphere if not relegated altogether was present in the public sphere in its institutional form.

There are several researches that argue that religion has not left the public sphere during the communist regime but in few exceptional cases. Institutional religion preserved a public role of either opposing the state as in

³⁴ See Tatiana A. Chumachenko's interpretation in Tatiana A. Chumachenko, 2002.

³⁵ Max Hayward, William C. Fletcher eds., 1969, p. 83.

the case presented by Jose Casanova of the Polish Catholic Church³⁶ or as an institution associated with or co-opted by the state as described by Pedro Ramet³⁷. Using the associationist model in which the state co-opted the Orthodox Church and thus brought it into a controlled public sphere as a state institution I argue that the model proposed by Emilio Gentile of the emergence of political religion, a common religion of the authoritarian state to replace traditional religion that was relegated to the private sphere does not apply to the Romanian case study³⁸. Instead I think best suited Pedro Ramet's argument from *Cross and Commissar* on religious denominations co-opted by the communist regime where he included the Orthodox Church. This co-optation meant that "church leaders serve as surrogate spokesman for the regime's foreign policy and defenders of its internal policies. Co-optation has meant that, in contrast to other churches, the Romanian [...] Orthodox Church has enjoyed a sufficiency of institutions and publications [...]. In each case what the church was able to offer the regime was its nationalism; in each case, the price of co-optation was submission to a degree of control by the regime"³⁹. I dispute Pedro Ramet findings only when it comes to the chronology of the co-option. Ramet argues that in the Romanian case the church state relationship was redesigned in the early 1960s when due to the independent course of Romanian communism nationalist policies were revived and with them the Orthodox Church's greater input in the internal and foreign stances of the communist regime. I argue that this co-option was already functional and was preserved in the state church relationship via several shortcomings in the initial stages of the new regime. The nationalist stance of the 1960s was only one of the moments when the church assumed the public position that was asked from it.

According to Emilio Gentile's definition "*A political religion* is a form of sacralization of politics that has an exclusive and fundamental nature. It does not accept the coexistence of other political ideologies and movements, it denies the autonomy of the individual in the relation with the collectivity, it demands compliance to its commandments and participation to its political cult and it sanctifies violence as a legitimate weapon in the fight against its enemies and as an instrument of regeneration. In the relation with traditional religious institutions, it either adopts a hostile attitude and aims to eliminate them or it attempts to establish a rapport of symbiotic coexistence by incorporating the

³⁶ Jose Casanova, *Public Religions in the Modern World*, Chicago, The University of Chicago Press, 1994, p 92-114.

³⁷ See for referral Pedro Ramet, 1988, vol 1, and Pedro Ramet ed., *Religion and nationalism in Soviet and East European Politics*, Durham, Duke University Press, 1989.

³⁸ Emilio Gentile, *Politics as Religion*, Princeton, NJ, Princeton University Press, 2006, p. 139-140.

³⁹ Pedro Ramet, *Cross and Commissar*, p. 27.

traditional religion into its own system of beliefs and myths while reducing it to a subordinate and auxiliary role”.

Instead of political religion I argue that the state brought in traditional religion to use. Totalitarian states with one religion monopoly over the spiritual beliefs of the nation deal differently with religion than the ones that rule over a variety of religious denominations serving the spiritual needs of the people. Emilio Gentile went so far as to say that it is more difficult for a totalitarian regime to develop a political religion when there is mono religious denomination predominance. It is easier, and therefore more common to use the existing religious denomination rather than trying to substitute a secular religion for it. This seems to be the case with communist Romania. The party was aware of the stronghold of institutional religion and of the rather long period of time the Party state would need for relegating it from the public space.

On “Church” versus “churches”

The public/ private dichotomy in characterizing religion has been used to differentiate between a religion of the group and a personal, individual religion, a religion for social cohesion in which one is born into and one responding to a community’s need to interiorize a religious message, a religion of choice and finally a religion that is associated with the world of politics (no matter the rapport of the two forces) and one that is not.

In researching state church relations in communist Romania all three type of theoretical dichotomising for a comparison between the Romanian Orthodox Church and the other religious denominations in the country can be used in arguing a public role of the Orthodox Church in the communist state. Thus one can differentiate between a “national”/ ethnic religion⁴⁰ – a religion one is born into if the right ethnicity and denominations that draw out their believers base from other traditional denominations. A religion of the small community that is brought together by a specific religious message and that holds religion to have just this meaning. And finally one can distinguish in the position the Orthodox Church has towards the communist state and the one held by the Neoprotestant denominations for instance, a difference between one religious denomination associated to the communist state and one trying to separate itself from the state as much as possible.

In the same time, while my focus is on the history of the institution of the Orthodox Church during the communist regime, one must try to avoid what Pedro Ramet has termed the monolithic fallacy, “a tendency to treat both church and state as monoliths [and ...] gloss over complexities of intrachurch and

⁴⁰ I argue that the Hungarian Protestant Churches in Transylvania, the German Lutheran Church behave similarly to the Orthodox Church in relation to the communist state.

intrastate factionalism”⁴¹. The relationship between the church and the state was negotiated at this institutional level but the different positions had by different factions both from within the church and from within the communist administration have influenced the way in which this relationship functioned. The challenges to the mechanism of state church relations coming from local Orthodox communities, from hierarchical factions inside the Orthodox Church, from oppositional movements from within the church have impacted the relationship.

In what concerns the state Bohdan Bociurkiw established a distinction between the Party’s attitude towards the church and that of the state in Lenin’s Russia⁴². While the Party was committed to antireligious propaganda the state stand was of a “standard social democratic position favouring constitutional guarantees of freedom of conscience, separation of church and state, secularization of education [...]”⁴³. Both positions underwent tremendous change and the distinction lost substance and in the 1918’s legal framework provisions were brought to “surround the activities of religious groups with an ever tightening network of administrative and police control and to involve the state agencies increasingly in the internal affairs of churches and sects.” In communist Romania this distinction is less noticeable. One could look at the Soviet Union as being a segregate entity that had an input in designing the relationship between the new regime and the religious denominations. The Romanian Communist Party created and put into practice their regulatory provisions on the religious life via the Ministry of religious denominations, an entity that shared with the *Securitate* the safeguard of these regulations. “Through the new state apparatus the Party also assured itself of a monopoly of political power and brought under its control every element of social life [...] The Church was no exception, as it, too, was obliged to accept a subordinate role in the new totalitarian system” noted Keith Hitchins⁴⁴.

After the new regime came to power the need for a public institutional religion, sanctifying the role of the state and legitimating the communist regime appeared futile, as one can trace in various state policy documents. Yet the complete banish of religion was not attempted much because of the weakness of the new regime. Religion was privatised by denying its entrance in public sphere, denying its social function, secularizing the educational system, segregating it to the family and the community, denying it the role it had until then – opinion formative, nation building, community cohesion, and social –

⁴¹ Pedro Ramet, 1987, p. 179.

⁴² Max Hayward, William Fletcher, 1969, p. 73.

⁴³ *Ibidem*.

⁴⁴ Keith Hitchins, “The Romanian Orthodox Church and the State,” in Bohdan Bociurkiw, John Strong, eds., *Religion and Atheism in USSR and Eastern Europe*, London, Macmillan, 1975, p. 315.

these were no longer required from institutional religion in the public sphere. Association with the state should cease and if, for a complete relegation the state is not prepared, a complete segregation of religion should be possible.

While this could be termed separation of church and state, according to Giovanni Codevila, this is not the traditional understanding of church state separation. In the classical sense a regime of separation between state and church would adhere to three principles: “The recognizing of the State and of the Church as two distinct sovereign powers whose existence is equally justified; the distinction between political and religious affairs and the emancipation of the state from all religious influence in the political affairs; the freedom of the citizen to chose and perform its own religious faith”⁴⁵. In the Soviet state these principles do not apply. The Church is merely tolerated, while the state is emancipated from the religious influence in their political affairs the reverse is not true, and while inscribed in the legal framework, the third principle hardly applies⁴⁶.

The state decided for a solution that would push the church out of the public sphere in hope that a relegation of religion to the private sphere of the family and the small community would causally lead to a drop in the number of believers. The state would address its citizens directly without the church legitimizing its discourse.

Several events triggered the need for the state to bring the church back into a public space controlled by its authority. There was first of all a concentration of the opposition to the regime inside the religious institutions. The failure of the solution of suppression of the Greek Catholic Church and its unification with the Orthodox one and the concentration of a strong oppositional group inside the society forced the state to reassess the problem of institutional religion. But the most important problem of the state authorities was their failure to reach the citizens and to need an intermediary, one that would be invested with more leverage over the population it spiritually administered – the church. It is around the early 1950s when the state controlled the return of the church in the public sphere as a transmitter of the party state discourse and as a legitimizing institution.

Thus the church is forced to act as transmission belt, a conveyor of state political interests. Help pass the constitution, help with the nationalization of land and property, with developing the anti Western and pro Russian policies. However this meant a weakened position for the state as well, for although severely controlled by the authorities of the state, the public sphere was subject to various transformations due to the impact of the church policies (especially the nationalist discourse used in the 1960s also by the state to round up national

⁴⁵Giovanni Codevila, *Stato e Chiesa nell Unione Sovietica*, Milan, Jaka Book, 1972, p. 287.

⁴⁶Giovanni Codevila, 1972, p. 288.

communism). If for the initial period of the communist regime the religious denominations managed but their mere survival, later on they developed mechanisms of negotiation with the regime that allowed them to intervene in various issues connected to human rights, national canon and so forth.

In discussing the relationship between state and Orthodox Church in communist Romania one must consider using the comparison as investigative method. One could find a comparative case, e.g. another country in East Central Europe that offers similar conditions for the status of institutional religion during the communist period as I offered as example here when discussing the Soviet case and its inputs in researching the Romanian one. Others could compare the position had by one particular religious denomination in its confronts with the communist regime and the studies of Pedro Ramet/Sabrina Ramet on Catholicism in communist East Central Europe, Protestantism or Orthodoxy in the area are valid examples of such endeavors. There is the possibility of looking into different attitudes like for instance dissent or martyrdom in communist East Central Europe. Going comparative allows one to escape the exceptionality of particular cases but also would help enhance the findings by introducing new research questions.

ALTERITY AND BLOOD WITHIN THE BIBLICAL TEXT¹

Florina Codreanu,

Universitatea "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca

***Abstract:** The present paper analyzes the categories of alterity within the biblical narratives in relation with the prevalence of a blood imaginary. Due to the differentiation between blood and flesh set up by Leviticus – For the life of the flesh is in the blood – there are many divine prescriptions, interdictions and taboos. By being acknowledged as a powerful substance, blood entails the potential of acceptance or exclusion of the human being in and from the community. The «Other» is altogether the one that shed blood or made use of its power against the divine order and legislation.*

***Keywords:** blood; sacrifice; interdiction; Holy Scripture; the Other; violence.*

The history of fratricide from the Old Testament reveals the presence of alterity centred on bloodshed: Abel is the first category of alterity detailed in accordance with the divine instance embodied by the blood. Human adhesion to cosmos, namely Cain's connection to earth fails due to the blood blame: "The voice of your brother's blood cries to me from the ground"². The blood predetermined with divine will is set apart from the flesh owing to the soul within, so it is a divine «Other» or God's image on earth – at last the sole type of alterity acknowledged by the biblical text³.

¹The author wishes to thank for the financial support provided from the program co-financed by The Sectoral Operational Program for Human Resources Development, Contract POSDRU 6/1.5/S/3 – "Doctoral Studies, A Major Factor in the Development of Socio-Economic and Humanistic Studies".

² *The Holy Bible*, Genesis 4:10. The author makes references to *The Holy Bible. King James Version Authorized by the Church of England (1604-1611): The Holy Bible, an Exact Reprint Page for Page of the Authorized Version Published in the Year MDCXI*, Oxford, Oxford University Press, 1833, Roman type (reprinted by Thomas Nelson in 1993 as *The Holy Bible*, 1611 Edition).

³ See for critical references on the subject: Jean Bernard, *La Légende du Sang*, Paris, Flammarion, 1992; David Biale, *Blood and Belief – the Circulation of a Symbol between Jews and Christians*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 2007; Thomas Buckley and Alma Gottlieb (eds.), *Blood Magic: The Anthropology of Menstruation*, Berkeley, Los Angeles, London, University of California Press, 1988; James M. Bradburne (ed.), *Blood: Art, Power, Politics and Pathology*, Munich, London, New York, Prestel Verlag, 2001; Piero Camporesi, *Juice of Life - The Symbolic and Magic Significance of Blood*, Foreword by Umberto Eco, Translated by Robert R. Barr, New York, Continuum, 1995; Steve Jones, *In the Blood – God, Genes and Destiny*, London, Flamingo – An Imprint of Harper Collins Publishers, 1997; Melissa L Meyer, *Thicker than Water – The Origins of Blood as Symbol and Ritual*, New York and London, Routledge, 2005.

Cain violates the interdiction upon bloodshed, upon the impiety of feeding the earth with blood outside the divine legislation and on cause of that he is excommunicated, estranged from the community and the law: God does not answer him anymore, and through him nor the nature or the land that was providing him with fruits. Accursed and banished, Cain identifies himself with the killing hand and he is reduced to it, thus becoming a wanderer of the flesh.

The order system “blood for blood” is acceptable with the meaning that the man who had shed blood became unworthy flesh of the life within, and consequently distorted image of God: “Whoever sheds man’s blood, his blood will be shed by man, for God made man in his own image”⁴. That is not the case of some sort of savageness implied by the law which perpetuates violence, but is more about the constraint to return the blood to its Creator, about the cyclic return of the soul to the spirit that was encarnalized within the world and the flesh. Even though Cain doesn’t die physically after killing his brother, he is socially and spiritually dead because his image doesn’t reflect anymore the image of his Creator, but the lack of this Creator and lack of the relation with him and the rest of the community, too.

The sign of blood leads Moses through the land of Egypt, as an intermediary between God and the people, between the pharaoh and the divine recognition: water transformation into blood among the ten wraths afflicted upon Egypt ascertains once again the divine ascendancy, the manifestation of life and death power within blood. Also, in Exodus, the sign of the sacred represents the shield of the one that celebrated the lamb sacrifice and his guarantee of purification faced to life and of permanence faced to death: “7. They shall take some of the blood, and put it on the two doorposts and on the lintel, on the houses in which they shall eat it [...] 13. The blood shall be to you for a token on the houses where you are: and when I see the blood, I will pass over you, and there shall no plague be on you to destroy you, when I strike the land of Egypt”⁵.

Both for the consecration of the house, which by the biblical mentality represents the extrapolation of faith within the material world, as for the sanctification of the people, the blood is the adjuvant of the covenant, an element of communion, connected to the right side, namely to the promise of paradise. Any sacrifice of sanctification within the Hebraic system requires a smear of blood on the right ear, right foot, right hand and so on; blood never reaching the left, the side of the hell.

In what burnt offerings from Leviticus concern it is curious to note that blood never escapes beyond the perimeter of the altar and of the holy tent due to its quality of extrapolation, but when this occurs the phenomenon is perfectly controlled: “27. Whatever shall touch its flesh shall be holy. When there is any

⁴ *Ibidem*, Genesis 9:6.

⁵ *Ibidem*, Exodus 12.

of its blood sprinkled on a garment, you shall wash that on which it was sprinkled in a holy place”⁶.

Except the priest, no one is entitled to control the blood, the process of collecting and sprinkling. The fact proves that life – for preserving the holiness from the divine source, parenthesizes the faulty and chaotic mass and makes use of a single official who reverberates perfectly the divine. Moreover, blood or seed loss is considered a major impiety brought to the life within, a life wastage that can be redeemed only through cleansing and sacrifice and by exclusion from any possible contagious contact. To be unclean or defiled is synonymous with the act of living outside the understanding of the soul and of its perennial value, outside the law that sentences to death any blood consumption, be it murder, feed or illicit copulation. The prescription: “27. Whoever it is who eats any blood, that soul shall be cut off from his people”⁷ brings into question the exclusion of the guilty or inadequate alterity, wherein the guilt is always doubled: against the Creation and against the community that cherishes it. Hence, its periodical revival is necessary through the priest that sprinkles seven times before God, the house or the altar, through the menstruating woman that stays isolated seven days in her lack of cleansing, as much after the birth of a boy, and if there is the case of a girl – her exclusion period doubles.

Without the sacrificial order, oriented alimentary or expiatory, the human being is deprived of the initiation offered to him on the Sinai Mountain, when Moses scatters people with blood for the first time and just once, as a sign of sealing the promise of obedience. After the dismissal of the Egyptians, blood functions as a line of demarcation between peoples, and for some authors is a disclosure sign of the dominance of the priests over the peoples: “By making the blood of all domesticated animals the “property” of the cult, the priests guaranteed their monopoly [...] By disseminating an almost consciously cryptic blood theology, the legislator turned blood into the vehicle for control of an agrarian society’s richest resource”⁸.

Either a political theology based on monopole, or a blood theology based on blessing, the role of the sacrifice within the Old Testament is a central one, not only of expiation towards a given guilt, but of protection towards an overwhelming divinity, whose power manifests automatically with no derogations. Therefore, any blood disposed of outside the ritual or the proper context is liable to contaminate or produce vulnerability in contact with the divine law and its strict appliance. Even Moses is caught within this vulnerability, by being a fugitive that carries with him the sin of his early murder (the killing of an Egyptian) and without his son’s subsequent

⁶ *Ibidem*, Leviticus 6.

⁷ *Idem*, Leviticus 7.

⁸ David Biale, “Pollution and Power”, in *Blood and Belief – the Circulation of a Symbol between Jews and Christians*, p. 20.

circumcision he would have been isolated from the community: “24. It happened on the way at a lodging place that Yahweh met Moses and wanted to kill him 25. Then Zipporah took a flint, and cut off the foreskin of her son, and cast it at his feet; and she said, “Surely you are a bridegroom of blood to me” 26. So he let him alone. Then she said, “You are a bridegroom of blood,” because of the circumcision⁹”.

Moses remains a valid instance of alterity because he paid with innocent blood for the accidental bloodshed (by consolidating the ritual inherited from Abraham that is going to become pivotal for Judaism), wherein the phrase “bridegroom of blood” replaces the murdered Egyptian and consequently turned into a divine offering through the delegation of the circumcised son.

The bridegroom of blood is a valid «other» because he fulfilled the compensational act of «blood for blood», the restoration of the divine covenant ensuring him also the regeneration of the covenant with the community; whereas the blood relative is a forbidden unapproachable «other» and, as consequence of the taboo fallen on him, an eventual transgression represents the equivalent guilt for murder: “his blood [of the blood relative] shall be upon him [of the one who transcends the taboo]”¹⁰. Blood blending between relatives brings in death, but Moses overlapped the blood of the living with the one of the dead and he didn’t die but, on the contrary, he saved himself – clear proof that blood in itself doesn’t signify anything, but only within a relation or context it gathers some polarising valences¹¹. Moreover, homosexuality and zoophilia carry the same blood guilt: blood appropriation from divinity or blood consumption apart from the customary ritual of wedding are sentenced to death. Is that a sample of divine authority affirmation or the irrefutable proof that there isn’t accepted any voluntary alterity in rapport with the self, but just the manifestation of an authoritarian will? Nevertheless the self-contradiction persists within the biblical text and what is not acceptable and expiated in one place (v. Cain) it can be redeemed in another one (cf. Moses).

Also a divergent theme, which engendered many debates and polemics in the history of ideas and not only, is menstruation and its epiphany: “18. If a man lies with a woman having her monthly period, and uncovers her nakedness; he has made naked her fountain, and she has uncovered the fountain of her blood: and both of them shall be cut off from among their people¹²”.

⁹ Exodus 4.

¹⁰ Leviticus 20:9-11.

¹¹ D. Biale, *op. cit.*, p. 32, writes:” Blood can be used to purify in the right context, or can create impurity in the wrong context. But blood itself is neither pure nor impure. The role of blood, Leslie A. Cook argues, is to distinguish human beings from God...”.

¹² *Idem*, note 9.

Considered a declaration of fertility and of woman's alignment with the procreation, menstrual blood is, paradoxically, associated to impurity and to the imperative of seclusion. In the same way man sheds blood during wars or sacrifices, bringing its contribution to the cycle and valuation of life, woman actualizes through her menstruation a form of sacrifice – comparison recorded for the first time by Hippocrates, but her sacrifice is not to be assisted, because it belongs to the mystery of divine creation, attained by human in a profane location. By revealing herself and the man this mystery, the woman commits an act of idolatry, of putting herself forward in the same line with the Creator and, finally, an act of denial of the adherence to His power. A political haematology that would replace the procreative haematology cannot meet the biblical theology approval, as blood manipulation on the field of human exclusivity, wherein the divinity deprived of blood, so in incapacity of bleeding, cannot replace the sacrificial control from the altar or the holy temple. This would be as the divine have abjured any sense or will.

Equally, the divine dispositions imposed to the Levites in what murder and the treatment applied to the killer concern, all of them contravene the general interdiction against the shed of blood belonging to the fellow man, by launching the concept of intentional murder and discharging of any guilt the one that killed accidentally, finally disposing for his support six cities of refuge: “19. The avenger of blood shall himself put the murderer to death: when he meets him, he shall put him to death. [...] 27. and the avenger of blood find him outside of the border of his city of refuge, and the avenger of blood kill the manslayer; he shall not be guilty of blood¹³”.

Herein it is at stake the most stringent post-biblical issue: if there exist or not divine violence and vengeance? Following the letter of the text, it seems the answer is positive. The tribal law functions as much as the guilt cancellation once the anointed priest is dead. In addition, the outlet from the holy perimeter pointed out by the divinity exposes the innocent murder to the same treatment applied to the culprit. In one place innocent bloodshed defiles the land, in another one it expiates within the same type of action and with the implication of the same emotions. What remains to a high degree obscure is the avenger's murder, that is to say, once considered an intentional murder, he is going to be submitted to the same treatment and where the chain of violence is supposed to break? Apparently exactly in the case of non-applying the vengeance, therein the primitive system of justice absolves the man of the imperative of bringing justice by his own, and wherein the penal code replaces the divine code and at stake is not the blood, but the human being. It is a proven matter that in any belief the overvaluation of the blood coincides with man's failure and death, and from this respect the Israelite cult is not an exception.

¹³ Number 35.

In other words the blood shed on the ground and covered with dust bears the effectiveness of the one shed on the altar, either animal blood or human blood, as the blood avenger temporarily gets hold of the priest's prerogatives: "12. then the elders of his city shall send and bring him there, and deliver him into the hand of the avenger of blood, that he may die 13. Your eye shall not pity him, but you shall put away the innocent blood from Israel, that it may go well with you¹⁴".

Human blood compensation through human blood is more a matter of parade, of making use of a moralistic ceremonial, as further on, in the case of a murder by unknown author, purification through animal blood becomes operative, accompanied by the cleansing, again ceremonial, of the hands of those liable of having killed. As much there is protocol and as much a coherent code of laws within the biblical actions of lustration, one can realize in the inadvertence between some paragraphs and in the overvaluation of some mere actions in contrast with more severe ones. Actually the biblical text by itself was submitted to transcriptions, permutations, attachments, reactions and polemics addressed to other beliefs from the area of Middle East and consequently any insistence on the genesis of the text would be inadequate, even impossible.

The increase of the blood credit, chalking it out to an indefinite debtor as the people of Israel, would cause ill-fated divinations about falling and the revelation of the bloodshed: "For, behold, Yahweh comes forth out of his place to punish the inhabitants of the earth for their iniquity. The earth also will disclose her blood, and will no longer cover her slain¹⁵".

Thus, blood is no more an instrument within a human crime or sacrifice but it acquires an autonomous function, it becomes a subject of confession and retribution. As a result, the repeated transgression of blood taboos conditions the levelling of blood wastage, regardless of the fact it is shed sacrificially or not, and the premonition of blood and fire apocalypse. From object of interdiction, carefully manipulated through the priest's mediation, blood turns into the interface of the apocalyptic justice, representing itself alone and apparently freed of the divine surveillance. Between the customary preach and the assurance of total annihilation there aren't many differences: the excess and the addressee stay unchanged, only the stake changes according with the human devaluation: "I will bring distress on men, that they will walk like blind men, because they have sinned against Yahweh, and their blood will be poured out like dust, and their flesh like dung¹⁶".

Scrupulosity or diabolisation, blood references transcript on the one side a hygienic alterity, organised by a behavioural legislation, tempted

¹⁴ Deuteronomy 19.

¹⁵ Isaiah 26:21.

¹⁶ Zephaniah 1:17.

constantly by transgressions, and on the other side an insalubrious alterity, wherein dust and dung imply the loss of the ceremonious values and of the hierarchy of prostration: man – priest – God. Since the beginnings man was identified with the community, so to be scattered and reduced to a guilty community, within an apocalyptic end, doesn't mean a dramatic change on the order of the world.

The denunciative and propagandist excess of the blood is peremptory within the Old Testament, a fact partially surpassed along the New Testament through the exceptional exercise of the Eucharist, of the blood as a commitment of immortality: "He who eats my flesh and drinks my blood has eternal life, and I will raise him up at the last day"¹⁷. He who was sent by God embodies the guarantee of the blood consubstantial to divinity, he is a new man, neither priest, nor king, he didn't fail or succeed: he is scholar that comes in with a liberal profession to engage it under a mission of reformation. Abdication from the blood visibility is part of this plan of embracing its trans-substantiality, on behalf of the blood shed for everything and for the whole humanity. As there is an earthly body made of dust, there is a celestial body attained through resurrection: "Now I say this, [brothers](#), that flesh and blood can't inherit the Kingdom of God; neither does corruption inherit incorruption"¹⁸. Everything that was before blood shed by the human hand, within the New Testament it doesn't bear any effectiveness due to the great amount of falsifications that have crowded within the life that blood used to embody; life itself exhausting its primordial status. Compared with the Christic blood, human blood is absolutely perishable and contaminated by putridity, and so its valences belong to scission and conflict, opposed to perfection and the coagulant action polarized by the blood of the new covenant.

Death, thrown into devil's arms, is given a lesson of resurrection: defeating death signifies by extension defeating evil, the metaphor of prevailing Christ alive and transgressing all the human dead deeds. Forgiveness is ensured by bloodshed, but redemption is no longer possible by using goats or calves' blood. The blood that was used once by the anointed priest wasn't his, but he just used its presumptive transitivity (after all warranted by the divinity): "For it is impossible that the blood of bulls and goats should take away sins"¹⁹. Dictated by the same divinity in search of conciliatory and redemptive solutions, is it also the Christic sacrifice which frees the man from the priest's hand and grants him free entrance within the halidom. Faith is the pledge for perpetuation of this state of grace, which revives God through his son and much more the man next to man, cast until then on the board of a concurrent and substitutive blood politics.

¹⁷ *The New Testament*, John 6:54.

¹⁸ 1st Corinthians, 15:50.

¹⁹ Hebrews 10:4.

When blood ceases to be just a practical presence of the ritual, substance with magical properties, its reference didn't faded into the oblivion of the sin, but became a significant absence, a symbol of the faith inherent to life, a manifestation of the divine wholeness: "Blood arouses the powerful emotions that are harnessed by ritual, since, when it does become visible, it is often a sign that the body is no longer whole"²⁰. The metaphysics of bodily integrity belongs to a humanist society which has incorporated the sacrificial society in order to point at it every time the resonance of the Christic sacrifice fades away, and at the same time for supporting the immanence of the faith: everything within the body is life and everything outside the body is death, thereafter to bring blood from the land of life towards death represents an act of serious negligence paid to the divine word.

The frequent apodictic position of the Bible concerning blood leads to disregarding human imperfection and weakness and denying man the alleged quality of the blood as agent man-divinity in favour of the one of differentiator, wherein the «Other» is more and more different and far off the divine. To conclude, there are more attempts of alterity within the biblical text, but only a single one authorized because the vigilance of the biblical word manifests against any post-testamentary intentions: man bears the image of God and if he doesn't confirm it accordingly the hell gates are open.

²⁰ D. Biale, *op. cit.*, Introduction: "Writing with Blood", p. 4.

DEPRECATING GYPSY WORK: NORMATIVE DISCOURSES AND VARIETIES OF MOBILITY IN 17th – 19th CENTURIES TRANSYLVANIA

Marian Zăloagă,

Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu Mureș

Abstract: *The present article approaches regressively the topic of the Gypsies' work and its relations with the spatial mobility. I first take a look in the portraits of a generic Gypsy as imagined by the armchair and field anthropologists of the 18th and 19th centuries, later addressing the matter of inner and outer peripateticism, migration, vagabondage etc. by directly analyzing some 18th century archival sources. My intent is to unbiasedly reveal the varieties of mobility assumed as ethnic identity by the administrative authorities (be them guild, estates or Habsburg imperial representatives) even by the Gypsies. In the background, I point on the juridical status, ecological determinants, local traditions and needs that provided sufficient reasons for the outliving of this spatial and work management behavior.*

Keywords: *Transylvanian Gypsies; work management; mobility varieties; the Saxon guild, reformist program; normativity.*

All over Europe, stereotyped discourses about Gypsies in (pre)modern times attributed them a lack of work ethic and classified them usually as work-shy. This cultural and social construction of otherness by a Eurocentric structurally sedentary society was a result of the modern state formation and of the theoretical influences of the different economic doctrines in particular cameralism and physiocratism¹. Modernization and industrialization lead to reemphasizing a particular work management organized according to some consistency factors² which influenced the representation of this people imagined as eternally mobile.

Generally, Europe imagined itself as a sedentary society³ even though mobility was far from being an exceptional experience. In reality, in certain

¹Ernesto Screpanti and Stefano Zamagni, *An outline of the history of economic thought*, Second Edition Revised and Expanded, Oxford/New York, Oxford University Press, 2005, p.33; Marc Raeff, “The Well-Ordered Police State and the Development of Modernity in Seventeenth- and Eighteenth-Century Europe: An Attempt at a Comparative Approach”, in *The American Historical Review*, Vol. 80, No. 5 (Dec., 1975), 1221–1243, p. 1228; Annemarie Steidl, „Regionale Zuwanderungsräume Wiener Handwerker im 18. und 19. Jahrhundert“, in Hannelore Oberpenning und Annemarie Steidl (Hrsg.), *IMIS-Beiträge (Themenheft: Kleinräumige Wanderungen in historischer Perspektive)* 18/2001, p. 107-121, p. 138.

²François Crouzet, *A History of the European Economy, 1000–2000*, Charlottesville and London, University of Virginia Press, p. 99.

³Anthony Padgett, “Prolongue: Europe and the World Around”, in Euan Cameron, *Early modern Europe. An Oxford History*, Oxford, Oxford University Press, 2001, p. 1-29, p. 12.

fields it was systemic and compulsory for the instruction of the future confirmed handworker⁴. Though compulsory for some occupational categories, spatial mobility was often demonized, and prolonged periods of such behavior raised questions over the persons involved in it. Therefore the (i)legitimacy⁵ of mobility was a key factor in the process of distinguishing the mobility of the merchants, journeymen from that of the Gypsies or other ethnic categories. The role of place as identity marker was undeniably regarded as a key factor and modernity with its infrastructural centralization processes reinforced, redefined or played a background role in this schema. It legitimized ones role in a production process and national agenda, and thanks to often kinship structures assured a social position. As a result Gypsies marginalization is a typical example for the way Europe's internal nomads came to be rejected on the grounds that they were seen as a wandering propertyless people⁶.

In this respect, Transylvania was no exception. Guilds enjoyed the universal favorable status and regulated production till the mid-19th century as the industrialization was a slow process⁷. Even in front of different outside groups brought in by the high authorities of the Habsburg Empire, Saxon guild members invoke old privileges and tried to protect their preeminent position⁸. In general, as influential political leaders in the townships' councils their attempt was to guarantee the market for their products by trying to control the economic activities in the urban hinterland, and that of the rural and fair guilds⁹.

Considering such fierce internal competition it is not a surprise to see them very much against any ethnically different outside competition. Saxons in particular rejected the possibility for any foreigner to settle in their towns and only tolerated some subsidiary activities like those of the Romanians or of the Gypsies (two tolerated ethnic groups sharing the lowest position in the estate feudal hierarchy). Strong banishments of selling products at fairs or the interdiction to open stores inside the towns referred to any outsider even to the

⁴Sigrid Wadauer, *Die Tour der Gesellen vom 18. bis zum 20. Jahrhundert*, Frankfurt am Main: Campus Verlag, 2005, p. 120 sq., Hannelore Oberpenning und Annemarie Steidl, (Hrsg.), „Kleinräumige Wanderungen in historischer Perspektive“, in *IMIS-BEITRÄGE*, p. 10, 17.

⁵Jan Willem Huntebrinker, „Gartknecht“ und „Passport“. Zum Problem von Mobilität, Zugehörigkeit und Kontrolle (15.–17. Jahrhundert) (= *Policey WorkingPapers. Working Papers des Arbeitskreises Policey /Polizei in der Vormoderne 14*), 2007 [Online: <http://www.univie.ac.at/policy-ak/pwp/pwp_14.pdf>](last accessed 06.10.2010)

⁶Jim Maclaugh, „The Gypsy as 'Other' in European Society: Towards a Political Geography of Hate“, in *European Legacy*, Vol. 4, No. 3, 1999, p. 35-49, p. 45.

⁷Konrad Gündisch, *Siebenbürgen und die Siebenbürger Sachsen*, Langen/Müller, München, 1998, p. 155.

⁸*Ibidem*, p.117.

⁹Ştefan Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania până în secolul XVI*, Bucureşti, Editura Academiei, 1954, p. 171.

Romanians¹⁰ who in comparison to the Gypsies were predominantly an agrarian population but still shared a tolerated therefore marginal position. With the Josephine reformism these privileges had been seriously put into question and the Saxons had to directly face the competition of western products as well as the perspective of allowing other groups to enter their guilds¹¹. As guilds were not only lucrative associations but also communitarian networks many disparities were invoked and this slowed the entrance of any external member. In response, from the end of the 18th century and particularly during the 19th century Saxons initiated a discourse which is very much the expression of crises. They sealed themselves in a set of essentialized qualities of the imagined and often idealized estate and ethnically national identity. “Good work” or in other words the high-quality products had become a nationalized identity marker they attributed as their own and was legitimated by hinting to original German lineage¹².

In this paper I will offer a view into the way Gypsies were described in elaborate and highly stereotypical descriptions both in essays dedicated to their history or in the histories of Transylvania, and correlate these productions with a factual and highly segmented set of sources preceding, contemporary and following the turning points of imperial sedentarization reforms from Transylvania. Going a regressive way, I will properly illustrate the fact that the attributed and overstressed “Gypsy laziness” was not only a stereotyped construction supported by a sedentary culture’s *Weltanschauung* but also a cultural construction of the 18-19th centuries authors who joined the disparaging language of the guilds as they felt indirectly affected by measures of the Josephine idealistic reforms. The anomie of any group around had to be exaggerated in order to confirm the old system that privileged their activities. It was regarded fair and by rhetorically curtailing the impact of the other ethnic and marginal groups, Saxons wanted to project higher position further on in the eyes of the central imperial authorities. Saxons’ position to the reformism line was particularly sensitive, as Gypsies not only had to be sedentarized, moreover this process should be sustained by the local authorities. Putting land at their

¹⁰See: Adolf Armbruster, *Daco-romano Saxonica*, București. Editura Științifică și Enciclopedică, 1980, passim, Eugen Pavlescu, *Meștesug și negot la românii din sudul Transilvaniei (sec. XVII-XIX)*, București, Editura Academiei, 1970, passim.

¹¹See: Angelika Schaser, *Reformele iosefine în Transilvania și urmările lor în viața socială*, Sibiu, Hora, 2000. passim.

¹²Fr. Fronius, *Die sächsischen Bruderschaften. Ein Sittenbild aus dem Haferlant*, Hermannstadt, 1862, p. 79, „Deutsche Arbeit in Siebenbürgen“, in *Sächsischer Hauskalender. Ein kalender für Siebenbürger zur Unterhaltung und Belehrung auf das Jahr 1881*, p.100-109, p. 104, *Siebenbürgisch Deutsches Tageblatt*, 31 August, 1890, p. 871, Carl Schochterus, *Der siebenbürgisch Sächsische Bauer. Eine social-historische Skizze*, Hermannstadt 1873, „Deutsch aber ist sie geblieben ihrem innersten Wesen nach von der Zehe bis zum Scheitel, ein einfaches Bürgervolk“, p. 18.

disposal for building houses and cultivating the land, naming them “*Neubauern*” instead of the centuries old ethnonym, accepting their off-springs in the guilds after being raised in sedentary families away from their parents¹³ were certainly not at all pleasing ideas to the periphery of the Hapsburgs’ empire. Add to all these the local authorities compulsory involvement in the distribution of the Gypsies all over the area uncovered by the guilds and the banning of their concentration in homogenous areas, all points in the *De regulatio Zingarorum*(1783), and other previous edicts¹⁴, could not sound appetizing to a nation “under siege”.

1. Imagining the “nomad”. Labeling the generic Gypsy in 18th – 19th century ethnographic sources

Saxons constructed Gypsies’ image as extremely radical otherness opposing human civility values. This was reached even if they as authority did not created the hard times of persecutions similar to those experienced by Gypsy groups in western areas of the continent. Still, the deviant image they projected on homeland Gypsies was achieved by borrowing from the latest academic achievements in the field of Gypsy studies within the German world which were mingled with milder internal tradition in reporting about these familiar others. Similarly, like in the rest of Europe their representation of the homeland Gypsies was almost exclusively negatively charged. Chiefly a precarious work ethic was seen as the key explanation for their deviance, for their state of poverty and attributed perpetual beggary or petty theft. Mobility strengthened this perception which was reinterpreted especially after the Reformation as a sign of potential threat particularly embodied by the poor categories which came to be identified with vagrants and in general regarded as crime prone. For the Gypsies’ mobility termed *Wandersucht* or *Wanderlust* some folkloric production even provided a common sense and sufficiently convincing argument that the Gypsies had been in that miserable and dislocated state because of an involvement with the crucifixion of Jesus Christ¹⁵, a myth

¹³Gyorgy Szábo, *Die Roma in Ungarn. Ein Beitrag zur Sozialgeschichte einer Minderheit in Ost- und Mitteleuropa*, Frankfurt am Main/ Bern/ New York/ Paris, Peter Lang Verlag, 1991, p. 73, Viorel Achim, *Țigani în istoria României*, Editura Enciclopedică, București, 1998, p. 71.

¹⁴See: Heinrich M. G. von Grellmann, *Historischer Versuch über die Zigeuner: Betreffend die Lebensart und Verfassung Sitten und Schicksale Dieses Volks seit Seiner Erscheinung in Europa*, Göttingen, 1787, Heinrich J.Schwicker, *Die Zigeuner in Ungarn und Siebenbürgen* (=Die Völker Oesterreich-Ungarns. Ethnographische und culturhistorische Schilderungen. 12. Band), Wien und Teschen.1883, p. 51-60, Gyorgy Szábo, *op. cit.*, 69-75, Viorel Achim, *op. cit.*, p. 68-70.

¹⁵Eva Krekovicova, *Zwischen Toleranz und Barrieren. Das Bild der Zigeuner und Juden in der Slowakischen Folklore. Studien zur Tsiganologie und Folklore* (Hrsg. Joachim S.

used by themselves over the centuries in an attempt to legitimize spatial mobility and the access to alms¹⁶. This motive of endless redeeming pilgrimage¹⁷ turned into a strong enough stigma to make them undesirables, unworthy to receive help and certainly adverse to Christian sedentary and normative civilization. Given this presumed miserable state their survival was imagined as dependent exclusively on dishonest work (*unredlicher Arbeit*)¹⁸ which in turn was completed by a so-called strong inclination towards laziness¹⁹. In any case, their apparently lack of certain trade identity (*fehlende Berufsidetität*)²⁰ made the generic Gypsies be left outside and therefore described as populating the economic margins of society, providing for themselves only by means of irregular wandering trades²¹. Even though the Gypsies usually provided the peasants as day laborers or as wandering craftsmen engaged in peddling²² their image continued to be seen as dishonorable, therefore minor or in extreme denied as having the status of work.

Relevant information about the Gypsies' lifestyle depended on the way "nomadism" was at the time defined. Sharing a dichotomist and evolutionary univocal scrutiny, it was seen as a sign of otherness in relation to Europe and betraying the primitiveness of the practitioners²³. Consequently, the Gypsies'

Hochmann), Band 21, Frankfurt am Main/ Bern/ New York/ Paris, Peter Lang. Europäische Verlag der Wissenschaften, 1998, p. 15.

¹⁶Angus M. Fraser, *The Gypsies*, Malden/ Oxford/ Melbourne, Blackwell Publishing, 1995, p. 70, 100, 102.

¹⁷Guenther A. Hoefler, „Unsterblich fremd. Uneigentliche Aspekte des Ahasvermotivs“, in Klaus Hoedl(Hg.), *Der Umgang mit dem "Anderen". Juden, Frauen Fremde...*, Wien, Koln Weimar, Bohlau Verlag, (13-22), p. 14-16.

¹⁸Jasmine Böhm und Andres Strasser, „Schmied oder Schmiedl? Roma, Metallhandwerker und wie es die Gadje sehen. Ethnologische Feldforschung im Sudburgenland“, in Astrid Friese, Eva Kolm, Getraud Seiser, Maria Anna Six-Hihenbalken(Ed.) *Austrian Studies in Social Anthropology*, 1/ 2006, Wien 2006, p. 274.

¹⁹*Ibidem*, p. 252.

²⁰*Ididem*, p. 277.

²¹Wulf D. Hund, „Das Zigeuner-Gen. Rassistische Ethik und der Geist des Kapitalismus“, in Wulf D. Hund (Hg.), *Zigeuner. Geschichte und Sturktur einer rassitischen Konstruktion*, Duisburg, DISS Verlag, 1996, p. 11.

²²Thomas Fricke, *Zigeuner im Zeitlater des Absolutismus. Bilanz einer einseitigen Überlieferung. Eine sozialgeschichtliche Untersuchung anhand südwestdeutscher Quellen*, Pfaffenweiler: Centaurus – Verlagsgesellschaft, 1996, p. 369.

²³Mark Pluciennik, "The Meaning of 'Hunter-Gatherers' and Modes of Subsistence: a Comparative Historical Perspective" , in Alan Barnard (ed.), *Hunter-Gatherers in History, Archaeology and Anthropology*, Oxford/ New York, Berg, 2004, p. 21; Iris Wigger, „Ein eigenartiges Volk: Die Ethnisierung des Zigeunerstereotyps im Spiegel von Enzyklopädien und Lexika“, in W. D. Hund (Hg.), *Zigeuner. Geschichte und Struktur einer rassitischen Konstruktion*, p. 37-66, here p.49, Anton Blok, *Honour and Violence*, Cambridge, Polity Press, 2001, p. 56.

mobility was read by outsiders as “nomadism”, as a *Vogelfrei* movement a very proper way to occult or minimize the role of productive activities resulting from it²⁴. This simplified view was also shared by the Saxons, in their argumentation with regard to the Gypsies who go an easy way mixing between the endogenous experiences and the power of western exogenous discourse. Trained in Western German universities at least, the elite overtook massively from the Western writings published in Germany during the 18th century, although for some Transylvanian Gypsy groups notes extracted from these ethnographic sources could demonstrate a tendency towards subtypization²⁵. Semantic usages of collocations unveil a profoundly negative perception of their mobile lifestyle. In the ethnographic discourse, the “true Gypsy”²⁶ was a “hanging about migratory people” (“*herumtreibenden Wandernvolke*”)²⁷, a commonly “ceaseless wanderer”²⁸, etc. Although theoretically standing on apparently favorable positions, contributing to the image of the “*bone savage*”, Wlislöcki agreed with his contemporary Heinrich J. Schwicker whose vision on Gypsy was profoundly criminalizing. Consequently, even though describing their various seasonal activities, he calls them “work-shy” and “loving laziness”. Essentially, he pronounces for distinguishing between “honest and dishonest modalities of earning”²⁹ or a “mixture of useful activities and deceit”. All their activities even metal-working in which they had a better distribution has as final products “*gröbere Handarbeiten*”³⁰.

They describe the practice of peddling consisting of door - to - door production, reparations or daily waged activities, trading second hand products and raw materials all for small sums of money or in exchange of victuals³¹. Of a somehow positive image benefited the gold-washing Gypsies who, in Ignaz von

²⁴Michael B. Katz, „Occupational Classification in History”, in *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 3, No. 1. (Summer, 1972), pp. 63-88., p. 87, Philip Carl Salzman, *When nomads settle: processes of sedentarization as adaptation and response*, New York, Bergin/Praeger, 1980, p. 10.

²⁵For details on subtypization of the Transylvaiana Gypsy see my article: Marian Zăloagă, “Nomad, leneș, muzicant. Despre stereotipul „țigan” în Transilvania secolelor XVIII-XIX”, în Andi Mihalache, Silvia Marin-Barutcieff (ed.), *De la real la fictiv: imaginea, imaginarul, imagologie*, Iași, Editura Universității Alexandru Ioan Cuza, p. 273-292 (forthcoming).

²⁶See: Wimm Willems, *In Search of the True Gypsy: From Enlightenment to Final Solution*, London, Frank Cass, 1997.

²⁷Heinrich von Wlislöcki, *Vom Wandern den Zigeunervolke. Bilder aus dem Leben der siebenbürger Zigeuner: geschichtliches, ethnologisches, Sprache und Poesie*, Hamburg, 1890, p. 6.

²⁸*Ibidem*, p.113.

²⁹*Ibidem*, p. 196-197, H. J.Schwicker,*op.cit.*, p. 118.

³⁰*Ibidem*, p. 199-200.

³¹*Ibidem*, p. 200.

Born's portrayal, radically differed from the lazy ("müßiges, faules Volk") Hungarian Gypsies labeled as "the scum of society"³².

A more radical description was provided by Schwicker who, referring to the being ("Dasein") of the Gypsies, permanently repeated "the dark migratory instinct" ("dunklen Wandertriebe")³³ associating it with the devouring of the local resources followed by sequential relocation³⁴. Their "dominating birdlike migratory nature"³⁵ was opposed to a key principle within the post – Reformation, namely, the "Heimat" principle which came to regulate the alms giving³⁶. Therefore, they were called "unheimliche Gäste"³⁷, "Nomaden"³⁸, Heimathlosen"³⁹. The *Heimat* principle in the form of *indigenatus*⁴⁰ has been always appealed to by the Saxons in defending their interests on the *Sachsenboden*. It worked as a protection of their privileged status against any other nationality intending to get access into their urban institutions. Certainly, other nationalities among which groups of semi-sedentary Gypsies resided on the Saxon's land but they never represented a daring voice rather an admitted "tolerated" group. Despite all the local particularities the definitive influence of Heinrich M.G.von Grellmann's book came to play an essential role in the Saxons cultural discourse with regard to the Gypsies, though occasional endogenous voices did not miss.

The undeniable role Gypsies played in the local economy of Transylvania although minimized is betrayed by the insistence with which it was acknowledged over centuries. Even before Grellmann, authors focusing on Transylvanian Gypsies like Ab Hortis – whose serial ethnographic essay constitute the backbone of Grellmann's sources about eastern Europe

³² Ignaz von Born, *Briefen über Mineralogische Gegenstände auf seiner Reisen durch das Temeschwarer Banat, Siebenburgen, Ober und Nieder Hungarn an Jonann Ferber*, Frankfurt, 1774, p. 162, H. von Wlislöcki, *op.cit.*, p. 197. The hegemonic imperial discourses betrayed by this proto-ethnographic study was examined by Alex Drace-Francis, "A Provincial Imperialist and a Curious Account of Wallachia: Ignaz von Born", in *European History Quarterly*, Vol. 36 (1), 2006, 61–89, p. 79, 80.

³³ J.H. Schwicker, *op. cit.*, p.23.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*, p.19.

³⁶ See: Leo Lucassen, "Harmful Tramps": Police Professionalization and Gypsies in Germany, 1700-1945", in Leo Lucassen, Wim Willems, Annemarie Cottaar, *Gypsies and Other Itinerant Groups: A Socio-Historical Approach*, New York, Palgrave Macmillan, p. 82,83; Leo Lucassen, "Between Hobbes and Locke. Gypsies and the limits of the modernization paradigm", in *Social History*, Vol. 33, No. 4, (November), 2008, p. 436.

³⁷ J.H.Schwicker 1883, *op. cit.*, p. 23.

³⁸ *Ibidem*, p. 7.

³⁹ *Ibidem*, p. 4.

⁴⁰ Angelika Schaser, *op. cit.*, p. 48-66, 73.

Gypsies⁴¹ - talked about a common shared believe in the “natural handicraft”⁴² of the Gypsies in the metal working. The Transylvanian Saxons also generally admitted that the Gypsies were “outstandingly gifted in every work they do as it may be said that they learn at a glimpse”⁴³. One of the most adversarial voices like that of Michael Lebrecht advanced such appreciation, soon after emphasizing the primitive achievements of their activities: “untrained, they are satisfied if their end product has any shape and keeps tidy”⁴⁴. Contemporary newspaper sources identified the: „Schatterzigeuner, ein schmutziges, halbnacktes, diebisches, betrügerisches Gesindel, das hölzerne Löffel, Multerm Besen, Heugabeln, einige Schmidarbeiten u. verfertigt, und in der Schnitzzeit verbunden ist, diejenigen Dörfern, außer welchen es die Erlaubniß erhält ihre Zelter aufzuschlagen, das Getraide einärnten zu helfen“⁴⁵. Such opinions resembled the defaming rhetoric of the guilds for which working outside legitimate system was low reputed and superficial. The Gypsy competitor was voiceless in face of such rhetoric developed over some centuries. The defensive of the Saxon’s lead also to a disparaging language towards the Gypsies, meant to keep them in an inferior position which spread in the popular productions like folklore or even could be recalled in literary productions till the end of the 19th century. Consequently, often Gypsies were adresses with ethnophaulistic formulations such as: “Grobschmiede oder Ziegelbrenner”⁴⁶, „heimatlose und unstäte Volk“⁴⁷, „flüchtigen und heimatlosen Sohne der Heide“⁴⁸, „wilder Haufe“⁴⁹, „Gesindel“⁵⁰. In an essay dedicated exclusively to their metal working they were described from the very begining as „Ein Zigeuner ist aber ein *loser Vogel*, ein oberflächiger Mensch, ein Hudler in Allem und Allem, was er vornimmt: so natürlich auch im Schmiedegewerb“⁵¹. Understood as a tardive

⁴¹Wim Willems, *op. cit.* p. 64. Angus Frazer, *op. cit.*, p. 190, 196.

⁴²*Wiener Anzeiger*, Jahrgang V, 1775, p. 320.

⁴³Michael Lebrecht, *Über die National Character der in Siebenbürgen befindliche Nationen*, Wien, 1792, p. 105.

⁴⁴*Ibidem*, p. 106.

⁴⁵*Siebenbürger Zeitung*, Nro. 17, 1784, p. 131.

⁴⁶„Der Stuhlricher“, in *Der Siebenburger Bote*, Nr. 211, 18 Oktober 1859, p. 848.

⁴⁷H.J.Schwicker, *op. cit.*, p. 57.

⁴⁸*Ibidem*, p. 2.

⁴⁹Rudolf Öser, „Die Zigeuner“, in *Deutsches Lesebuch für Mittelschulen*, Erster Theil, Erster Klasse, Hermannstadt, 1893, p. 131.

⁵⁰Johann Leonhardt, „Im stillen Dorfe. Zwei heitere Geschichten“, in *Neuer und alter Haus-Kalender für das Gemein Jahr 1894*, p. 65., Fr Fronius, „Wie der Zigeuner dem Winter, dem Sommer und dem Winde begegnet“, [Aus dem Volksmunde] in *Korrespondenzblatt der Vereins für siebenbürgische Landeskunde*, VI Jahrgang, Hermannstadt, 15 Dezember 1883, Nr. 12, p.132.

⁵¹„Von den Dorfschmieden in Siebenbürgen“, in *Transsilvania. Beiblatt zum Siebenbürger Boten*, Nr. 8, 16 Februar 1861, p.31.

voice of the Saxon guilds, this article amended the local practice of the in-group members who support Gypsies' irregular and low - quality products: „Er versteht es meist nur schlecht, steckt auch das Eisen viel zu viel in's Feuer und verbrennt es ohne Noth, er geht der Arbeit selten recht nach und nach sie deshalb meist nur unvollkommen, unpassend, anders wie ihr ihm angabt und kaum je auf de Dauer“⁵².

Semantic analyses of the terms and contextual analyses of the descriptions betray the belief in “eternal” lazy, wandering, unchangeable Gypsy which legitimized the noninterventionist acting of the estates in Transylvania. Cultural ethnographic discourse surely involves a hierarchical classification here built on the structural opposition between agricultural/civilized and nomadic/primitive peoples. In conjunction with the belief in a static “national character” it conveniently supplied the argument for marginalizing and rejecting any interventionist agenda of the imperial type. Despite this verbal adversity, after the reformist project Saxon authorities rewind but the cultural discourse did not change at all because even in the context of (post) imperial reformism, defamation was the preferred strategy to keep Gypsies complementary services at bay.

2. Field realities: juridical status, enlightened reformism and mobility varieties

Analyzing stereotypes implies finding out about the social factors and the cultural background on which they came operational as simple encoded but cognitively relevant formula/prescriptions. Consequently, in the next pages I will try to confront them with the information revealed by sources of different origin, content and intent. My demonstration will be based on conscriptions, trials and town/village chronicles. Besides divulging the identity and the interests of the producers these sources would indirectly allow a better understanding of Gypsies' mobility and its role in practicing different trades. Hence, I hope I will refine what Viorel Achim called “*seasonal migration*” or “*limited and controlled nomadism*”⁵³ when he demarcated between the patterns of Gypsies' mobility. Although partially valid these formulations are conceptually not comprehensive enough for the realities in the field.

Confronting this set of sources with the social and cultural constructions about the “eternal Gypsy” in the ethnological and folkloric literature, could give a more refined and realistic view. Since realities differed from one region to another, the results will indeed assert somehow against the leveling tendencies in the last type of productions dealing with Gypsy work and mobility. An unanimous ascription of Gypsies' ethnicity with a ceaseless mobility and “unsteadiness” shows that the Gypsies were keen on a certain

⁵² *Ibidem*.

⁵³ V. Achim, *op.cit.*, p. 54-55.

degree of mobility higher than any other population in Transylvania. Of course, it was according to the area differently motivated and manifested, and interestingly, not fully essentialization - free even by those groups involved in it, working occasionally as both an *in- and out-group* marker.

Before referring to the management of space and work transcending the ethnological productions one needs to shortly provide some details about the juridical status, the local policies as they were responsible for the occupational and spatial mobility of the Gypsies during the 17th and the 19th centuries. This unambiguously referred to their acknowledged spatial/local experience. Some were nomads and directly subjected to the fiscal authorities, others were settled and there was also a category of semi-nomads or/ and of semi-sedentary. Some were princely servants (Romanian, *robi*), others were villains (Romanian, *iobag*) of the towns or of the nobles, and others were inquilini (Romanian, *jeler*). Each had a certain degree of mobility which was negotiated, guaranteed and firmly regulated by the suzerain power. Despite they supplied with their services the contextually different regional/local needs due to a pendulous and sporadically illicit life they were biasedly evaluated and gathered under negative labels. A special autonomy of the Gypsies in the 17th century Transylvania was represented by the Gypsy Voivodeship from southern Transylvania which was vassal to the prince of Transylvania⁵⁴ which lasted until 1767 when the jurisdiction of the voivode was dissolved⁵⁵.

The obsession with mobility of the modern state, instilled in Transylvania by means of the rationalistic program of the Habsburg monarchy, prohibited the illegitimate Gypsies mobility without making much difference between the special juridical statuses or professional categories. Taken over by the estates some points of the central regulation were adapted to the local varieties as they were considered as beneficial to the fiscal regime. Despite the attainment of sedentarization seemed to have been reached at the end of 19th century, some nomad groups could be still met. They kept on practicing traditional occupations, mobility being intrinsically attached to them.

Local documents show some cases that in areas around Sibiu (Hermannstadt) seat (Lat. *sedes*) Gypsy families practiced a seasonal movement helping to the harvest crop for small payment or in exchange of food. Between 1679-1712 in localities like Veștem (Westen), Rusciori (Reusdörfchen), Tălmăciu (Talmesch) and later in 1701-1714 in localities from the same seat some Gypsies were already listed as villains (*iobags*)⁵⁶. There were fortunate examples with Gypsy groups travelling from a village to the other as artisans

⁵⁴ *Ibidem*, p. 26.

⁵⁵ *Ibidem*, p.70; G. Szábo, *op. cit.*, p. 73.

⁵⁶ Horia Lascu, „Conscripția țiganilor din scaunul Sibiu pe anul 1781”, in *Minoritarul Imaginar Minoritarul Real. Lucrările Simpozionului internațional der antropologia minorităților, 7-9 mai 2003*, Arad, 2003, Complexul Muzeal Arad, 262.

manufacturing the metal products from cooper and even gold who could also trade the finite products obtained from these metals⁵⁷. The growth in number of Gypsy artisans enlisted in the 1750's conscription, was paralleled by a noticeable growth in wealth, fact which determined the local authorities take action and introduce some taxes⁵⁸. After 1771 the seat's authorities came with other regulations which allowed peripatetic Gypsies to settle outside the villages of the chair during winter time and began registering them. The aim was also to have a clear idea of their number and put them to taxes. In parallel, we notice already from the 1776 an increasing tendency to settlement⁵⁹. In any case, Gypsies' settlement even though not intended or philanthropically motivated, had been seen as beneficial for the sedentary communities since the Gypsies could be charged with taxes. In consequence, their flee at the eve of the tax rising generated grievances for the simple reason that the sedentary peoples were left to pay bigger taxes⁶⁰.

Seemingly at local level some tolerance to the sedentarization of the Gypsies could be noticed, but this could not be monitored properly and was hazardous as the fugitive cases show, Saxons also lacking the means to control and also the will to assimilate the members belonging to a *Fremdkorp*⁶¹ as the Gypsies were regarded. Basically, the reasons which favored the settling were pretty much the same as those of the Habsburgs: a better and larger tax rising, but in case of the Saxons the propensities remained limited, traditional and therefore localist if compared to the assimilationist and identity erasing intent of the Imperials. Indeed, before the initiative of the Habsburgs, hardly any internal efforts to sedentarize Gypsies can be traced on the agenda of any estate representatives. They all treated Gypsies with disdain but regularly made use of their niche services. Sharing a coexistence ("*Nebeneinander*") and only occasionally and contextually limited cooperation ("*Miteinander*")⁶², as the sign of equality was never imaginable but substituted by specific or symbolic power relations, Saxons were uninterested in any elaborate and persistent effort to reach the sedentarization of the Gypsies. They only used them in different dishonorable activities as genitors of the towns, hangmen, etc. Gypsies were still tolerated because they also provided with services as blacksmiths to the

⁵⁷ *Ibidem*.

⁵⁸ *Ibidem*, p. 263.

⁵⁹ *Ibidem*, p. 263-265.

⁶⁰ *Ibidem*, p.266.

⁶¹ Leo Lucassen, Wim Willems and Annemarie Cottaar, "A History in Footnotes", in Leo Lucassen, Wim Willems, Annemarie Cottaar, *Gypsies and Other Itinerant Groups*, p. 8.

⁶² The traditional Saxon historiography line was answered back by: Johannes Ries, „Nebeneinander – Miteinander. Zum interethnischen Verhältnis von Siebenbürger Sachsen und Roma/Zigeunern“, in *Zeitschrift für siebenbürgische Landeskunde*, 30(101), Heft 1-2, 2007, p. 89-104.

rural world were guilds services could not be fulfilled because of the high prizes and the town centripetal practice. A good reason to avoid their settling was also the competition they might have brought to the guilds which as everywhere where they existed had been characterized by monopolistic attitudes⁶³. Groups of Gypsies specializing in certain sectors which in time turned into identity markers inside and outside the generic group⁶⁴ were perceived as direct competitors and therefore were considered nuisance. With the reformism of the Habsburgs who redesigned even the administrative territory of Transylvania the situation had been simplified. The dissolution of the autonomy of the Gypsy voivodate could also facilitate the effort of assimilation as intended by the Habsburgs, but did not consider the local interests and traditions. Even though the feedback to the Habsburgs program was far from being enthusiastic, soon the Saxons agreed with the sedentarization of the Gypsies at the end of their settlements. The reasons were undoubtedly not humanistic but fiscal therefore exclusively pragmatic. Primarily the estates were convinced that the settlement of “this nation so much inclined towards migration and theft would be more to the detriment of the society to have them steadfast”⁶⁵. In 1791, the estates’ vision changed. In order to levy them settlement became an option. So that the Gypsies “would have sufficient income to pay the taxes, it is compulsory to be settled by the landowners, to get accustomed with economy, with the cattle shepherding”, the only way to turn them in worthy contributors, “otherwise they would stick to the bad habits”⁶⁶. Saxon municipalities themselves even became interested to retain some Gypsies who flee from seniors lands who previously had been villains (Romanian, *iobag*). They were ready to restitute the migratory

⁶³Sigrid Wadauer, *op. cit.*, p. 30, Viorel Achim, *op. cit.*, p. 67, Gideon Sjoberg, “The preindustrial City”, in *The American Journal of Sociology*, vol. 60, no. 5, (World Urbanism), March, 1955, p. 438-445, p. 440, G. A. Schuller, „Zunftleben“, in Fr. Teutsch (Hrsg.), *Bilder aus der Kulturgeschichte der Siebenbürger Sachsen*, Band 1, Hermannstadt, 192, p. 347.

⁶⁴Gunnar Haaland, “Economic Determinants in Ethnic Processes”, in Fredrick Barth (ed.), *Ethnic Groups and Boundaries. The Social Organization of Culture Difference*, Bergen/Oslo/Tromso//Universitetsforlaget; Boston/Massachusetts, Little, Brown and Company, 1969, p. 85, Ronald Lee, “Roma in Europe: Gypsy Myth and Romani Reality -New Evidence for Romani History”, in Valentina Glăjar and Domnica Rădulescu, “Gypsies” in *European Literature and Culture. Studies in European Culture and History*, New York, Palgrave Macmillan, 2008, p. 6, Thomas A. Acton, „Zigeunerkunde- ein Begriff, dessen Zeit vorüber ist“, in Joachim S. Hohmann (Hrsg.), *Handbuch zur Tsiganologie*, Frankfurt am Main/Berlin/Bern/ New York, Paris, Wien, Peter Lang Europäischer Verlag der Wissenschaften, 1996, p. 57.

⁶⁵Davind Prodan, *Problema iobăgiei în Transilvania 1700-1848*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989, p.276.

⁶⁶*Ibidem*, p. 279.

Gypsies but not those sedentary who chose to migrate from the previous possessors before and after the Joseph II nd ephemeral emancipation⁶⁷.

As one can see, the sedentarization and therefore the preservation of mobile crafts had been moderated by the special status and the dependence of some groups on the royal authority or landlords, therefore making the sedentarization project problematic in some points. Given all these varieties of juridical status and varieties of space mobility, in the normative discourses Gypsies ethnicity remained connected to an imagined unpredictable mobility which made them deviants and therefore justified marginalization and low status.

2.1. Interactions and restrictions in Gypsy – Saxons relations: Niche activities in a predominantly preindustrial Transylvanian world

Already from the 16th century Gypsies were mentioned in the first accounting sources of the Saxons' localities⁶⁸. Different local chronicles mention them as useful but also disturbing elements. Their presence became a routine in the Saxon economies of the different urban settlements from medieval Transylvania. There were always niches which allowed Gypsies to live in peace and practice their traditional métier or to be engaged in different dishonorable trades. There is no doubt that for centuries irrespective of all defaming discourses of the normative sedentary agricultural or urban society, Gypsies continued to develop a more or less mobile strategy which would fit their search for resources to support their living. A predominantly rural world like it was for centuries the case in Transylvania was in need for their services. Even in more urbanized areas like the Saxons' lands Gypsies were constantly mentioned as filling the gaps left uncovered by the services and products of the guilds which could be too expensive or hardly reached. On seigniorial territories their services were indeed welcomed and certainly this gave no reason for severe persecutions. Surely, differently managed spatial experience in practicing special(ized) services for the sedentary groups posed them in an marginalizing position (often self-cultivated). Despite all those, as sources will show, in Transylvania Gypsies were far from being exclusively outside the agrarian economy. Despite the fact that it remains difficult to pronounce final judgments with respect to how much were the Gypsies involved in the agrarian economy, what can be asserted is that already in the 16th century they contributed with their secondary services to the reparation of the agricultural

⁶⁷ *Ibidem*, p. 277.

⁶⁸ In this respect see: *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt in Siebenbürgen : Rechnungen aus dem Archiv dem Stadt Kronstadt 1. Band - Rechnungen aus 1503-1526, 2. Band - Rechnungen aus 1526-1540, 3. Band - Rechnungen aus 1541-1550, Kronstadt, 1886-1903.*

tools⁶⁹ or even served in some defaming activities like that of hangmen⁷⁰. Usually bad paid, and engaged exactly because of this availability to repair metal tools (like hammers, scythes and anvils) at the client residence at a smaller price as compared with the guilds' performances⁷¹, they were hard to be kept faithful and occasionally sources mention their flee⁷². Without necessarily being first hand food producers, on the contrary maintaining a professional identity outside it or indirectly connected to it⁷³, their secondary services made them sufficiently worthy to be tolerated to practice their traditional trades.

Probably, at least between 15th and the 17th century demographically speaking they were also not at all as many as to be perceived as dangerous competition. Already in the 17th century (1685) at local level as the case of Braşov (Kronstadt) documents, the variety of trades accessible to Gypsies (among which sheep herding and trading) came to be banned, only traditional occupations such as horse trading seen as a "*gewöhnliche Hantierung*" and nails' production as well as small mending of boots ("*Flickerei*") being admitted⁷⁴. From now on local authorities began levy them if they practiced some trades such as the blacksmithing and pot production. Also in certain areas on counties' territories they practiced their trades and occasionally involved directly in agricultural tasks.

Beginning with the 18th century one can trace major and more frequent divergences with the local guilds⁷⁵. Even on an apparently cohesive administrative unit like the *Sachsenboden* we do not notice a coherent and clearly ratified policy with regard to the Gypsies. All the scant information betrays a complex and highly local relevant experience, itself inconsistent in its implementation and effects. It is only contextually that open conflicts occurred, which means that theoretically toleration was the rule. Still the Saxons' guilds became more and more restrictive. Thus, in 1756 one can notice in Braşov (Kronstadt) some new restrictions as the local Gypsies began producing clothes for the Romanians. They were not only cheaper but also the discontent was bigger as the producers escaped the taxation and moreover violated an field of activity until then monopolized by the "honorable tailor guild" ("*Ehrsamen*

⁶⁹David Prodan, *Iobăgia în Transilvania în secolul XVI*, Vol. II, Bucureşti, Editura Academiei Republicii Socialiste România, p. 682.

⁷⁰*Ibidem*, p. 655, 657, 659, 663.

⁷¹*Ibidem*, p. 715.

⁷²*Ibidem*, p. 711.

⁷³Michael J. Casimir, "Once upon a Time: Reconciling the Stranger", in Joseph C. Berland, Aparna Rao (eds.),

Customary strangers: new perspectives on peripatetic peoples in the Middle East, Afrika and Asia, Westport, Praeger Publishers, 2004, p. 31.

⁷⁴Adalbert Gebora, *Situația juridică a țiganilor din Ardeal (teză de doctorat)*, Bucureşti, Editura Universității din Bucureşti, 1932, p. 29.

⁷⁵*Ibidem*, p. 28.

Schneider Zunft)⁷⁶. This dissatisfaction ended up in court fact which betrays protectionist reactions of the Saxons who felt any competition increasingly problematic in the context in which the market was assaulted by new immigrants from the western world and the new products imported in Transylvania, which was reduced by the new Habsburg rulers to a raw materials supplying province⁷⁷.

Indeed tense moments were circumstantiated by the competition among traditional occupations of these marginals and the institutionalized blacksmith guilds. Illustrative in this respect is the conflict which came to be settled in justice between the blacksmith guild in Sighișoara (Schäßburg) and the Gypsies. It is not definitely said in how much their spatial mobility did bothered the complainant, but this may be intuitively found into the final statement of the 1777 writ. What is though explicit is the fact that they undermined the prices practiced by the privileged local blacksmith guilds. Consequently, it was decided to let them practice their occupations but not to have initiative in producing new products (like axes, hoofs, iron cart wheels, etc.)⁷⁸, instead, only to work on second hand iron and to repair the old and broken products⁷⁹. Saxons not only forced them to work with second hand materials but also regulated the technical means to be used in the practice of their crafts. They were restricted from producing any decoration on their object in order to make them less attractive in particular those metal parts of the horse harness⁸⁰ and also banned to make use of the proper technologies to obtain quality products. In this respect the working with big bellows was stated as the monopoly of the guild masters⁸¹. Raw materials had to be compulsory of inferior quality therefore seriously responsible for low-rated achievements in the final products. Again they were allowed to produce different minor products (*Kleinigkeiten*) and only to repair different tools. Only the legitimate, “respectable” (*ehrliche*) Saxon blacksmiths guild were to produce major and completely new products, Gypsies being allowed to earn their “daily necessary food”⁸² by peddling (*flicken*) only minor products. Breaking of the law was to be punished by severe measures and corporeal punishments⁸³.

This limitations coming from the Saxon authorities who unsurprisingly supported the guilds (fellows of those organizations being also members in town councils) betray the fact that the rural market was more exposed to the

⁷⁶ E. Pavlescu, *op. cit.*, p.480.

⁷⁷ K. Gündisch, *op. cit.*, p. 116, 117.

⁷⁸ “Unterthänigste Meynung”, *Font Colecția documente a filialei arhivelor statului (1606-1988)*, File Nr. 639, 1804, Mureș County Archives, p.1.

⁷⁹ *Ibidem*

⁸⁰ *Ibidem*, p.2.

⁸¹ *Ibidem*, p.6.

⁸² *Ibidem*, p. 1.

⁸³ *Ibidem*.

informal economy and was often ready to engage in exchanges with door – to – door providers of services. The same area was the target of the Saxon's guilds. With the support of the authorities, themselves being often leaders of the Saxon municipalities, Saxons tried to ban Gypsies' access to their market but did it not by persecutions like in western lands, but simply by discretionary regulating the means and manners this should happen, so that the Gypsies could still be able to provide for themselves.

As a matter of fact it was not their interest to make Gypsies' structural poverty even worse. By going a middle way Saxon authorities admitted Gypsies' usefulness in local economy but contextually tried to limit its effects. The vast range of products banned from being produced from zero, or the imposition to working with second-hand materials, only betrays on the one side the flexibility of occupations of the Gypsies, on the other the indirect manner by means of which the normatives tried to disparage them in the eyes of the final consumers. From here to labeling them in the normative cultural discourse as "lazy" and "peddler" was only a step. As seen in ethnological productions, in the process of advancing their own group identity, Saxons attributed themselves an outstanding confessionalized work ethos⁸⁴. This served as a rhetoric mean that is occasionally questioned by other facts extracted from other statistical sources later qualitatively analyzed. They could reveal a state of crises that prolonged throughout the first decades in the 19th century. Thus, protocols of commerce and trades noticed the decay of the ethnic Saxons blacksmith guild members and put it on the incidence that progressively sedentary Gypsies sharing similar confessional belonging with the Saxons had been admitted full access within the local work market. They even took over all types of manufacturing and could sell unrestrictedly their products to the fairs. In response limitations were proposed; they consisted of reinforcement of 1769, 1782 and 1792 statutes, which were expected to have a monopolist and therefore protectionist effect on the Saxon trades⁸⁵.

As seen from the normative authorities' point of view Gypsies toil stood for the best contrasting way to achieve a lousy existence. At any rate, restrictions made their marginal and badly paid services go into a progressively narrower niche and therefore in an accentuated state of poverty, as the process of industrialization in the 19th century gained some consistency even in some Transylvanian areas.

⁸⁴ See the serial of articles on this topic entitled „Die Deutsche Arbeit“, *Siebenbürgisch deutsches Wochenblatt*, nr. 39, 24 september 1873 „Die Deutsche Arbeit“ in *Sb. Dtsch. Wochenblatt*, nr. 40, 1 oktober 1873, „Die Deutsche Arbeit“ in *Sb. Dtsch. Wochenblatt*, nr. 41, 8 Oktober 1873.

⁸⁵ *Der Siebenbürger Bote. Zeitung für vaterländische Interessen Geschichte und Landeskunde*, Nr. 161, 9 Oktober 1852, p. 798.

2.2. *Genuine peripatetics. Tax Paying Gold-washing Gypsy - working strategies, mobility and juridical issues*

Some Gypsy groups benefited of a privileged juridical status position and were protected by the state therefore their activities like gold-washing was seen as useful. This professional specialization surely implied a higher degree of mobility dependent and regulated by the sequence of the seasons and also by the authorities' regulations with respect to tax - collecting. Exceptionality of this group got some rewarding in the ethnographic literature, the group becoming the object of subtypization. As far as their occupational inventory was concerned, during winter time when gold - washing had to be suspended, as the ethnographic references noted, these groups often showed adaptability and flexibility.

Only in the last 30 years as a result of comparative researches dedicated to nomadism in Euro-Asian vast space, this topic has been addressed from a similar theoretical perspective in the Gypsy studies field. The paradigm was first coined by Aparna Rao who continued to argue it until it gained scientific acceptance as its inclusion as an entry in the historical dictionary of the Gypsies/Romanies can certify⁸⁶. Among the predecessors whom theoretical works have anticipated this approach one must nevertheless name Georg Simmel and Fredrik Barth. Before directly exploring the gold-washing Transylvanian Gypsies' experience of space and work, I will offer an insight in the social representation of these groups in the traditional European society. Nonetheless, these subjects were representative case in trial as their main occupational identity turned into internal differentiation marker and was secured by a special juridical status, therefore confirming some tendencies which I would sketch up as it follows.

The social representation of space and the nature of the "floating" and "transient" occupations predisposing to travel made the perceptions of the peripatetics or any itinerant groups be regarded as an anomie⁸⁷. Towards such groups the traditional societies showed negative attitudes. In order to maintain them at bay, guilds who represented juridical instances accused them of inconsistency; later the laymen authority accused them of *Vogelfrei* wandering⁸⁸ therefore enforcing some regulations to turn the so - called semi-sedentarism⁸⁹ into complete sedentarization or even went in extreme criminalizing these groups as vagabonds⁹⁰. Step by step "nomadism, or rather «wandering» also

⁸⁶Donald Kenrick, *Historical Dictionary of the Gypsies (Romanies)*, Second Edition, Lanham, Maryland/Toronto/Plymouth, UK, The Scarecrow Press, Inc., 2007, p. 194.

⁸⁷Anton Blok, *op. cit.*, p. 44, 55.

⁸⁸Michael B. Katz, "Occupational Classification in History", in *Journal of Interdisciplinary History*, Vol. 3, No. 1. (Summer, 1972), p. 63-88, 87.

⁸⁹Martin Rheinheimer, *Arme, Bettler und Vaganten. Überleben in der Not. 1450-1850*, Fischer Verlag, Frankfurt am Main, 2000, p. 202.

⁹⁰Ibidem, p. 211.

came to be associated with «Wanderlust» which itself was increasingly being explained as genetically based and hence «incorrigible»⁹¹. This univocal hegemonic discourse that characterized the sedentary societies divulges an asymmetrical relation of power that existed everywhere between peripatetic groups and their host communities⁹². The intent was to damn and maintain these groups in the lowest social status. This was attempted by inculcating constructions dominated by a moralistic dimension. Often the defying of the norms and values of the host communities justified the usage of labels like “parasites”⁹³ which was indeed a common trope for centuries. To achieve that their products were valued as primitive (*grob*)⁹⁴, the activity in itself being written off as dishonest (*unredlich*)⁹⁵. Vague or undervalued activities, the peculiar and concomitantly equivocal openly stated or institutionalized occupational identity, incomprehensible spatial experience were all accusations easily projected on the practitioners of such crafts⁹⁶. The registering in occasional and excessively fluctuant daily waged activities as well as their resorting to alternatives like begging and theft⁹⁷ justified in the eyes of the ruling normative groups their maintaining on a segregated and marginal position⁹⁸.

Often these groups were ethnicized⁹⁹, the permanent reference to the language they spoke making them liable to belonging to anomic subcultures. With certainty they were seen as foreigners and disrupting factors which consequently relegated them on account of specific socio-political and economic reasons¹⁰⁰. Gypsies were in this respect in Transylvania as elsewhere typical examples of such ethnic exogenous and foreign groups¹⁰¹, accused as

⁹¹Joseph C. Berland and Aparna Rao, “Unveiling the Stranger: A New Look at Peripatetic Peoples”, in Joseph C. Berland and Aparna Rao, *Customary strangers: new perspectives on peripatetic peoples in the Middle East, Africa and Asia*, Westport, CT, Praeger, 2004, p. 10.

⁹²*Ibidem*.

⁹³Aparna Rao, „Peripatetische Gruppen zwischen Kalkutta und Istanbul: Ähnlichkeiten und Unterschiede“ in Yaron Matras, Hans Winterberg, Michael Zimmermann(Hrsg.) *Sinti, Roma, Gypsies. Sprache- Geschichte – Gegenwart*, Berlin, Metropol, 2003, p. 11-40, p. 18.

⁹⁴Jasmine Böhm und Andres Strasser, *op. cit.*, p. 241.

⁹⁵*Ibidem*, p. 274.

⁹⁶*Ibidem*, p. 277.

⁹⁷*Ibidem*, p.265, Martin Rheinheimer, *op. cit.*, p. 200.

⁹⁸*Ibidem*, p.262, Aparna Rao, „Peripatetische Gruppen zwischen Kalkutta und Istanbul“, p. 27.

⁹⁹*Ibidem*, p. 260, Michael J Casimir, “Once upon a Time: Reconciling the Stranger”, in Joseph C. Berland and Aparna Rao, *Customary strangers*, p. 32.

¹⁰⁰*Ibidem*, p. 260.

¹⁰¹*Ibidem*, p. 260, Simmel Georg, *Soziologie. Untersuchungen über die Formen der Vergesellschaftung*, Leipzig, Verlag, p. 686.

wandering about but tolerated as hardly other group would do the activities they accepted to enroll into. What many of them did, and was by the normative ruling members regarded as vicious example of laziness (“*Müßiggang*“) and travel around („*Umherziehenden*“), because it contradicted the urban working ethos¹⁰², had been in fact an irregular practice of some specific low - reputed activities. Their practice of these niche occupations was so much reliant on of the historical conditions¹⁰³. They not only described power relations¹⁰⁴ which derived from an established social typology and cultural system¹⁰⁵ of the sedentary groups but betrayed their myopia and misapprehension when it came to evaluate alternative or else said perpetually highly - mobile way of gaining existence.

These marginal groups counted on the “niches within the wider economy”¹⁰⁶ in which they assumed a flexible and vast working register¹⁰⁷ strategically exploiting their predilection to wandering which would ensure access to new locations, resources or clients¹⁰⁸. They also dedicated themselves to repairing or recycling second hand goods¹⁰⁹ or peddling from door to door their products of secondary importance¹¹⁰, thus being conveniently stereotyped as “wandering pariah”¹¹¹. Still ambivalent attitudes of the normatives, be them official authorities or authors of monographies could be implicitly traced. Despite of making use of the semantically ambiguous term “wander”, many narrations or official documents implied that Gypsies’ mobility was inner- and outer-regulated, that the practitioners pursued selected routes “with a customary range of territory which they knew well”¹¹². Therefore the overstated total strangeness has been only a rhetoric defaming artifice of the ethnographers of the 18th and 19th centuries too often uninterested by the specific cases but on the run for the generic Gypsy a result of gathering miscellaneous heterogeneous items of information. A presumed familiarity with groups of customary strangers as represented by Gypsy peripatetics transpires from the ambivalent

¹⁰² Jasmine Böhm und Andres Strasser, *op. cit.*, p. 252.

¹⁰³ Joseph C. Berland and Aparna Rao, *op. cit.*, p. 11.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 10.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 11.

¹⁰⁶ *Ibidem*, 4, Aparna Rao, „Peripatetische Gruppen zwischen Kalkutta und Istanbul“, p. 16, Anton Blok, *op. cit.*, p. 59.

¹⁰⁷ Jasmine Böhm und Andres Strasser, *op. cit.*, p. 258, Joseph C. Berland and Aparna Rao, *op. cit.*, p. 4.

¹⁰⁸ Joseph C. Berland and Aparna Rao, *op. cit.*, p. 18.

¹⁰⁹ Jasmine Böhm und Andres Strasser, *op. cit.*, p. 242.

¹¹⁰ Jasmine Böhm und Andres Strasser, *op. cit.*, p. 239, 268.

¹¹¹ Michael J Casimir, *op. cit.*, p. 32.

¹¹² Alan Barnard, Jonathan Spencer (eds.), *Encyclopedia of social and cultural anthropology*, London and New York, Routledge, 1996, p. 599.

attitude the normative groups displayed. They were both needed and hated¹¹³; by getting involved in diverse and traditionally specialized crafts¹¹⁴ (preserving their professional identity by the practice of endogamy¹¹⁵) they not only exploited for themselves the irregularities of local economic market¹¹⁶ but complimentary provided with services¹¹⁷ where the official suppliers were not always at hand. The readiness to work outside the official system favored some working activities outside the money economy going rather for self - negotiated and peddling strategies¹¹⁸. All these characteristics were seen as disturbing the official market and had to be fought back by limitations and a disparaging language which in effect would discourage the contacts of the in-group members of the normative society, indirectly condemning the Gypsies to a low income and stigmatized social status.

The singular empirical approach following this analytical trend was Fabian Jacob's article published in 2007¹¹⁹. He borrowed a paradigm proposed in studying the Jewish questions and tries to fit the Gypsy case in it. In my view, this attempt pushes the investigation in a misleading direction as the Gypsies' case does not fit in the conceptual framework as defined by Yuri Slezkine in his *The Jewish century*. Fabian Jacob is in any case being jammed by the book he took as a conceptual reference thus disregarding the local social and economic realities from Transylvania apart from the Habsburgs reformism. It is essentially the backwardness of the province that he obliterates in his explanation, preferring to focus exclusively on the relation between the imperial authority and the Gypsies voivodal institution. Being charmed by the internal organization of the group of *Zeltzigeuner* and the capacity of representation of the voivodal institution to negotiate a special status for these groups, he embarks a deceitful path of Gypsies aware and active opposition to the modernization project of disciplining¹²⁰. He naively reaches the conclusion the reformist sedentarization program was in the long term a fiasco, founding his argumentation only on the biased evaluations of a malicious ethnographer like

¹¹³ Joseph C. Berland and Aparna Rao, *op. cit.*, p. 23.

¹¹⁴ Aparna Rao, „Peripatetische Gruppen zwischen Kalkutta und Istanbul“, p. 16.

¹¹⁵ Jasmine Böhm und Andres Strasser, *op. cit.*, p. 242, Joseph C. Berland and Aparna Rao, *op. cit.*, p. 7, 19.

¹¹⁶ Jasmine Böhm und Andres Strasser, *op. cit.*, p. 258.

¹¹⁷ Aparna Rao, „Peripatetische Gruppen zwischen Kalkutta und Istanbul“, p. 13, 17.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 13.

¹¹⁹ Fabian Jacob, „Der Traum vom Neubauern – Die Politik gegenüber Dienstleistungsnomaden im Siebenbürgen des 18. Jahrhunderts“, in K. Franz (Hg.) *Verwaltete Nomaden. Mobile Viehzüchter und Dienstleister zwischen Autonomie und staatlicher Anbindung. Orientwissenschaftliche Hefte* 26; Mitteilungen des SFB „Differenz und Integration“ 12. Halle, OWZ, p. 79–101.

¹²⁰ *Ibidem*, p. 94.

Schwicker¹²¹. These findings contrast the general sedentarization trend achieved in the 19th century, the nomad Gypsies remaining a minority and a relic of a progressively laddered past world. In my view the internal organization and the representation powers of the voivodes were not as relevant as he implies. A first argument would be that soon after Joseph II died, even the provincial estate - formerly opponents of the imperial reformism - reaffirmed the imperial measures and that peripateticism and other forms of mobility outlived not due to an cultural-institutionalized customs as ethnologists tend to see it, but depended on the local economic needs of a preponderantly rural and industrially backward province.

Still, in some respects, regardless of some hazardous conclusions, Fabian Jacob also reaches some valid points. Gypsies' voivode mediator role between the state and the nomads was limited to raising taxes and regulate the relation of the community with others¹²². Moreover he also had the responsibility to locate the fugitives¹²³. He properly indicated: the limited possibilities of control of the authorities to handle Gypsies' mobility¹²⁴, the role they played in the informal rural economic world even if it was discrepant to the urban officials¹²⁵. He is still rambling when in one place evaluated the Habsburgs' measures as agencies to abolish the rural service nomadism, while in other called it an "*Arrangement zwischen den Welten Apollos und Merkurs*"¹²⁶, even if he recognized that imperial reforms meant the transfer of administrative authority from the voivodal body to the village or urban institutions¹²⁷. Still when it comes to analyzing peripateticism he mentions the professionalization in niche activities, the complementary character of their lucrative activities, the season cyclic mobility, and the flexibility and adaptability abilities of the *Zeltzigeuner* groups as well as their endogamous behavior.

It was during the cold season that they had to travel in order to temporarily settle or (re)locate on the landlords sites (be them noblemen or municipal feuds) and therefore provide with their services in exchange of food. There is big chance to believe that some groups have already used a traditional path in this respect gaining some credibility, while the sedentary population even got acquainted with some service providers. An incursion in their world is made possible only thanks to the vast collection of trails and conscriptions held in the Hungarian National Archives recently edited. These sources permit understanding the taxpaying gold-washing Gypsies' forms of mobility along

¹²¹ *Ibidem*, p. 96.

¹²² *Ibidem*, p. 91-92.

¹²³ *Ibidem*, p. 90.

¹²⁴ *Ibidem*, p.88.

¹²⁵ *Ibidem*.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 93.

¹²⁷ *Ibidem*, p. 95.

with their way of gaining existence, as well as the role they played in the regional economy. Their situation is in many respects favorable because they were being protected and forced to specialize mainly but not exclusively in performing this kind of task in exchange of the annual tax payable to royal Zlatna mountainous office¹²⁸.

These 18th century sources inform about the tense relations between management of space of the Gypsies and the reaction of the abode authorities to transgressing them by the gold-washing Gypsies in particular. Certainly, local authorities were reluctant to Gypsies arbitrary settlement on their lands. In many cases they even stirred their subjects to chase away the Gypsies. Legal investigations of that time reveal the tensions between the rights guaranteed by the state and the contextual field reactions of some micro-communities. Primarily, Gypsies were allowed to work any hindrance being illegal¹²⁹. Coming against this, groups of Gypsies whose presence with horses and herds of pigs on communal lands raised worries ended up after a three weeks with their expel by the local sedentary population. Still, the local authorities did not forget to mention that the Gypsies had not been “hindered from gold washing, but to disturbed with their horses and pigs” assuring that they “were not beaten but left the locality in good order”¹³⁰. In other cases Gypsies were doing nothing else but follow the regular route, the population being acquainted with some of the Gypsies; in this respect the declaration of one of the witnesses is edificatory: “I use to know some of the hereditary gold-washing Gypsies as they repeatedly stationed in our village serving different seniors in exchange of protection”¹³¹. These tense relations are less important for my argument; what they implicitly refer to namely Gypsies mobile lucrative activities do, as they testify about the professionalization in some certain activities, hereditary transmitted, and cyclical relocation following the passing of the seasons.

Sometimes individuals run away and tried to hide from the fiscal authorities by establishing on nobles' lands, some becoming their serves others not¹³². Immediately their juridical status changed along with their practice of handicrafts, some having to learn the blacksmithing¹³³, others simply joining different agricultural activities like grass mowing. Deposition also confirmed that some groups were hampered to settle in certain areas by the already sedentary Gypsies who were cruel, foreign Gypsies not daring to settle on the

¹²⁸ Zoltán Zsupos, *Az erdélyi sátoros taxás fiskális cigányok a 18. században/Nomadic Tax-Paying and Gold-Washing Gypsies Transylvania in the 18th Century*, Budapest, 1996, p. 393.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 376.

¹³⁰ *Ibidem*.

¹³¹ *Ibidem*, p. 378.

¹³² *Ibidem*, p. 379.

¹³³ *Ibidem*.

Gherla domain¹³⁴. Yet again, another set of traits specific to peripatetic groups such as flexibility and readiness to learn another craft or to adopt badly paid and under-qualified activities as assisting in agricultural daily waged can be plainly recognized.

Discerning among the factors responsible for some gold-washing Gypsies sedentarization or simply dodging their traditional peripatetic route one may mention periods of famine, severity or bad treatment of the clan leaders, as well as escaping punishment as a result of crimes, or simply the choice of a more comfortable lifestyle. The clan leader was keen on tracking them, following the absconders in order to raise the taxes. The competition for working force between the landlords and fiscal central authorities was fierce, some of the Gypsies being made *inquilini* (Romanian, *jeler*) by different seniors owing the places where they chose to station. Situations like famine probably determine some of the Gypsies to become the *villains* (Romanian, *iobag*) of different landlords in exchange of “a particular amount of wheat”¹³⁵. In opposition, in 1771 other Gypsies saw agricultural work abusively being forced by landlords lead them to complain of “tiresome work”¹³⁶. Therefore the switch between mobility and (semi)sedentary life depended on individuals or mononuclear families. It is difficult to assess how this new experience of space affected their occupational register. For some as it is obvious that sedentarization was synonymous with enrolment in agricultural activities, for others maybe could mean an uninterrupted metal working on an radius restricted to the new seignior domain, therefore doing service to the rural population.

Individual ruptures differently motivated or exogenous marriages¹³⁷ put in question the juridical and professional identity of some members. Serving as daily wagers in agriculture during the harvest time at the same seniors, seem to have been an option for families belonging to the fiscal gold-washing Gypsies¹³⁸. The same situation is confirmed few years later by the deposition mentioning that the previous summer fiscal Gypsies had to mow the grass in Zabala¹³⁹.

There is a continuous preoccupation of the fiscal authorities to keep an eye on the contributors. Some chose to flee to get rid of fiscally charges embracing a “continuous wandering and serving different seniors”¹⁴⁰. Others, like the Furdy family preferred to flee from the fiscal authority choosing “to

¹³⁴ *Ibidem*, p. 382-383.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 411.

¹³⁶ *Ibidem*, p. 410.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 380.

¹³⁸ *Ibidem*, p. 383.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 396.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 389.

live a snugly life, rejecting the gold-washing”¹⁴¹, finally others choosing to be highly mobile in order to get rid of prosecution after having done some criminal offences¹⁴². Among other arguments to run away the fiscal authority were again episodes of famine, the severity of some leaders (Romanian, *jude*), or simply leaving was motivated on the grounds of their rogue character¹⁴³. The common knowledge that it was the habit of the Gypsy to continuously wander from a place to the other was recalled also in these testimonies¹⁴⁴. The same biased conviction was shared by the imperial authorities who in 1787 in a gubernial order instructed the local authorities to take preventive measures so as to monitor all the *Neubauern* who had to settle at last in the month of October in the places where they had been previously registered. Those who did not respect this deadline were to be treated as foreigner deviants and mercilessly be expelled to the Turkish lands¹⁴⁵. The new attitude towards the free wandering (“*freye Herumziehens*”) the gold-washing Gypsies enjoyed seemed not be tolerated anymore as it was often used also by other “*arbeitende Neubauern*” categories who were occupied with processing of copper or timber¹⁴⁶. The control of the gold-washing Gypsies had to be achieved by the introduction of a certificate or a pass¹⁴⁷ which had to be checked by the local notaries, which also had to discourage their begging¹⁴⁸. The mobility of those groups who feed themselves by means of their manufacturing (“*mit verschiedenen Fabrikanten nähren*”) had also to be registered and monitored through the same official papers who had to be held in good order (“*ordentliche Pässen*”) as they would need to certify the owners’ provenance¹⁴⁹. Albeit intermediated, the Gypsy identity defined as self-assumed endless nomad lifestyle was strengthened by one of the Gypsies who in 1764 having to give details about a kinfolk reported: “We do not know for how long did they (Flora and Miklos two fiscal Gypsies) stood in the service of count Dabolyi Istvan forasmuch we the Gypsies are not steady by nature but prefer to wander the country to and fro”¹⁵⁰. In the new status of inquilini (Romanian, *jeler*) imposed they had to pay the senior two horseshoes for 4 pairs of horses¹⁵¹. By all means, stationary periods required also services to the landlords. In exchange of using the wood from the seignior’

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 392.

¹⁴² *Ibidem*

¹⁴³ *Ibidem*, p. 388.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. 409.

¹⁴⁵ Gubernial order 7551, FONT *Colecția generală de documente a statului (1606-1988)*, Mureș County Archives, Nr. 361, 1787, p. 4.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 1.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 2.

¹⁴⁸ *Ibidem*.

¹⁴⁹ *Ibidem*, p. 3.

¹⁵⁰ Zoltán Zsupos, *op. cit.*, p. 408.

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 409.

territory some Gypsies had to yearly produce a prune distillery pot¹⁵². These testimonies reconfirm a specialization in metal productive crafts which was practiced in exchange of food and protection for the seigniors who seem to value their abilities.

All these cases show a variety of mobility and adaptability strategies gold-washing Gypsies had to adopt and which had been peculiar for their working management. It is obvious that their occupations were accordingly adaptable and flexible, but usually they are to be found practicing complementary activities to a local preponderantly agricultural economy in exchange of a tax and in return of poor paid services. Most of them prove a specialization in metal working exercised in exchange of food or protection. There is no risk therefore to say that at least some of these groups had a peripatetic cultural behavior. Indeed, these sources occasionally describe examples of different forms of mobility and varieties in work management which depended on the changing juridical status as well as the contextual larger frameworks such as local or state policies. The cultural hetero- and self-identity based on an extensive use of space providing alternatives which varied according to the needs of inhabitants of more than one localities also denoted a strategy which was negatively charged by the sedentary Transylvanian Saxons and not only.

I have demonstrated here how one can distinguish between different forms of mobility which could be defined as: inner- and outer- regulated peripateticism, contextual large or limited scale migrations, or occasional individual or small groups' vagrancy. In my opinion these distinctions would be more precise as compared to the comprehensive formulation advanced in the Romanian Gypsy studies as they pertain to a vast casuistic noticeable at local level. Certainly, prejudiced thinking of the normative groups and institutional instances made this management of space illegitimate, associated it with laziness and precarious therefore dangerous way of living. With predilection rural communities appreciated their services and only their complicity explains why the phenomenon of service nomadism seasonably, (i)regularly practiced, specialized and poorly paid, survived until late in the 20th centuries. The involvement of the entire family in the process of production, their identity as customary foreigners, or *interne Fremden*¹⁵³, confirms the popularity of some trades practiced by the Gypsies in Transylvania.

3. Conclusion

Despite unchanging behavior commonly mentioned as identity marker within the culturally incriminating discourses of the normative members from

¹⁵² *Ibidem*, p. 416-418.

¹⁵³ Stefani Kugler, „Zur Romantisierung der ‚Zigeuner‘“, in *Germanistische Beiträge*, Band 22/1, 2007, p. 206.

Transylvania - which survived up until the 20th century¹⁵⁴ -, as compared to Western Europe, Transylvanian Gypsies were more numerous than elsewhere therefore making interning strategies impossible. Even when settled and gradually assimilated the context¹⁵⁵ allowed them to preserve a certain degree of mobility which had strong connections with the working process of the non-food producers. Moreover, even in the new political and societal contexts the semi-sedentary, once peripatetic (semi-)nomads, continued to fulfill by means of their secondary activities the local market needs which by preserving some customs facilitated the Gypsies to gain their existence by performing repair services. Surely this remained a dominant occurrence largely within the hinterland rural world, Gypsies continuing selling their products, peddling even factory products and exploiting the supplies from a spatially more limited radius. Thanks to their specialization with these fields they kept on serving the Transylvanian rural milieu as customary strangers.

Qualitatively different local experiences do not allow an encompassing sociologic formulation. In any case, even after achieving massive and overwhelming sedentarization in the 19th century, annotating Aparna Rao's definition of peripateticism¹⁵⁶ as describing mobility behavior and specialization in a specific production or service area, I believe that Transylvanian milieu experienced an *inner- and outer - regulated peripateticism* determined by different juridical, economic and ecological factors, customs and negotiative abilities. Moreover, given the local varieties and contextual reactions this observation turns into a substantive annotation, better covering the some Gypsies groups' relation to work along with their hardly graspable in a single formula spatial experience. Therefore, outer factors as well as the strategies Gypsies themselves embraced in order to preserve a particular identity can make us better understand some groups' spatial mobility and their occupational flexibility.

Interestingly a brief overview reveals a shift in describing their activities. Certainly, they betray centuries' old competition which culturally encrypted was articulated quite similarly in all Transylvanian cultures. This is an outcome of the defaming intended to culturally stigmatize them. While in ethnographic materials the accent falls on laziness and primitivism, not being seen as a consequence of the restrictions normative groups imposed on them,

¹⁵⁴ Johannes Ries, *op. cit.*, p. 89-104.

¹⁵⁵ David Crowe, "Roma: The Gypsies", in *Encyclopedia of European Social History, From 1350 to 2000*, Volume I, New York, Charles Scribner's Sons, An imprint of the Gale Group 2001, p. 449-458, p. 425.

¹⁵⁶ Aparna Rao, „Peripatetische Gruppen zwischen Kalkutta und Istanbul: Ähnlichkeiten und Unterschiede“, in Yaron Matras, Hans Winterberg, Michael Zimmermann (Hrsg.), *Sinti, Roma Gypsies. Sprache- Geschichte – Gegenwart*, Berlin, Metropol, 2003, p. 11-40.

therefore an essentialized characteristic “inborn” in Gypsies’ parasitic culture of poverty, the archival materials emphasized the disturbing effect their complementary lucrative activities had at local level, delegitimizing it by opposing these practices to the self-assumed honorability (“*Ehrlichkeit*”) of the guild members¹⁵⁷. Both involve a symbolic dimension: first recalling a subjective geography in which oriental descent plays a significant role, respectively, an inferior social status sanctioned by the disparaging language on account of pollution threats¹⁵⁸. The inferior status their lucrative activities occupied within a provincial symbolic hierarchy established by the normative groups was also semantically expressed by the use of word “served” only rarely “worked”, a fact which implicitly suggest their dependence on an authority. In the old regime terms this was typical for the mutually shared language of the old system of work management in which the guild master *worked* while the others of inferior professional status had to *serve*¹⁵⁹.

Reading the Gypsies’ mobility in Transylvania (in)dependent of the lenses of the information producers from the 18-19th century, one faces an adaptable register of occupations and an customary practice of complementary activities within the local preponderantly agricultural economy in exchange for a census and in return of poor earnings. The incriminated inconsistency was a way of accusing *per se* the one-sidedly undervalued but locally vital activities based on the informal, alternative way of negotiating.

Far from being an essential behavior, actually inconsistency is determined by lack of raw materials, restrictions on the market, local needs, juridical status and specialization of work, and last but not least by ecological exploitation of local/regional resources or even by individual options and abilities. Increased flexibility and opportunistic strategies, occasionally performed by other members of the family (i.e. fortunetelling, entertaining and stealing) helped sustain their precarious existence by exploiting marginal resources of the normative societies.

¹⁵⁷Kathy Stuart, *Defiled Trades and Social Outcasts. Honor and Ritual Pollution in early Modern Germany*, Cambridge/New York, Cambridge University Press, 1999, p. 51, 54, passim, Sigrid Wadauer, *op. cit.*, p. 110, Anton Blok, *op. cit.*, p. 57.

¹⁵⁸Anton Blok, *op. cit.*, p. 51-53.

¹⁵⁹Juliane Brandt, “Zum reformierten Konzept der Arbeit in Ungarn im 19. Jahrhundert“, in *Hungarian Studies* 18/1 (2004), p. 45.

LITERATURA PATRIOTICĂ DE INSPIRAȚIE SOCIALISTĂ

Răzvan Pârâianu,

Universitatea „Petru Maior”, Târgu-Mureș

*text dedicat memoriei Luciei Mihai,
învățătoare în Brătulești-Fedeleşeni
între 1930-1966*

Abstract: Patriotic Literature of Socialist Inspiration. *Initially written in 1881 by Nicolae Gane, Stejarul din Borzești was rewritten by Eusebiu Camilar in 1954 and became one of the most popular historical short stories in Romania. It was included in most literary textbooks or curriculum since its first publication. This short story is relevant for the cultural policy of the communist regime in 1954 and the present article analyses the reasons why today, after the 1989 Revolution, after the 1999 education reform, and after NATO and EU integration, a pupil in the third grade is compelled to read this story. In the followings, there will be analyzed the political context under which this short story was written, the cultural policy in which it was inscribed, the way in which children literature was integrated in the official culture of the regime, and the way in which a new historical identity was built for the young generation and why such texts survived the post-communist period until today. In conclusion, the Romanian communist regime, after a period of severe cultural purge, attempted to create of a “new culture” suited for the “new man,” the builder of socialism, a sense of identity which was equally based on national independence and class struggle, the former being preponderant. This ideological effort was performed through supporting a new literature whose directions and principal themes were inspired by the party policy, rewriting some of previous texts in the light of the new ideological imperatives, retrieving the classics of Romanian literature on the ideological criteria, retranslating the great works of universal literature and reinterpreting according to the same criteria. Camilar’s short story is a good example of this attempt of recasting and reinterpreting of Romanian culture and history as a struggle of the ordinary men for independence.*

Keywords: *socialist patriotism; nationalism; identity; textbooks; literary cannon.*

Prolog

Poveste pentru fiica mea

De mult de tot, prin vara lui 1440, o mână de copii se jucau de-a războiul, joaca însă nu le-a tihnit pentru că războiul venea peste ei. Dădeau tătarii. Cum i-au văzut, copiii au fugit care-ncotro, doar unul rămase agățat în crengile stejarului sub care se jucau. El a fost ucis fără milă de cotropitori. După mai mulți ani scena năvălirii

s-a repetat. Acum însă copiii au crescut. Ei sunt voinici în toată firea iar unul dintre ei e chiar vodă Ștefan. De astă dată tătarii nu prididesc și în cele din urmă sunt înfrânți. Atunci, chiar sub frunzele bătrânului stejar se face dreptate: hulpavul han e pedepsit pentru nenumăratele fărădelegi făcute.

Poate că povestea nu a fost aievea așa dar tot trebuie să fi fost ceva adevăr în ea de vreme ce pe locul aceluia stejar, Ștefan a înălțat o biserică cu hramul Sf. Gheorghe, zice-se în amintirea bietului Gheorghiuță prăpădit în fragedă tinerețe sub săgețile tătărești. Iar biserica se află și astăzi în Borzești.

Această întâmplare i-a fost povestită lui Nicolae Gane de către Vasile Alecsandri acum aproape un secol și jumătate și Gane a pus-o pe hârtie întru amintirea acelor vremuri haine în care hoarde păgâne năvăleau și ucideau totul în cale. De atunci generații după generații au învățat povestea bietului Gheorghiuță ucis de săgețile neiertătoare ale tătarilor.

Cine ar fi crezut că acele vremuri nu au apus. Cinci veacuri de la trista întâmplare țara a fost cotropită din nou. De asta dată cei ce năvăleau nu căutau numai avutul și viața bieților țărani ci și sufletul lor. Ei veneau în numele unei ideologii care zice-se ar fi adus fericirea pe pământ dar a lăsat milioane de oameni fără familie, fără case, fără biserici și chiar fără povești. Povestea lui Gane a fost uitată, numele lui șters din amintirea oamenilor, iar copiii învățați noi povești de astă dată despre vitejia și bunătatea poporului sovietic care le-ar fi eliberat țara, despre lupta de clasă și despre eroismul clasei muncitoare. L-au alungat chiar și pe Moș Crăciun... Dar copiii aveau nevoie încă de povești. Atunci au fost căutați noi scriitori care să scrie conform noilor direcții politice. Treptat au apărut noi povești ba chiar a fost inventat și un Moș Gerilă care să îi ia locul bătrânului Moș Crăciun. Așa s-a întâmplat și cu povestea lui Gane. Locul lui Gheorghiuță a fost luat de un anume Mitruț care și el pieri sub săgețile păgâne într-o poveste cu același titlu. Totul părea a reveni la făgașul firesc deși... parcă nimic nu mai era la fel ca înainte. Nu mai era Gane ci Camilar, nu mai era Gheorghiuță ci Mitruț, nu mai era Moș Crăciun ci Moș Gerilă, și tot așa...

Acest articol analizează circumstanțele care au făcut ca astăzi, după revoluția din 1989, reforma manualelor din 1999, acceptarea României în N.A.T.O. și după integrarea ei în E.U., un elev de clasa a III-a să aibă nevoie de astfel de explicații din partea părinților săi. Altfel spus, este vorba despre a examina modul în care a apărut în 1955 și s-a perpetuat până astăzi în manualele învățământului primar, una din povestirile istorice ale lui Eusebiu Camilar. Aceasta nu este singura lectură de acest gen propusă de manualele din

ziua de astăzi dar oferă unul dintre cele mai sugestive exemple. Astfel, în cele ce urmează, va fi analizat contextul politic în care a apărut povestirea, descrie direcțiile politicii culturale în care se înscrie acest gen de literatură, modul în care literatura pentru copii era integrată în politica culturală a regimului și felul în care era construită o nouă identitate istorică a tinerei generații cât și motivele pentru care astfel de texte au supraviețuit perioadei post-comuniste până astăzi. Concluzia către care cititorul este îndreptat este aceea că după o perioadă de epurare culturală extrem de severă, regimul comunist a inițiat construirea unei noi culturi, potrivită omului nou chemat să construiască societatea socialistă. Acest efort s-a concretizat în susținerea unei noi literaturi ale cărei direcții și teme principale erau inspirate de politica partidului, în repovestirea unora din textele anterioare respectând însă noile valori ideologice, în recuperarea bazată pe criteriile ideologice a clasicilor literaturii române și prin retraducerea operelor literaturii universale și interpretarea lor după aceleași criterii.

În mod paradoxal, regimul comunist nu a reușit să creeze o solidaritate socială în jurul identității de clasă, așa cum presupunea teoria marxist-leninistă pe care acesta o invoca. El a fost nevoit să apeleze la sentimentele patriotice care au fost cultivate la început în umbra internaționalismului proletar pentru ca ulterior aceste sentimente să fie ridicare deasupra și chiar împotriva acestuia. Această solidaritate patriotică s-a bazat pe o abilitate asimilare a ideii de clasă în narațiunea naționalistă, astfel încât să dea aparența unei împliniri a idealului național împreună cu cel social, ambele sub conducerea forțelor progresiste ale poporului și în cele din urmă sub direcția partidului comunist. Această narațiune și solidaritate socială nou creată a supraviețuit regimului care le-a creat și chiar încercărilor de reformă propuse în ultimii ani.

Literatura pentru copii și noua pedagogie socialistă

Cum a ajuns Eusebiu Camilar să scrie despre *Stejarul din Borzești* nu vom ști probabil niciodată. Om cu o situație materială deplorabilă,¹ Camilar a fost atras fără îndoială de „revoluția socialistă”, el alăturându-se scriitorilor „progresiști” care cu sprijinul nemijlocit al tancurilor sovietice au purces la edificarea noii orânduiri și noii literaturi². Pentru el a fost o șansă fantastică și este de înțeles fervoarea cu care s-a dedicat noii ideologii³: „Noii scriitori apăruiți în literatura realismului-socialist - scria el -, au în fața lor prezentul, ca

¹ Aflăm din Mircea Zăciu, Marian Papahagi și Aurel Sasu (ed.), *Dicționarul Scriitorilor Români*, București, Editura Fundației Culturale Române și Albatros, 1995-2002, vol. II, p. 426.

² Anterior acestei orientări îl aflăm colaborator la revista de orientare legionară *Orientări* din Moinești, editată de Constantin R. Crișan (pseudonimul lui Toma Spătaru); E. Camilar, „Poemul suspinelor (frg.)”, în *Orientări*, II, no. 6 (iunie), 1933, p. 548.

³ Romanele sale *Negura* (1949) și *Temelia* (1951) vor rămâne probabil pentru totdeauna în istoria literaturii române ca exemple elocvente de literatură pusă în slujba luptei de clasă.

un blid, plin de toate bogățiile. Nii scriitori au condiții de viață și de creație, cum cei mai vechi le-ar fi râvnit doar în utopii, doar în cele mai temerare visuri!⁴.

Într-adevăr, pentru noua generație de scriitori apărută pe ruinele unei societăți mutilate și înspăimântate, viața era fără-ndoială ca un blid plin de bunătați⁵. O problemă era însă lupta internă din partid care puteau avea rezultate neașteptate. Astfel, în 1950, Eusebiu Camilar a fost exclus din partid ca urmare încercării partidului comunist de a-și exercita controlul strict asupra scriitorilor⁶. Excluderea nu a fost însă urmată de alte măsuri represive, iar autorul a continuat colaborarea la diverse reviste și a publicat în următorii ani alte volume despre realizările noii orânduiri. Avertismentul a fost înțeles imediat: lupta de clasă trebuia „ascuțită” fără precupețire. Astfel, în 1951 publică *Temelia*, un roman dedicat colectivizării care a și luat premiul de stat pentru literatură. Apoi în următorii ani a vizitat China publicând un jurnal de călătorii (*Împărăția soarelui*, 1955), apoi o antologie a poeziei chinezești. Tot la întoarcerea din Republica Populară Chineză a publicat și *Stejarul din Borzești*. De altfel povestea se pare că i-a purtat noroc, odată ce după publicarea ei în 1955 a fost ales și membru corespondent al Academiei Române⁷.

Astăzi Eusebiu Camilar trece drept un scriitor de literatură pentru copii, deși literatura sa „militantă” este cel puțin la fel de importantă în economia operei sale. A fost și un colaborator al numeroaselor publicații apărute în „zorii” regimului comunist⁸, un deschizător de drumuri pentru noua literatură „progresistă” care a invadat spațiul public după venirea la putere a

⁴Din „Precuvintare” la Ștefan Bănuțescu, *Drum în cîmpie*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1960, p. 8.

⁵Mulți scriitori ai epocii aveau acces la sume remarcabile care figurau ca împrumuturi acordate de Fondul Literar. În 1951 Eusebiu Camilar figura pe prima poziție într-un raport trimis lui Iosiv Chișinevschi. Vezi în acest sens „Informație despre activitatea Fondului Literar” în Arhivele Naționale Istorice Centrale, Fond C.C. al P.C.R. – Secția Propagandă și Agitație, Dosar no. 12/1952, fila 94.

⁶Excluderea a 16 scriitori din partid s-a petrecut în urma ședinței din 22 Martie 1950, moment descris de Ioan Scurtu în „1950: cine merge la Institutul francez sa fie arestat, iar Zaharia Stancu sa fie exclus din partid...” în *Magazin istoric*, XXXII, no. 1 (ianuarie), 1998, p. 43-45. Afirmția din titlul articolului conform căreia respectivii scriitori ar fi fost excluși din partid deoarece frecventau institutul francez, nu este tocmai susținută în textul articolului.

⁷Vezi și Dorina N. Rusu, *Istoria Academiei Române în date (1866-1996)*, București, Editura Academiei Române, 1997, p. 342. De fapt, povestea a fost dată probabil editurii în jurul aceleiași date cu alegerea sa ca Membru Corespondent al Academiei, de vreme ce ea a fost dată la cules șase zile mai târziu.

⁸E. Camilar a colaborat la *Șantier* (1933-1937), *Manifest* (1934-1936), *Orizont* (1944-1947), *Tineretea* (1945-1947), *Lumea* (1945-1946), *Revista literară* (1947), *Iașul nou* și apoi *Iașul literar* (1947), *Scrisul bănățean* (1949-1943), *Tînărul scriitor* (1951-1957) și *Ateneul* (1964).

comuniștilor. Eforturile, de înțeles de altfel, ale fiicei lui Elisabeta Isanos de a-i păstra vie memoria, nu îl vor propulsa în atenția scenei literare actuale decât poate ca erou de roman⁹. Dar de unde această orientare către povești sau basme pentru copii, dar mai ales pentru legende istorice când se știe că realismul socialist și materialismul dialectic nu erau tocmai terenul cel mai fertil pentru astfel de preocupări și creații artistice. Trebuie reamintit că la acea vreme, începutul anilor '50, lupta de clasă era tema predilectă a scriitorilor români.

Așa cum erau scriitorii îndemnați de către însuși președintele Marii Adunări Naționale, Miron Constantinescu, invitat la lucrările congresului Uniunii Scriitorilor din 1956, scriitorii trebuiau să lupte „pentru a ridica literatura realist-socialistă spre culmile creației artistice, pentru a exprima în operele lor, în toată plinătatea, marile idei ale epocii noastre, conflictele ei esențiale, eroismul neasemuit al clasei muncitoare, al poporului care înfăptuiește cea mai profundă transformare revoluționară din istoria sa”¹⁰.

Astfel, chiar dacă Ștefan cel Mare, de pildă, era prețuit pentru lupta lui împotriva turcilor¹¹ sau pentru temperarea tendințelor exploatare a marii boierimi¹², totuși epoca respectivă, ca oricare de altfel, cu greu putea fi descrisă drept altceva decât o perioadă de asuprire, de cumplită exploatare socială și de luptă de clasă¹³. Or, în condițiile în care însăși conducerea aparatului de propagandă a partidului comunist dirija interpretarea și scrierea istoriei, a descrie cum se juca Ștefăniță cu copii răzeșilor sau cum petrecea oastea lui Ștefan Vodă într-o țară frumoasă și bogată, scăpată de primejdia tătarească, ar fi fost o îndrăzneală mult prea mare pentru acela ce deja fusese atenționat „pe linie de partid”.

Destalinizarea și reacțiile împotriva ei

Aici cheștiunea depășește cazul particular al lui Camilar și devine interesantă pentru întreaga evoluție culturală a regimului comunist în a doua jumătate a anilor '50. În 1953 Stalin a murit, și Nichita Hrușciiov a luat puterea în Republica Sovietică. El a început o serie de epurări și reforme care au influențat semnificativ raportul de putere dintre diversele clici ale partidului

⁹Elisabeta Isanos a dedicat părinților ei o trilogie din care volumul *Cosînzenei*, Timișoara, Augusta&Artpress, 2005, se referă la tatăl său.

¹⁰***, *Lucrările primului congres al scriitorilor din Republica Populară Română. 18-23 Iunie 1956*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 8-9.

¹¹Mihai Roller, *Istoria R.P.R. Manual pentru învățământul mediu*, a III-a ed., București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1952, p. 131-136.

¹²*Ibidem*, p. 127-129.

¹³„Prin aceasta [că a combătut pe boieri], Ștefan a adus mari servicii Moldovei, cu toate că masa țăranilor, șerbite, a continuat să trăiască în mizerie și să sufere o cruntă exploatare”. *Ibidem*, p. 136. Vezi în acest sens și *Metodica predării istoriei evului mediu în școala elementară și medie*, București, Editura de Stat pentru Literatură Științifică și Didactică, 1951, p. 157-161.

comunist din România. Destalinizarea începută de Hrușciiov era o bună oportunitate pentru aripa autohtonă a comuniștilor de a lovi în facțiunea moscovită. Ana Pauker însăși, împreună cu Vasile Luca și Teohari Georgescu, fuseseră prezentați ca fiind responsabili pentru excesele primilor ani ai regimului. Astfel că destalinizarea începută la Moscova a însemnat în termenii dâmbovițeni continuarea epurării comuniștilor „moscoviți” ce fuseseră prea apropiați de conducerea bolșevică, o reîntoarcere spre comuniștii români care începuseră să își imagineze o oarecare politică națională independentă față de Moscova. Dezvăluirea crimelor staliniste și acuzarea “cultului personalității” lui Stalin de către Hrușciiov la al XX-lea congres al partidului comunist al Uniunii Sovietice a fost o șansă în plus de a scăpa de tovarășii incomozi. La scurt timp a venit și rândul lui Roller să fie epurat. În 1958 el a fost exclus din partid cu acordul direct al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej¹⁴.

Această schimbare în conducerea și politica partidului comunist a însemnat o remarcabilă turnură în tratarea istoriei. Treptat, tonul internaționalist și deschis pro-sovietic lasă loc unei abordări autohtoniste ce au premers turnura naționalistă de la mijlocul anilor '60. De pildă în manualul de istorie pentru clasa a IV-a, *Istoria patriei*, din lecția „Formarea poporului român”, în ediția din 1960 au dispărut în mod spectaculos slavii deși în ediția precedentă aveau un rol preponderent¹⁵. Modificarea programei a fost percepută fără îndoială de învățătorii din acea vreme ca o adevărată revoluție, în sensul etimologic al cuvântului, adică o reîntoarcere la o stare de normalitate anterioară, și a influențat o întreagă generație în sensul de a considera puterea comunistă ca fiind legitimă. Treptat unii autori interbelici au fost recuperați de instituțiile culturale și științifice ale statului și chiar dacă nu au fost pe deplin reabilitați ei au fost reîncadrați în spațiul public cu prețul inevitabil de a accepta, colabora sau susține noul regim. În acest sens, de pildă, revista *Tinărul scriitor*¹⁶, organ

¹⁴Poziția lui Mihai Roller s-a deteriorat mult mai devreme. Încă din anul 1954, Roller era aspru criticat de colegi în privința modului său de lucru, fapt de neconceput anterior. În noiembrie 1954, cu prilejul unei ședințe a secției de propagandă și agitație a C.C. a P.M.R., pe baza unui referat prezentat de Victor Chereșteșiu, participanții au criticat deschis metodele de conducere ale lui Roller. Astfel, Florența Rusu, [Ladislau] Banyai, [Gheorghe] Haupt, [Tudor] Vianu, [Adrian] Maniu, [Solomon] Știrbu, Barbu T. Cîmpina, [Constantin] Daicovici, [Victor] Rață, [?] Stoienescu, [Aurel] Roman și [Ștefan] Voicu au comentat și adus propriile mărturii în acest sens. Vezi „Stenograma luată în ziua de 17 noiembrie 1954, în Ședința Secției Propagandă și Agitație a Comitetului Central cu oamenii de știință din domeniul istoriei”, Fond CC al PCR Secția Propagandă și agitație, dosar nr. 61/1954, f. 1-47.

¹⁵Dumitru Almaș și Aron Petric, *Istoria patriei*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1960 și 1961, p. 20-21. În același an, 1960, apare și primul volum al *Istoriei României* editat de Academia R.P.R. în care noua interpretare a formării poporului român este oficial asumată, p. 775-809.

¹⁶Revista era considerată ca un atelier literar oferit cenaclurilor literare care înfloriseră în acea perioadă sub îndrumarea partidului. Vezi Radu Bîlbîie, „Publicații

„intern” al Uniunii scriitorilor, pe lângă sprijinul acordat tinerilor scriitori, afirmarea realismului socialist și susținerea artei angajate cu valoare educativă, avea ca obiectiv și „reconsiderarea unor scriitori din perioada interbelică”¹⁷.

Toată această evoluție spre autohtonizarea „organelor de partid și de stat”¹⁸ a avut fără îndoială consecințe prielnice asupra carierei lui Eusebiu Camilar. În primul rând, toți cei ce participaseră la ședința de excludere a lui din 1950 au fost excluși la rândul lor din partid¹⁹. Apoi, „constrângerile ideologice” ale literaturii angajate în lupta de clasă s-au diminuat și astfel Camilar s-a putut dedica unor teme istorice și eroice care reluau unele din preocupările lui mai vechi²⁰. Momentul era prielnic unei atitudini ceva mai curajoase din punct de vedere național, atitudine pusă evident într-o formă echivocă dacă nu metaforică. Astfel, dincolo de întâmplarea sfârșitului tragic al lui Gheorghiuță/Mitruț și a victoriei de la Lipiți a lui Ștefan cel Mare în fața tătarilor, povestea e și o ocazie de a condamna pe acei ce năvălesc „în țară străină”: „Pe vremea aceea Moldova era pământ al năvălirilor.... — Să nu uiți, Ștefăniță, că legea noastră e apărarea pământului străbun! Să n-ai milă de năvălitori, în toate zilele tale! Răspunde-le cu foc și pară!...”²¹.

Or, invocarea „apărării pământului străbun” în condițiile în care în 1955 armata sovietică încă se mai afla pe teritoriul României²², avea cu totul alte înțelesuri decât ar fi putut avea în 1882, când Gane²³ scria această poveste, deși și atunci sudul Basarabia tocmai fusese luat de Imperiul Țarist. Era începutul

controversate: revista *Tinărul scriitor*”, *Revista Română de Jurnalism și Comunicare*, nr. 3/2004.

¹⁷I. C. Chițimia și Al. Dima, *Literatura română. Dicționar cronologic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1979, p. 466.

¹⁸Pentru mai multe amănunte vezi Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, București, Polirom, 2005.

¹⁹Ana Pauker și Vasile Luca în 1952, Iosif Chișinevschi în 1957, iar Lothar Rădăceanu moare în 1955.

²⁰Merită amintit că în 1945 Camilar era considerat un discipol și un continuator al lui Mihail Sadoveanu. Vezi în acest sens grupajul de opinii despre E. C. „Catalog”, *Tinerețea*, I, no. 18, 4 noiembrie 1945, p. 2.

²¹E. Camilar, *Stejarul din Borzești*, București, Editura Tineretului, 1955, p. 4, 10.

²²La prima conferință de pace de după război (Geneva, 1955), Hrușciiov a avansat ideea unei retrageri a trupelor sovietice din țările ocupate în schimbul retragerii forțelor aliate din Germania. Faptul că Germania de Vest aderă la NATO în octombrie 1955, suspendă orice negociere în acest sens. Ideea formării unui stat neutru prin retragerea simultană a forțelor celor două blocuri fusese deja pusă în aplicare în cazul Austriei, care dobândește autonomia politică după Conferința miniștrilor de externe ale celor patru mari puteri (Viena, mai 1955). Abia în iulie 1958, trupele sovietice primesc ordin să părăsească România în urma unei decizii neașteptate luate de Hrușciiov și fără nici o negociere internațională.

²³„Stejarul din Borzești” a apărut pentru prima dată în *Convorbiri literare*, XV, no. 11, 1 februarie 1882, p. 418-422.

unei lungi perioade în care discursul despre autonomie, independență și neatârnamare a fost folosit în mod duplicitar, un înțeles fiind cel oficial și explicit împotriva tendințelor expansioniste a marilor puteri, a imperiilor sau a capitalismului imperialist și altul neoficial și implicit orientat împotriva dominației sovietice.

După moartea lui Stalin și după începutul destalinizării din Rusia, situația comuniștilor români era relativ dificilă. Începutul destalinizării în România ar fi însemnat pierderea puterii, a privilegiilor, a libertății și chiar a vieții pentru mulți din oficialii partidului. De aceea fenomenul trebuia evitat prin orice mijloace. Faptul că grupul moscovit fusese înlăturat încă din 1952 sub acuzația de deviaționism a putut fi folosit ca un argument în favoarea unei destalinizări *avant la lettre* în România dar acesta era nu ar fi rezistat prea mult timp. Norocul comuniștilor români a venit în mod nesperat în anul următor odată cu revoluția din Ungaria. Evenimentele din țara vecină erau de această dată un argument mult mai puternic în favoarea evitării procesului de destalinizare, văzută ca o liberalizare și democratizare nejustificată a sistemului comunist. Lecția importantă învățată din revoluția maghiară din 1956 a fost însă alta. Conducătorii partidului comunist au înțeles că nu se pot baza numai pe armata sovietică ci trebuie să câștige și o minimă legitimitate în rândul maselor populare. Ei nu puteau neglija că în Ungaria naționalismul reprezentase o forță importantă împotriva regimului comunist²⁴ și că birocrații partidului au fost tratați fără milă²⁵ ca niște adevărați „invadatori în țară străină”.

După 1956, pericolul destalinizării părea că trecuse, dar numai după câțiva ani, în 1961, un nou val de epurări începe la Moscova în numele aceleiași destalinizări. De această dată Gheorghe Gheorghiu-Dej decide o distanțare mai vizibilă față de Moscova, distanțare ce va transforma în următorii ani România într-un stat aparent rebel față de autoritatea Uniunii Sovietice. Aceste schimbări de orientare a comuniștilor români nu au avut numai o dimensiune externă ci au influențat și politica internă în a doua jumătate a anilor '50. Una din consecințele noii orientări a fost încercarea aparatului de partid și de stat, în parte reușită, de a persuadea, fie prin intimidare fie prin oferirea unor privilegii și/sau oportunități profesionale, o serie de intelectuali care să se angajeze astfel în „naționalizarea” imaginii sistemului comunist și a apropiării acestuia de popor. Dincolo de retorica găunoasă și inevitabila limbă de lemn, trebuia găsit o modalitate prin care societatea românească să accepte noua conducere „de

²⁴Demonstrațiile au început cu prilejul unei manifestări studentești în jurul statuii generalului Bem. Cu acest prilej s-a cântat imnul național, interzis de comuniști, și a fost citită o proclamație a scriitorilor maghiari a cărui prim punct era “noi vrem o politică națională independentă...” Vezi Richard Lettis și William I. Morris, *The Hungarian Revolt*, a cărui apendice se află la www.historicaltextarchive.com, text accesat la 13.11.2007/13.00.

²⁵Vezi notele lui Valter Roman amintite de V. Tismăneanu în *Stalinism pentru eternitate*, p. 190.

partid și de stat” ca legitimă. Or, dacă nu putea fi democratic aleasă, această conducere putea fi cel puțin descrisă ca o chezășie a aspirațiilor naționale de neatârnamare și progres către viitor. Astfel, strategia aleasă a fost aceea de a acclimatiza discursul naționalist la „noile realități” socialiste, și de a juca un rol extrem de duplicitar între occidentali și sovietici, mizând pe înțelesul niciodată pe de-a-ntregul explicat²⁶ al noțiunii de independentă și pe ideea „neamestecului în treburile interne ale altor popoare”. Cu alte cuvinte, comuniștii români căutau să evite atât linșajul în cazul unei revolte interne cât și epurarea în urma unor presiuni/intervenții externe. Pentru aceasta, ei au reușit să acrediteze ideea că reprezintă un principiu providențial de echilibru între aspirațiile națiunii și imperialismul sovietic²⁷. Succesul acestei strategii a fost fără îndoială amplificat și de faptul că după revoluția maghiară populația își pierduse în bună măsură speranțele într-o intervenție occidentală în țările est-europene²⁸.

Rezultată ca un efect pervers al reacției împotriva politicii de destalinizare promovată de Kremlin, orientarea națională independentă a partidului comunist din România s-a manifestat la început timid și aluziv. În anii ce au urmat demascării și condamnării „cultului personalității” dar mai ales a crimelor staliniste în Rusia, comuniștii români au rămas printre cei mai fideli susținători ai politicii sovietice. Odată însă ce această politică sovietică a reînceput campania de destalinizare, la începutul anilor '60, situația s-a schimbat și numai un pretext lipsea ca ruptura să se producă. Motivul a fost oferit de planul de cooperare economică și de strategia pe termen lung de dezvoltare a țărilor din Estul Europei. Conform acestui plan, România urma să rămână o țară „eminamente agrară” pentru a acoperi un domeniu complementar celui industrial care era dezvoltat în celelalte țări. Situația s-a deteriorat într-atât încât în aprilie 1964, partidul comunist român a emis o adevărată declarație de independență care a surprins Moscova și a entuziasmat întreaga lume

²⁶ Cu excepția momentelor de criză în relațiile cu Moscova.

²⁷ Stephen Fischer-Galați observa începutul unei politici naționale în România încă din 1955 dar interpretarea lui a fost în mare parte contrazisă de alți autori, cum ar fi Kenneth Jowitt care considera că unul din semnele totalei îndochinării a intelectualilor era tocmai negarea naționalismului tradițional. Stephen Fischer-Galați, *The New Rumania: from People's Democracy to Socialist Republic*, Cambridge, Mass., 1967, p. VII, Kenneth Jowitt, *Revolutionary breakthroughs and national development: the case of Romania: 1944-1965*, Berkeley, University of California Press, 1971, p. 125-126.

²⁸ Până în acel moment propaganda americană răspânda ideea unei intervenții militare iminente. Astfel în anii precedenți au existat manifeste împrăștiate în capitală în care populația era înștiințată că urmează a fi „salvată”. Apoi, chiar în timpul revoluției din 1956, Radio Europa Liberă transmitea încurajări și referiri repetate la o iminentă intervenție americană. Vezi Johnanna Granville, „Caught with Jam on our Fingers: Radio Free Europe and the Hungarian Revolution of 1956”, în *Diplomatic History*, 29, November 2005, p. 811-840.

occidentală. Conducătorii comuniști români avuseseră îndrăzneala de a înfrunta Uniunea sovietică și să afirme că „poziția fundamentală pe care o avem noi este aceea a respectării suveranității și a neamestecului în treburile interne”²⁹. Concomitent, pentru a sublinia ruptura, majoritatea deținuților politici au fost eliberați și amnistiați. *The New York Times* deja vorbea de o „renaștere națională”³⁰.

Acesta a fost începutul unui regim care îmbina în mod ingenios populismul și naționalismul cu cea mai crudă formă de totalitarism, un regim care a fost continuat din 1965, după moartea lui Gheorghiu-Dej, de Ceaușescu, care l-a dus „pe cele mai înalte culmi”. De la popularitatea câștigată în 1968 cu prilejul denunțării invadării Cehoslovaciei, la congresul al XI din 1974 când vulgata istorică etno-națională a fost codificată în însăși programul partidului, până la valul de mizerie și foamete din anii '80, tot ce a urmat a fost sub semnul neatârării și al „neamestecului în treburile interne ale altor popoare”. În fapt, era vorba despre un regim a cărui frică de schimbare s-a concretizat într-una din cele mai îndărătnice forme de autarhie întâlnite în lumea modernă. Iar la baza acestei izolări fără precedent a țării se afla o ecuație simplă, pe cât de seducătoare pe atât de vicioasă, aceea care echivala statul cu națiunea, cu societatea și cu partidul. Orice critică sau agresiune împotriva uneia era socotită ca fiind împotriva tuturor celorlalte, iar pericolul era acela al reînțoarcerii trupelor sovietice, al re-stalinizării țării, și al pierderii independenței naționale.

Toată această istorie a apariției regimului național-comunist are însă o slăbiciune care va trebui remediată printr-o cercetare ce va trebui să ia în considerare și efortul ideologic de acomodare și folosire a naționalismului de către regimul comunist. Urmărind palpitanta istorie a conducătorilor politici, cu toate intrigile, epurările, conflictele, loviturile de teatru sau comploturile lor, cititorul de azi poate pierde din vedere un fapt important, acela că regimul național comunist a fost mai întâi de toate un regim ideologic, de propagandă, care a vizat în primul rând educația noilor generații și care până la un punct a avut un succes remarcabil. Ceaușescu a fost o persoană ce a fascinat comentatorii occidentali, cu atât mai mult cu cât vedeau la un moment dat în el un campion al destinderii și poate chiar al prăbușirii lagărului socialist. Există însă și alte personalități ce merită atenția cercetătorului de azi cu atât mai mult cu cât sunt cazuri unice în istoria Europei, care astăzi este și a noastră. De exemplu, puțină lume știe că manualele de istorie de clasa a IV-a au fost scrise între 1957 și 1997 de Dumitru Almaș, care merită atenția noastră chiar și numai

²⁹Afirmația aparține lui Al. Bârlădeanu, unul din cei ce au proiectat această declarație, și este dintr-o discuție anterioară avută cu Hrușciiov în cadrul întâlnirii Comitetului Executiv al CAER în februarie 1963. Vezi Liviu Țăranu, „Preliminariile declarației din aprilie”, în *Magazin Istoric*, XXXV, no. 4, aprilie 2002, p. 9-13.

³⁰David Binder, „Rumania Pursuit of Independent Economy”, 6 iulie 1964, citat de V. Tismăneanu în *Stalinism pentru eternitate*, Iași, Polirom, 2005, p. 219.

datorită longevității deosebite a carierei sale³¹. Apoi Alexandru Mitru sau Eusebiu Camilar sunt și ei asemenea cazuri de autori care populează manualele școlare câteva decenii. Or, a neglija pedagogia național-comunistă ar fi o eroare ale cărei consecințe nu pot fi încă pe de-a întregul bănuite.

Începuturile unei politici naționale ale P.M.R.

Apariția însă în 1955 a poveștii „Stejarului din Borzești” ridică o importantă problemă ce ține atât de cronologia începutului „naționalizării ideologice” a partidului comunist cât și de interpretarea intențiilor conducătorilor politici ai acelor vremuri. Povestea a apărut înainte de începutul destalinizării³² sau, mai bine spus, înainte ca cei aflați la conducerea partidului să caute mijloacele potrivite de contracarare a eventualelor efecte ale destalinizării. Ea a fost o simplă broșură de 16 pagini³³, dar nu a fost nici singura și nici trecută cu vederea. De fapt, în același an, Camilar a mai publicat un întreg volum de povestiri în care Moldova era descrisă ca o poartă a năvălirilor popoarelor barbare³⁴. Or, într-o perioadă în care internaționalismul proletar era cheia dominantă a discursului public, o astfel de abordare literară a istoriei patriei ar fi fost urmată fără îndoială la repercusiuni grave pentru autorul în cauză. În schimb, nu numai că Eusebiu Camilar nu a suferit de pe urma publicării acestor texte, dar el a și fost propus ca membru corespondent al Academiei Republicii Populare și probabil reprimat în partid. El era membru în consiliul de redacție a *Gazetei Literare* încă de la apariția acesteia și la sfârșitul anului următor îl aflăm în prezidiul congresului Uniunii Scriitorilor din

³¹ Într-unul din puținele articole dedicate lui D. Almaș, multe detalii bio-bibliografice sunt neglijate în favoarea sublinierii ironice a dimensiunii literare a textelor sale istorice. Or, autorul nu reușește să reconstituie întreaga carieră de autor de manuale parcursă de Almaș, nici să identifice schimbările majore în acest parcurs (început în 1957 și nu în 1969 cum lasă de înțeles), și nici să pună întrebări relevante despre apariția acestui timp de discurs istoric care nici materialist și nici dialectic nu era. Vezi Angelo Mitchievici, „Povești, legende, utopii. Dumitru Almaș la școala istoriei”, în Paul Cernat, Ion Manolescu, Angelo Mitchievici, Ioan Stanomir, *Explorări în comunismul românesc*, vol. al II-lea, București, Polirom, 2005, p. 335-369.

³² În *Gazeta literară*, apărută în 1954 după modelul sovietic al *Literaturnaia Gazeta* a Uniunii Scriitorilor sovietici, unde Camilar publicase un fragment din *Poarta furtunilor* în I, no. 16, 1 iulie 1954, p. 3, Stalin era încă un demn continuator al lui Lenin, iar congresul scriitorilor din Uniunea Sovietică ocupa spații ample în paginile revistei. Vezi în acest sens „75 de ani de la nașterea lui I. V. Stalin, marele continuator al lui Lenin”, în *Gazeta literară*, I, no. 40, 16 decembrie 1954, p. 1 sau B. Polevoi, „Literatura sovietică pentru copii și tineret. Coraport la al II-lea Congres unional al scriitorilor sovietici” (din *Literaturnaia Gazeta*, no. 150/1954), în *Gazeta literară*, I, no. 42, 30 decembrie 1954, p. 3-4.

³³ E. Camilar, *Stejarul din Borzești* (evocări), București, Editura Tineretului, 1955.

³⁴ E. Camilar, *Poarta furtunilor*, București, Editura Militară, 1955; 128 p. Volumul fusese propus spre publicare la sfârșitul anului 1954.

România³⁵. În perioada ce a urmat, atât *Stejarul din Borzești* cât și *Poarta furtunilor* au fost reeditate de câteva ori³⁶. Așa cum semnala Mihai Gafița, „cartea care, pentru literatura noastră destinată unor mase largi, pentru scriitori și pentru editură — reprezintă un succes”³⁷. Era un succes din toate punctele de vedere atâta vreme ce părți ale acestor povestiri fuseseră publicate încă înainte de apariție în *Gazeta literară*³⁸, iar apoi un alt fragment a fost inclus în manualul de istorie pentru școala primară³⁹.

La prima vedere, faptul că în 1955 prezența lui Eusebiu Camilar a dobândit o oarecare proeminență poate fi considerat accidental sau cel mult conjunctural. Totuși există o seamă de elemente care sugerează o anume reorientare a ideologiei literare a cărei consecințe, deși minime, pot fi totuși remarcate în următorii ani. Astfel, atrage atenția faptul că în 1955, conform unei noi programe elaborate de ministerul educației, manualul de istorie se schimbă. Nu mai este vorba despre *Istoria R.P.R.*⁴⁰ ci despre *Istoria Patriei*. Mai mult, noul manual renunță la abordarea destul de prozaică — inspirată cel mai probabil din manualul lui Roller — și introduce în lecțiile de istorie fragmente literare pe teme istorice. Astfel, printre altele, la lecția „Moldova pe timpul lui Ștefan cel Mare” apar citate texte de E. Camilar și M. Sadoveanu pentru a da viață acelor timpuri în imaginația elevilor. Dincolo de latura ilustrativă, exista însă la acea vreme și o întreagă discuție asupra rolului educativ al artei, evident în lumina valoroaselor învățăminte trase din congresul scriitorilor sovietici ce avusese loc de curând⁴¹. Astfel, scriitorii epocii erau îndemnați să înțeleagă „importanța primordială a conținutului ideologic în artă”, și faptul că: „Principiul leninist al spiritului de partid în literatură, adeziunea deschisă, fără echivoc, a scriitorului la cauza comunismului, pornește de la sarcina literaturii de a dezvălui veridic, fără denaturări, sensul evoluției istorice, deci triumful inevitabil al ideilor clasei muncitoare. Literatura realismului socialist luptă de

³⁵ E. Camilar a făcut parte atât din „organele conducătoare ale congresului” (în prezidiul congresului și în comisia de redactare a hotărârilor congresului) cât și din „organele de conducere a U.S. din R.P.R.” (în comitetul Uniunii Scriitorilor și în Juriul de onoare al Uniunii, vezi *Lucrările primului congres al scriitorilor*, p. 12, 531).

³⁶ În 1959, 1961, 1964 și 1983. *Poarta furtunilor* a fost reeditată în 1957 și 1982.

³⁷ M. Gafița, „Cronică literară: Eusebiu Camilar - Poarta furtunilor”, în *Gazeta literară*, II, no. 27, 7 iulie 1955, p. 2. Eforturile autorului de a interpreta aceste texte în cheia „marilor mișcări de mase” sunt hilare.

³⁸ E. Camilar, „Ștefan cel Mare (fragment)”, în *Gazeta literară*, I, no. 16, 1 iulie 1954, p. 3.

³⁹ *Istoria Patriei pentru clasa a IV-a elementară*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1955 și 1956, p. 8-10.

⁴⁰ *Istoria R.P.R. Manual pentru clasa a IV-a elementară*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1953 și 1954.

⁴¹ Vezi și B. Polevoi, „Literatura sovietică pentru copii și tineret. Coraport la al II-lea Congres unional al scriitorilor sovietici” (din *Literaturnaia Gazeta*), în *Gazeta literară*, I, no. 42, 30 decembrie 1954, p. 3-4.

aceea intransigent împotriva lipsei de idei și a apolitismului în artă, împotriva concepțiilor retrograde, antiumane ale decadentismului și formalismului burghez. Producțiile literare din lumea capitalului, nutrindu-se din răstălmăcirea fățarnică, grosolană, a adevărului istoric, propagă misticismul și iraționalismul, proslăvesc instinctele bestiale, pregătind tinerele generații în vederea unui nou măcel mondial... Literatura realismului socialist slujește cu totul alte idealuri. Ea crește tână generație în spiritul patriotismului și internaționalismului proletar, în spiritul credinței neștirbite în izbânda cauzei comunismului”⁴².

Era de altfel o reluare a discursului oficial al partidului. Așa cum afirma Gheorghiu-Dej, „învățătorul trebuie să educe pe elevi în spiritul patriotismului socialist și al internaționalismului proletar”⁴³. E de remarcat că la acea vreme noțiunea de naționalism era (încă) condamnată ca fiind un element al „ideologiei burgheze retrograde” alături de obscurantism, misticism și cosmopolitanism⁴⁴. Cu toate acestea, învățătorii erau îndemnați „să cultive mândria națională pentru tradițiile revoluționare, progresiste ale poporului” alături de cunoașterea „neprețuitelor valori ale culturii sovietice”⁴⁵. Erau publicate și broșuri pentru răspândirea acestor îndemnuri, texte care explicau înțelesul revoluționar al noțiunii de patriotism⁴⁶. Eforturile dialectice de a despărți patria și patriotismul de națiune și naționalism erau evidente și îndreptate către dezvoltarea unui înțeles nou, de clasă, al poporului, care să permită folosirea sentimentelor naționale în favoarea noii orânduiri⁴⁷. Aceasta nu a însemnat însă o diminuare a etosului revoluționar marxist-leninist, ci dimpotrivă. Învățătorii erau siliți să citească pe câmp țăranilor presa de partid (*Scînteia*)⁴⁸, să ia parte la diferite programe propagandistice și să dovedească

⁴² *** „Rolul educativ al literaturii”, în *Gazeta literară*, II, no. 14, 7 aprilie 1955, p. 1.

⁴³ Gh. Gheorghiu-Dej, „Cuvântare rostită la congresul învățătorilor din R.P.R. – 10 Aprilie 1952”, în Gh. Gheorghiu-Dej, *Articole și cuvântări*, ed. a III-a, București, Editura pentru Literatură Politică, 1953, p. 615.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 619.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 616.

⁴⁶ M. Neagu și P. Lucaciu, *Despre patrie și patriotism*, București, Societatea pentru răspândirea științei și culturii, 1959.

⁴⁷ Paradoxal, acest curent a beneficiat și de o anume similitudini structurale cu ideologiile literare interbelice (i.e. burgheze) fapt ce va contribui la recuperarea multor opere ale culturii române ca fiind progresiste și înaintate „pentru vremea lor”.

⁴⁸ Aceste practici au continuat până în 1956 după istorisirile învățătoarei Lucia Mihai din Brătulești-Fedeleşeni, jud. Neamț, sub controlul atent al lui Ștefan Damian (zis și Haidăul sau Găzoi), activistul de partid din sat. M. Roller menționează „peste 20.000 de conferințe la care au luat parte aproape 2 milioane de țărani”. Vezi M. Roller, „Cultura nouă în R. P. R.”, *Contemporanul*, IV, no. 139, 3 iunie 1949, p. 1, 6. De altfel, „conferințele” de pe arie (locul unde se treiera) făceau parte din strategia propagandistică a regimului. Vezi în acest sens Daniel N. Nelson, „Dilemmas of Local Politics in Communist States”, în *The Journal of Politics*, vol. 41, no. 1, februarie 1979, p. 27.

prin orice mijloace că „s-au eliberat de balastul vechilor concepții”, de „ideile reacționare ale culturii burgheze” și au „asimilat concepția marxist-leninistă asupra lumii”, așa cum prevedeau la cea vreme documentele de partid și de stat⁴⁹.

De ce însă aceste schimbări în peisajul literar al realismului socialist și în manualele de istorie au apărut în 1955 și nu mai devreme? Cine citea *Scânteia*, aflase însă deja de noile direcții către asumarea unei mai mari independențe a partidului comunist în conducerea afacerilor interne. Respectul pentru „principiul egalității în drepturi și neamestecului în treburile altor popoare”⁵⁰ era tot mai des invocat pentru a fi apoi afirmat în însăși raportul de activitate al C.C. al P.M.R. în anul următor⁵¹. Tot în același an au fost desființate și *sovromurile*, degrevând economia țării de importante pagule produse de aceste companii sovieto-române. Nu este de neglijat nici faptul că momentul internațional era favorabil unei astfel de evoluții în măsura în care reapropierea Chinei de Uniunea Sovietică din 1954 a însemnat și o importantă doză de independență a Pekinului în problemele interne, fapt ce a constituit un bun exemplu pentru conducerea comunistă de la București în proiectarea unei poziții asemănătoare în raport cu autoritatea Moscovei în blocul comunist⁵².

A aminti de relațiile sino-sovietice în relație cu apariția unei povestiri istorice sau a unui nou manual de istorie poate părea exagerat dar, pe lângă faptul că autorul povestirii noastre tocmai fusese în China, unde-l vizitase personal pe Mao Tzedun⁵³ și observase îndeaproape consecințele vizitei lui Hrușciiov la Pekin, întreaga atmosferă a acelei perioade, cu prisosință prezentate de presa centrală, putea inspira intelectualilor români o nouă atitudine față de „exemplul luminos” al Uniunii Sovietice și, de ce nu, chiar noi teme pentru operele lor⁵⁴. Este și cazul lui Dumitru Almaș care în 1954 publică primul său roman postbelic pe teme istorice⁵⁵ și acesta era, deloc surprinzător, despre

⁴⁹ Gh. Gheorghiu-Dej, „Cuvântare rostită la congresul învățătorilor...”, p. 618.

⁵⁰ Gh. Apostol, în *Scânteia* din 22-27 septembrie și 13 octombrie 1954, citat de Fischer-Galați, *The New Rumania*, p. 51.

⁵¹ Gh. Gheorghiu-Dej, *Raport de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român la al II-lea congres al partidului – 22 Decembrie 1955*, București, Editura de Stat pentru Literatură Politică, 1955, p. 17.

⁵² Din acest punct de vedere, nu este întâmplătoare insistența cu care este prezentată China în presa partidului. Vezi Stephen Fisher-Galați, *The New Rumania*, p. 51.

⁵³ Momentul este descris astfel: „Autorul își îngăduie să dea aici mărturisire, că emoția lui nu avea margini: sta față-n față cu unul din marii conducători ai lumii!...” *Împărăția soarelui*, p. 79.

⁵⁴ „Soliile meleagurilor românești... sunt soli de fierbinte prietenie, de nestrămutată unire în drumul spre socialism. De la ei avem mărturii multe despre viața, cultura, truda și aspirațiile poporului chinez.” Teodor Vîrgolici, „Eusebiu Camilar călător în China”, în *Tînărul scriitor*, V, no. 10, Octombrie 1956, p. 86.

⁵⁵ Precedentul roman este viața romanțată a lui *Miron Costin*, București, Naționala Ciornei, 1939.

călătoria Spătarului Milescu în „Țara soarelui răsare”⁵⁶. Pentru Almaș a fost începutul unei cariere remarcabile în domeniul popularizării istoriei și începând din 1957, acesta se implică și în scrierea manualelor de istorie a patriei. Mai este de remarcat că tot în 1955, este ales membru al Academiei și Athanasie Joja care ulterior a fost ministrul educației (1957-1961) și președintele Academiei (1959-1963), el fiind cel ce a girat noua programă a manualelor de istorie din 1959, în care slavii au fost eliminați „dintr-un condei” din procesul formării poporului român.

Literatură, politică și istorie

Care au fost însă consecințele acestei reorientări a politicii culturale către o mai mare valorizare a sentimentelor patriotice populare și o prezentarea a P.M.R. drept continuator al unei tradiții seculare de luptă împotriva asupririlor străine? Dincolo de înflorirea acestui gen de literatură pentru tineret și de popularea manualelor de istorie și de limba română cu acest discurs patriotic, există câteva elemente a căror importanță depășește cu mult domeniul strict al educației sub regimul comunist. În primul rând este vorba despre o schimbare de ton în privința abordării istoriei naționale. Patriotismul socialist a transformat treptat revolta împotriva asupritorilor într-o luptă împotriva năvălitorilor, adică lupta de clasă a devenit o luptă națională. Privind retrospectiv, se poate spune că noile manuale apărute după 1955 și mai apoi după 1959 reprezintă o reîntoarcere la o tradiție interbelică a predării istoriei. Se poate vorbi de clișee și prejudecăți în conținutul acestor manuale dar în linii mari conținutul acestora nu pare cu mult deosebit față de manualele de istorie din anii '20, de pildă⁵⁷. Totuși, la o privire mai atentă, acest *naționalism de clasă* era o formulă nouă care schimba o însușire specifică naționalismului tradițional, și anume nevoia redeșteptării naționale. Acest discurs, ia în considerare redeșteptarea națională și, de ce nu, revoluția națională ca deja împlănite⁵⁸ odată cu revoluția socialistă. Era mai mult decât o schimbare de ton, era o privire a naționalismului de inspirație liberală de dimensiunea sa emancipatoare și/sau a naționalismului de extrema dreaptă de dimensiunea sa revoluționară. Cu alte cuvinte, din perspectiva acestui nou tip de discurs, revoluția socială de emancipare națională a fost realizată de partidul comunist⁵⁹.

⁵⁶ Dumitru Almaș, *Neculai Milescu Spătaru*, București, Editura Tineretului, 1954.

⁵⁷ Motivul alegerii acestei date este că E. Camilar avea vârsta potrivită pentru a fi învățat după un astfel de manual. Vezi de exemplu Toma Cocisui, *Cetiri istorice. Manual de istorie pentru clasa a IV-a primară*, Medias, 1920.

⁵⁸ Vezi R. Pârâianu, „Politica și predarea istoriei”, *Ideii în dialog*, II, no. 1, ianuarie 2005, p. 14-17.

⁵⁹ Vezi „Lupta poporului român, a forțelor progresiste și revoluționare, a clasei muncitoare, a partidului comunist pentru libertate socială și națională, împotriva fascismului și războiului pentru împlinirea insurecției naționale armate antifasciste și antiimperialiste” din *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societății*

În al doilea rând, această transformare s-a bazat pe o substituire tacită a proletariatului cu întregul popor, teoria rolului conducător al proletariatului suportând și ea o modificare inevitabilă. Acest proces de redefinire teoretică a mișcării proletare avea în comun cu procesul destalinizării promovat de Hrușciiov faptul că partidul era tot mai mult prezentat ca „un partid al întregului popor” așa cum și statul devenea „un stat al întregului popor”⁶⁰ doar că în acest caz era vorba mai mult de o *lovitură de stil* dată internaționalismului proletar decât o reformă a sistemului stalinist. Această redefinire se baza, în esență, pe o altă reprezentare a partidului și despre un alt loc al acestuia în istoria națională. Or, în 1955, poate fi sesizat un început timid al acestei transformări dar ea va deveni definitivă și definitivă după sfârșitul anilor '60. Cu alte cuvinte, acest patriotism socialist, care nu e altceva decât forma incipientă a naționalismului comunist de mai târziu, nu a fost decât începutul unei operații de cosmetizare a regimului comunist și de prezentare a acestuia drept garant al autonomiei, neatârării, independenței și demnității naționale în raport cu dominația străină.

În cele din urmă, faptul că recuperarea istoriei patriei prin intermediul literaturii face ca rezultatul acestui sincretism ideologic să fie dominat de discursul literar. Astfel, interpretarea și construcția personajelor istorice fiind de natură literară⁶¹, nu este surprinzătoare influența vieții literare exercitate asupra istoriei și, mai mult, asupra construcțiilor ideologice ulterioare, așa cum este cazul apariției protocronismului în anii '70. Dincolo de relația problematică dintre intelectuali și partid, este remarcabil cum profesionalizarea studiului istoriei s-a făcut în umbra dominației ideologice a literaturii, deși materialismul dialectic și științific ar fi sugerat o cu totul altă dezvoltare.

Un exemplu elocvent al preeminenței literaturii față de studiile istorice este oferit de modul în care a fost interpretată de pildă Renașterea în Țările Române. În 1964, Andrei Oțetea estima că „în Peninsula Balcanică, stilul nou al Renașterii a fost puțin răspândit, datorită mai întâi faptului că aproape întreg teritoriul ei a fost sub stăpânire otomană, iar în al doilea rând din cauza diferenței confesionale: ortodocșii au rămas credincioși stilului bizantin, chiar dacă modificările introduse de meșterii locali puteau apărea uneori ca rezultate ale contaminării cu formule stilistice italiene”⁶². La câțiva ani după apariția acestei lucrări, Zoe Dumitrescu-Bușulenga afirma că „este aproape sigur că un umanism românesc sui-generis s-a născut mult înaintea apariției de mari figuri din secolul al XVI-lea, pe fondul acela de veche *umanitas* latină, retrezită sau augumentată sau fecundată prin impulsul general care domina Europa vremii”.

socialiste multilateral dezvoltate și înaintare a României spre comunism, București, Editura Politică, 1975.

⁶⁰ V. Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 109.

⁶¹ Sugestiv este un articol pe această temă în care Nicolae Tertulian opunea „verosimilitatea” creației literare „veridicității, superficial reale” a istoriei. N. Tertulian, „Literatura de evocare istorică”, *Contemporanul*, IV, no. 118, 7 ianuarie 1949, p. 4, 6.

⁶² Andrei Oțetea, *Renașterea*, București, Editura Științifică, 1964, p. 434.

Mai mult, „din lămurirea adusă de umanism și Renaștere asupra surselor, originilor și modelelor culturii europene și-au tras țările noastre învățămintele duratei lor ca neam, ca permanență spirituală, ca misiune istorică.”⁶³ Nu mai trebuie subliniat că cea de-a doua interpretare a avut succes, cu atât mai mult cu cât „umanismul revoluționar” devenise o a doua natură a partidului comunist⁶⁴.

Un alt exemplu elocvent în acest sens este generalul Ion Antonescu care este prezentat într-o postură pozitivă în romanul *Delirul* al lui Marin Preda, roman care este considerat începutul încercării de reabilitare a generalului⁶⁵. Tot aici mai poate fi amintit rolul *cinepopeii naționale*, începută în anii '60 cu sprijinul unor scriitori ca Titus Popovici, Dumitru Almaș și Eugen Barbu, care au încercat să ofere o imagine iconografică de frescă a istoriei poporului românesc⁶⁶. Or, această dominație a literaturii s-a instaurat începând cu anii '50, perioadă în care conducerea de partid și de stat căuta să-și amenajeze o anume autonomie internă și, în consecință, căuta și o nouă legitimitate, alta decât tancurile sovietice ce încă nu părăsiseră țara. Astfel, apariția patriotismului socialist (mai apoi naționalismul comunist⁶⁷) nu a fost nici o liberalizare a presiunilor ideologice, o ieșire din „peștera ideologică” cum o descrie Mircea Martin⁶⁸, și nici o restaurare a valorilor naționale interbelice ca rezultat al „revoltei tăcute a elitei partidului”⁶⁹. Ea a fost o manipulare voluntară a temelor naționale în folosul regimului comunist, care a avut drept rezultat un amalgam

⁶³Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Renașterea. Umanismul și dialogul artelor*, București, Albatros, 1971, p. 85.

⁶⁴Zoe Dumitrescu-Bușulenga, „Umanismul revoluționar— forța vie a literaturii militante”, în *Scînteia*, no. 10049, noiembrie 1974, republicat în Adrian Isac (ed.), *Spiritul militant al literaturii române*, București, Eminescu, 1976, pp. 263-267.

⁶⁵Vezi Anneli Maier, „Marin Preda's «The Delirium»: Historical Novel or Novelistic history?”, Radio Free Europe Background Report, text aflat la <http://files.osa.ceu.hu/holdings/300/8/3/text/52-3-63.shtml> și accesat la 24.11.2007/13:30.

⁶⁶În anii '70, elevii erau duși cu școala la filme precum *Dacii* (1967) în cadrul „activităților în afara clasei pentru însușirea cunoștințelor de istorie”. Vezi V. Popeangă, N. Roșuț și Gr. Ștefan, *Metodica predării istoriei patriei, clasele I-IV*, manual pentru liceele pedagogice, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1972, p. 143-144.

⁶⁷Expresia nu face referire la comunismul național, formă a unui regim politic care urmărește construirea unei societăți comuniste pornind de la condițiile specifice naționale ale țării respective (Enciclopedia Britannica, 2005), sau la național-comunist, formă de totalitarism care combină practicile staliniste cu cele naziste de conducere și control al societății. În acest caz este vorba despre acea variantă a ideologiei naționaliste care a fost preluată, dezvoltată și folosită de regimul comunist.

⁶⁸Mircea Martin, „Cultura română între comunism și naționalism”, în *Revista 22*, XIII, no. 38, 17-23 Septembrie 2002, p. 6-8.

⁶⁹Katherine Verdery, *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, București, Humanitas, 1994, p. 103.

ideologic inedit și care a oferit o bază pentru acceptarea acestui regim instaurat de armata sovietică drept legitim și național⁷⁰.

Acest amalgam sau substitut ideologic, nu întotdeauna stabil din punct de vedere conceptual, era caracterizat de câteva trăsături dominante care-i dau individualitate și îl fac recognoscibil în diferitele perioade ce au urmat. În primul rând, este vorba despre integrarea sub formă proletară a întregului popor în corpul națiunii. Încă în 1949, activiștii partidului vorbeau despre o transformare a proletariatului în națiune, dar într-o națiune cu un alt înțeles decât cel burghez: „Răspunzând celor care învinuiau pe comuniști că ar voi să desființeze națiunile, Marx și Engels au arătat că „proletariatul trebuind să cucerească mai întâi puterea politică, să se ridice la rangul de clasă națională, să se constituie el însuși ca națiune, este el național prin acest fapt cu toate că nicidecum în înțelesul burghez”. În țara noastră, proletarului a devenit o „clasă națională”. Sub conducerea clasei muncitoare, poporul muncitor își făurește o Patrie liberă socialistă”⁷¹.

Cu alte cuvinte, efortul de cultivare a sentimentului național, de formare a unei comunități naționale și de creare a unei culturi naționale, teme predilecte pentru literatura naționalistă pre-comunistă, este înlocuit de celebrarea colectivistă a „întregului popor” ca națiune ajunsă *deja* la deplina ei dezvoltare. Cu alte cuvinte, „revoluția națională” era dintr-o dată de domeniul trecutului, ea fiind echivalată revoluției sociale îndeplinită de partidul comunist⁷². Apoi, recuperarea treptată a clasicilor literaturii române s-a făcut cu prețul „reeducării lor postume” în sensul integrării operei acestor scriitori într-o teleologie a dezvoltării organice către epoca și cultura socialistă⁷³. În consecință, „omul nou” era deprins cu un dispreț suveran față de cultura înaltă care avea rolul decorativ de dovadă în favoarea prezentului luminos care oricum era definit ca atare în mod *științific* de textele de partid și de stat. Astfel, ceea ce aparent era perceput ca o reînnoire la valorile naționale nu era decât

⁷⁰Vezi în acest sens Bernard Paquetteau, "Congelatorul' ideilor false: naționalism și comunism în Europa de Est", *Revista* 22, V, 1994, no. 34 (24-30 august), p. 7; no. 35 (31 august - 6 septembrie), p. 10; no. 36 (7-13 septembrie), p. 13; no. 37 (14-20 septembrie), p. 12; no. 38 (21-27 septembrie), p. 12.

⁷¹Vasile D. Liveanu, „Cosmopolitismul-reversul naționalismului”, în *Contemporanul*, II, no. 151, 26 august 1949, p. 11.

⁷²Sunt relevante sub acest aspect eforturile regimului comunist încă din 1954 de a diminua și în cele din urmă a înlocui rolul eliberator al armatei sovietice în August 1944 cu lupta de eliberare națională și socială a partidului comunist. Vezi Fischer-Galati, *Rumania*, p. 53-54; și „Înfăptuirea insurecției armate din august 1944 în condițiile înaintării Armatei Sovietice eliberatoare pe teritoriul României”, în *Lecții în ajutorul celor care studiază istoria P. M. R.*, București, Editura Politică, 1960, p. 460-470.

⁷³Vezi în acest sens Alex Ștefănescu, „Falsificarea literaturii clasice”, în *Istoria literaturii române contemporane*, p. 46-48; și Lucian Boia, *Istorie și mit în conștiința românească*, ed. a II-a, București, Humanitas, 2000, p. 115-116.

consacrarea ideologiei sau poate mai corect spus a voinței partidului ca valoare națională, și aceasta s-a văzut cu prisosință atunci când acesta a dispărut în decembrie 1989⁷⁴. Fără îndoială că după lectura obligatorie a operelor pedagogice ale Nadejdei Crupscaia⁷⁵ sau a altor *clasici* din primii ani ai regimului comunist,⁷⁶ desovietizarea începută la mijlocul anilor '50 a fost percepută ca o adevărată „liberalizare”, dar de aici la o reîntoarcere la tradițiile interbelice este un drum pe care regimul niciodată nu l-a parcurs⁷⁷.

În cele din urmă, dar poate cea mai persistentă componentă a acestui substitut ideologic, este afirmarea dimensiunii universale a valorilor naționale (implicit a partidului). După anii de sovietizare forțată a țării, în care referințele la literatura sovietică și limba rusă erau obligatorii,⁷⁸ renunțarea la această orientare silnică a fost înțeleasă ca o reîntoarcere nu numai către tradiția națională dar și către valorile europene. Paradoxal însă, procesul de „desovietizare” a însemnat începutul unui proces de claustrare culturală care, cu mici întreruperi, a continuat până la sfârșitul anilor '80. Or, ceea ce aparent era o „liberalizare” a raporturilor culturale nu era altceva decât o altă măsură menită să ascundă lipsa reformelor din interiorul sistemului. De altfel, însăși reforma învățământului din 1948 a dus la înființarea unei catedre de literatură universală menită să-i „pregătească pe toți care sunt chemați să susțină, într-un fel sau altul, noua cultură literară a țării”⁷⁹. Tot așa cum clasicii literaturii

⁷⁴O interpretare remarcabilă în acest sens e oferită de Bernard Paquetteau, în „Societatea împotriva ei însăși”, în *Revista 22*, V (1992), no. 14 (10-16 aprilie), p. 13 și no. 15 (17-23 aprilie), p. 11, 16.

⁷⁵N. C. Crupscaia, *Opere pedagogice alese*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1952.

⁷⁶De exemplu *Metodica predării istoriei evului mediu în școala elementară și medie*, traducere din limba rusă (fără menționarea autorului), București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1951.

⁷⁷Aceste texte cât și cele ulterioare, apărute în general sub titlul de *Metodica predării istoriei*, nu suportă nici o comparație cu manualele interbelice. Vezi în acest sens I. F. Buricescu și R. Pauly, *Petite anthologie pédagogique. Manuel a l'usage des élèves de la 5e année des écoles normales*, București, Cultural Națională, 1928. Această lucrare a folosit drept manual elevei Lucia Nicolau [Mihai], mai sus amintită, la școala normală din Predeal în 1928.

⁷⁸În octombrie 1956, în timpul protestelor studențești din Cluj, Miron Constantinescu promitea studenților renunțarea la obligativitatea învățării limbii ruse în universități, dar abia în 1963 aceasta devine facultativă pentru toate gradele de învățământ. Vezi Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, Fundația Academia Civică, 2006, p. 144.

⁷⁹Vezi în acest sens comunicarea “Literatura universală și literatura națională” prezentată de Tudor Vianu cu prilejul Congresului de istorie literară organizat de Academia Ungară de Științe în noiembrie 1955. T. Vianu, *Literatura universală și literatura națională*, București, Editura de Stat pentru Literatură și Artă, 1956, p. 279-297.

române au fost recuperați într-o *aleasă* cultură a epocii comuniste, tot așa și clasicii literaturii universale au fost treptat adoptați și adaptați la valorile noilor vremi: „Cineva se poate întreba cu ce criteriu putem aprecia valoarea universală a unora din creațiile literare? Răspunsul stă în conștiința de cultură a omului angajat în luptele pentru progresul social al timpului nostru.... Apreciem deci valoarea universală a unor opere literare din unghiul timpului și cu interesele care ne sunt proprii. O operă poate să se fi bucurat de o mare notorietate într-o epocă destul de lungă și în multe puncte ale lumii; nu-i recunoaștem însă valoarea universală dacă n-a ajuns până la noi ca un element integrant al culturii înaintate a vremii noastre”⁸⁰.

Astfel, toate referințele intelectuale la disputele și conflictele culturale s-au pierdut treptat în beneficiul relației de subordonare a respectivelor opere față de „cultura înaintată a vremii noastre”⁸¹. Câtă vreme intelectuali din generația formată în școala interbelică „burgheză” au rămas activi aceste referințe erau adesea implicite sau subînțelese, după o vreme însă noua cultură⁸² și-a intrat pe deplin în drepturi dând conținut omului nou al cărui profil⁸³ a supraviețuit sistemului care i-a dat naștere.

Literatura patriotică astăzi

Eusebiu Camilar a murit în primăvara anului 1965. Deși a fost unul dintre scriitorii importanți ai epocii lui Gheorghiu-Dej, el nu a fost unul din îndrumătorii politicii culturale din vremea sa. El a reușit însă să se adapteze noilor direcții politico-culturale și să revină în protipendada culturală după ce la

⁸⁰ *Ibidem*, p. 282.

⁸¹ Există o situație paradoxală în relația dintre clasă și cultură. Pe de o parte, cultura înțeleasă ca o cultură înaltă, este un mijloc de emancipare de care, conform interpretării marxiste, clasa muncitoare a fost privată. Pe de cealaltă parte, cultura depinde de clasa conducătoare și este un mijloc de preservare a hegemoniei sale. În aceste condiții, lupta de clasă implică și o luptă sau „front cultural” care să afirme cultura clasei muncitoare. Astfel, cultura încetează să mai fie un mijloc de emancipare socială și devine un mediu al propagandei. Vezi în acest sens Sheila Fitzpatrick, *The Cultural Front. Power and Culture in Revolutionary Russia*, Ithaca, Cornell University Press, 1992. Mai mult, au existat temeri privitoare la „barbarizarea culturii” sau chiar opinii că pe termen lung această barbarizare ar putea fi benefică. În acest sens vezi David Joravsky, „Cultural revolution and the Fortress Mentality”, în Abbott Gleason, Peter Kenez și Richard Stites, *Bolshevik Culture. Experiment and Order in the Russian Revolution*, Bloomington, Indiana University Press, 1985, p. 94. Paradoxul relației dintre clasă și cultură poate fi formulat și în termenii în care vede Joravsky relația dintre bolșevici și intelectualitate: recunoaștere pe de o parte, pe de alta supunere.

⁸² Vezi M. Roller, „Cultura nouă în R. P. R.” deja menționată și Iosif Chișinevschi, „Munca educativă în rândurile intelectualilor”, în *Contemporanul*, IV, no. 157, 1 octombrie 1949, p. 1, 2.

⁸³ Nicolae Tertulian, „Se făurește o nouă intelectualitate”, în *Contemporanul*, IV, no. 165, 2 decembrie 1949, p. 10.

un moment dat cariera sa fusese pusă sub semnul întrebării. Calitățile sale literare au fost mai întotdeauna neclare. Încă din 1953, Mihai Gafița observa că „prozatorul este lipsit de o concepție asupra vieții și atunci este firesc să naufragieze ici și colo, în căutarea unui ideal, a unei metode literare, sau măcar a unor formule”⁸⁴. Marian Popa, vorbea despre maniera didacticistă a lui Camilar, despre „efectele retorice de propagandă”, „sentimentalismul în expresie”, și „stilul onctuos retoric... cu umilințe convenționale de aed clasic”⁸⁵. Mai târziu, cu prilejul reeditării unui volum al lui Camilar, Silviu Dan Gheorghiu observa și el în postfața volumului că „peisajul este straniu”, frazele sunt scurte, nervoase, și sacadate, iar psihologia personajelor este sumbră „scriitorul neavând intuiția psihologiei individuale, nici puterea de a crea personaje bine conturate”⁸⁶. După 1989, puțini critici literari s-au preocupat de opera lui Camilar. Puținele referințe nu sunt însă mai favorabile ci dimpotrivă⁸⁷.

Nu se poate spune că aceste remarci sunt despre un scriitor de succes, despre una din valorile național-universale pe care noua cultură română a reușit să le ofere lumii. Și totuși, la optsprezece ani de la căderea regimului comunist și la aproape un an de la integrarea României în Uniunea Europeană, Camilar se află în continuare în manualele elevilor și face obiectul unor referate și prezentări ale învățătorilor. Mai mult, el se găsește chiar în programul unor grădinițe⁸⁸. Între timp, imaginea autorului a suferit o schimbare remarcabilă. Astfel, pe o pagină de internet dedicată învățătorilor și profesorilor, se poate afla că: „Eusebiu Camilar s-a numărat printre acei prozatori care au abordat temele actualității, dând prin aceasta o contribuție însemnată noii orientări a literaturii noastre contemporane. Volumul *Negura* (1949-1950) este unul dintre primele romane românești despre cel de-al doilea război mondial, fiind un moment de răscruce în opera lui Eusebiu Camilar; *Temelia* (1951) are meritul de a fi întâiul nostru roman despre transformarea agriculturii. Îndrăgostit de trecutul legendar al poporului, de obiceiurile și datinile sale, de faptele de vitejie, Eusebiu Camilar a scris numeroase romane și povestiri cu un bogat conținut educativ patriotic.... Eusebiu Camilar a creat o operă cu rădăcini implantate adânc în folclor, în istoria poporului nostru, fruct al dragostei de

⁸⁴Mihai Gafița, „Drumul creației lui Eusebiu Camilar”, în *Viața românească*, VI, no. 10, octombrie 1953, p. 258.

⁸⁵Marian Popa, *Dicționar de literatură română contemporană*, ed. a II-a revizuită și adăugită, București, Albatros, 1977, p. 123.

⁸⁶Silviu Dan-Gheorghiu, „Postfață”, în E. Camilar, *Cordun*, Iași, Junimea, 1988, p. 527-532.

⁸⁷Eugen Simion (coordonator), *Dicționarul general al literaturii române*, vol. II, București, Editura Universal Enciclopedică, 2004, p. 28-30.

⁸⁸Oprea Florina-Mirela, „Programa activității opționale. Literatură, creație literară”, text aflat la adresa http://www.didactic.ro/files/45/programaaoptionale2006_2007.doc și accesat la 27.11.2007/15:00.

oameni, operă al cărui conținut educativ și patriotic o propune patrimoniului literaturii noastre”⁸⁹.

Conform unei alte prezentări, „Eusebiu Camilar a intenționat să mai scrie și alte povestiri în care să prezinte mersul progresiv al istoriei și alte figuri de conducători de țară, dar o boală neașteptată l-a împiedicat să-și realizeze planul, stingându-se din viață la vârsta de 55 de ani”⁹⁰. Mai trebuie spus că există și un concurs național de poezie și proză scurtă „Magda Isanos, Eusebiu Camilar, și Constantin Șefuriuc”⁹¹. Trebuie că în acest caz ori critica literară se află într-o gravă eroare și nu a evaluat (încă) corect literatura acestui scriitor ori sistemul de învățământ nu a reușit să fie reformat în toată această perioadă de tranziție. Cel mai probabil, al doilea caz este cel adevărat.

Ar fi fost de așteptat ca după 1989 să fie reamintite circumstanțele în care romanul său *Temelia* a fost răspândit și folosit de către organele de partid și de stat, să fie rememorat modul cum erau organizate dezbateri publice sub îndrumarea activiștilor regionali și de la raion întru sprijinirea înființării de gospodării colective, cum participanții la aceste reuniuni erau încurajați să fie combativi și să demaște „pozițiile șovăielnice” ale consătenilor lor și, de ce nu, chiar învățămintele trase de autor de pe urma acestor consfătuiri. Un exemplu este dezbaterea organizată la căminul cultural din comuna Căciulați, unde, cu prilejul discutării romanului lui Camilar, sătenii, încurajați și de prezența autorului, au „demascat uneltirile chiaburilor din sat de a împiedica constituirea gospodăriei agricole colective”⁹². Astfel de eforturi de lămurire a țăranilor merită de altfel o mai mare atenție atât din partea comentatorilor cât și din partea profesorilor și celor ce transmit noilor generații istoria și literatura acelor ani, deoarece adesea astfel de lămuriri lăsau în urmă gropi comune și mulți dispăruți. Acesta a fost chiar cazul comunei Căciulați unde în 1992 au fost descoperite rămășițele pământești a unor familii ce au încercat să reziste colectivizării⁹³. Urmele de gloanțe⁹⁴ nu lasă nici o îndoială asupra modului în

⁸⁹Florin, „Camilar Eusebiu - biografie”, referat publicat la adresa http://www.ecursuri.ro/referate/camilar-eusebiu_biografie.htm, pagină accesată la 27.11.2007/14:00.

⁹⁰Cosma Mirela, „Eusebiu Camilar –Date biografice”, prezentare aflată la adresa <http://www.didactic.ro/files/19/camilar.pps>

⁹¹Organizat în Udești de Consiliul județean Suceava, Centrul Județean pentru conservarea și promovarea culturii tradiționale, care a fost înființat la 1 mai 1956.

⁹²Dezbaterea a fost descrisă alături de alte trei evenimente similare într-o “Informație” din Arhivele naționale Istorice Centrale, Fond C.C. al P.C.R. – Secția Propagandă și Agitație, Dosar no. 12/1952, fila 124.

⁹³Vezi Dennis Deletant, *România sub regimul comunist*, București, Fundația Academia Civică, 1997, p. 115.

⁹⁴Cazul a fost prezentat de Roxana Iordache, „Crimele Securității nu mai pot fi ascunse”, în *România Liberă*, L, no. 14814, 24-25 octombrie 1992, p. 1, 3.

care au fost făcută această „muncă de lămurire” începută încă din vara lui 1950⁹⁵.

Dincolo de istoria acelor ani, surprinzător este însă faptul că „Stejarul din Borzești” încă mai este predat în România în anul 2007. Într-un manual de limba română pentru clasa a III-a⁹⁶, cititorul poate constata cu surpriză că secțiunea intitulată „Țara” este populată cu mai multe texte de natura „patriotismului socialist”. Aici, cititorul matur poate regăsi cu oarecare nostalgie literatura copilăriei sale. Astfel, de la Eusebiu Camilar și Dumitru Almaș la Petru Demetru Popescu⁹⁷, Boris Crăciun⁹⁸ și Andrei Ciurunga⁹⁹, o întreagă colecție de texte este folosită întru formarea tinerelor generații. La prima vedere, poate fi vorba despre o nepricepere în alcătuirea unui manual, despre o neglijență a instituțiilor abilitate cu selectarea manualelor sau, de ce nu, cu un spirit de toleranță față de nostalgia realismului socialist. Aceiași editură a mai avut un manual, la fel de rău inspirat¹⁰⁰, care a făcut la acea vreme obiectul unei critici legitime¹⁰¹. Autorii au fost schimbați, manualul a fost îmbunătățit în privința unora din erorile flagrante, dar textele patriotismului socialist nu au dispărut nicidecum. Alte manuale din fericire nu conțin astfel de texte mobilizatoare, totuși acesta nu este un motiv de bucurie deoarece există mărturii despre cazuri în care și elevi ce nu folosesc un astfel de manual au

⁹⁵Cicerone Ionițoiu, *Genocidul din România. Repere în procesul comunismului*, București, Apologeticum, 2006, p. 45. Ediție electronică aflată la adresa www.procesulcomunismului.com.

⁹⁶Tudora Pițilă și Cleopatra Mihăilescu, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a III-a*, București, Aramis Print SRL, 2005.

⁹⁷Petru Demetru Popescu și Gheorghe Șovu, *Patrie partid, popor: culegere de literatură patriotică pentru clasele V-VIII*, București, Editura Didactică și Pedagogică, 1976. Acest volum este deosebit de sugestiv pentru modul în care partidul era introdus în literatura patriotică a vremii.

⁹⁸ Povestirea „Condeiele lui Vodă” este menționată în lecția „Dezvoltarea sentimentului patriotic” încă din 1972 în V. Popeangă et al., *Metodica predării istoriei patriei*, p. 31.

⁹⁹Oarecum surprinzătoare aflată la A. Ciurunga printre autorii menționați, dat fiind experiența sa din pușcăriile comuniste și de la Canal. În 1949, poetul a avut totuși o scurtă perioadă de acclimatizare cu „noile realități” ale patriei și a colaborat la câteva reviste cu poezii asezonate politicii regimului. Poezia „Țara mea” face parte și ea parte din încercările poetului de a-și însuși tehnica realismului socialist. Astfel, el publică în poezii ca „Zidim pentru pace” (despre Casa Scînteii), *Contemporanul*, IV, no. 161, 7 noiembrie 1949, p. 4; „Tov. Floarea lucrează la războaie” (de 7 noiembrie), *Ibidem*, no. 162 (11 noiembrie), p. 4; „Șaptezeci de ani” (aniversarea lui Stalin), *Ibidem*, no. 167 (20 decembrie), p. 13. După câteva luni el a fost arestat și condamnat din nou pentru „crimă de uelțire împotriva păcii”. Vezi Alex Ștefănescu, *Istoria literaturii române*, p. 31.

¹⁰⁰Victoria Pădureanu și Mariana Norel, *Limba și literatura română. Manual pentru clasa a III-a*, București, Aramis Print SRL, 2002.

¹⁰¹Carmen Mușat, „Incompetența și confuzia aprobate de Ministerul Educației” în *Observatorul Cultural*, III, nr. 133, 10 septembrie - 16 septembrie 2002, p. 4.

primit totuși ca lectură suplimentară „Stejarul din Borzești” alături de alte texte de genul celor mai sus amintite. Cum se poate întâmpla aceasta? Răspunsul îl aflăm abia în programa pentru liceele pedagogice¹⁰² în care printre sugestiile de lectură se află și Eusebiu Camilar.

Ar fi fost de așteptat ca astfel de teme referitoare la reforma educației și a programei școlare din România să se regăsească printre preocupările Institutului de Științe ale Educației și în conținutul revistei editate de acest institut, *Revista de pedagogie*.¹⁰³ Or, dacă în anii 1954 această revistă¹⁰⁴ era preocupată de literatura pentru elevi¹⁰⁵ și de educația „omului nou”, după 1989 interesul este mult diminuat. În aceste condiții, articolele despre valoare educativă a acestor texte literare pe teme istorice sunt relativ rare. Abia în revista Casei Corpului Didactic din Gorj, cititorul interesat va putea afla că Stejarul din Borzești ilustrează de fapt tema prieteniei care ajută la formarea comportamentului tinerilor școlari: „Sentimentul prieteniei adevărate persistă și dincolo de moarte. Eusebiu Camilar în „Stejarul din Borzești” ni-l prezintă pe marele Ștefan Voievod cum răzbuna moartea prietenului său din copilărie, Mitruț. Înțelegerea sentimentului de prietenie se aprofundează din clasa a III-a la lecțiile de „Educație moral civică” și capătă noi valențe, se diversifică odată cu parcurgerea lecturilor etice cu conținut istoric („Ștefan cel Mare și Vrâncioaia”, „Frații Buzești” de Dumitru Almaș); se amplifică în clasa a IV-a cu texte din „Istoria Românilor” în care copiii întâlnesc prietenii care duc până

¹⁰²„Programă școlară pentru disciplina literatura pentru copii - clasa a XII-a liceu vocațional, profil pedagogic, specializarea învățător-educatoare” aprobată prin ordinul ministrului no. 5209 din 25.09.2006, aflată pe pagina internet a ministerului educației accesată la 27.11.2007/14:00 la adresa <http://www.edu.ro/index.php?module=uploads&func=download&fileId=5317>.

¹⁰³Aceasta are și un supliment intitulat *Învățământul primar* în care de asemenea nu se află o analiză a manualelor școlare din punctul de vedere al conținutului și al valorii educative a acestora.

¹⁰⁴Revista a apărut în 1954, odată cu Institutul de Științe Pedagogice care avea drept scop îndoctrinarea științifică a elevilor. Acesta este și motivul pentru care revoluția culturală și mai cu seamă revoluția sistemului educativ din România sunt pe larg prezentate în paginile revistei. Interzis după 1982, atât institutul cât și revista au reapărut în 1990. Este remarcabil că în 2002 a fost efectuat un index bibliografic pentru obținerea recunoașterii de către CNCIS pentru întreaga perioadă 1952-2001. Vezi Eugen Noveanu, *Revista de pedagogie: index bibliografic - autori : 1952 – 2001*, București, Agata, 2002.

¹⁰⁵Vezi Ilie Stanciu, „Unele probleme ale literaturii pentru elevi”, în *Revista de pedagogie*, I, no. 1, februarie 1954, p. 21-37; și „Manualul de «Istoria patriei» pentru clasa a IV-a”, în *Ibidem*, III, no. 1, ianuarie 1956, p. 123-127. În cel de al doilea articol este semnalată apariția manualului de istorie din 1955, care introduce textele literare, printre care și al lui Camilar, în lecțiile de istorie. Ilie Stanciu, *Copilul și cartea*, București, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, 1958.

la sacrificiu, dar și trădări memorabile: Bastos-Decebal, boierii lacomi-domnitorii¹⁰⁶.

Este remarcabil cum un text despre răzbunare¹⁰⁷ este reinterpretat ca o ilustrație a prieteniei „dincolo de moarte”. Povestea, fiind repovestită după canonul ideologic de la acea vreme, autorul a eliminat nu numai biserica construită de Ștefan în memoria lui Gheorghită, dar și pe „mai marii oștirii”, Hatmanul Arbore, Hatmanul Șendrea, Aprodul Purice, Logofătul Tăutu, vornicul Boldur, și alți boierii și oameni de frunte care asistă la judecată. Reprezentanți ai claselor exploatoare, ei trebuiau eliminați dintr-o poveste ce avea ca subiect faptele de vitejie ale poporului român. Astfel, Ștefan Vodă nu mai poate lăsa „la voia și înțelepciunea boierilor” soarta odraslei hanului tătăresc, iar hatmanul Arbore nu mai are posibilitatea de a-l îndupleca pe domnitor să facă o pildă din pedepsirea acestuia. Textul rămas nu oferă decât o imagine simplificată până la grotesc a unui domnitor urmărit de spectrul răzbunării și susținut cu mare entuziasm de popor. Poate că această înfățișare ar avea ceva în comun cu zilele noastre, dar ca model paideic este vătămătoare pentru copii ce abia încep a înțelege valoarea prieteniei.

În 1999, cu prilejul așa numitului scandal al manualelor alternative, ziarele titrau cu litere de-o șchioapă dispariția voievozilor români din manuale de istorie. De fapt voievozii români nu au dispărut din manuale. Ei populează și astăzi lecturile elevilor, faptele lor de vitejie și de dreptate fiind oferite drept model noilor generații. O sumedenie de edituri au invadat piața cu astfel de „lecturi suplimentare” care se aglomerează în rafturile librăriilor înaintea sărbătorilor și a sfârșitului de an. Ieftine, din toate punctele de vedere, aceste cărți ajută încă la formarea conștiinței istorice a viitoarelor generații, deși au fost scrise acum cincizeci de ani cu prilejul unei alte revoluții culturale. Voievozii români nu au dispărut, cel puțin nu acum după căderea comunismului. Ei au fost înlocuiți cu mult timp în urmă, în anii '50, când întreaga istorie a poporului român a fost schimbată¹⁰⁸, când întreaga cultură română a fost „repovestită” pe înțelesul „omului nou” chemat să formeze clasa proletară revoluționară. Așa cum scria Tertulian în 1949, „în condițiile noi ale culturii românești, problema reeditărilor operelor valabile din literatura noastră modernă, devine o problemă principală extrem de importantă. Reeditarea trebuie să însemne traducerea practică a teoriei științifice a valorii, printr-o

¹⁰⁶Nicolae Dijmărescu (Tg.-Jiu), „Strategii folosite în formarea comportamentelor de prietenie și prețuire reciprocă”, în *Motivații*, IV, no. 10, martie 2007, p. 16. Text aflat la adresa <http://ccd.gj.edu.ro/Publicatii/revista-motivatii.pdf> și accesat la 27.11.2007/15:30.

¹⁰⁷Cuvânt care apare menționat de 5 ori în cursul povestirii lui Camilar spre deosebire de cea a lui Gane, unde se regăsește doar o dată.

¹⁰⁸Vezi Nicolae Popescu-Doreanu, “Conținutul adevărat al istoriei României”, în *Contemporanul*, IV (1949), no. 136 (13 Mai): 6, 10. *Contemporanul* publica in extenso lecții introductive și programul cursurilor de istorie de la facultatea de istorie.

selecție literară riguroasă. O astfel de selecție va pune în lumină toate valorile progresiste pe care spiritul reacționar al activității editoriale din trecut le-a înăbușit, va pune în circulație numai acele lucrări de artă care sunt corespunzătoare aspirațiilor celor mai largi ale maselor noastre populare”¹⁰⁹.

Aceasta a fost noua cultură pe baza căreia s-a dezvoltat naționalismul comunist din epoca de aur, și acestea au fost valorile pe care partidul a reușit să le promoveze atât de bine încât multe din ele i-au supraviețuit.

*

Epilog

Recent Comisia pentru analiza dictaturii comuniste din România a încheiat redactarea Raportului său final¹¹⁰. Concluziile acestui raport au fost asumate public de către președintele țării care a condamnat public regimul opresiv instituit de partidul comunist ca fiind unul nelegitim și criminal. Raportul descrie procesul de ideologizare a școlii și controlul asupra culturii practicat de organele de partid și de stat. Nu este un secret că regimurile totalitare afectează în primul rând pe tinerii pe care încearcă să-i educe în spiritul noilor idei „științifice” ale conducerii de partid și de stat. De aceea poate cea mai abominabilă tentativă de crimă a regimului comunist a fost încercarea de a-l suprima pe Moș Crăciun și de a schimba toate poveștile copiilor cu altele noi, care să cultive dragostea față de patrie-partid-popor.

¹⁰⁹ N. Tertulian, „Problema reeditărilor”, în *Contemporanul*, III, 1948, no. 79, 2 Aprilie, p. 4.

¹¹⁰ Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrinu, și Cristian Vasile, *Raport final al comisiei prezidențiale pentru analiza dictaturii comuniste din România*, București, Humanitas, 2007.

I.L.CARAGIALE – ÎNTRE HAZARD ȘI ILUZIE

Mircea A. Diaconu,

Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava

Abstract: *I.L. Caragiale – Between Hazard and Illusion. Part of a larger study, this article offers a different perspective on Caragiale’s writings. Staging a world built on hazard and illusion, where the spiritualized Demiurge is replaced by an author playing with collages, many of Caragiale’s texts, such as La Moși, Repaus duminical, Moșii. Tablă de materii and others, assert his tendency towards a burlesque agglomeration of forms and matters. Sequences reminding of Rabelais, in which digestion is, basically, a sign of life under the sign of hazard, function as attempts to take possession of the materiality of the world and of the text. Refusing the transparency of linguistic signs, words get intoxicated with their own materiality, building up moments of greedy reveries and inebriation of the senses, of verbal delirium and disharmonic harmony. Because the spectacle of the matter conceals (or reveals) the world’s lack of transparency.*

Keywords: *Caragiale; burlesque; materiality; gastronomy; transcendence.*

O altă imagine a „arheului”, de care Caragiale este într-un fel sau altul preocupat, în *Moșii (Tablă de materii)*, text apărut poate nu întâmplător în același număr din „Moftul Român” (8, 18 mai 1901) în care apăreau primele secvențe din *Tot Mitică*. Ocazională, cum sînt multe din scrierile scurte ale lui Caragiale, *Moșii* instituie, cu toată aglomerarea de obiecte, un spațiu pur, acela al logicii hazardului din text unde totul este posibil. Aici, „Moftul” poate fi „făcător de minuni”. Este titlul unui text („*Moftul*” făcător de minuni) în care evenimente meteorologice sînt asociate – ludic, ironic, în planul teribil al realității de text – tribulațiilor gazetei sau vieții ei ascunse. Burllesc, totul e explicabil, din moment ce gazeta e spanacul vieții publice. Dincolo de burlesc, dincolo de cheia ironică și de excesul ludic, o lume a virtualului: cum vineri urmează să apară „foaia noastră”, încep să se strîngă norii. O dată cu isprăvirea corecturii, fulgere și tunete. În fine, vînzarea ei e simultană unui potop. Așa încît, „robinetele cerului ar putea fi controlate prin plecarea redactorilor în vilegiatură sau prin apariția „Moftului”. Iată un motiv serios ca gazeta să primească subvenție. Ocazională fiind, gluma aceasta rupe zăgazarile dintre real și imaginar, dintre text și lume: „Sîntem siguri că omul științei, d. Șt. Hepites, directorul Institutului meteorologic, nu-și dă seama de ce potopește iar cu atîta furie: stimatul nostru amic nu știe că de data asta ne-am hotărît să facem paginile de joi”.

Pînă la urmă, nu se construiește un decor, ci o lume, în chiar esența ei.

Or, esența lumii înseamnă hazard și iluzie. Iarmarocul balcanic e o desfășurare de materii în care sensul se pierde pentru a face loc formelor goale de sens. Atît de goale încît kitsch-ul atrage după sine butaforicul. E ca și cum plăcerea înregistrării formelor în care se ipostiază lumea atrage după sine o decorporalizarea identică reduceri la absurd. Atît de concretă e lumea încît devine, printr-un exces de luciditate, falsă, inautentică, artificială și mirifică. Iată: „Turtă dulce – panorame – tricoloruri – bragă – baloane – soldați – mahalagioaice – lampioane – limonadă – fracuri – decorațiuni – decorați – donițe – menajerii – provinciali – fluiere – cerșetori – ciubere – cimpoaie – copii – miniștri – pungași de buzunare – hărdaie – bone – doici – trăsuri – muzici – artiști – fotografii la minut – comedii – tombole – «Moftul român» No. 8 – oale – steaguri – flașnete – înghețată de vanilie – fleici”, și ne oprim aici deși efectul vizat de Caragiale este obținut tocmai prin citirea integrală a textului. Așadar, o lume, însumată alandala, dar însumată. *Din albumul unei pianiste*, o demonstrație de virtuozitate care improvizează o lume pe structura accidentală a termenilor din sfera muzicii, conține această frîntură de text: „Să vă ferească Dumnezeu, marele *armonist*, de orice *disonanță*”. Dincolo de construcția ludică, o demonstrație a faptului că artificiul se poate hrăni exclusiv din cuvinte, ideea aceasta a unui Dumnezeu armonist nu-i de ignorat. Haosul materiei, aglomerarea de forme, puzderia de iluzii vor fi avînd și ele un sens; o muzică neînțelească va fi fiind înscrisă în lucruri. Simplele colaje dau seama asupra acestui fapt, căci un sens se poate ascunde chiar în absența sensului. Iată răspunsul la mirările lui G. Panu: „Sînt oameni foarte inteligenți, spunea el, foarte instruiți și mai cu seamă cu un gust foarte rafinat în materie de artă, literatură și muzică, și cu toate acestea, cînd ei voiesc să petreacă, preferă mijlocul de petrecere la Moși oricărei alteia. Așa, am cunoscut un om de o inteligență și o cultură excepțională, om de litere cu gust rafinat, dispoziții artistice admirabile, cunoscător și amator de muzică clasică, pasionat de Beethoven, și căruia cu toate acestea îi plăceau mîncările prin birturile de ordinea a treia, alergînd într-un birt pentru borșul de miel, aiurea pentru o fleică sau pentru mititei, convins fiind cum că borș ca la «Mielul alb» sau fleică ca la «Costică» din nu știu ce stradă nu se poate mîncă în toată țara”.

Așadar, Beethoven și borșul de miel ori o fleică oarecare, sau Beethoven și birturile de ordinea a treia. Faptul că e meloman și superstițios, deopotrivă, cum mărturisește despre sine în *O răutate*, nu va fi fiind dovada vreunor contradicții, a vreunor incompatibilități, ci, dimpotrivă, a spiritului însetat de coincidențe, ritmuri, armonii. În toate acestea, Caragiale va fi văzut sau va fi căutat amprenta marelui armonist. Eugen Simion a vorbit la un moment dat despre *reveria gastronomica* din proza lui Caragiale. Dovada desăvîrșită e în *La Moși*. Firește, acest amestec de Beethoven și de gusturi culinare intrate în alertă e de găsit, cu aceeași obstinație, în corespondența lui Caragiale; la Berlin, sînt două din obsesiile sale. A îngurgita e totuna cu a epuiza realul, într-o trăire alimentată de senzații. Călătoriei prin labirinturi

spațiale îi este echivalentă voluptatea gustativă. Caragiale nu ezită să apeleze la realitatea concertului și în altfel de situații, ironic-lubrice. Iată, *Poetul Vlahuță*: „Domnișoara Venturia era un instrument bine acordat pentru cîntarea virtuozului nostru, și n-ar fi fost de mirare ca îndrăznețul artist să încerce, fără siguranță de succes, dar totuși să-ncerce, un concert complet”. În alte locuri, limbajul aluziv nu urmărește să arate, ci să ascundă pentru a ocoli licențiosul. Aici, însă, marele armonist nu-i decît ironic. Adesea, referința muzicală e prilejul unei ieșiri din labirint; există o realitate dincolo de materie, și aceasta e armonia. Ea e chiar semnul abisului ascuns în materie: „Dar e oare un mijloc mai puternic ca să ne scăpăm de toată haotica năvălire a lumii întregi în bietul nostru suflet, decît divina muzică? – vagă și vastă ca și lumea, ca și această nepătrunsă și fără alt înțeles decît înțelesul cel mare și singurul – armonia...” (*Un artist*).

Iată, în fond, adevărul pe care Caragiale încearcă în permanență să-l aproximeze. Coborîrea în „birturile de ordinea a treia” e o dovadă a dorinței de epuizare a labirintului material. Ba chiar pasiunile erotice ale „breslei bărbierești” s-ar explica prin aceeași nevoie de pătrundere în înțelesul ascuns în materie. Oricum, bărbierul de care e vorba în acest text își organizează lumea cu ajutorul instrumentelor muzicale. Fost corist, el însuși știe să cînte cu ghitara, cu flautul, cu țimbalul. Îl însoțesc două pisici („una învîrtește o minavetă mică ce cîntă mazurca și cealaltă joacă”) și păsărelele care ciripesc în colivii. Chiar și aici, apologia artistului devine o contra-apologie, căci „opera originală a artistului”, lucrată cu penelul, e un tablou liric, de sorginte grigoresciană. Poate că artistul, așa cum îl vede Caragiale, nu-i decît un regizor, care pune lumea, care există deja, în mișcare, și nu un creator „original”. Ori poate că, țesută în subteranele textului, disputa aceasta, atît de frecventă la Caragiale, dintre apologie și contra-apologie, dintre gravitate și ironie, i se pare calea cea mai bună pentru a depăși ideologia și tutela fanatică a unui sens.

În fine, *La Moși* definește, în fond, un adevărat centru al lumii. Topografia este a unui athanor, dar unul al disoluției care dă fiori de bucurie. Iată: „Vagoane de tramvaie galbene și albastre, tramcare, trăsuri boierești, căruțe mitocănești și biciclete și lume multă pe joc... De pe atîtea strade și căi, ca de pe atîtea brațe ale unui fluviu uriaș, se varsă, ca-ntr-o mare zgomotoasă, pe bariera de la capul podului Tîrgului de Afară, valuri peste valuri de omenire. Precum este greu să se mai întâlnească două picături de apă o dată ce au apucat să intre fiecare după soarta ei în largul mării, așa ar fi și pentru două persoane să se mai găsească, rătăcite o dată în învălmășeala Moșilor, dacă n-ar fi cuminți să-și hotărască mai dinainte locul și momentul de întîlnire”. Spaima aceasta a neîntîlnirii e una din obsesiile lui Caragiale. Nu mă refer la *Tren de plăcere* sau la, știu eu, scrisoarea rătăcită din cunoscuta comedie. Am în vedere chiar viața lui Caragiale la Berlin, chestiune asupra căreia vom reveni. În fond, iarमारocul e el însuși un stomac uriaș, ca și Berlinul, ca și lumea. Aflat în lume, trăiești, de fapt, marea digestie a hazardului. În fine, în miezul lumii, Lucșița, corpolentă,

robustă, voluptoasă. Vie. Traseul ei este unul al reperelor gastronomice și al beției gustative, iar proporțiile sînt rabelaisiene. Să recapitulăm. La dejun: trei ouă răscoapte, o căpățîină de miel cu borș, niște stufat, prune cu carne, friptură la tavă și salată de castraveți, trei cinzeciuri cu sifon și o cafeluță. După trei ceasuri de la dejun, a făcut imprudența să plece fără să mănînce. În stomac, „un gol de chaos”. Așa încît, „se pornește cu nările umflate spre unul dintre colțuri, ca o panteră atrasă de mirosul țapului sălbatic”. Urmează gogoșile prăjite în ulei, mirosind a rînced. Nu și pentru ea. Apoi, o limonadă, două bărdace de floricele și alte plăceri: „Lăutari cu țambalul, și flașnete, și clarenete cu toba mare, și trîmbicioare, și fluierașe, și hîrîitori, și clește clănțănind pe grătare, și strigare, și zbierete, și chiote! – e o plăcere!... și un miros de grătar încins! – e o bunătate!”. Urmează, cîrnații, fleicile și bateriile de sifon. E aici un delir al cunoașterii: Lucșița devoră lumea cu voluptate nebună, cu o foame care arată mai degrabă neputința de a se hrăni. Și, evident, neputința de a înțelege, de a cunoaște. Un alt fapt ni se pare și mai important. E aici o progresie nu doar în sensul exacerbarii gastronomice, ci și în sensul, invers, al degradării mijloacelor de comunicare lingvistică. Faptele se derulează în paralel. Cu cît e mai voluptoasă, cu atît vorbește mai chinuit, încît, la final, explozia organică e un fel de compensație. Fatalitate, „ca prin farmec, se opresc într-o clipă și lăutarii, și cimpoierii, și clarnetele și toate glasurile, și în acea clipă se aude banca pe care sta coana Lucșița făcînd ca o cadență de fagot; apoi, iar pornește cu mult brio grandioasa simfonie: muzici, jucării, clește, glasuri...”. E ca și cum ar vorbi materia însăși.

Nu-i un caz izolat situația aceasta. Să ne amintim că în *Moftangiii*, rromânca (figură emblematică) e văzută și din acest punct de vedere. Iată: „La balul Curții mai ales, cum s-a abținut toată ziua de mîncare, abuzează de șampanie, de icre, de înghețată, de bomboane – nu de plăcere ori de lăcomie, nu!... de datorie... O dată supează cu un «amic», pe urmă cu un curtezan, mai despre ziuă, se-nțelege, vine și rîndul dumnealui: «Aide, cocoșelule, la bufet!» Așa, după înghețată, mănîncă iar icre moi și după Pomery *extra-sec frappé*, iar ciucalată fiebinte”.

De invocat aici, una dintre scrisorile lui Caragiale, care trebuie inclusă fără rezerve în proza sa literară. Este datată joi, 7/20 iulie [1]905 și îi este trimisă lui Alceu Urechia. Locul Lucșiței e ocupat de Barbu (da, Barbu Ștefănescu Delavrancea), memorabil personaj, un Mitică îngroșat: balcanic, superior, arogant, „original”, disprețuitor, dezgustat, iritat, de nimic impresionat, aprins, cu „flegmă diplomatică”, cu dare de mîină, superior, cîrcotaș, diabolic, gurmand, rudimentar, primitiv, grosolan. Spre deosebire de schițe, pentru că e el însuși afectat, căci amicul nu-l iartă nici pe el, Caragiale preferă culori tari, care nu ascund verdictul. Așadar, în trecere prin Berlin, Barbu, adică Herr Profesor, ia în posesie lumea pentru a o așeza superior în zona inautenticului: „Administrație, armată, arte, științe, litere, tramvaie, drumuri de fier, birji, frizeri, public, prăvălii, case, monumente, mîncare, bere,

tot, tot, prost, stupid, imbecil!”. Apoi, întâmplările concrete: la frizerie, într-un parc, în fața unor statui, cu gesturi mari, strigînd cu voluptate, cu forță, energetic, demontînd totul. Acasă, madam Caragiale le pregătește ochiuri cu mămăliguță și brînză de burduf: ochiurile – prea răscoapte, mămăliguța, prea pripită, peștele, nefiert destul, ciulamaua, lăbărtată, friptura de porc, neromânească, apoi vreo zece sticle de vin. Din nou pe străzi, în galerii, în fața unor peisaje mirifice, lecții de estetică, de bucătărie, de nuanțe (apa nu-i de fosfor, e de sulf), halbe de bere proastă, în gesturi stridente și țipătoare. A doua zi, spectacolul continuă. Nemții: stupizi, ridicoli, reci. Înainte de plecarea trenului spre Paris, în restaurantul gării, o porție de șuncă, somonul (vechi, pute), șampanie. „Textual și fonografic garantat”, replicile sînt din ce în ce mai turmentate, mai îndrăznețe, completate finalmente de „scăparea gazului”. Ca leit-motive: „– ‘Mpîrț!’”, „Mboule!”, „mă-sii, de stup’pid!” și „... lor de nemți!”. La despărțire, „ne pupăm cu mucii și ne despărțim foarte lăcrămoși”. Atît de exacte în detalii vizual și fonografice, scenele capătă un aer fantasmatic și ireal. Sînt pagini, și replici, care amintesc de *Repausul duminical*, încît ai crede că Parigoridi, Costică Parigoridi, e același cu eroul acestei epoei grotești. Iată-l pe Parigoridi într-un scurt dialog: „– Un’e me’gem mă, ‘mboule?... știi? Întreabă Costică pe birjar. / – La Lăptărie, conașule; cum să nu știi? / – E ‘mb’avo! i răspunde Costică; și pe urmă către mine: auzi ce ide’ f’umoasă a ‘vut ‘mbou!”. Ca și în scrisoarea despre Delavrancea, „ne pupăm du’ce...”. În fond, *Repausul duminical* apărea în „Universul” în 1909...

Redusă la gastronomic, discuția despre reveriile lui Caragiale e limitată. Foamea de real face ca materia însăși să capete consistența iluziei, a delirului vizual, olfactiv, sau auditiv. Să ne amintim că, în *C.F.R.*, întreruperea delirului verbal care hrănea imaginația celor doi amici e sinonimă unei întoarceri „fără haz” în realitate. Delirul, oricum s-ar manifesta el, întretine neantul, îl provoacă și, astfel, oferă o șansă pentru apetența euforică a lumii. Repet: nu-i deloc inoportună apropierea lui Caragiale de euforia simțurilor din poezia unor onirici precum Leonid Dimov sau Emil Brumaru, de transformarea în iluzie textuală a lumii, ca la Șerban Foarță, de proiectarea lumii în text, ca la Ion Barbu. În fine, „marele armonist” nu-i atît de departe de adversarul său, din moment ce Mitică, cel care vede totul, e „al dracului”. De altfel, să revenim la *Moșii (Tabla de materii)*, pentru a reține finalul. Continuăm, astfel, succesiunea de obiecte abandonată ceva mai devreme: „[...] tîrgoveți – tîrgovețe – țărani – țărance – intelectuali – artiști – poeți – prozatori – critici – burgheji – tramcare – tramvaiuri – capele pîrlite – jupe călcate – bătăături strivite – copiii pierduți – părinți beți – mame prăpădite – guri căscate – praf – noroi – murdărie – infecție – lume, lume, lume – vreme frumoasă – dever slab... Criză teribilă, monșer!”. Ce e cu această *criză teribilă*? Iarmarocul, kitsch-ul, aglomerarea fără sens, materia pulsînd, cuvintele luînd locul lumii, în fine, toate acestea sînt semnul prezenței insuficiente a armonistului. Suficientă sieși, materia nu se fundamentează pe vreun principiu transcendent; eventual, ea ar putea

fundamenta unul, dar numai în cazul în care spaima ar fi substituită de voluptate, fapt care la Caragiale se și petrece. Criza teribilă, în fond, nu împiedică contemplarea și comunicarea spectacolului prin care se instituie. De aici beția simțurilor, reveria gurmandă, plăcerea călătoriilor, eventual, autoexilul. Aici aș vorbi eu despre *nordul* caragialean. Berlinul, ca loc care permite privirea din afară și deopotrivă lingoarea. Textul, ca loc care admite dominarea lumii și așezarea în ea. În nordul caragialean, criza oferă un sens, dracul îl ajută pe Dumnezeu, haosul este forma vizibilă a cosmosului, scepticismul e un principiu ordonator și euforic. Aici, în nord, arheul, în forma lui grotescă și textuală, împlinită ca materie și deopotrivă ca reverie, e posibil. Lucrul în sine, măcar ca spectacol, așisderea.

Gastronomia ne mută către una dintre fundamentele hermenuticii lui Caragiale: înregistrarea epidermică a lumii, adică feliile tăiate inutil, ca într-un delir al reveriei, din pulpa de vițel. Într-o schiță pe tema iluziei jurnalistice, Caragiale invocă relația sa specială cu adevărul, aflat în intervaluri, la granițe, între limite. Va cumpăra o gazetă guvernamentală și una opozantă: „Sînt om care iubesc adevărul și fiindcă-l iubesc, știu să-l caut” (*Atmosferă încărcată*). Adevărul e o *medie*, adică un miez.

Pentru Caragiale, nu numai lumea, ci și textul care o instituie (reprezentînd-o?) se structurează muzical. Mi se pare cu totul elocventă situația din *O lacună*... Colegi, prieteni, cumnați, Lache și Mache sînt ipostaze ale unor ritmuri diferite. Nu-i vreo surpriză să observăm că, la Gambrinus, atmosfera e identică aceleia de la popota unde se-aprinde Ștefan Gheorghidiu; doar că motivul nu-l reprezintă vreo crimă conjugală, ci „decizia Curții în procesul asasinatului și complotului bulgăresc” și absența din legea noastră penală a pedepsei cu moartea. De fapt, pînă la venirea celor doi amici, „cea mai deplină armonie domnește în această dezbateră; toți sînt de părere că decizia este dreaptă și bine cumpănită”. În linii mari, nuvela ilustrează un caz ca acela din așa-zisele texte naturaliste ori din *Situațiune*. Timid, intervenind într-o dezbateră publică pentru prima dată în viața lui, Lache, cel care inițial se grăbea, e posedat de un principiu – ce pare de bun-simț – al logicii, pe care nu-l înțelege. Devine teribil, nu suportă absurdul („Cum?... Care va să zică să întri dumneata în casă la mine cu pumnalul, cu toporul, cu conspirații, cu comploturi și asasinuri, și eu să stau cu mîinile în șolduri și, în loc să te iau de urechi ca pe un măgar, și să-ți zic: «destul! Pîn-aici! Nu-ți permit mai mult în țara mea!» – eu, nu! eu să viu pentru ca să-ți zic... «bravo! bine faci! Să mai poștești și altdată...» Să mă ierți! Astea să le spuie d. Protopopescu la alții, asta nici o umanitate nu poate pentru ca să fie!...”), fierbe într-o energie care-i depășește limitele. Acasă, un dialog al surzilor: d-ra Pavugadi vorbind despre bucata pe care a studiat-o la clavier, Lache încă aprins de pe urma dezbaterii. În fine, „... Toată lumea se scoală de la masă. Cafeaua se servește în salon. D-ra Pavugadi se așază la clavier și-ncepe. Mache în picioare, transportat, extaziat, se lasă dus

de acele valuri de armonie...”.

Nu-i nici o îndoială că identitatea muzicală a lumii constituie chiar tema acestui text. De o parte, așadar, tumultul teribil, wagnerian, nebunia, ritmul unei existențe intrate în pasiunea necontrolată a unui concert furtunos, cu tobe, talere, trompete, adică viața, o armonie dizarmonică; de cealaltă, refugiul într-o seninătate care extaziază, detașarea, sublimul, adică arta. De nu va fi existând și un sublim al wagnerianismului, intuit de Caragiale, identificat în pasiunile ardente, posesive, clocotitoare. Posibil, din moment ce disprețuiește lirismele, efuziunile sentimentale, lipsa de energie expresivă, „apa de trandafiri”. De căutata, oricum, în întreg scrisul lui Caragiale, miza aceasta (diz)armonică, atît într-o prezență tematică, de suprafață, cît mai ales în structurarea textelor. Arhitectura, căreia Caragiale îi apropia teatrul, și muzica nu-s arte chiar atît de îndepărtate, o știm prea bine; tentația identificării principiilor de organizare a lumii, a materiei imediate, pestrice, derizorii, dar și a cosmosului e poate un liant de primă importanță.

Așadar, *O lacună...*, adică un text despre amprenta muzicală a lumii, text dificil, în fond, pentru că nu are nici o încărcătură sociologică, nici măcar de suprafață. Pariul lui Caragiale, aici? Să suspende realul și să-l imagineze într-o construcție suficientă sieși, o simfonie în care mișcările ascendente, un *allegro* înnebunitor, i se contrapune grația, acordul perfect, *painissimo*. În paranteză fie zis, ar trebui să recitim, în întregime *Din albumul unei pianiste. Urare din partea vechiului său profesor, maestrul Tremolo*, acest joc ingenios, deși steril, al lui Caragiale cu termeni din sfera muzicalului. Viața, o *simfonie cerească*, un *acord perfect*, de evitat *variațiuni*-le și *fiorituri*-le etc. Fără îndoială că orice frază, așezîndu-se într-un întreg ca într-o simfonie, e apreciată pentru valențele sale armonice sau dizarmonice. O armonie care se instituie și pe principiile ambiguității, căci, „cînd vei fi stăpînă de casă, pentru ca menajul să meargă *cu tact* și *con motto*, nu uita să iei bine seama la *chei*”.

În fine, ca în *Moșii. Tablă de materii*, și aici o „criză teribilă”, a lumii, un labirint, al logicii și rațiunii, căruia i se opune sublimul, nu, însă, cel natural, ci cel în care se răsfrînge spiritul. E labirintul care ia forma *tablei de materii*, a aglomerării de lucruri (ce loc mai potrivit pentru așa ceva decît periferia, geografică, dar – de ce nu? – și istorică?), a delirului materiei. Să recitim fragmente din *Două loturi...*: „Și zicînd acestea, baba a aprins o luminare de seu ș-a trecut în odaie, urmată de boieri. Odaia are două paturi, o masă, o laviță, un scaun și o sobiță de tuci. Pe amîndouă paturile, stau grămezi de haine, încălțăminte, pălării, șaluri purtate, pe sub paturi și pe lavițe fel de fel de mărfuri de farfurie și sticlărie... // La vederea mormanelor de vechituri, d. Lefter tresare; se repede și-ncepe să scotocească, luînd și examinînd pe rînd bucățică cu bucățică, fir cu fir. Cîte reflexiuni ironice, picante, sentimentale, se pot face asupra unei așa grămezi pestrice de vechituri, cu privire la zădărnicia lumii trecătoare prin care au trecut și ele o clipă, nouă, neveștejite! Dar d. Lefter n-are vreme să filozofeze... el caută... caută mereu... Fatalitate! jacheta

cenușie nu se află”. Jacheta cenușie, ipostază aici, ce-i drept, narativă, a lucrului în sine, este obiectul unei căutări demente printr-un infern al materiei în spatele căreia nu se ascunde un sens. Doar goana nebună, căutarea teribilă, furia deconstructivă în căutarea unei urme... În dimensiuni burlești, lumînarea și baba, imagini consacrate ale inițierii, duc într-un miez care pulverizează orice principiu ordonator. E ca și cum miezul labirintului nici n-ar exista. Nu există decât (diz)armonia unei muzici teribile încrustate în ritmurile prezenței sociale. Da, o repet: iată ce au în comun Beethoven și „birturile de ordinea a treia”: o taină a abisului. Că există o fascinație a materiei, a infernului ei, e indiscutabil. Până și Leiba trăiește transpus spectacolul, oribil chiar, al materiei.

De reținut, în fond, o ierarhizare în planul simțurilor pe care Caragiale o face. Dacă auzului îi este accesibil sublimul tainic (deși, tot el, înregistrează fonologic elementarul), văzului nu-i e permisă decât agonia euforică. Armonia e dumnezeiască; (diz)armonia e demonică. Iată-l pe Leiba: „Zibal trecu cu lampa în gang. Tîlharul gemea greu, după încordarea brațului se vedea că renunțase la o inutilă zbuciumare. Mîna era umflată și degetele încovoiate... părea că vrea sa-apeuce. Jidanul apropie de ea lampa. – Un fior: frigurile se întorceau iar. – Aplecă lumina prea aproape, încît, tremurînd, atinse mîna tîlharului cu sticla fierbinte: o crispație violentă a degetelor se produse urmată de un vaiet surd... // La vederea acestui fenomen, Zibal tresări... prin ochii lui scăpărase o inspirație excentrică. Începu să riză cu un hohot care zgudui bolta gangului și intră repede în dugheană”. Apoi, peste cîteva fragmente: „Zibal privește fără să clipească procesul de descompunere a mîinii ce desigur că nu l-ar fi cruțat pe dînsul. – El n-auzise urletele de-afară ale nenorocitului: era acuma prea interesant ce vedea că să mai și auză. Zibal urmări cu nesațiu toate contorsiunile, toate crispațiile stranii ale degetelor, apoi amorțeala cuprinzîndule încet pe unul cîte unul – erau parcă labele unui gîndac, care se zgîrcesc și se întind, se agită în mișcări extravagante, tare, mai încet, încet de tot și apoi înțelenesc sub jocul unui copil crud”. Dar demonismul acesta este și el o formă de explorare a lumii, de asumare voluptoasă a ei, de trăire instinctuală, primitivă, elementară. Această provocare a materiei este similară unei plăceri pure a transferării ei în text. Inadecvat să se vorbească, astfel, de vreo perspectivă, morală sau imorală. Deasupra vreunei disocieri de felul acesta, înregistrarea meticuloasă – și inocentă – a unei lumi, proiecție a unei inspirații diabolice. Or, iată, diabolicul naște lume, materie, adică fascinația lipsei de sens, sau, mai exact, fascinația labirintului. Nu e singura dată cînd notația minuțioasă glisează în „halucinație” textuală, în transgresare a planurilor existenței. Precizia duce la o pulverizare a contururilor. Asta și face ca infernul să țină locul paradisiului. Sînt locuri caragialeene care au pretenția totului: „pe stradă, la Șosea, la spectacole, în magazine, la București, la Constanța, la Sinaia” (*High-Lifei*), toate funcționînd ca sinecdocă. Partea pentru întreg. Ca și forma pentru idee. În *Manifestul „Claponului” (pentru cocoane)*, apare tiparul în careu al Bucureștilor: „de la Delea Veche și Popa Nan pînă la Grădina cu cai

și Sfântul Elefterie, din Dealul Spirii și din Izvor pînă-n Precupeții Noi și Tirchilești”. O lume de piețe, localuri, stabilimente, berării, parcuri, redacții, străzi, toate, consecința unei nesățioase curiozități de a vedea, cu inocență (da, inocență diabolică) formele sub care materia, fie ea și socială, se ipostiază. Caragiale însuși, ca narator, vorbește într-un loc despre curiozitatea ce are să asiste la așa spectacole, și e vorba de revoluții (*Cum devine cineva revoluționar și om politic...?*). E o beție a simțurilor aici. Dublată de o umbră ironică, de o conștiință a caracterului virtual al întregii lumi. Va fi fiind vreun miez satiric – și, drept vorbind, nu putem să nu amintim de actualitatea lui Caragiale, referitoare, cum se întâmplă adesea, la nivel strict evenimential, de parcă lumea (românească) ar fi stat o sută de ani pe loc. Indiscutabil, e provocator să urmărești coincidențe. Iată: „Culmea moftangiului savant: a-și comanda statua încă din viață și a prezida la inaugurarea ei și la apoteozarea sa” (*Moftangiii*).

Nu-i decît un exemplu în plus. Dincolo, însă, de intenția satirică (nu-i mai bine să fie cineva om politic, fie și fără vocație, decît popă de țară?), interesantă va fi fiind aici tema norocului, opusă vocațiunii. Niță al Păunii-văduvii, care-ar fi vrut să ajungă popă, devine revoluționar împotriva structurii sale (căci e băiat blajin) și împotriva adevărului. Întorcîndu-se cu cărbuni de la magazia de lîngă gară, rătăcește, trece prin piața Teatrului și se pomenește, fără să înțeleagă cum, într-o „grozavă învălmășeală”. Cînd un jandarm se repede spre el, se apără aruncînd cu cărbuni în ochiul, care plesnește, al jandarmului. Ciudată, aici, plăcerea intrării în spectacol: „Omul meu începu să rîză în hohot. S-aplecă iar și trage iar cu un grunț, și înc-o dată, și altă dată, trage orbește în grămadă...”. O curiozitate pentru spații, forme, întâmplări, accidente. Și nu e vorba doar de spații, cum s-ar putea crede. Un *Calendar* devine înregistrarea emblematică, deși în cheie ironică, a unui an, prin înregistrarea faptelor fiecărei luni, din ianuarie pînă-n decembrie. E *calendarul* unui Mitică filozof, care mizează pe calambur, pe hilariant, pe precizia rabelaisiană ori pe paradoxul tautologic. Un mic spectacol al himericului, fixat în datele cosmologice exacte. Am spune că tocmai această precizie a detaliului permite intrarea în virtual. Iată: „FEBRUARIE, 28 zile – ziua de 11 ore – noaptea de 13. / La 5, lună plină; la 12, pătratul din urmă; la 20, lună nouă; la 27, pătratul întîi. / Carnavalul este în putere. Cîți nu vor rămîne becheri se vor căsători. Balurile mascate vor hotărî pe mulți căsătoriți să pornească jalbă de despărțire”. Altfel, fără a mai relua datele de situare cosmologică, să recitim: „Se zice că preasfinții părinți de la Sinod vor posti tot postul, dacă nu vor mîncea dulce” (pentru martie), „Un orator din cameră aduce un proiect de lege pentru stîrpirea muștelor, care prevede un al optulea minister cu un buget de 15 576 315 lei noi pe an” (pentru aprilie), „Se inventează o nouă umbrelă pentru picioare, în vederea sistemului de stropire a stradelor Capitalei” (pentru iunie), sau (pentru septembrie) „Ploi mari. Dîmbovița se umflă. Primăria profită de ocazie pentru a o declara navigabilă, și a publica licitație pentru luarea în monopol a navigației *dîmbovițene* pe 10 ani”. E urmuziană această înșiruire care fragmentează întregul, pulverizează

realitatea, proiectează totul în joc și iluzie.

Sentimentul inutilității și al butaforiei nu are de-a face cu ironia satirică, ci numai cu ironia metafizică. Iată, „DECEMBRIE, 31 zile – ziua de 9 ore – noaptea de 15. / La 4, pătratul din urmă; la 33, luna nouă; la 19, pătratul întâi; la 27, luna plină. / Gerul îngheață becurile felinarelor pe ulițe. Primăria hotărăște a așeza la fiecare răspîntie cîte o sobă de tuci. Un amic al guvernului va fi însărcinat, fără leafă, numai cu diurnă, să meargă la Paris spre a cumpăra sobele, cari vara vor putea servi și la altceva”. Este acesta privilegiul unui autor care creează iluzia ardenței, a pasiunilor teribile, a demenței, rămînînd în permanență, ca perspectivă, în afara ei. Dovadă a realității de celuloid a lumii, a substanței ei butaforice. Este motivul pentru care afirmația lui Duiliu Zamfirescu, după care „Caragiale e un mare vizionar” nu trebuie persiflată. În mințile obosite de lume, în firile iritabile, atenția este încordată și gata să explodeze. Cazul lui Popa Niță, din *Păcat*. Dar tensiunea se resoarbe în fixație din care, la rîndu-i demonic, pîndește autorul: „Popa, cu coatele pe masă, strîngîndu-și tîmplele-n pumni, rămase, înecat de sudoare, cu ochii țintiți la o muscă ce umbla mărunțel pe tabla de marmură albă: el urmări insecta pînă la marginea mesii. Ce socoteală s-o fi făcut în capul cel mic cît un bob de mac nu se poate spune: destul că musca stete pe loc, își dezmoțî labelle dinapoi împleticindu-le una de alta, își netezi frumos mustățile cu labelle de dinainte, apoi deodată se-nălță și pieri. Omul, deșteptat, se ridică de pe scaun și ieși”. Nu-i vorbă, e și un ironic paralelism la mijloc. Care va fi fiind socoteala din capul ceva mai mare al popei e greu de spus. Cert este că reacțiile sînt similare... Mai mult: există jocul acesta al lumilor suprapuse. Deasupra mesei la care stătu popa, asemenea personajului însuși, autorul. Oricum, printre referințele care să legitimizeze ironia, dar nu neapărat ca miez al unei ontologii a abisului, cum se întîmplă la Caragiale, Geo Dumitrescu. Poate că nu întîmplător o antologie a lui Geo Dumitrescu se intitula *Aș putea să arăt cum crește iarba*, titlu care spune mult despre ironia însumată în privire, o ironie care înseamnă pulverizare a sinelui, adică de-contextualizare a lui, și conștiință a virtualului.

Exactitatea și precizia detaliului nu sînt o consecință a spiritului de observație, ci a glisării dinspre senzorial spre fascinația textului. În text, precizia devine, prin abuz, un argument al funambulescului halucinant, deși nu întotdeauna de-corporalizat. Altfel spus, există scrieri în care saltul în text nu se face cu suficientă radicalitate, așa încît nici conștiința ironică a lui Caragiale, care identifică miezul virtual al lumii și poziția hieratic-demonică a contemplatorului, nu se articulează cu destulă ardență. În *O plimbare la Căldărușani*, topografia traiectului are precizie de cartograf. Urmează un „tablou pitoresc oribil”: „Mai întîi de la barieră dai de o murdărie vrednică de cei mai originali africani; colea niște băieți de la o cîrciumă toacă fel de fel de cărnuri pentru cîrnați, un vîrtej de muște roiește împrejur; dincoace niște hîrdaie cu strugurii borșiți din cari un zaplan cu mîinile pline de zeamă dulce și de praf își umple mereu teascul, pentru must – un fel de sirop îngroșat cu țărînă: aci un

alt vârtej de muște clocotește fără astîmpăr; pe jos e noroi de struguri, de prune și de spălături de tingiri. Pe niște cotloane se prăjesc la tavă niște cîrnați exalînd un miros puternic de grăsime arsă. Mai departe e zaanaua; miroase a hoit și sînge stătut în soare; scursurile de murdării strînse pe lîngă drum îți întoarce sufletul. Aci, sub umbrare improvizate pentru campania zaalei, de o parte și de alta a șoselii fac chef negustorii, țărani, soldați, bicicliști, mahalagoaice, popi etc., cu familia și copiii; mănîncă fleici, frigărui, mai ales cîrnați și pastramă, și beau must, aspirînd cu deliciu pe nas și pe gură mirosurile zaanei și praful șoselii”. De data asta, „nasurile și gîtlejurile” trebuie „astupate”. Reportajul nu și depășește condiția. Nici Infernul nu-i altceva decît ceea ce este, chit că în centru e mănăstirea de la Căldărușani. Un „evlavios bătrîn”, care nu-i decît „agent secret al poliției”, supraveghează mișcările I.P.S. mitropolitul Ghenadie, „erou” de cîteva episoade al scrisului satiric caragialean. De unde se vede că, atunci cînd apare, ambiguitatea morală e chiar semn al infernalului. Ea împiedică textualizarea realului și aparent atît de strania sa cauză, care e voluptatea trăirii senzoriale.

Se întîmplă această rămînere în concret și cînd e vorba de excese culinare, care nu dau întotdeauna seama despre o glisare într-un teritoriu deopotrivă halucinant și pur, ci într-unul satiric, deliberat grotesc sau sarcastic. Nu-i lipsit de interes să revenim la seducția culinară pe care o trăiesc personajele lui Caragiale. Tînărul poet aflat în căutarea unei slujbe, viitorul critic acid al unei piese de teatru a dramaturgului, deocamdată „nereușind la examenul de corigență”, e un gurmand, unul a cărui fiziologie mimează inspirația: „paliditatea lui îi dădea un aer mai interesant: era distincția suferinței. Deși îmi spusese că dejunase cu cîteva minute mai-nainte pe drum, l-am invitat să guste ceva împreună cu mine și nu m-a refuzat. A mîncat: ochiuri la capac, varză cu carne, o friptură pe grătar, brînză de vacă cu smîntîină, mere, o țuică înainte, o sticlă de vin în timpul mesei și o cafea după masă, în sfîrșit *une bonne fourchette*, apoi i-am dat țigări – nu știe că trebuie să zică *merci* cînd primește ceva – e și tînăr”. Dar acest gurmand refuză fără să știe plăcerea organică și elementară a devorării materiei în favoarea simplei satisfaceri fiziologice. În fond, nici o asemănare între el și Lucșița, privită, ca orice fenomen natural, cu o undă de simpatie. Tînărul de-aici e un simplu obiect comic. Ca și *colectiviștii* din *Politică și delicatețe* pe care un băcan conservator (*mitocan*, vezi bine) reușește să și-i facă, pe față, clienți. „Îmbibată de atîtea parfumuri grase și pofticioase”, „îmbătută de atîtea emanațiuni”, cucoana cumpără: „două chile de icre moi, trei bucăți de camembert, un kilo somon, una langustă vie, opt duzini stridii, un ananas, un flacon curaçao triplesec...”. Deși aici e de bănuț delirul gurmand asociabil unei beții a politiciii, unei beții a distrucției. Iată-i pe eroii din *Repausul duminical* făcînd apologia muncii: „– Jos reapausul dominical!... Să lucrăm!... lucrați, domnilor! / Iar noi, împărtășind părerile lui (ale lui Costică Parigoridi, n.n.), lucrăm cu stăruință... Ce activitate!”.

În fond, inșii din lumea lui Caragiale fac politică cu aceeași voluptate

rudimentară cu care mănîncă sau cu care cîntă acest imn al falsului; sînt cetățeni nu din datorie, ci din instinct. Viciul lor e o voluptate. Cînd este cu adevărat așa, realitatea se proiectează în iluzie, se mută în joc textual – și, aici, în text, orice hipertrofie este posibilă. De fapt, doar cînd depășește intenționalitatea satirică pentru a crea în spațiul pur al textului, Caragiale nu eșuează. Fascinația lumii e un argument al valorii. Oricum, nu o dată pe Caragiale îl interesează nu atît plinul, cît golul din lume. Materia aparține, iată, unei transcendențe goale – și nu trebuie căutat aici argumente pentru un criteriu axiologic. Dacă totuși atingerea transcendenței goale devine un astfel de criteriu asta se-ntîmplă pentru că aici Caragiale se manifestă cu plenitudine. Printre traduceriile lui Caragiale (de pus acest cuvînt, totuși, între ghilimele), una pare să aibă ca temă (subtextuală) tocmai această identificare a lumii cu golul care o ilustrează. Opțiunea lui Caragiale pentru *Masca* lui Edgar Allan Poe nu e întîmplătoare.

UN DOCUMENT INEDIT - JEAN BART ÎN ARHIVELE MUREȘENE

Nicolae Balint,

Arhivele Naționale, Direcția Județeană Mureș

Abstract: *Jean Bart in the Mureș County Archives.* Eugeniu Botez (Jean Bart) was born in Burdujeni (Suceava county of today), in 1874, as the son of general Panait Botez. Eugeniu Botez, who at one point had Ion Creangă as a teacher, attended two secondary grades in Iași (1887-1889), the School of Soldiers' Sons (1890-1894), the Officers' School in Bucharest (1894-1896) and the School of Tactical Application of the Marine in Galați, which he graduated in 1896. In 1910, he was a naval captain in Sulina, and a year later he was appointed as a naval commissary in Sulina. He was a founding member of the Naval Magazine (1900) and starting in 1922, he was a corresponding member of the Romanian Academy. He made his debut in journalism with the article „D. Vlahuță să ne dumerească” (“D. Vlahuță should enlighten us”) (1894), and as a writer with the short story „Iapa Căpitanului” („The Captain's Mare”) (1896). He was a contributor to *Viața Românească*, *Adevărul literar*, *Pagini literare*, *Dimineața*, *Marea Neagră*, *Orizontul Maritim*, and others. In 1907, he founded the Literary Salon in Galați. He received numerous literary awards. He wrote many novellas, sketches and short stories, with a predominant theme of the sea ports' world and its problems, all well received by the public and the literary critics of the time. The novel *Europolis* – the most appreciated of his works – has been republished several times and has been translated into several languages. In the Mureș County Archives, we can find an unexpected document written by Jean Bart and which refers to the diplomatic conflict in 1905, between Romania and Greece, a conflict which had been caused by the situation of the Macedo-Romanians in Greece. The document is interesting both for its contents, and the conditions in which it ended up in the Mureș county archives.

Keywords: Jean Bart; diplomatic conflict; minority issue.

1. Aspecte privind diplomația românească în Balcani, la începutul secolului XX

Pe data de 9 mai 1905, o iradea - *act emis de sultanul Abdul Hamid al II-lea*¹ în favoarea aromânilor din Grecia - a provocat un grav conflict diplomatic între statul român și statul elen, urmare fiind ruperea relațiilor diplomatice dintre cele două state pe o durată de șase ani, aceste relații fiind reluate abia în 1911. Actul amintit anterior, cel ce a provocat ruperea relațiilor

¹A domnit în perioada 1876-1908, fiind înlăturat de la putere de revoluția “junilor turci”; a căutat să contracareze influența grecească în puținele provincii din sud-estul Europei, pe care, la începutul secolului al XX-lea, Imperiul Otoman le mai controla încă.

diplomatice, îi recunoștea pe aromânii din Peninsula Balcanică, ca millet, adică ca pe o entitate etnică de sine stătătoare². Trebuie subliniat faptul că grecii, așa cum arată de altfel și istoricul Richard Clogg³, chiar și după obținerea independenței și recunoașterea Greciei în 1833, ca stat, continuau să dețină poziții importante la curtea sultanului otoman⁴. Din aceste poziții influente pe care le dețineau atunci, grecii s-au opus în mod constant - *cum o fac de altfel și azi* - recunoașterii aromânilor ca entitate etnică. Potrivit istoricului Gh. Carageani⁵, care consacră un amplu studiu problemei aromânilor, la începutul sec. XX numărul acestora în Peninsula Balcanică, era de circa 400.000, din care cei mai mulți - *peste 200.000* - trăiau în Grecia. Iradeaua a fost emisă de sultan în urma a numeroase demersuri făcute de autoritățile române pe lângă înalții oficialii turci, dar mai ales, ca urmare a influențelor exercitate pe lângă sultan, de ambasadorul german Marschall și de guvernul italian, care acționaseră în acest sens de conivență cu autoritățile române. Se mai cuvine menționat și faptul că anterior anului 1905, guvernul român a acționat în mod constant pentru recunoașterea aromânilor ca entitate de sine stătătoare, atât pe lângă autoritățile statului elen, cât și pe lângă cele de la Constantinopol. Pentru a câștiga bunăvoința Greciei, România încheiase cu acest stat în anul 1900, o convenție comercială și mai mult decât atât, România a recunoscut Biserica greacă din țară ca persoană juridică. Prin protocolul anexat la respectiva convenție, statul român mai făcea și alte concesii Greciei, recunoscând ca persoane juridice comunitățile grecești de la Brăila, Galați, Calafat, Mangalia, Constanța, Tulcea, Sulina și Giurgiu. România spera astfel, ca pe cale de consecință, să determine o atitudine mai binevoitoare a Greciei față de aromâni, fapt care însă nu s-a întâmplat. Deși au existat și alte momente tensionate în relațiile româno-elene, precum cel reprezentat de cazul Zappa⁶, care a dus în 1892, pentru scurt timp, la ruperea relațiilor diplomatice dintre cele două state, criza din 1905 era cu mult mai gravă, ea venind după o serie de abuzuri, ce au culminat cu grave atrocități comise împotriva aromânilor din Grecia, dar și din teritoriile ce încă nu aparțineau atunci Greciei. În numele proiectului utopic al “Marii Idei”⁷, la sfârșit de secol XIX și început de secol XX, bande înarmate de

²Gheorghe Carageani, *Studii aromâne*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1999, p. 37.

³Richard Clogg, *Scurtă istorie a Greciei*, Iași, Polirom, 2006, p. 96.

⁴Ilustrativ în acest sens este faptul că bancherii personali ai sultanului erau doi greci, Ghiorghios Zarifis și Hristaki Efendi Zografos, oameni cu mare influență pe lângă sultan, fapt care însă nu-i împiedica să fie și foarte buni greci, susținând financiar diverse opere de cultură pentru conașionalii lor.

⁵Gheorghe Carageani, *op. cit.*, p. 38.

⁶Nicolae Ciachir, *Marile Puteri și România, 1856-1947*, București, Albatros, 1996, p. 136-137.

⁷Proiectul “Marii Idei” viza reunirea tuturor grecilor într-o singură patrie, iar susținătorul ei cel mai înfocat, a fost Venizelos Eleutherios (1864-1936), cunoscut om

greci au ucis sute de aromâni care revendicau drepturi culturale⁸. Consulii români de la Ianina, Monastir și Salonic raportaseră abuzurile și teroarea la care erau supuși aromânii de către greci, aceștia din urmă având uneori chiar concursul tacit al autorităților turcești⁹. Aceiași consuli raportaseră și abuzurile la care erau supuși macedonenii și albanezii de rit ortodox, pe care, la fel ca pe aromâni, grecii urmăreau să-i descurajeze în lupta lor pentru păstrarea identității naționale și, ulterior, să-i asimileze. În aceste merituorii, dar complicate jocuri diplomatice¹⁰ pe care le făceau românii la Constantinopol, dar și pe lângă autoritățile grecești, a intervenit și Austro-Ungaria care, având propriile sale interese în zona balcanică, a inițiat o întrevvedere între regele Carol I al României și regele George al Greciei¹¹. În cadrul celor 5 zile de întrevedere, deși nu s-a semnat niciun act oficial, au fost abordate și probleme referitoare la situația aromânilor din Grecia și a abuzurilor la care aceștia erau supuși. Întreruperea relațiilor diplomatice în 1905, între România și Grecia, s-a soldat și cu denunțarea convenției comerciale de către România. În același timp, în țară, ca o consecință a atitudinii autorităților elene față de aromâni, s-a declanșat un val de antipatie față de locuitorii grecii de la noi, antipatie care însă din fericire, n-a depășit niciodată stadiul unor incendiare articole de presă și fulminante discursuri în Parlamentul țării. A existat însă riscul real, ca urmare a valului de naționalism care a cuprins o bună parte din populația românească, ca autoritățile române - *pentru a le da satisfacție* - să procedeze la măsuri de retorsiune împotriva comunităților grecești din porturile de la Dunăre și de la Marea Neagră, comunități grecești care se bucurau de o serie întreagă de facilități recunoscute prin lege. Trebuie accentuat faptul că ruperea relațiilor diplomatice cu Grecia - *relații ce vor fi reluate în 1911* - a survenit într-un context european complicat de jocurile de culise făcute în spațiul balcanic, de către Austro-Ungaria, Rusia, Anglia, Germania și chiar de Italia, care aveau și urmăreau materializarea propriilor lor interese. Grecia a perseverat în această blamabilă atitudine față de aromâni și pe parcursul anilor următori. Spre exemplu, în 1910, Patriarhia de la Constantinopol, dominată atunci, la fel ca și azi, de greci, a refuzat cererea făcută de sultan în favoarea aromânilor, ca aceștia să-și poată oficia slujbele în limba română și cu preoți români¹². Chiar și după încheierea Tratatului de pace de la București, din 1913, ce pune capăt războaielor

politic grec, de două ori prim-ministru; A se vedea în acest sens, M. Drago și A. Boroli, *Enciclopedia de istorie universală*, București, All Educational, 2003, p. 1268.

⁸ Gheorghe Carageani, *op. cit.*, p. 37.

⁹ *Ibidem*, p. 139-254.

¹⁰ Despre demersurile diplomatice ale României în perioada 1900-1914, a se vedea Vasile Pascu, *Istoria modernă a românilor (1821-1918)*, București, Clio Nova, 1999, p. 191-195.

¹¹ Nicolae Ciachir, *op. cit.*, p. 141-142.

¹² Gheorghe Carageani, *op. cit.*, p. 172.

balcanice¹³ și în cuprinsul căruia, printre altele, se prevedeau și obligațiile Greciei, Bulgariei și Serbiei de a acorda autonomie școlilor și bisericilor aromâne, Grecia nu a respectat angajamentul asumat. Însă cea mai dură lovitură au primit-o aromânii la sfârșitul Primului Război Mondial. Aromânii, care până atunci mai speraseră în realizarea unor minime doleanțe, s-au văzut împărțiți între patru state distincte: Bulgaria, Iugoslavia, Albania și Grecia. Din păcate, după 1930, autoritățile din România nu vor mai manifesta același interes pentru problemele aromânilor din spațiul balcanic, iar astăzi, mai mult ca oricând, ei trăiesc acut sentimentul că au fost abandonați definitiv.

2. „Oameni cu două patrii. Din una se hrănesc și pe alta o servesc...”

O atitudine foarte critică față de grecii din România - *știut fiind faptul că în țara noastră, la începutul secolului XX, erau în număr foarte mare, ei bucurându-se de toate drepturile asigurate de Constituția din 1866* - a fost cea a scriitorului Eugeniu Botez (1874-1933), mult mai cunoscut sub pseudonimul literar de Jean Bart¹⁴. Considerațiile sale vis-à-vis de momentul ruperii relațiilor diplomatice româno-elene din 1905, scrise *manu propria* pe 12 pagini de caiet, se află la Arhivele Naționale - Direcția Județeană Mureș¹⁵. Deși nu există o dată specificată pe acest document olograf ce aparține cunoscutului scriitor, din conținutul acestuia am putut însă deduce că a fost scris la puțin timp după momentul la care m-am referit mai sus. Nu am putut afla în ce condiții a ajuns acest document la arhivele mureșene, deși pe plicul în care se află cele 12 pagini am găsit ștampila unui anticariat, fără a fi specificat însă și orașul. Jean Bart, scriitorul despre care criticul literar George Ivașcu, spunea, citez “...e un Odobescu al apelor”¹⁶, a fost un autor de excepție - romanul *Europolis* fiind o ilustrare în acest sens - înzestrat cu un spirit fin, realist, dar și un om de atitudine, cu harul unui verb mușcător și cinic. “Neputând trăi numai din literatură - îi mărturisese Bart lui I. Cremer, cel ce-i semna prefața unei cărți - nu m-am devotat cum ar fi trebuit, trup și suflet, scrisului; cea mai mare parte din munca ce am depus-o în viață a fost pentru alte ocupații”¹⁷. De altfel, Mircea Braga, în acest sens, spunea, citez, “... pentru el (Jean Bart – n.a.) scrisul este o ocupație a timpului liber.”¹⁸ Într-un alt context, același Mircea Braga, surprindea sintetic și riguros viața lui Bart care s-a împărțit permanent între profesia de ofițer de marină și pasiunea pentru scris. “Autorul nostru (Jean Bart – n.a.), scria Braga, este unul din acele rare cazuri în care, cu adevărat viața și

¹³ A se vedea în acest sens Vasile Pascu, *op. cit.*, p. 193-194.

¹⁴ Momentele cele mai importante privind formarea, evoluția, viața și opera acestuia sunt cuprinse în volumul lui Lucian Predescu, *Enciclopedia României - Cugetarea*, București, Saeculum I.O., 1999, p. 85.

¹⁵ ANDJ Mureș, Fond Manuscrise, dosar 186.

¹⁶ Jean Bart, *Europolis*, București, E.S.P.L.A., 1956, p. 9.

¹⁷ Jean Bart, *Datorii uitate*, București, E.S.P.L.A., 1953, p. 8.

¹⁸ Jean Bart, *Jurnal de bord*, București, Minerva, 1981, p. 270.

literature sunt - sau măcar par – una...”¹⁹ Jean Bart trăise printre greci, legase prietenii cu aceștia, comandase echipaje din care făceau parte și greci. Pe mare, dar mai ales în lumea porturilor, avusese ocazia să-i cunoască foarte bine și nu e de mirare că, în multe dintre scrierile sale, grecii întruchipează unele dintre personajele sale. În atmosfera creată de tensiunile din 1905, dintre Grecia și România, și aprecierile scriitorului față de greci au devenit foarte critice. “Viața porturilor și întregul comerț - scria acesta în documentul aflat la ANDJM - „era în mâinile grecilor. Așa se explică averile mari făcute de greci în România și exodul care n-a încetat încă pe Dunăre... Mai în toate porturile mari din lume se găsesc capitaliști greci, dar relativ puțini, pe când în România, Egipt și SUA, ceea ce frapează este marele număr de emigranți greci...Sunt unii născuți și crescuți aici, muncesc, câștigă, se îmbogățesc în România, dar fac armata și varsă averea în Grecia. Dunărea a fost California pentru greci...”²⁰.

Foarte realist și critic a surprins Bart, în documentul aflat la arhivele mureșene, modul cum se valorificau grânele românești. „...boierul moldo-vlah - nota Bart - arenda moșia unui grec...între țăranul de la Dunăre, producător, și consumatorul din țările străine, se interpuneau o armată de intermediari care speculau pâinea scoasă cu trudă din ogorul românesc...misiții, încărcătorii erau greci...armatorii de vapoare, remeorchere, șlepuri, elevatoare erau greci. Cerealiștii, care fără să se miște din cafeneaua-bursă câștigau într-o zi cât câștigau profesorii sau magistrații într-un an, erau greci...”²¹. Într-un alt paragraf din același document, Jean Bart își continuă aprecierile în aceeași notă critică: „...am cunoscut greci - scria Bart într-un alt context care mi s-a părut deosebit de sugestiv - care în curs de 15 ani, din băieți de birou, barcagii, furnizori de alimente la vagoane, au ajuns multimilionari. Au plecat în Grecia, au făcut școli și biserici acolo, și azi sunt deputați și oameni politici ai Republicii Elene...Oameni cu două patrii. Din una se hrănesc și pe alta o servesc...” În concluzie, personal consider că acest document din arhivele mureșene este important, nu numai din punct de vedere al modului original în care Bart face analiza unor stări de fapt, vis-à-vis de comunitatea greacă din România începutului de secol XX - chiar dacă într-o notă personală, nu lipsită de subiectivism - ci mai ales pentru faptul că autorul se face exponentul unei stări de spirit, al unei reacții care se înscrie în trendul dominant al aceluia moment istoric, punând astfel în valoare o anumită atitudine generată de un fapt de politică externă.

Notă biografică

¹⁹ Jean Bart, *Europolis și trei nuvele*, București, Editura Militară, 1985, p. 6.

²⁰ ANDJM, *fond citat*, dosar 186, p. 6.

²¹ *Ibidem*, p. 4-5.

Eugeniu P. Botez (mai cunoscut sub pseudonimul literar de Jean Bart) s-a născut în 1874, la Burdujeni, în județul Suceava, ca fiu al generalului din arma grăniceri, Panait Botez. Eugeniu Botez, care la un moment dat l-a avut învățător pe Ion Creangă, și al cărui chip și voce blândă le evocă la un moment dat, a urmat două clase gimnaziale la Iași, iar apoi Școala Fiilor de Militari (1890-1894), Școala de ofițeri din București (1894-1896) și în final Școala de aplicație a Marinei de la Galați, pe care a absolvit-o în 1896. A fost locotenent la Divizia de Mare timp de aproape doi ani (1902-1903), apoi căpitan la Divizia de Dunăre (1907-1908), iar din 1910 a fost căpitan de marină la Sulina, port în care, pe data de 14 aprilie 1911, a fost numit comisar maritim. A fost membru fondator al *Revistei Maritime* (1900), iar din 1922, membru corespondent al Academiei Române. A debutat în publicistică cu articolul „D. Vlahuță să ne dumerească”, iar ca prozator cu povestirea „Iapa Căpitanului” (*Lumea nouă literară și științifică*, 1896, semnată cu pseudonimul Troțuș). A colaborat la *Viața Românească*, *Orizontul maritim*, *Dimineața*, *Adevărul literar*, *Pagini literare*, *Marea Neagră*, ș.a. Eugeniu Botez a fost cel care a înființat Salonul literar de la Galați, în anul 1907. A fost distins cu mai multe premii, dintre care cel mai important a fost Premiul Național pentru Literatură. A scris foarte multe nuvele, schițe și povestiri, având predilecție pentru lumea porturilor și problemele ei. Romanul *Europolis* - cea mai apreciată dintre scrierile sale - a cunoscut mai multe ediții și traduceri în limbi străine.

MARELE SINGURATIC

Daniel Cristea-Enache,

Facultatea de Litere, Universitatea București

Abstract: *Le Grand Solitaire.* *La modalité dans laquelle un roman tel que „Morometii I” a été lu et interprété à l’époque du réalisme socialiste et à celle ultérieure, dominée par le canon de la critique esthétique, ne coïncide pas avec la manière dans laquelle le même roman peut être lu par un critique littéraire de dernière génération. Ce texte essaie de surprendre, par la redéfinition des formes et de la structure du roman, les mutations de la réception que chaque grande création épique peut les provoquer.*

Par conséquent, Ilie Moromete, le héros bien connu du roman, n’est pas un esprit philosophique, un esthète du monde rural, un œil qui contemple imperturbablement le monde environnant. Ce Ilie Moromete nous s’impose comme un personnage réaliste – dans toute la force du terme – dont la complexité intérieure peut être mesurée justement par la conscientisation des problèmes, des difficultés, des convulsions familiales qu’il enregistre avec acuité et qu’il assume dramatiquement.

Keywords: *Marin Preda; Ilie Moromete; réalisme socialiste; canon; réalisme; réception.*

Întâiul roman al lui Marin Preda, în ordine valorică și strict editorială, este o multiplă provocare pentru cititor, indiferent dacă acesta l-a parcurs de nenumărate ori sau se află în fața primei lecturi. Citim de fiecare dată altfel o operă mare, frecvent reeditată și intens discutată; clișeele critice care se nasc, interpretările circulând până la deplina satsisire, introducerea protagonistului sub o umbrelă onomastic-tipologică (*moromețianismul*) ferindu-ne de ploaia întrebărilor legitime, toate acestea nu pot răpi nimic din bucuria cu care trecem, o dată în plus, prin satul din câmpia Dunării scăldat în soarele unei veri nesfârșite. E în *Moromeții*. I lumea pe care o cunoaștem: Ilie Moromete stând pe stânoaga podiștei, fumând și uitându-se pe drum, Catrina, roșie la față, trebăluind ca un miraculos miriapod domestic, Paraschiv cu buzele lui împletite, trăgând câte un picior în burta calului, colțosul Achim și Nilă cu fruntea lui lată și groasă, încrețită în sus a nedumerire, Niculae terorizat de o Bisisică infernală, la antipodul mioarei năzdrăvane de pe-un colț de rai, liniștita Tita și copilăroasa Ilinca, Guica, imagine sfredelitoare a răutății, bestecând la ghemul ei de lână neagră, Bircă îndrăgostit și cântând dumnezeiește, Polina vorbind tăios și înalt, în timp ce ochii îi sticlesc a veselie, Bălosu cu ceafa lui albă, nearsă de soare și stăpân peste patruzeci de pogoane de pământ, voiajorul Victor, cu glasul lui „spălat” și obrazul „de porc”, luminosul Dumitru lui Nae, cumsecade tocmai pentru că este așa de puternic, și aprigul Țugurlan pe care comicăriile din poiana lui Iocan îl fac și mai dușmănos, Cocoșilă, o injurie

continuă, bogată, atotcaracterizantă, și sfiosul Ion al lui Mii; atâția și atâția alții, personaje rotunde sau siluete abia conturate, traversând și umplând un univers familiar...

Dar pe care abia acum cred că îl putem înțelege cu adevărat: în esența, structura și articulațiile sale. Mai întâi că oglinda conștiinței lui Moromete reflectă lumea înconjurătoare pe o treaptă superioară de frumusețe și armonie; perspectiva din care se narează nu este a lui, dar capul familiei o influențează semnificativ. De regulă, cei din jur sunt văzuți prin ochii lui Ilie Moromete, și nu invers. Când raportul e totuși modificat, felul în care înțeleg lucrurile un Paraschiv sau o Guica ne apare deforma(n)t la maximum, aproape monstruos. Autorul nu își ajută deci personajul iubit la modul naiv al romancierilor pre-realiști, prin intervenții „subtile” ori adaptate proceduri *deus ex machina*. Însă, în mod cert, îl favorizează prin insistența cu care îl urmărește și îl descrie, ca și prin acordul fin cu filozofia lui de viață. Pentru o mai rapidă clarificare, să ne închipuim că totul ar fi fost perceput prin prisma achizitivului Bălosu. Ilie Moromete ne-ar fi apărut atunci ca un șemecher fără finalitate practică, un abil mânuitor de cuvinte care se descurcă însă greu în planul acumulării de avere, un perdant, un *loser*. Ca aproape toți din satul acesta amărât, Siliștea-Gumești, în care adevărații proprietari sunt el, Bălosu, primarul Aristide, Maiorul și cârciumarul Crășmac. Am fi avut un alt roman, nu numai cu titlul schimbat, ci și cu o dispunere a accentelor complet diferită; un roman dur, în linie balzaciană, în care avariția, una dintre eternele însușiri umane, se poate verifica pe întreaga circumferință a vieții unui erou.

E limpede că farmecul *Moromeților*. I vine în primul rând din trăsăturile neobișnuite ale personajului principal. Intrarea lui într-un con de umbră, în al doilea volum, nu va rămâne fără urmări, epica mai captivantă de acolo încercând parcă să compenseze marea absență. Dincolo însă de șarjele verbale ale lui Ilie Moromete, de gesturile și schimele lui ce smulg hohote de râs, de complicatul ceremonial prin care tratează și cele mai simple situații (rezolvându-le, totodată, pe cele mai dificile), există o structură tare a lumii din roman, care până acum putea scăpa generațiilor mai tinere. Vreau să spun că, în timpul comunismului, în lectura noastră lipseau multe dintre datele realității descrise/ figurate de prozator. Nu știam prea bine ce înseamnă un impozit usturător și o scadență datorie la bancă, vânzarea și cumpărarea de teren, deținerea în proprietate a pământului, școala plătită și tot restul. Acum știm. Ceea ce era abstract și pe jumătate fantastic, ca punga cu galbeni ori lada cu comori din basme, a luat deodată un contur precis. Elementele consistente și constitutive de lume capitalistă, care formează țesutul romanului și chiar coloana lui vertebrală, le percepeam înainte mai mult ca aspecte ficționale, cu o funcție pitoresc-epică: accidente în lumea *solară* a cărții, episoade neplăcute dar, cumva, la marginile moromețianismului triumfător. Or, lucrurile stau exact pe dos și abia epoca nouă, postrevoluționară și, orișicât, capitalistă ne îngăduie să înțelegem realmente figura și măreția lui Moromete. Aceasta din urmă apare

nu din autopropulsarea personajului într-un empireu al liniștii suprafirești, din survolul său pe deasupra problemelor „mărunte” ale vieții; ci, dimpotrivă, dintr-o abordare frontală a acestora, cu grumazul pus benevol la jugul familial și obștească.

Problemele lui Moromete, mari și multe, îl înconjoară ca un roi de viespi de la începutul și până la sfârșitul romanului. Cu o anumită ironie a destinului conturat, acesta se încheie printr-o rezolvare radicală: capul familiei vinde o parte din pământ și, cumpărând doi cai, achită și toate datoriile restante: foncierea, rata anuală la Bancă, datoria către Aristide, taxele de internat ale lui Niculae. Lațul s-a strâns în jurul său și eroul se vede obligat să cedeze. Dar după câtă rezistență înverșunată, după câte amânări, pertractări, socoteli și combinații! Iată două fragmente emblematic pentru modul de a fi al lui Moromete, impus ca un cod moral, cu binișorul sau cu forța, întregii familii: „Se întâmpla ceva în familie!? (...) Poate că toate aceste amenințări care se târau cu anii în urma lor, să se îngrămădească în acest an pe capul familiei? Da. Dar nici asta nu se putea, fiindcă timpul era foarte răbdător și amenințările mari se sfârâneau în puzderie de amenințări mai mici pe care cu ajutorul timpului le ducea zilnic în spinare.” (p. 867); „Moromete însă era departe de a fi rupt de lume și venise aici tocmai pentru că se simțea îngropat în ea până la gât și vroia să scape. Înțelegea că se uneltise împotriva lui și el nu știuse – timpul pe care îl crezuse răbdător și lumea pe care o crezuse prietenă și plină de daruri ascuseseră de fapt o capcană (fălfăirea înceată a amenințărilor, întinderea lor de-a lungul anilor și de aici credința în fărâmițarea și dispariția lor) – iar lumea, trăind în orbire și nepăsare, îi sălbăticesc copiii și îi asmuțise împotriva lui. Stătea pe piatra de hotar cu capul în mâini și încerca să dea de curgerea până mai ieri a gândirii sale liniștite, îndârjit și hotărât să nu cruțe nimic pentru a o regăsi, simțind că înstrăinarea de ea ar aduce întunericul și că moartea n-ar fi mai rea decât atât. Cum să trăiești dacă nu ești liniștit? Nu se întâmplase nimic atât de cumplit încât să nu fie repus totul sub lumina vie a minții. (...) «Mi-a arătat mie cineva un drum mai bun pentru ei pe care eu să-l fi ocolit fiindcă așa am vrut eu? S-au luat după lume, nu s-au luat după mine! Și dacă lumea e așa cum zic ei și nu e așa cum zic eu, ce mai rămâne de făcut?! N-au decât să se scufunde! Întâi lumea și pe urmă și ei cu ea.» Și această gândire sumbră și trufașă îl ridică pe Moromete în picioare, pregătit parcă să facă față unei asemenea prăbușiri.” (pp. 1233-1234).

Între un fragment și altul se întinde, în fapt, romanul, construit de Marin Preda cu un deosebit rafinament compozițional. Partea întâi, spre deosebire de celelalte, lungește la nesfârșit durata a două zile de vară, o sâmbătă și o duminică de iunie în care luăm cunoștință de toate conflictele, mari și mici, ale cărții – și îl putem studia cu atenție pe Ilie Moromete, în spotul de lumină proiectat asupra lui de romancier. El intră în scenă cu o liniște de mare boier, fără a arăta cât îl frământă problemele pe care nu le uită niciodată; și fără a ști de plasa conspirației în care îl cuprind fiii din prima căsătorie. Nu trece o pagină

și încep săcâielile lui Tudor Bălosu, vecinul care vrea să-i cumpere salcâmul și să-și facă loc de casă în coasta lui. Peste puțin timp, apare în scenă chinuitul Niculae, cu dorința lui obsesivă de a merge la școală. În fine, la masa Moromeților, pe care clocotesc mâncărurile, mocnesc înțelegerile subterane ale copiilor mai mari, dimpreună cu conflictele lor cu mama și cu frații vitregi. Peste toate acestea „tronează” Moromete, un Jupiter când hâtru, când tunător, familist cu progenitură multă și amestecată, un mare singuratic, în fond, după cum ne-o va arăta escaladarea conflictului central.

*

Comparând cele două volume, atât de diferite, ce fundamentează saga Moromeților (Marin Preda avea în proiect o tetralogie, o *Comedie țărănească* în care ar fi intrat *Delirul* și o continuare la acesta), critica a făcut relativ ușor judecata de valoare. Dacă *Moromeții. I* este superior artistic, al doilea volum prezintă o mai mare varietate a procedeelelor compoziționale și o alternare abilă a planurilor și registrelor narative. Fără a lua dintr-o parte și a pune în alta, merită să analizăm pe larg modalitatea de construcție a romanului prim și decupajul făcut de autor în materia sa. Vor ieși de aici niște concluzii, poate, surprinzătoare.

Romancierul dilată sub raport temporal prima parte, lungind un *week-end* – cum am zice azi – deloc odihnitor. În restrânsa unitate de timp sunt introduse și meticulos descrise numeroase scene: venirea de la câmp, scaldă fetelor, avatarurile îndrăgostitului Birică, monologul nocturn al lui Moromete, tăierea matinală a salcâmului, exercițiile lui Nilă la *premilitară*, bătaia băieților cu pândarul, adunarea și discuțiile din poiana lui Iocan, venirea receptorului, călușul învârtejit în curtea lui Bălosu, fuga Polinei cu Birică... Toate acestea, plus altele, sunt dublate de evenimente trecute, aduse în prim-plan și expuse ca explicații suplimentare pentru actualele stări de lucruri. Și iată o primă diferență. În episoadele din prezentul acțiunii autorul lasă mai multă libertate personajelor, urmărindu-le de la o semi-distanță convenabilă. În schimb, în cele reproiectate din urmă și intercalate în cursul epic, naratorul își folosește din plin omnisciența, intervenind salutar pentru a oferi indicii și motivări, cauze prime, preludiile conflictelor duminicale.

O altă modificare importantă vine cu partea a doua a romanului, mai redusă ca întindere dar mai dinamică, accelerând viteza cu care sunt prezentate evenimente importante și depășind, în „salturi” aproape imperceptibile, timpii morți dintre ele. Expozițiunea o dată făcută, și încă pe larg, firele conflictuale sunt desfășurate în direcția lor logică, uneori frânată și deturnată, readusă însă implacabil pe făgașul constituit. S-a speculat masiv, pe marginea acestui roman, pornindu-se de la prima lui frază: „În câmpia Dunării, cu câțiva ani înaintea celui de-al doilea război mondial, se pare că timpul avea cu oamenii nesfârșită răbdare; viața se scurgea aici fără conflicte mari.” (p. 821). Timpul care „avea

cu oamenii nesfârșită răbdare” nu e decât o frumoasă iluzie. Nu numai că prozatorul îi atașează un prudent, dubitativ „se pare”, dar întreaga desfășurare a cărții va infirma această închipuită toleranță. Efectul optic se spulberă îndată ce luăm cunoștință de frământările de pe scena satului și din bătătura Moromeților, ori de lungile, chinuitoarele dezbateri interioare ale „olimpianului” protagonist. Pe măsură ce dăm paginile cărții, se conturează tot mai pregnant cadrul atât de strâmt în care e obligat să evolueze Ilie Moromete, zidurile de care gândirea sa liberă și *independentă* se lovește. Lipsa lui de alternativă. În această perspectivă, secvența mediană înclină tot mai vizibil planul personajului principal, transformându-l într-o pantă abruptă ce taie răsuflarea. Achim pleacă la București cu oile, pândarul stâlcit de el vine împreună cu șeful de post să reclame și să penalizeze „infracțiunea”, Moromete se împrumută de la Aristide, iar Țugurlan se împrumută de la Moromete, Paraschiv (mai mult) și Nilă (mai puțin) completează în continuare cu otrăvita Guica și fug pe cai întorcându-se, totuși, dintr-un impuls al fiului mai greoi și mai cinstit, în fine, Niculae, bolnav de friguri, ia premiul întâi la școală depunându-se apoi, moale ca o cârpă, în brațele unui tată uimit.

Descriptiv, descriptiv..., cum ar fi spus Lovinescu despre o schiță a tânărului Preda, citită în cenaclul Sburătorul în 1943. Dar fără aceste elemente și episoade consistent-realiste, prinse într-o țesătură tare și aspră, semnificațiile romanului ne scapă. Frumusețea morală a eroului vine din stoicismul cu care el își duce, zilnic, crucea de tată, soț, frate, deținător de loturi și datornic la Stat, fost consilier comunal și membru respectat al ruralei „societăți civile”...

Cât privește luminile filtrate de autor, razele destul de rare, ele apar din suprapunerea, pe acest teren minat al realității cotidiene, a unor atitudini și gesturi fundamentale, intens-omenești, arcuite pe deasupra durelor condiționări și implicații existențiale. Jalea din cântecul lui Birică și chiar disperarea din litania Guicăi, bucuria colocviilor din poiana lui Iocan, glumele lui Moromete și înjurăturile colorate ale lui Cocoșilă, roșeața de pe obrazul fraged al Irinei Boțoghină ori liniștea „bună și răcoritoare” ce se strecoară, încet-încet, în sufletul mohorât al lui Țugurlan: toate acestea durează puțin și semnifică mult – într-o ordine non-evenimentială a romanului. Ele nu stopează acțiunea ce curge spre finalul așteptat; dar o suspendă, în momente magice recunoscute și trăite ca atare.

Cu o intuiție excepțională, Marin Preda își începe a treia și ultima parte din *Moromeții*. I pe o cu totul altă treaptă decât cele precedente, printr-un tablou epic de o frumusețe calmă, tolstoiană. Fragmentul cu tăierea salcâmului a fost de atâtea ori citat și interpretat, simbolul decodat (*axis mundi*) ajungând parcă să acopere conturul realist al scenei respective, luându-i sevele, diminuând-o. Să parcurgem, așadar, această pagină de o prospețime încă intactă, o pagină de mare scriitor: „Soarele începe să răsară; câmpia se limpezește de spuma argintie a aburilor de rouă și întinderea ei care joacă acum în nemărginiri de foc rece pătrunde prin ochi înăuntrul omului, îl împrăștie afară, îl golește de frământările

lui trudnice și apăsătoare, pentru ca după aceea să-l adune la loc, într-un fel nou; florile albastre de cicoare, ale căror priviri mai curate ca adâncul cerului răsar din loc în loc pe marginea drumurilor înguste, și vântul ușor al dimineții care face cu grâul valuri asemănătoare mării, și ciocârlia care țâșnește din lan și urcă cu spinarea în sus spre cerul boltit și albastru și, într-adevăr, pitpalacul turburător și barza care pășește rar printre răzoare, și floarea galbenă a spicelor de grâu care nu s-au copt încă și se revarsă în aer din nimic, și drumurile care lasă satul în urmă, și ierburile groase de pe marginea drumurilor înțesate cu scaieți puternici a căror floare uimește ochiul de la mare distanță, toate acestea răzbat cu putere din viața câmpiei și pătrund înăuntrul omului subjugându-l. El încearcă să prindă vraja, s-o păstreze cu sine mereu, și fiindcă nu izbutește lovește caii cu biciul și aleargă posomorât spre locul lui de grâu. Iată însă că animalele se opresc la pas, suflă cu putere pe nări, nu vor să mai alerge. Un mânz nechează undeva departe și i se răspunde numaidecât cu îngrijorare; mânzul rămas în urmă aleargă voinicește cu coama lui mică înfoiată puțin în lături și bate pe loc și zvârle din copitele lui mici cât pumnul de copil, maimuțărind goana cailor mari; atunci omul râde încet, obsesiile lui se topesc și o bucurie liniștită, aproape neștiută nici de el însuși, dar luminoasă și eternă ca și cerul, se așterne pe chipul lui.” (pp. 1096-1097).

De la perspectiva înaltă și integratoare a acestei descrieri, privirea autorului coboară treptat, mai întâi pe loturile Moromeților și pe familia muncită în fiecare an, iar apoi, cu o precizie sporită, pe secerișul de anul acesta. Episoadele sunt clar marcate și diferențiate, Marin Preda mizând pe o progresivă particularizare: de la general-uman la uzual și de la uzual la actual. Subtilitatea acestui *glissando* nu este numai de ordin compozițional. Sugestia mai profundă e că în jurul personajului central sunt cercuri de timp tot mai condensat și mai puțin respirabil, amenințând să-l sufoce ori să-l modifice.

Departate de a fi decupată și translată de pe cerul senin al unei veri eterne, silueta lui Moromete se micșorează, se comprimă, ajungând în cele din urmă la scara problemelor lui atât de contondente. Realismul lui Preda este mai puternic decât aspirația solară pe care, neîndoelnic, și prozatorul, și protagonistul său o au. Nevoia de lumină și armonie, de echilibru cu lumea și cu sine însuși, contemplația liniștită și comedia gestual-verbală în care Moromete excelează își găsesc împlinirea și rostul adânc într-o anume condiție biografică și istorică: în acel punct în care amenințările străvezii sunt încă pasabile sau convertibile. Curând, universul lui Ilie Moromete se va surpa dinlăuntru prin complotul fiilor mai mari și scenele oribile din finalul romanului. Nici vizita preotului și a învățătorului care-i solicită imperios să-l dea mai departe la școală pe Niculae, nici căderea dramatică a prețului grâului și expediția la Pitești și apoi la munte pentru a nu-l vinde, totuși, în pierdere, nici scadența la *fongiire*, datoria către Aristide, termenul la Bancă nu au asupra personajului efectul devastator pe care îl are vestea că *băieții lui* sunt înțeleși să fugă de acasă...

Această revelație, prinsă într-o pagină de o expresivitate dureroasă, leagă firele conflictului principal, pe cele văzute de protagonist și pe cele nevăzute de el, rămase până acum în umbră. Ceea ce știe deja cititorul se suprapune, brusc, cu ceea ce află deodată eroul. O omnisciență, pentru Moromete, insuportabilă, o povară mai mare decât poate duce. Calculele și combinațiile lui, tactica vicleană a amânării scadențelor și a fărâmării problemelor mari în *chestiuni* rezolvabile, în așteptarea unui moment mai prielnic, sub umbrela largă și protectoare a unui Timp „răbdător”: toate alunecă dintr-odată într-o groapă adâncă de nefericire și deznădejde. Procesul prin care va trece Moromete este pe cât de mișcător pentru cititor, pe atât de minuțios și exact descris de către scriitor, cu o „cruzime” psihologică specifică lui Marin Preda.

În lumina crepusculară a propriei singurătăți, tatăl, cu fruntea lui bombată și limpede aplecată spre genunchi, iese înfrânt – dar nu și umilit – din lumea *Moromeților. I*: un mare, inegalabil roman.

Marin Preda, *Moromeții. I*, în *Opere*, I, ediție îngrijită de Victor Crăciun, prefață de Eugen Simion, Univers Enciclopedic, București, 2002, 1358 p.

ROMANUL INCERT DIN ȚARA ROMANELOR

Ruxandra Cesereanu,

Universitatea „Babeș-Bolyai”, Cluj-Napoca

Abstract: *Uncertain Novel of Novels' Country.* Not only professional readers, but readers in general may be, sometimes or oftentimes, fascinated both by classical, respectable, famous books and by unusual, strange, atypical, exotic works (and the list of qualifiers could go on). I prefer to call these books simply outlandish. This essay analyses one such outlandish novel, as regards both its subject matter and its style.

Keywords: *Umberto Eco; outlandish novel; subject matter; style; narrative construction; The Land of Novels; Don Quijote; master-apprentice relation.*

Cel mai bizar roman scris de Umberto Eco (deși toate romanele sale sunt cât se poate de ciudate și alambicate) este, pentru mine, *Insula din ziua de ieri*, pe care îl rânduiesc cu delicii într-o Bibliotecă stranie: este un roman eshatologic, soteriologic și mistic. Vicleanul și abilul romancier Eco știe că șansa unui roman contemporan este să creeze mai multe piste, astfel încât să-și încurce și stupefieze cititorul. De aceea, precizări tactice, precum cea care urmează, nu sunt zadarnice: "și între multe certitudini cărora le deplângem absența, una singură e prezentă, și anume faptul că toate lucrurile ne apar așa cum ne apar, și nu-i posibil să nu fie foarte adevărat că ele ne apar întocmai așa." Voi dezlega tâlcul sibilinic al explicației de mai sus, după cum urmează: un roman este ceea ce știm că este, dar este și ceea ce nu știm că este, în ciuda aparenței că el ar putea fi doar ceea ce știm că este!

În secolul al șaptesprezecelea, Roberto de la Grive eșuează pe o corabie pustie, unde delirează constructiv și halucinează fabulatoriu. Febril de la plutirea în derivă pe o scândură (după naufragiul corabiei Amarilli), nu este limpede, la începutul romanului, dacă nu cumva personajul este deja mort sau pe cale de a muri, iar ceea ce parcurge cititorul nu sunt altceva decât ultimele frânturi din viața lui concentrată. Să fie vorba despre o *nekya* camuflată? Sau despre o viață postumă compensatorie? La care Eco însuși se întreabă: este acesta un roman? Mai exact: este acesta un început de roman?

Pe corabie, Roberto trăiește mai întâi nocturn, ferindu-se de soare (rațiune, luciditate), întrucât doar nocturnalia îi poate servi uterin pentru o nouă viață. Corabia Daphne a fost părăsită de marinari din pricina unei presupuse epidemii de ciumă; curată de orice fel de leș, Daphne este abundentă în hrană, dovedindu-se a fi chiar o corabie paradisiacă, întrucât în cala ei se găsește depozitat un Eden concentrat: flori și plante exotice, păsări nemaivăzute, miresme, vegetație aiuritoare colectată din spațiile tropicale. Toată fauna și flora din cală este opusă celei europene.

Dar mai întâi să înțelegem cum a ajuns Roberto pe corabia Daphne și cine este el. În copilărie și adolescență, ca fiu de nobil, eroul s-a dovedit a fi un Don Quijote în fașă, cu predispoziție pentru utopii și fantasme, din pricina abuzului de lectură specializată pe romane și poeme cavalierești. Tot în copilărie, Roberto și-a inventat un frate, Ferrante, proiectat ca malefic și utilizat în situații dilematice ori negative. La tinerețe a avut mai mulți inițiatori în viață, moarte, credință și ficțiune. Unul dintre aceștia este gentilomul spadasin Saint-Savin, cel care îi explică lui Roberto chiar logica unui roman închipuit: baza unui astfel de roman este echivocul (de persoană, acțiune, spațiu, timp), de aici un întreg labirint ramificat de peripeții. Când vorbește despre echivoc, Saint-Savin se referă implicit la simulacru (sosii, aparențe, fantasme), respectiv la fratele imaginar, Ferrante, ca simulacru compensatoriu psihic. Saint-Savin își inițiază ucenicul și în retorica iubirii trubadurești, atunci când, asemenea lui Don Quijote, Roberto face pasiune pentru o țărăncă, deprinzând mecanismul de a trăi, fabulând, până când ficțiunea devine mecanismul existenței sale. Tot Saint-Savin îl inițiază în arta de a muri dinainte de a muri (ca o perfectă călăuză psihopompă): ca să moară în chip desăvârșit, făptura umană are nevoie de un antrenament, de o călire și de o deprindere a morții dinainte de moarte. Un al doilea magistru este domnul de Salazar, cel care îl inițiază pe Roberto în aparență, în strategiile acesteia, dar și în calitățile ei, prin intermediul disimulării. Al treilea magistru este părintele Emanuele, inițiator în arta eroismului sufletesc (formulă prin care este transpusă un soi de etică ontică).

Cu asemenea maeștri ciudați și marcanți, Roberto străbate lumea reală dominată de războaie și de moarte, intuind că realitatea suferă de un neajuns major: nu mai există un centru și nu mai există Demiurg (și tocmai de aceea, după cum se va vedea mai târziu, corabia Daphne și insula exotică vor compensa realitatea imundă). Eroul are parte și de o inițiere pariziană în alchimie, unde își află inclusiv o doamnă subtilă a inimii (Lilia) pe care să o (des)cânte în stil trubaduresc. Era, de altfel, timpul ca ficțiunea să fie îmbunătățită, la nivelul fantasmelor, printr-o identitate feminină enigmatică!; iar de alchimie este întotdeauna nevoie atunci când un personaj, în vederea metamorfozei sale, ajunge să caute tocmai paradisul.

La oarecare vreme după ce ajunge pe pustia corabie Daphne și după ce meditează asupra insulei aflate în apropiere, Roberto are o stranie percepție speculativă, situată între metafizică și fizica corpurilor: aceea a unui palimpsest alcătuit din mai mulți timpi. Ceea ce descoperă personajul este că timpul se derulează înapoi (pe insulă), drept care el nu se împuținează, ci sporește, dar printr-o matematică extravagantă: descrește mereu cu o zi, este dat înapoi, iar ziua dinapoi (de ieri) este una minunată, nicidecum blestemată. Totul depinde de structura și statutul insulei care devine *numinos*: Eden, centru, sine, cosmos pur (opus cosmosului omenesc laic, corupt), Graal, frumusețe absolută, femeie iubită. Iar dacă pe insulă s-ar găsi un Arbore al Uitării (similar Arborelui Vieții, dar cu funcție ataraxică) care ar genera pierderea completă a memoriei, Roberto

s-ar putea plasa pe sine însuși la începutul vieții, printr-o nouă geneză, redevenind primul om, noul Adam! Pe insulă se mai găsește un simbol mistic: columba de culoarea naramzei, adică pasărea paradisiului.

Pe corabia Daphne se află o odaie ticsită cu ceasuri (o sută la număr) care funcționează perfect, ca și cum ar vrea să măsoare timpul în paralel! Puzderia de ceasuri se află acolo ca să concretizeze tocmai miza călătoriei lui Roberto: *el punto fijo*, misterul longitudinilor, taină pe care însuși cardinalul Mazarin îl delegase pe trimisul său să o dezlege, îmbarcându-l tactic pe Amarilli, alături de tot soiul de aventurieri. Tot pe corabia Daphne se petrece un *policier* ludic: Roberto bănuiește existența unui intrus; cititorul, însă, are multă vreme senzația că Roberto se urmărește pe sine, fără să știe, asemenea lui Oedip. Dar intrusul există, totuși, în realitate: este bătrânul călugăr iezuit Caspar, cel care va deveni ultimul maestru al personajului.

Astronom, obsedat de mecanica timpului și de longitudini, călugărul îi relatează lui Roberto istoria corabiei Daphne (părăsită din pricina unei false temeri că ar fi fost contaminată cu ciumă; echipajul este evacuat pe insulă, unde este canibalizat de sălbatici; Daphne supraviețuiește numai întrucât sălbaticii o consideră a fi un uriaș animal divin!) și a insulei pe care a fost montat un observator astronomic (*Specula Melitensis*), inițiindu-l pe ucenic într-o dimensiune extravagantă, anume în Ne-Timp! Călugărul mai are o măsurătoare temporală specială: *Instrumentum Arcetricum*, o lunetă pulverizată, distrusă din greșeală, drept care Roberto va fi stimulat să ajungă cândva pe insulă și să recupereze luneta de la astrolab. Dar mai ales bătrânul magistru îl introduce pe Roberto în știința timpului: trecut, prezent, viitor (chiar dacă este vorba doar de jocul a trei zile: ieri, azi, mâine) depind de spațiu și meridiane. Lumile pot fi paralele în timp și funcționabile în același spațiu, variate fiind ele și inexacte; lumile pot fi multiple și deodată, iar prin constatarea timpurilor neexacte se poate obține, totuși, un rezultat final. Călugărul Caspar este un erudit în forță: el scrie o operă despre diluviul universal și despre Arca lui Noe, dar verificând geografic și concret cele două chestiuni, de aici fauna și flora exotice depozitate în cala corabiei! Învățând să înoate în marea uterină (legat ombilical cu o frânghie de corabie), ucenicul știe că magistrul însuși ambiționează ca Roberto să fie regeștat și să ajungă pe insulă în ipostaza de nou Adam. În timpul antrenamentului de natație, Caspar îi predă lui Roberto astronomie, geografie și filosofie, printr-o știință combinatorie care stârnește adesea polemici între cei doi. Dar cum ucenicul se dovedește a fi un înotător inabil, magistrul ultim se scufundă el însuși în mare cu Clopotul Acquatic, ca să ajungă pe insulă: nu va ajunge niciodată acolo, ci va pieri în chip obscur, astfel încât ucenicul lui să fie silit să străbată singur lichidul uterin marin și să-și provoace regeștarea. Toți magiștrii personajului principal au avut un singur rol apăsător: acela de a fi purificatorii lui Roberto, igienizatorii spiritului său, pentru a-l pregăti pe tânărul cavalier pentru renaștere. Nud și scufundat în mare, nu trupul neofitului trebuie să se nască încă o dată, ci exclusiv sufletul și spiritul său.

Rămas singur, fără ultimul său maestru, dar deja suprainițiat, scopul lui Roberto rămâne stoparea timpului: personajul nu mai vrea viitor, ci doar trecut; nu mai vrea mâine, ci doar ieri! Automolipsindu-se de ne-timp (după dispariția lui Caspar), corabia, insula, columba și doamna inimii (Lilia) se suprapun până la confundare, devin unul și același lucru, Graalul râvnit fiind obținerea alchimică a zilei de ieri și refuzul sau renegarea viitorului! Simbolul care îl obsedează pe Roberto este, însă, mai cu seamă columba naramzie (prilej pentru autor să facă un excurs erudit despre hulubi, porumbi și mistica lor), contaminată de ideea de piatră filosofală, aur, metamorfoză, tocmai întrucât fiind elementul esențial de pe insulă, ea ar cataliza noua geneză și devenirea lui Roberto ca arheo-om (timpul fiind astfel dat înapoi). Prezența extravagantă a columbei este legată, însă, și de altceva: Roberto proiectează insula ca ținându-l captiv pe Hristos, în ipostaza în care mântuirea lumii nu a avut loc, iar misiunea columbei naramzii (devenită pelican simbolic) este aceea de a tutela proiectata eliberare a lui Mesia!

Înțelegând că trebuie să găsească o compensație interioară, Roberto mai descoperă ceva aparte, foarte pe gustul lui Eco și al cititorului rafinat: teoria romanului. Întrucât doar teoria romanului îngăduie ca două lumi diferite să existe în paralel, pe de o parte lumea reală, pe de altă parte lumea inventată. El însuși, Roberto, ar putea fi erou într-o *Țară a Romanelor*, unde legea cheie este aceea a verosimilului (prin urmare, romanul ar putea formula și nara viața lui Roberto, fără ca în mod obligatoriu viața personajului să fie cea reală, ci doar asemănător de reală). Colectând din marea tropicală un fagure de coral, Roberto își predă sieși și îi predă indirect cititorului teoria lumilor plurale și poligonice: *Țara Romanelor* este asemenea unui fagure alcătuit din poligoane în poligoane. Dar există un viciu de fond: arta romanului previne asupra faptului că totul este ficțiune, dar o ficțiune care poate să devină realitate sau să pară realitate până la a deveni așa ceva. Drept care Roberto începe să scrie mai întâi romanul despre fratele său imaginar, Ferrante, dublul său întunecat, râvnind astfel ca el, Roberto să fie consacrat în ipostaza de fabulator perfect, de aici invenționita sa desfășurată în trombă (dacă este să o catalogăm patologic, ea este invenționită; dacă este să o catalogăm estetic, ea este fantezie!). Cum principala avere a lui Roberto izolat pe corabie este fantezia, el construiește romanul cu și despre Ferrante, corectându-l de la un punct, făcându-l pe acesta să călătorească mirific cu Lilia, dar ca și cum Ferrante ar fi chiar Roberto. În călătoria lor inventată, Lilia și Ferrante-Roberto (căci frații sunt sudați acum) întâlnesc insule ciudate, una în mod special, întrucât este o insulă narativă: insularii trăiesc și au viață doar dacă sunt povestiți, doar dacă cei din jur le spun povestea vieții; atunci când nimeni nu mai povestește despre ei, se sting, mor. Fiecare insular, ca să trăiască, trebuie să fie povestit altfel și diferit; dacă ar avea aceeași poveste de viață, ar pieri! Iată aici strecurat de Eco exact mecanismul ficțiunii: insularii vorbesc continuu, întrucât poveștile vieților lor trebuie rostite în șir nesfârșit – dacă poveștile ar înceta, cei *nemaipovestiți* ar

muri la rândul lor! Ceea ce atrage atenția în această istorie este moartea ca nepoveste: cine este nepovestit este implicit mort, iar cine este povestit este implicit viu.

Delirând despre identitate și memorie, Roberto încearcă să ajungă la o formă de non-identitate și astfel să renunțe la eu, dar nu înainte de a înțelege mecanismul prin care el ca autor trăise prin personajul Ferrante din *Țara Romanelor*. În acest punct, Eco însuși intervine ca o notă de subsol a personajului său, precizând pirandellian încă un lucru esențial: de la un punct romanele se scriu singure și nu mai depind nici chiar de autorii lor. Așa se face că, după eliminarea lui Ferrante din *Țara Romanelor*, Roberto se proiectează pe sine alături de Lilia și construiește o mistică a iubirii. Eroul intră el însuși în *Țara Romanelor* și își devine personaj, iar ficțiunea pură (*Țara Romanelor*), Insula și viața lui Roberto se suprapun complet. Halucinand în final cum că izbutește să ajungă pe insulă, Roberto oprește timpul, atingând o formă de nemurire și concretizând o stază temporală țintită, un ieri care nu va mai deveni niciodată mâine. De-acum destinul său și al Liliei depind exclusiv de abilitatea sa de narator sau de delirul său. După ce a aruncat ceasurile în mare (căci ne-timpul este miza eroului) și după ce a eliberat păsările din cală, Roberto incendiază corabia, renunță la veșminte și plonjează pentru marele înot spre insulă, călăuză fiindu-i columba naramzie! Dacă va fi cu adevărat noul Adam (sau dacă va muri) nu mai contează.

Modelul romanului lui Eco este, de bună seamă, *Don Quijote de la Mancha*, cu o modificare esențială: aici, Don Quijote cel tânăr și alchimic nu se mai trezește niciodată din ficțiunea în care trăiește și după care se mulează cu voluptate până la moarte. Iar Sancho Panza nu există, tocmai fiindcă pe lângă Don Quijote cel tânăr există alți Don Quijoți secundari, călugărul Caspar, de pildă. Ficțiunea devine un cocon în care personajul se instalează definitiv, mergând până la capătul ei (în caz că există un astfel de capăt și nu cumva ficțiunea este necuantificabilă și incomensurabilă). La toate acestea mai trebuie adăugate ingredientele postmoderne atât de specifice lui Eco.

Romanul este înșesat de artileria grea de erudiție a autorului, tacticianul și teoreticianul literaturii, care își pigmentează capitolele cu sfaturi despre cum trebuie scris un roman! Pe de altă parte, naratorul însuși își numește la un moment dat romanul a fi unul *incert*. *Insula din ziua de ieri* este lecția despre teoria literaturii, prin care Umberto Eco definește genul său favorit, romanul, ca fiind "palimpsestul unui manuscris regăsit", influențat întotdeauna (livresc) de strălucirii înaintași. Nimic de zis, lecția este magistrală. Mă întreb, însă, cum ar fi, cum ar arăta un nou roman (scris de altcineva) care ar porni chiar de la manuscrisul de acum al romanului lui Eco: ar fi un palimpsest sau o supralicitare incertă (a se vedea titlul acestui eseu)?

În final, citatul pentru care am optat este mai degrabă unul strategic, decât artistic, dar satisface perfect inșățietatea mea de cititor bulimic și pofcios: "Ca să supraviețuim trebuie să spunem povești." *Dixit*.

(Eu fac acest lucru de obicei, chiar și atunci când vorbesc despre poveștile altora...)

Bibliografie

Peter Bondanella, *Umberto Eco and the Open Text: Semiotics, Fiction, Popular Culture*, Cambridge University Press, 1987

Tatiana Ciocoi, *Umberto Eco și retorica romanului postmodernist*, teză de doctorat, 2005, <http://www.cnaa.md/thesis/2528/>, 8 iulie 2010

Umberto Eco, *Insula din ziua de ieri*, traducere de Ștefania Mincu și Marin Mincu, Editura Pontica, 1995

Daniela Fulga, *Zâmbetul îngerului. De la teoria semiotică la roman – Umberto Eco*, Editura Clusium, 1997

Stephen Jay Gould, Umberto Eco, Jean-Claude Carriere, Jean Delumeau, *Conversation About the End of Time*, Paperback, 2001

ROMANIAN LITERARY EXILE IN COMMUNISM

Nicoleta Sălcudeanu,

Institutul de Cercetări Socio-Umane „Gheorghe Șincai”, Târgu-Mureș

Abstract. *The problem of the wandering writer becomes more and more only one of the wandering writing. The writer finds his shelter in difference and double identity. Banishment may be a new birth, a founding energy. While misplacement is not anymore the reason of all the troubles of creature, its benefit is a more comfortable manner of living inside the ontological landscape.*
Keywords: *exil; literature; communism.*

When myth or religion missed the occasion of solving the problem of uprooting, philosophy assumed the helm. Released from the normative cage, the new philosophical thinking looks now for more relaxed solutions¹. It seems that only an ethics of weakening and a behavior as living in the internal dimension of time, and not "just like at the beginning of the world", represent a chance to the exiled writer, thus he has the occasion to live his craftsmanship like a merry dissemination, without the compulsion of a hard center. While he lives into an alternative history, even a protective one, he rejects the understanding of his own tragedy and continues to live for ever backwards of time.

The question of the wandering writer becomes more and more one of the wandering writing. The writer finds his shelter in difference and double identity. Banishment may be a new birth, a founding energy. The contemporary cultural orphanage eludes the terror of temporality, it emancipated from the metaphysical oppression and goes straight to concomitance that means a new perception of the world, an assumed banishment and an easy resignation. Leaving away is not any more a trite spirit of adventure or race maintenance, but becomes, more and more, a stylistic composition of living. While misplacement is not anymore the reason of all the troubles of creature, its benefit is a more comfortable manner of living inside the ontological landscape. The result means a new way of ambiguity, freedom and creativity. Creature wins the privilege of looking back not with rage, but with irony, his glance is cured by the tatters of the abandoned landscape. Ubiquity becomes a way of life.

The peculiarity of Romanian literature, like in the other communist countries, consists in years of ideological distortion which caused serious damages in its evolution. There were three kinds of literature during communism. First, the official literature of ideological concoction, then the literature of internal exile, in this case the idea of publishing was driven away and, finally, the literature of exile, written in banishment. It was allowed to

¹Guy Scarpeta, *Elogiu cosmopolitismului*, Iași, Polirom, 1997, p. 27.

express itself in freedom. Of course, freedom does not necessarily mean compulsory value, but the artificial discontinuity between the literature written inside the borders of the homeland, and that of centrifugal attitude, needed to be abolished after the collapse of the totalitarian state. There are many tensions between the inside and the outside, but literary history is supposed to ignore them nowadays.

Upside Down Idolatry

Reciprocal suspicion² was a real problem, but there existed also a kind of snugness. Looking the other in the eyes is not so easy and brings about a number of delusive pictures and frustrations for both. Beyond the dreamed reality lies the monster, the “clear-sighted”, the one who ruins the myth. That is supposed to be the exiled. In the conditions given, fratricidal attitude is in many cases possible. Irony, self-irony, in counterbalance, produces antibodies. The vortex of negation means, in the same time, consciousness which stirs up mummified hierarchy, that means that suspicion may function as upside down idolatry, it means a different kind of love, a paradoxical one. A known danger is half defeated. To be impolite with ones self-image, even if it hurts, is, at least, the health which dislocates the tags.

The Exile Seen from Inside and from Outside

It is needed a Benedictine effort of a whole staff of researchers in literary history to reconstitute from grains the entire panorama of contemporary Romanian literature. There were some attempts, but sporadic and having a weak lift. Publications like *Secolul 20*, *Euresis*, *Caete de dor*, *Caiete critice*, *Luceafărul* tried to reconstitute the patchwork, but not quite successfully. Also, researchers like Andrei Codrescu, Cornel Ungureanu, Mircea Popa, Victor Frunză, Nicolae Florescu, Titu Popescu, Gheorghe Glodeanu, Alexandru Nemoianu, Mircea Angheliescu, Eva Behring have tried to overcome the hindrance. Considerable contributions came from memoirs. There exists a certain conceptual dystrophy of the phenomenon named exile³. It is hard to separate exactly the territories of the exile or the Diaspora. From a historical point of view, in Romanian literature, there are several strata of uprooting⁴. First of all, there are the chroniclers: Miron Costin, Grigore Ureche, than come the protagonists of the "romantic" exile, as a result of the revolution of 1848 (I. Heliade Rădulescu, Dimitrie Bolintineanu, Nicolae Bălcescu), the exile of

²Emmanuel Lévinas, *Între noi. Încercare de a-l gândi pe celălalt*, București, All, 2000, col. “Substantial”, p. 56-57.

³Theodor W. Adorno, *Minima moralia. Reflecții dintr-o viață mutilată*, București, Univers, 1999, p. 33.

⁴*Euresis, Cahiers roumains d'Études littéraires* (Exil et littérature. Écrivains roumains d'expression française), nr. 1-2/1993, Éditions Univers Bucarest.

aristocratic women (Martha Bibesco, Anna de Noailles, Elena Văcărescu, Maruca Enescu Cantacuzino). An important number of exiled followed at the middle of the XXth century, formed by awarded scholarships or diplomats who chosed to remain because of the communist political regime: Ștefan Băciu, Vintilă Horia, Mircea Eliade, Emil Cioran, Al. Ciorănescu, George Ciorănescu, Constantin Virgil Gheorghiu, Aron Cotruș, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca and many others. The most spectacular intellectual exodus followed after Ceaușescu's cultural revolution (1971).

In lacking a complete history of the exile, which needs the effort of a numerous staff of researchers, a minimal inventory, organized on the framework of a typological triad could help. What we had in view was a collection of literary smears according to the triad, the three categories we have mentioned⁵. They are: the *ExPatriots*, the *expatriates* (voluntary exile) and the *ex-patriots*.

The first category, in spite of their success in the adoptive countries, they are not capable to part, from the mental point of view, from the original space. They always remain melancholic, they always would weep on *saudoso* staves. Paul Goma, Dumitru Țepeneag, Petru Dumitriu, Vintilă Horia, L. M. Arcade, Bujor Nedelcovici, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca are the writers who illustrate this category.

The category of voluntary exile is characterized by a better adaptation. They are ready to disown the strong identity, they are able to rewrite, to reconfigure their identity status. They behave towards the world with irony and self-irony. Romanian values remain untouched, only their approach is a friendly and easy-going one. And yet there remains a certain shade of nostalgia, but a friendly one. Such "expatriates" are: Dumitru Radu Popa, Alexandru Papilian, Hertha Müller – recent Nobel prize winner, Gabriela Melinescu, George Tomaziu, Lia Savu, Sanda Nițescu, Norman Manea, Petru Popescu, Alexandru Ciorănescu, Alina Diaconu.

About the last category, that of the *ex-patriots*, it is preferably to keep it in potentiality, it seems not to be populated yet, at least in Romanian literature. It would be the ideal category of the trans-cultural, and it could represent the extreme aspect of the exile, a radical one. In other words, it could be a sublime amorality of identity. It is important to specify that these categories have nothing in common with value, with axiology. They are existential divisions based on specific themes and motifs discovered in the substance of writing.

⁵ Nicoleta Sălcudeanu, *Patria de hârtie. Eseu despre exil*, Brașov, Aula, 2003.

TEXTUL ȘI SIMBOLISTICA VIZUALĂ A OBIECTELOR CONFIGURATE SCENIC

Vlad Rădescu,

Universitatea de Artă Teatrală, Târgu-Mureș

Dar nu e cultura, în întregul ei, o nobilă ficțiune?
(Andrei Pleșu, Dilemateca, nr. 8, ianuarie 2007)

Abstract: *The text and the visual symbolism of the objects on the theatre scene. The art of theatre as fiction is not just a simple imaginary representation of the real world but a vehicle of extracting the vitality in the backstage of reality to make it visible. Theatre fiction does not remain only a simple invention but presupposes accepting the subject in Kantian meaning. The visual stage is not just an unrolling of images as a graphic perception, it is configured in three simultaneous coordinates: the actors play, the iconicity of the stage and the scenic image. The functions of the visual object can hint to the mimesis of the action, the abstract and nonfigurative, the coming into play, the mental landscape, or the state is a spirit. In this article I went through the visual signs in a series of important 20th century directors like Stanislavski, Brecht, Meyerhold, Grotowski. I conclude that reciting the text and its visual representation go through a sinuous path proving a continuous rebellion of the theatre creator towards the official aesthetic of the moment. Unfortunately the Romanian contemporary theatre shows a suspicion towards experiment and exploration.*

Keywords: *Stanislavsk; Brecht; Meyerhold; Grotowsk; theatre art; theatre fiction; visual stage; experiment.*

I. Dacă acceptăm că dincolo de comunicare, de transfer de energii, Teatrul este iluzie (nu neapărat de dragul lui Pierre Corneille), iar Viața e vis (nici de de dragul lui Calderon de la Barca, pentru a rămâne în epocă), înseamnă că ne aflăm cu arta noastră într-o perpetuă și efervescentă... *ficțiune*. Iar ficțiunea nu este doar o simplă reprezentare imaginară a realității înconjurătoare (conform noului DEX), ea este poliedrică, condiționată să extragă vitalul din culisele realității, chiar să o facă vizibilă prin acțiuni și interrelaționări și/sau prin posibile contururi și forme, așa cum comentează Jean Baudrillard, cunoscutul teoretician al postmodernismului. Și mai ales ficțiunea teatrală care, în contact nemijlocit cu spectatorul, nu rămâne o simplă născocire, ci presupune acceptarea subiectului, confirmându-l astfel și pe Kant în a sa *Critică a rațiunii pure*.

Mai înainte de a provoca emoții și de a stârni sentimente (dezghiocate cu un secol mai devreme de Spinoza), (pre)textul dramatic este transformat de jocul unic al actorilor și spațiul în care el se desfășoară în *imagini scenice* și -

sub acest semn, al ficțiunii teatrale transfigurate - încercăm să nu reducem *vizualul scenic* doar la o știință a percepției (vizuale) ancorată în grafic, tributară stereotipiilor, factorilor culturali și/sau biologici, tradițiilor și cutumelor, vanităților și orgoliilor creatorilor înșiși. Omagiem arta teatrală, dar asta nu ne împiedică să îi cercetăm rădăcinile și semnificațiile, mecanismele declanșatoare sau resorturile de exprimare. Ba dimpotrivă, tocmai pentru a-i aprecia, în cunoștință de cauză, virtuțile.

În teatru – și aici ne referim, în primul rând, la teatru ca spectacol – *vizualul* este configurat de-a lungul a trei coordonate mai degrabă dinamice, păstrând totodată caracteristicile specifice autenticității, originalității și unicității: jocul actorilor, iconicitatea scenei și imaginea scenică. Toate acestea, însă, vor face trimitere (separat și împreună) la conținutul ontologic al reprezentației, la *drama* în care personajele se regăsesc. Și, făcând un scurt ocol asupra termenului, să spunem că, etimologic, *drama* se traduce (din grecește) ca acțiune.

În *Poetica* sa, Aristotel definea drama ca fiind imitare a unor oameni care stau să săvârșească ceva. Mai aproape de noi, în spațiul cultural românesc, la Camil Petrescu, teatrul devine o întâmplare cu oameni, reprodusă în fața unei mulțimi anume adunată. Aceasta înseamnă că: prin *întâmplare* ne este direcționată atenția spre acțiunea dramatică, precum și spre acea modificare a unei stări de lucruri, în timp și în spațiu; *reproducerea* invocată în actul mizanscenei presupune, înainte de toate, înfățișarea unei realități și, odată cu aceasta, ostentarea trupului actorului; *mulțimea* căreia i se adresează spectacolul conferă teatrului un caracter socializator, de întâlnire a *semenilor*; în fine, intenționalitatea reprezentației face ca mulțimea „anume adunată” să accepte, să valideze mesajul transmis prin actul reprezentației. Camil Petrescu definește specificul teatrului, opunându-l literaturii; în teatru, consideră creatorul *Jocului ielelor*, autorul este cu totul absent, ascuns în textul piesei astfel încât identitatea îi este pierdută. Într-o aceeași situație evanescentă se află regizorul, chiar dacă acesta, participând nemijlocit la actul creației scenice, concurează pe autorul piesei. Pe de altă parte el îl concurează - într-o ipostază demiurgică unică, copleșitoare mai ales, începând cu a doua jumătate a secolului XX - pe chiar actorul/ii căruia/ora îi/le pretinde o anume interpretare.

II. Or, dacă invocăm aici și interpretarea dată teatrului de Eugen Ionesco (înțeles ca o arhitectură mișcătoare de contradicții), este necesar să observăm că obiectele scenice și, mai precis, *actanții* (adică toți cei care intervin în *actul scenic*) au un caracter de simultaneitate. În acest sens, distingem că funcțiile obiectului vizual pot viza - pornind de la semnificația pe care textul scenic le-o alocă și ajungând la convenția/proponerea stilistică a montării scenice - următoarele:

- *Mimesis-ul cadrului acțiunii*. Obiectul naturalist va avea tendința să migreze spre autentic, cel realist va reconstitui un număr

limitat de caracteristici și de funcții legate doar de sarcinile scenice și încărcătura semnificațiilor (vezi exemplul clasic cu pușca din decor, neapărat de folosit până la sfârșitul reprezentației), iar cel simbolic va opera o contra-realitate, tinzând spre autonomie și spre îndepărtarea de tot ceea ce realitatea de zi cu o zi o poate oferi spectatorilor.

- *Abstracția și/sau non-figurația.* În acest caz, punerea în scenă a textului dramatic va ține seama de interesele „actorului”, de aducerea acestuia în lumină, transformând spațiul într-o arie de joc sustrasă reperelor realismului, ori unei oricare alte arii specifice. Obiectele vizuale indicate de text sau doar expuse privitorului dobândesc independență sau chiar sunt definite ca reprezentări abstracte. Aceasta va genera o încărcătură *estetică* (sau *poetică*) de care întregul spectacol poate să profite.

- *Intervenția în joc.* Este vorba de acea funcție a textului (și, odată cu acesta, a obiectului configurat) prin care scena este însărcinată cu un rol concret, clar, bine definit, simplu de regulă, asemănător celui din aria dialogul cotidian, fiind utilizat în vederea ducerii la bun sfârșit a unor operații de informare sau transmitere de mesaj. Se remarcă asocierea acesteia cu o funcție pragmatică, dialogul și obiectele scenice având un rol stabil, de *instrument* al comunicării.

- *Peisajul mental sau starea de spirit.* Nu doar în cele din urmă, textul și elementele scenice generate prin regie și scenografie vor crea o lume „paralelă”, o reprezentare în „interiorul” spectatorului, o imagine subiectivă, în relație directă cu universul mental sau afectiv al piesei.

III. În contextul descris până aici, putem urmări și puncta funcțiile și simbolistica semnelor vizuale în „munca” actorului la câțiva dintre cei mai importanți regizori ai secolului XX.

Astfel, la Stanislavski, vizualitatea propusă denunță stereotipia, rutina acțiunii scenice. El se întoarce cu vehemență împotriva a ceea ce recunoaștem a fi teatralitate, cerând adevăr și numai adevăr scenic, acesta opus clasice, la acea vreme, atitudinii declamaorii. „Teatralul distruge armonia” – afirma undeva Stanislavski (în *Munca actorului*) – el nu mai reprezintă, ca la opoziții realismului, marca artei scenice, ci cea care afectează veridicitatea a ceea ce spectatorul vede (și simte) în timpul reprezentației. Cu aceasta, regizorul rus propune o distincție între simulare și emoție, iar mai apoi între emoția cerebrală și emoția necontrolată. Semnificația, simbolistica vizualului se sprijină pe capacitatea actorului de a-și modela controlat emoțiile proprii, pe tehnica dobândită și de a le transforma în *emoții scenice*. Pe un același model, formele fizice (vizuale) trebuie transformate în forme scenice, atitudinale ale veridicității personajului. Modernitatea abordării stanislavskiene traversează

secolul, convingând până astăzi practicienii scenei. Acordând atenție sporită jocului actorilor, ea pune (paradoxal parcă), bazele reconsiderării rolului regizorului în teatrul contemporan.

Bertolt Brecht, la rândul său, va respinge semnificația vizualului care se sprijină doar pe psihologismul gregar al interpretului scenic. Prin aceasta, autorul *Operei de trei parale* se așează distinct pe poziția spectatorului, o poziție critică, favorabilă interpretărilor denudate de orice ocoliș, contrară „ipocriziei scenice”, cea a disimulării. În opinia sa, emoțiile sunt neprofitabile pentru spectator și, mai mult, există riscul ca emoția reală să acționeze asupra spectatorului asemenea unui anesteziec, așezându-i un vâl de ceață peste ochi, „hipnotizându-l” și făcându-l să nu mai înțeleagă adevărul despre ceea ce scena îi oferă. Iar dacă această emoție apare, Brecht pretinde actorilor săi să porceadă la un control sever, pentru a nu transforma reacțiile empatice în scop al reprezentației. Spectatorul (ca și interpretul!) trebuie să ia distanță față de ceea ce vede, față de ceea ce spectacolul, în întregul său, îi oferă, să înțeleagă rațional și să *judece* actul teatral fără riscul căderii în labirintul emoțiilor. Pentru a reuși în această sarcină, actorul, printr-o formulă interpretativă, cât mai puțin calofilă, trebuie să atragă spectatorul pe un tărâm al interogațiilor, al evaluării raționale, fie că vorbim de interogații personale, fie că vizăm întrebările cu privire la destinul social sau politic, ori sunt învederate aspecte ale artei sau culturii. Neavând din pornire capacitatea de a provoca o veritabilă imitare a naturalului, scena nu trebuie să-și fixeze ca model realitatea reală, ci să o domine pe aceasta, în concordanță cu așteptările, disponibilitatea (intelectuală, politică, socială, culturală etc.) și instrumentele pe care le deține. În acest „angrenaj” complicat, iată că din nou rolul regizorului câștigă specificitate, el propune convenția (teatrală), fiind un soi de călăuză de indicare a contradicțiilor cărora spectatorii trebuie să le facă față și să le găsească răspuns. Putem afirma, că în istoria reprezentației teatrale, opțiunea brechtiană este cea care deschide la maximum posibilitățile interpretării vizualului scenic, ținând seama, între altele, de finalurile veșnic deschise, de poziția anti-aristotelică a concepțiilor pe care le propagă, de multiplicarea semnificațiilor, de simbolurile dezvoltate în spirală. Deschizător de drumuri și cercetător aplicat, teoretician, dar și practician de anvergură, omul de teatru german rămâne - prin opera sa consistentă și prin viziunea teatrală coerentă – un reper de seamă pentru toți creatorii de teatru de la noi și de pretutindeni.

O soluție apropiată de cea a lui Brecht o putem considera și pe cea dezvoltată la începutul secolului XX (deci mult înainte de introducerea conceptului de „distanțare”) de către Meyerhold, cel care s-a opus principiilor de lucru ale lui Stanislavski, dar a fost (după David Esrig) „cel mai mare regizor, cel mai mare înnoitor al teatrului”. Neînduplecat adversar al compromisurilor, Vsevolod Meyerhold, prin marionetele sale (la rândul lor înrudite cu Supramarioneta lui Craig), prin întreg vizualul scenic (obiecte, instalații etc.) face ca realitatea podiumului teatral să trimită în mod nemijlocit

la altceva, la o realitate de altădată și de altundeva, pe suportul unui control permanent al mesajului transmis (control pe care se sprijină și *biomecanica* sa, atât de cunoscută practicienilor înșiși).

În fine, să aruncăm o privire și asupra legendarului și mai mereu invocatului Grotowski, cel care a încercat, prin *teatrul sărac*, să epureze scena de toate elementele care încarcă (inutil?) opera. Aceasta a dus la formula unui asctism extrem al interpretării și la o „golire” a spațiului vizual, redefinindu-le rolul, misiunea, funcțiile. Departate de a mai îmbrățișa „iluzionismul” cultivat de regizorii „realiști” (de adepții psihologismului în teatru), Grotowski a renunțat la machiaj, la costumație, la muzică, într-un cuvânt a renunțat la tot arsenalul de efecte teatrale, ceea ce am putea considera procedee calificate ale *mimesis*-ului. Actorul se joacă pe sine, eliberat după asiduu antrenamente de propriile blocaje, se „joacă” pe sine, însă, de această dată, nu prin acordarea propriilor sentimente și emoții la sentimentele și emoțiile personajului, ci prin acceptarea sinelui ca personaj ce se cere a fi interpretat. Prin ceea ce înfățișează, actorul reface un traseu al coborârii în sine (iată cum prin Grotowski putem proba o relație cu ceea ce reprezintă act șamanic), al *dezvălurii* de sine, pentru a prelua expresia pe care o prețuiește atât Grotowski. Această perspectivă ne scoate la iveală o relație curioasă cu vizualul scenic (dar și cu cel cotidian): infidelitatea este cea care definește formula grotowskiană, în sensul că îi alocă actorului dreptul de a se raporta într-o manieră personală (intimă, interioară, temporală vrând-nevrând) la realitate, la text, la ceilalți. Totul devine, în acest fel, un pretext de sondare a străfundurilor ființei, însă, paradoxal, nu pentru a accepta căderea în haos, ci pentru a invoca „căderea” spre înălțimile spiritului. Tot ceea ce spectatorul vede - scena cu toată configurația sa, chiar și actorul în carne și oase - nu reprezintă decât un instrument de ieșire în afara realității sensibile. Din nou, misiunea regizorului va fi cea de ghid în arealul semnelor perturbatoare, care vor configura (mereu altfel, fără păcatul repetării, ci sub semnul binefăcător al redescoperirii) un vizual desăvârșit.

În concluzie, putem spune că rostirea textului și reprezentarea vizuală a „obiectelor” scenice urmează (cel puțin în ultimii mai bine de șaizeci de ani) un traseu sinuos, când de apropiere de ceea ce ochiul spectatorului vede în realitatea sa cotidiană, când de distanțare și de reperare a unei realități distincte, proprii unui spirit indiferent la dimensiunea spațio-temporală. Asta nu ascunde în vreun fel, ba dimpotrivă, revolta/ele creatorului/ilor de teatru față de estetica „oficială” a momentului, evadarea în forme și formule noi, agreate sau nu de contemporani, căutarea de noi rosturi și semnificații ale artei teatrale în sine, re poziționarea artiștilor înșiși față de text(e) și spectatori, față de spațiul scenic și cel social.

Și, ieșind din sfera cercetării vizualului scenic și întorcându-ne dinspre ficțiunea teatrală invocată mai la început spre realitatea *teatrului de artă* din România, ne este greu, din păcate, să îl contrazicem pe Marian Popescu, unul dintre cei mai pertinenti cunoscători ai fenomenului de pe la noi, care comenta

acid, mai deunăzi, că „(...) aici un pseudo-stanislavskianism este în continuare preferat experimentului și cercetării.” O formulă surogat care nu onorează breasla, sărăcește de semnificații propria noastră artă și văduvește publicul de experiențe artistice revelatoare. *Restul e tăcere...*

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Notă de lectură: *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Historia*, vol. 53, nr. 1-2, 2008, 175 p.

Practica și gândirea teoretică și metodologică a scrisului istoric focalizat în ultimele trei decenii pe cunoașterea implicațiilor multiple ale Reformei asupra evoluției societăților europene pre-moderne a utilizat printre categoriile interpretative esențiale ceea ce s-a numit paradigma „confesionalizării”. Promovată la începutul anilor '80 de istoricii germani Heinz Schilling (Berlin) și Wolfgang Reinhard (Freiburg) și relaționată cu conceptul de „disciplinare socială”, aceasta a cunoscut o extindere relativ rapidă a aplicabilității și utilității de la un context istoric și istoriografic inițial german la nivel european, cu precădere în ultimele două decenii asistându-se la un important aflus de contribuții venite din zona central și est europeană și la diversificări de ordin interpretativ, care o revizuiesc, modifică sau completează conceptual și transformă, totodată, practica scrisului istoric actual. Implicațiile istoriografice ale proceselor de confesionalizare au deschis, totodată, posibilitatea investigațiilor comparative în ceea ce privește evoluția și funcționalitatea proceselor de formare a identităților religioase și naționale, analizate în context mono- sau multicultural și au evidențiat beneficiile și carențele operaționale ale conceptului. Efectul este vizibil în revitalizarea dezbaterilor de natură teoretică și metodologică care au antrenat inclusiv pe istoricii fondatori ai paradigmei în acest efort de reanalizare și precizare a utilității sale. Restituirile similare din istoriografia românească recentă nu exclud posibilitatea familiarizării cu evoluția istorică a paradigmatelor interpretative de acest gen și cu practica scrierii istorice recente. Încadrabil acestei tendințe, după cum o dovedesc și numerele anterioare ale revistei *Studia Universitatis „Babeș-Bolyai”. Historia*, volumul apărut în 2008, coordonat de Maria Crăciun și Sorin Mitu și editat de Ovidiu Ghitta, are ca obiectiv principal familiarizarea cu evoluția recentă a dezbaterilor legate de aplicabilitatea și utilitatea acestei paradigme prin reproducerea, în versiune tradusă, a două din contribuțiile reprezentative în acest sens, completate de studii de caz focalizate pe evoluția confesionalizării în Principatul Transilvaniei semnate de istorici precum Graeme Murdock, Krista Zach, Edit Szegedi, pe problematica cunoașterii limbilor străine în Principat (Ildikó Horn) sau abordarea din perspectivă teoretică a relației dintre creștinism și modernitate care aparține Simonei Nicoară. Considerentele introductive asupra conținutului volumului îi justifică de altfel apariția editorială în această formulă (Maria Crăciun, *Confesionalizarea: o provocare metodologică*, p. 1-2) și criteriul selectiv care a stat la baza includerii articolelor în acest volum, subordonat necesității expunerii unei relatări istoriografice centrate pe cunoașterea și argumentarea operabilității actuale a conceptului, cu precizări legate de amendamentele care

trebuie aduse în funcție de specificitățile fiecărui caz istoric avut în vedere și de provocările pe care acesta le propune în vederea unei recuperări cât mai adecvate a trecutului. Însoțite de conținutul unui interviu realizat de Maria Crăciun cu Heinz Schilling (p. 3-14), precedat de o fișă bio-bibliografică a istoricului german, studiile volumului de față reprezintă un important aport adus comunicării științifice în domeniu.

Atât Ute Lotz-Heumann (*Conceptul de „confesionalizare” – dezbateri a paradigmei istoriografice*, p. 15-32), autoare a volumului *Die doppelte Konfessionalisierung in Irland: Konflikt und Koexistenz im 16. und in der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts* (Tübingen, 2000), co-autoare sau editoare a unor volume de studii semnificative pentru problematica confesionalizării în perioada pre-modernă și profesor în cadrul Universității din Arizona, cât și Jörg Deventer (*„Confesionalizarea” – un concept teoretic relevant pentru studierea religiei, politicii și societății Europei Est-Centrale din perioada modernă timpurie?*, p. 33-58), cercetător al Institutului de Istorie al Universității Martin Luther din Halle-Wittenberg, oferă o perspectivă similară asupra istoriografiei critice a paradigmei confesionalizării. Punând accent pe contribuțiile venite dinspre istoriografia germană a problematicii cei doi istorici fac o incursiune nu numai în condițiile care au favorizat precizarea terminologică în scrisul istoric începând cu secolul al XIX-lea (Jörg Deventer), evoluția semnificațiilor cu care au fost investiți termeni precum *Contrareformă*, *Reformă catolică*, *Konfessionsbildung*, cu rol de prefigurare conceptuală, cât și în contextul profesional care a favorizat elaborarea paradigmei interpretative a confesionalizării, semnificația atribuită acesteia pentru ceea ce ei numesc „epoca confesionalizării” (*Konfessionelles Zeitalter*, cf. W. Reinhard), punctându-se similitudinile și diferențele existente în materie de preocupare istorică (Jörg Deventer și Ute Lotz-Heumann). Printre implicațiile acestui tip de gândire și înțelegere a confesionalizării se poate include: importanța acordată „similarităților funcționale” (H. Schilling) în detrimentul diferențelor doctrinare și de ritual între bisericile confesionale cu care este justificată operabilitatea conceptului, prevalența atribuită epocii ca atare în determinarea și evoluția procesului de modernizare înțelegând religia cu precădere din perspectiva formelor și implicațiilor sociale ale acesteia, raportul de interdependență considerat de H. Schilling a exista între confesionalizare și elementele cu rol de schimbare socială, politică, culturală sau mentală, periodizarea istoriei Germaniei în concordanță cu evoluția procesului de confesionalizare (H. Schilling), principiul conform căruia efectele procesului de confesionalizare sunt vizibile de la relațiile stabilite între stat și biserică până la cele de la nivelul vieții cotidiene sau rolul lor de liant și inovator social.

Inventarierea criticilor aduse confesionalizării în cele două studii este determinată de obiectul acestora de unde și structurarea lor în funcție de perspectiva analitică macro-istorică și micro-istorică, coroborate cu răspunsul oferit de H. Schilling și W. Reinhard în acest nou cadru istoriografic. Într-o

încercare de sumarizare deloc exhaustivă, printre principalele amendamente aduse acestei interpretări se numără: importanța esențială acordată confesionalizării în raport cu evoluția generală a societăților pre-moderne trebuie nuanțată și se resimte necesitatea re-evaluării unor problematici precum cele legate de toleranță, libertate religioasă, necredință sau pace laică la nivelul secolelor XVI-XVII (Winfried Schulze); existența unor domenii ale societăților pre-moderne neafectate de confesionalizare și pentru cunoașterea cărora paradigma de față nu este operabilă (Anton Schindling); necesitatea nuanțării rolului atribuit de cei doi istorici în declanșarea și impulsivarea procesului de modernizare, carență interpretativă rezultată din contextul profesional în care a fost elaborat conceptul (Luise Schorn-Schütte); necesitatea revizuirii demersurilor istorice care au ca punct de plecare ideea evoluției paralele a bisericilor confesionale, datorită faptului că cel puțin în cazul Bisericii catolice sunt perpetuate elemente de continuitate, anterioare Reformei, care nu găsesc un corespondent în realitățile evoluției celorlalte biserici confesionale (Walter Ziegler), de unde și stringența revizuirii proceselor de confesionalizare care să pună accent pe diferențele de evoluție (Anton Schindling, Tomas Kaufmann); inter-relaționarea existentă între Reformă și confesionalizare mai degrabă decât separatismul, văzută din perspectiva procesului de modernizare și introducerea de noi instrumente conceptuale, precum cel de „culturi confesionale” (*Konfessionenkulturen*) (Thomas Kaufmann) sau „dublă confesionalizare” (Ute Lotz-Heumann); deficiențele unui demers analitic bazat pe „abordarea de sus în jos”, care accentuează rolul statului și instituțiilor sale în declanșarea și desfășurarea confesionalizării în detrimentul cunoașterii evoluției realităților de „de jos”; în cazul acestora din urmă cercetările recente tot mai numeroase (Heinrich Richard Schmidt, Marc Forster, Stefan Ehrenpreis, Burkhard Dietz, Olaf Mörke, Winfried Eberhard, Louise Schorn-Schütte sau Ute Lotz-Heumann, etc.) reflectă, printre altele, insuccesul programelor cu rol de confesionalizare elaborate „de sus” și existența propriilor mecanisme și instrumente utilizate în vederea obținerii auto-reglării și auto-disciplinării comunităților locale sau regionale; nu în ultimul rând se impune tot mai stringent o re-evaluare a importanței care revine factorilor de rezistență și conflict în orice încercare de cunoaștere a evoluției proceselor de confesionalizare. Pe ansamblu, autorii celor două studii remarcă influența semnificativă a paradigmei confesionalizării asupra scrisului istoric german, reflectată în diversitatea tematică a preocupărilor, pe de o parte, și potențialul care revine investigațiilor de la nivel micro-istoric pentru cunoașterea istorică, după cum relevă și ultima parte a articolului lui Jörg Deventer care trece în revistă contribuțiile aduse de colectivul de cercetători implicați în proiectul susținut de Universitatea de la Leipzig *Confesionalizarea în Europa Est-Centrală, în perioada 1550-1700. Formarea identității și modernizarea culturală în teritoriile multiconfesionale*, căruia îi trasează principalele caracteristici. Aplicarea unei perspective comparative asupra specificităților

locale sau zonale, restituirea aportului venit din partea personalului sau instituțiilor în evoluția proceselor istorice, revalorizarea instrumentelor utilizate (educația, vizitația, misiunile, pelerinajele, procesiunile, venerarea sfinților, etc) și o abordare investigativă „de jos” par să se impună ca elemente indispensabile oricărui tip de investigație istorică în acest domeniu.

Spre o astfel de concluzie par să indice și studiile semnate de Graeme Murdock (*Principatul Transilvaniei în Epoca Confesională*, pp. 59-75), Edit Szegedi (*Politica religioasă a principilor reformați*, p. 76-99) și Krista Zach (*Stări, domeniu seniorial și confesionalizare în Transilvania. Reflecții asupra disciplinării sociale (1550-1650)*, p. 100-126), care sunt focalizate pe evoluția istorică a proceselor de confesionalizare în Principatul Transilvaniei, evidențiind specificitățile zonei și făcând precizări legate de posibilitățile de revizuire sau completare a paradigmei conceptuale a confesionalizării. În egală măsură, tind să demonstreze inoperabilitatea „confesionalizării de sus”, coordonată de stat sau instituțiile sale (*Staatskonfessionalisierung*). Graeme Murdock analizează politica elaborată de statul princiar față de problematica diversității și a coexistenței multiconfesionale punându-și problema dacă nivelul la care s-a exercitat influența Bisericii Reformate poate fi asociat cu un proces de confesionalizare pentru perioada deceniilor de la sfârșitul secolului al XVI-lea și secolul al XVII-lea. Erijarea principelui în apărător al celor patru biserici recepte transilvănene a facilitat obținerea de către calvinism a controlului vieții publice transilvănene ceea ce face ca procesul de confesionalizare în acest caz să aibă loc sub forma confesionalizării reformate târzii și să fie marcat de specificități zonale pentru care formarea și consolidarea identității confesionale reprezenta doar una dintre componentele esențiale. Intoleranța legală față de minoritățile religioase susținută de politica statală princiară, pe de o parte și ponderea factorilor de politică internă și internațională, căreia îi sunt subordonate dezideratul realizării uniformității religioase a Principatului și acordarea de drepturi religioase, pe de altă parte, sunt argumente aduse în acest sens. Edit Szegedi abordează aceiași problematică pe baza analizei comparative a politicii religioase princiare elaborată față de Biserica unitariană și luterană. Pune accent pe semnificația și strategiile acesteia (inovații legale, deplasări demografice forțate, persecuții, etc.) care au destabilizat, dar nu eradicat biserica unitariană și au permis consolidarea luteranismului, făcând precizări legate de implicațiile etnice ale stabilizării situației confesionale în Principat, cu precădere în cazul comunităților de maghiari „(re)luteranizați” pe Pământul Crăiesc și în Brașov. Dintr-o astfel de perspectivă existența unei confesionalizări coordonate de stat este posibilă doar în anumite situații pentru că nu a avut la dispoziție instrumentele necesare articulării sale în comunitățile „de jos”, conceptul fiind în schimb operațional în cazul evoluției bisericii unitariene din orașul Cluj, de ex., și relevându-se astfel caracterul oscilant al politicii religioase princiare cu privire la respectarea sau încălcarea sistemului politic transilvan. Reconstituind

contextul politic și juridic al Principatului Transilvaniei după disoluția Regatului Ungar, Krista Zach își pune problema în ce măsură posesorii de domenii senioriale au acționat ca agenți ai confesionalizării, plasând investigația istorică la nivel local și punând accent pe cunoașterea potențialelor categorii sociale implicate în proces, pe fundalul relației stabilite între *princeps și regnum*. Încursiunile sale în evoluția instituțională a Principatului și în caracteristicile posesiunilor teritoriale deținute justifică specificitatea culturilor cofesionale transilvănene și reflectă, în opinia sa, un contramodel de evoluție care nu exclude fenomenul convertirilor multiple ce nu se pliază de structura juridică și etnică a Principatului, decât arareori, cu excepția sașilor. Statului nu îi revine un rol fundamental în acest proces, după cum s-a afirmat anterior, nici pe marile domenii senioriale, deși este sesizabilă frecvent presiunea exercitată prin „intervenție convingătoare” în vederea promovării convertirii. După 1556, succesul confesionalizării este impus și de stare, dar și de criteriul etnico-lingvistic, de unde și acțiunile diverse de revitalizare a activității tipografice și a comercializării cărților. El remarcă în schimb caracterele diverse ale proceselor paralele de confesionalizare desfășurate la nivel local unde de obicei comunitățile își aduc propriul aport în materie de reglare sau unifomizare.

Contribuțiile de față, dar și perspectivele istoriografice pe care le oferă, atribuie volumului o importanță semnificativă, indispensabilă cunoașterii istorice într-un context pluriconfesional și multicultural cum este cel transilvănean și oferă acces la una din principalele dezbateri istoriografice pentru perioada de la începutul modernității.

Carmen Maria Dorlan

Ecaterina Lung, *Istoria culturală. Origini, evoluții, tendințe*, Editura Universității din București, București, 2009, 243 p.

La nivelul scrierilor teoretice privitoare la variantele posibile de a scrie și rescrie istoria se poate sesiza în ultima vreme în istoriografiile apusene un demers colectiv care privilegiază în primul rând colecțiile de studii. Suntem azi într-o etapă mai avansată a studiilor istoriografice, înainte vreme dominate de un tip de reflexie concentrată asupra personalităților cu o oarecare dimensiune monografică, care s-au văzut înlocuite - în unele zone e drept timid dacă e să o privim din punct de vedere cantitativ- , cu lucrări ce propun renovări epistemologice axate în primul rând asupra dezbaterilor teoretice anuțate programatic sau, subtil, devenite școală în urma unui praxis de câteva generații. Acestea inevitabil au născut dezbateri ample, fapt ce demonstrează că unele titluri, chiar dacă mereu aceleași, menționate în lucrările de istoriografie, pot fi considerate borne fundamentale. Cu toate acestea, credem că este important să urmărim și modul în care aceste borne au fost rafinate tocmai de epigonii celor care le-au creat, iar acest fapt este adesea rarissim în sintezele individuale,

regăsindu-se strict în dezbaterile ce deschid sau închid studii de caz, fie ele articole sau cărți. Acest curent este unul general, fapt ce justifică și demersul lucrării de față. Salvarea vine doar din partea unor lucrări colective de tipul enciclopediilor sau companioanelor, pe care și sinteza Ecaterinei Lung le citează, și care, cooptând un personal specializat din diverse centre, reușesc să compenseze nevoia de a acoperi specialități inserabile unor curente generale; din păcate asemenea întreprinderi lipsesc în istoriografia de la noi.

Între reușitele în plan teoretic de la noi sunt demne de amintit eforturile lui Alexandru Florin Platon, Toader Nicoară și Simona Nicoară, Alexandru Duțu, Ovidiu Pecican, Andi Mihalache, Alexandru Zub iar cele ale Ecaterinei Lungu vin să întregească acest sector prin reflectarea asupra unei tendințe mai recente. Asemeni modelului apusean, notăm o curiozitate specială a medievistului și modernistului către reflexia teoretică, către misiunea de a oferi sinteze solide pentru unul sau altul dintre câmpurile de analiză. Acesta este cu siguranță efectul lecturilor diverse din spații precum istoria artei, antropologia, sociologia pe care istoricii cu asemenea genealogie intelectuală și profesională au fost nevoiți să le parcurgă, nu doar pentru a prinde ritmul apusean, ci și pentru a-și lămuri și rafina validitatea propriilor demersuri speciale elaborate în cheie interdisciplinară. Trebuie recunoscut acest curaj, concretizat în chiar volumul Ecaterinei Lung, el probând conștiința limitelor istoriei politice, ale demersului pozitivist deprins prea adesea cu susținerea unei agende politice a statelor sau entităților pe care le serveau și le servesc în continuare. Cu istoria culturală se reușește într-adevăr calea optimă de a transforma istoria într-o platformă deschisă și altor specialiști tocmai datorită capacității sale de absorbție a numeroaselor metodologii și paradigme. Se coboară în acest sens în straturi mai adânci neglijate de istoria politică reușindu-se în ultimă instanță chiar reîmprospătarea acesteia, recâștigarea ei pentru un public provenind din arii de specializare mai diverse devenind astfel relevantă în multe feluri sociologului, etnologului, literatului, etc.

Pașii urmați pentru a se ajunge la acest nivel, după cum remarcă autoarea în mai multe rânduri, au fost mult anteriori ultimului sfert al secolului XX, în acest sens ea inspectând extrem de fugitiv elemente premergătoare care se pot constitui în “antecedente” ale manifestării actuale. În efortul de a corela tendința actuală cu tentative din trecut, Ecaterina Lung coboară până la formele cele mai clasice din secolul XVI. Fiind mai puțin relevante într-o genealogie a noului mod de a (re)scrie istoria, aceste secvențiale exemple ar fi putut fi ocluate și s-ar fi dat o mai mare atenție producțiilor de secol XVIII și XIX, unde conceptul de cultură (rapid dezbătut în chiar primul capitol, cu accent pe producțiile ultimului veac) devine problematic, dificil de tradus în cele trei culturi concurențiale, de la un punct ale segmentului temporal invocat. Efectul grilelor teoretice, a definițiilor propuse de Voltaire, Herder, Ranke, Michelet sau Guizot, analizate mai în detaliu și obligatoriu comparate, ar fi dat acestei părți a lucrării o consistență superioară și relevantă pentru modul în care, chiar

după secole, practicanții noii istorii culturale încearcă să decodifice înțelesul paradigmelor culturale specifice vremurilor ce-i preocupă în demersul lor științific. Adaptările, translațiile pot vorbi în acest sens despre motivele care au generat particularități regionale în a aborda înțelegerea culturalului, implicit influențând scrierea istoriei. De aceste particularități autoarea este ferm convinsă, încercând să le urmărească în paralel, în decursul secolului al XX-lea, care de altfel reprezintă borna temporală asupra căreia Ecaterina Lung, în mod justificat, a insistat cel mai mult. Aici avem, după cum relevă domnia sa, cele mai semnificative acumulări și dispute teoretice precum și realizări empirice, care au generat, la rândul lor, noi și noi dezbateri provocatoare și fecunde în câmpul istoriografiei. Acest lucru nu s-ar fi întâmplat, după cum demonstrează autoarea, dacă istoria nu și-ar fi văzut periclitată poziția centrală de către nou venitele în scenă științe sociale. Și aici ar fi fost de dorit o insistență ceva mai mare asupra riscului (cum l-au perceput istoricii) în fața asediului științelor precum statistica, antropologia, sociologia, geografia umană, psihologia. Dacă nu ar fi fost cultivate de state în veacurile anterioare, cel puțin primele menționate dovedindu-se utile instrumente ale aparatului birocratic, șansa lor de a se instituționaliza, și mai ales de a reprezenta, o voce cu putere de contestare asupra dictatului discursului istoric servit tuturor membrilor statului național sau imperiilor, ar fi fost compromisă.

Reținerea Ecaterinei Lung trebuie că a fost motivată de necesitatea de oferi un ghid orientativ bine sintetizat, preocupat mai mult de perioada (post)*Annales*, indubitabil importantă datorită impactului său enorm. Dacă pentru aceste începuturi atenția asupra acestor elemente, care pot fi subsumate ele însele unei istorii sociale a cercurilor care au demarat aceste prefaceri și a instituțiilor ce au tutelat ulterior acest demers renovator, pare mai puțin viguroasă, ele devin elemente semnificative în ancheta sau sinteza propusă de autoarea volumului. Ele sunt nu doar amănute de culoare, ci importante repere vii pentru felul în care indivizii aparținând diverselor curente au înțeles să dialogheze și să regândească scriitura istoriei din perspectiva socialului, economicului, antropologiei sau/și a culturalului. Se urmăresc în carte nașterea și schimbările de generație și accente de la *Annales*, apoi se tranzitează în sfera antropologiei istorice puternic influențată de antropologia lui Clifford Geertz, Mary Douglas, Marc Auge, apoi în spațiul microistoriei accentul căzând pe producțiile italiene. Toate acestea sunt realizate cu profesionalism, urmărindu-se dezbaterile dintre curente și paradigme cu argumentele pe care le-au invocat promotorii lor pentru a-și stabili autoritatea, ocazional autoarea înseși găsim util să se pronunțe personal asupra avantajelor sau dezavantajelor uneia sau alteia dintre paradigme. Tranziția progresivă de la cantitativ la calitativ, care poate fi observată în ansamblul demersului istoriografic propus analizei aici, reflectă o situație similară cu dezbaterile petrecute și în științele care au servit drept surse de îmbospătare în demersul istoricului. În paralel se constată o alunecare spre o *istorie de jos* reconectată treptat la o istorie a *marilor oameni*,

înainte vreme principii exclusive, directoare, propuse ca modele pilduitoare. Elitele își păstrează locul, dar nu doar ca agenți, ci și ca oameni a căror expresionare discursivă depinde de parcursul individual, cel instituțional și mai ales cel al unei societăți mai largi, în care este cuprins ca într-o adevărată rețea de producții și schimburi culturale. Audiența produselor lor intelectuale este probată de acum prin raportarea la masa de cititori, dobândită și datorită avansului tehnologic și regândirii raportării la modalitățile de lectură, cum o dovedește și ultimul capitol dedicat problemelor legate de cultura populară din cartea Ecaterinei Lung. Reflexiile acestea sunt anticipate și de capitolul rezervat modului în care studiile culturale au influențat apariția istoriei culturale.

Autoarea e atentă la un element cheie, anume la specificul politic și național în care aceste curente s-au născut, au roit, obligând la reevaluări și adaptări în funcție de tradiții anterioare. Efectul variabil de la spațiu la spațiu, reacția la o dominantă anglo-saxonă a unei tradiții franceze în definirea metodelor și limitelor până la care trebuia mers sunt urmărite minuțios. Discuțiile privind revizuirea atitudinii față de *text* cum a fost cultivată în mediul anglo-saxon (element devenit central paradigmei culturale, analizabil pe patru nivele în funcție de emitent, mesaj, mediu, receptor), generată de *linguistic turn* propusă de Hayden White, dar exagerată de epigonii acestuia, se hrăneau parțial din producții exogene ca Mihail Bahtin, Pierre Bourdieu, Michel Foucault, Jacques Derrida, preocupate de analiza practicilor discursive, primesc replica franceză mândră de precedentele sale derivate din experiențele de la *Annales*. De altfel, a treia generație de la *Annales* reconsiderase mult din modul de abordare propus anterior de șablonul istoriei totale, se deschisese către *gender studies*, practicându-l ca istorie a femeii, spre microistorie și subiectele ei, cultivând istoria vieții private, ajungând la formula *noi istorii culturale franceze* preocupată de “dimensiunile colective și de înrădăcinarea lor într-un mediu social și cultural” (p. 140), și ca atare definibilă ca o *istorie socială a reprezentărilor* (p.149). Preferința autoarei pentru versiunea franceză este nedisimulat exprimată când se dezice de derapajele generate de *linguistic turn* în care se “ajungea la negarea capacității istoricului de a ajunge la o cunoaștere veritabilă” (p. 148).

Renovarea discursului istoric în România stă, de asemenea, în atenția autoarei care, în capitolul dedicat subiectului, reia un studiu publicat recent în Franța. Urmărește cu atenție dezideratele secolului XX ale unui N. Iorga, D.Onciu sau G.Brătianu, și urmărește rolul viziunilor lui E. Lovinescu, G. Călinescu, și R.Theodorescu, toți analizați în contextul unei cronic resimțite obsesii privind sincronizarea cu ceea ce se întâmpla în mediul intelectual francez, ocazional german. Constanta preocupare cu tema necesității sincronizării cu ceea ce se întâmpla în medii luate drept referențiale, pare să fi marcat destinul scrisului istoriografic de la noi, mereu angajat, în primele faze ale sale, unor idealuri sau necesități politice. În acest sector aparent relativ

secundar al istoriei culturale, fie în varianta clasică, fie în cea postmodernă, această preocupare pare să nu fi lipsit.

Cum demonstrează Ecaterina Lung, experimentul constrângător comunist, ce a obligat la refugiarea în teme care permiteau un tip de profesionalizare tehnicizată, au grevat destinul dezvoltării unor producții istoriografice similare cu cele apusene. Setea de a recupera defazajul este vizibilă la o generație care, deși se școlise și debutase în comunism, a prins gustul pentru istoria mentalităților. Semnale fuseseră trase de formatori de școală ca Alexandru Zub, Alexandru Dușu, Pompiliu Teodor, desigur Lucian Boia, Zoe Petre, Eugen Cizek, Dan Horia Mazilu. Au simțit influența noilor tendințe apusene și ucenicii acestora: Andi Mihalache, Mihaela Grancea, Toader Nicoară, Sorin Mitu, Traian Rotaru, Corlan Ioan Simona, Ovidiu Pecican, Constatin Bărbulescu, etc. Tendința de înnoire e reținută și prin colecții de studii colective precum *Caiețele de antropologie istorică* de la Cluj, unele numere din *Xenopoliana*, dar și articole apărute în colecția *Identitatea și alteritate*, de la Presa Universitară Clujeană, fapt ce indică tendința de instituționalizare, fie și timidă, a istoriei mentalităților, antropologiei istorice, istoriei culturale, în universitățile și institutele din România. Trimiterea la *Bibliografia istorică a României* (p. 177) este însă, din punctul nostru de vedere, un indicator inoportun privind evaluarea stării și maturării acestui sector la noi, deoarece adesea, în spatele unor formule captivante, se ascund materiale lipsite de orientare teoretică preliminară care sfârșesc lamentabil în producții de un pozitivism tipic, mascate însă cu titluri sau avansând un jargon lipsit de substanță. Cu mânuși, Ecaterina Lung afirmă conștiința acestui fapt abia în final (p.189), unde sancționează mimetismul ieftin practicat din păcate la noi și care, conform citirii mele, demonstrează dispoziția de a împrumuta necritic, inserarea într-o modă, fapt notabil chiar la unii dintre cei mai titrați istorici.

Volumul e important pentru că înfățișează unui public român universitar felul în care istoricii s-au căznit să rămână relevanți prin regândirea felului de a privi la trecut și mai ales a-l face relevant pentru prezentul în care el e (re)chestionat. Totodată, incursiunea Ecaterinei Lung demonstrează necesitatea dialogului chibzuit și bine asimilat cu științele sociale, subiectivitatea demersului istoric în sensul că el trăda nu atât o agendă politică, ci un set de întrebări aparent aceleași, dar esențial altele, puse în funcție de sensibilitățile și curiozitățile generațiilor cărora cercetătorul îi aparține. Necesitatea adaptării discursului istoric, ajunsă azi în punctul cel mai înalt al variantei sale culturale, arată drumul urmat, dar și insuficiențele sesizate și, mai ales, vădesc că istoria are șansa de a exista pentru că în ciuda lucrului cu trecutul, într-o lume obsedată de mâine, ea rămâne o disciplină deschisă, care ar trebui să tempereze pe habotnicii conșiși că istoria e scrisă pentru totdeauna.

Cartea Ecaterinei Lung e de departe un *must read* pentru studenți, dar și pentru profesorii de istorie din toate sectoarele, fiind ca structură și formulări

comparabilă cu reușitele lui Peter Burke, oferind totodată și o lectură agreabilă nu doar potențial formativă.

Marian Zălogă

Paul Cernat, *Modernismul retro în romanul românesc interbelic*, București, Editura Art, 2009, 398 p.

Apariția cărții celei mai recente a lui Paul Cernat diferențiază, o dată în plus, o optică personală de abordare a actului critic și o dublă personalitate în raport cu acesta. Unul este Paul Cernat-cronicarul, și cu totul altul istoricul literar. Dacă foiletonul este alert, ritmat, se bucură de autonomie taxonomică și de o adresabilitate liberă, construcția tematică devine onctuoasă, festivă, cu sinuozități calofile, odată intrată sub constrângerea și autoritatea coordonatelor conceptuale autoimpuse. Ceea ce înseamnă, în foileton, aplomb minimalist, avânt, devine dincoace un soi de asiduă și învăluitoare tatonare. O tatonare conceptuală este și acest nou volum-eseu. Ideea unui „modernism retro”, între frontierele căreia își trasează criticul spațiul normativ, se poate spune că plutea în aer. Făptura sa hibridă nu este o proiecție himerică, ci pură realitate, dacă ne gândim doar la un alt hibrid, acela al tradiționalismului expresionist profesat de gruparea gândiristă. De fapt, aliajul, iar nu puritatea estetică, tinde să legifereze literatura. Decupajul, oricât de arbitrar, și recompunerea într-o nouă ordine conceptuală au mari șanse să ne restituie o lectură proaspătă și o perspectivă avansată. Orice răvășire taxonomică aduce cu sine reșezarea unui desen amortit. Faptul că Paul Cernat este capabil să dizloce o bucată de literatură trecută și să ne-o întoarcă într-o configurație nouă probează rezistența acestei literaturi la eroziune. Sau, cu cuvintele unui alt „relector”, cel al „romanului universurilor crepusculare”, Ion Vlad, acesta „e singurul privilegiu al întâlnirii cu literatura: lectura și revenirile stimulate de opere surprinzătoare prin universul lor deschis”.

Chiar dacă criticul se raportează, disociativ și în treacăt, în pledoaria sa pentru calea conceptualizantă, la tipologia romanescă manolesciană, configurată în *Arca lui Noe*, diferența este categorică. Dacă autorul *Istoriei critice...* acționează pornind de la predimensionarea conceptului, de pe o poziție predicamentală, aspirând la supunerea realității textuale între cadrele convenției prestabilite, în cazul ideii de modernism retro, realitatea estetică îndeamnă către o clarificare conceptuală ce nu poate fi decât încăpătoare, din moment ce mișcarea se face dinspre realiile textuale către conceptul ce le cuprinde. Mult mai instigante, deoarece afine, se arată căile deschise de Matei Călinescu cu cele cinci fețe ale modernității, Sorin Alexandrescu cu ambivalența modernității („progresistă” sau „reacționară”) sau Virgil Nemoianu cu teoria secundarului, acestea sprijinindu-se mai degrabă pe fundalul general-cultural decât pe

structura formelor literar-artistice. Aceste abordări, având în comun aceeași mișcare dinspre realitate către conceptul ce aspiră să se cristalizeze în calitate de consecință naturală, iar nu de instanță, se arată cu adevărat fertile.

Ceea ce Paul Cernat numește, în relectura romanului modernist, refuzul „filtrului teoriilor lovinesciene”, deși apare ca gest de insurgență, se vrea a fi unul polemic, este de fapt o mișcare de indulgență sporită, iar „hybrisul” nu amendează judecata lovinesciană, ci o mlădiază și o reîncarcă, o reîncarnează. Este mult prea evident că, „deși importante – ideile lui E. Lovinescu din *Istoria literaturii române contemporane* (1926-1929, 1937) privind necesara evoluție a romanului românesc de la subiectivismul liric și moralizator la obiectivitatea epică sau de la mentalitatea ruralizant-paseistă la aceea citadinistă (centrată, de fapt, pe noua metropolă bucureșteană), reprezintă condiții necesare, dar nu și suficiente pentru o teorie validă a modernizării speciei”. De altfel Lovinescu a fost întâi de toate promotor, și doar în al doilea rând evaluator al romanului modernist, de aceea orice inițiativă valorizantă în plus este nu doar binevenită, ci chiar o necesitate subînțeleasă. Iar inițiativa ieșirii din sistemul binar, schematic, al opozițiilor de tip modernism – tradiționalism, citadinism – ruralism, este destinată să dezvăluie orizonturi infinit mai generative, iar perspectiva lovinesciană, ideologic și temporal limitată, cucerește noi teritorii. Selecția „eșantionului ficțional”, ce vine să ilustreze teza existenței unui curent modernist „retro”, este, în intenție, făcută în opoziție cu canonul lovinescian, fiind alcătuită din „autori situați în afara direcției lovinesciene”, provenind mai degrabă din focarele de iradiere ale revistelor „Convorbiri literare” și „Gândirea”. Voindu-se polemică, viziunea cercetătorului este de fapt una de expansiune și explorare, iar racolarea autorilor din aria de influență a unui, așa zicând, tradiționalism și strămutarea lor în cea modernistă, este departe de a se opune direcției lovinesciene. Această „racolare” flexibilizează și nuanțează însăși ideea de modernism. Modernismul așadar nu se mărginește să se clautreze între limitele unei linii magistrale rigide ci, dimpotrivă, primește și afiliază un afluent fertil, acela al modernismului paseist. Mixează, pe de o parte, o tensiune avangardistă cu, pe cealaltă parte, o contratendință „conservatoare”, o „paradoxală modernitate antimodernă” a stazei. Ca viziune paradoxală, este o înțelegere organică a unui fenomen de contaminare, mult mai aproape de adevăr decât o perspectivă strict tehnică.

Din pricina mult prea sumarei introduceri a volumului, se strâng însă puține elemente teoretice care să hașureze un teritoriu autonom, nerevendicabil din alte direcții, al modernismului retro. Argumentele sunt mai curând poetice decât poetice. E drept, autorul recunoaște că nu și-a propus să scrie „o carte de teorie, de poetică sau de hermeneutică a romanului”, miza eseurilor fiind „înainte de orice, una critică”. Și e foarte bine, fiindcă mediul anaerob al teoriei e unul fatalmente închis, în timp ce atingerea analitică a criticii în mișcare produce germinație. Însă atribute precum nostalgia, desuetul, paseismul, reacționarismul, și încorporarea lor sub mantaua aproximativă a „romanului de

atmosferă” sunt insuficiente pentru a strânge o realitate romanească diversă totuși. Că acești autori nostalgici caută „revrăjirea” lumii, că se supun predispoziției de a colecționa „fetișuri *vintage*” spune încă foarte puțin despre structuri estetice eterogene. Chiar și o utopie neagră poate recurge la „revrăjirea” lumii, chiar dacă în sens întors, or, contrautopia nu este susceptibilă de nostalgie. Mai remarcă Paul Cernat că acești autori „nu pot fi niște realiști autentici, în sensul social-istoric, voluntarist și pozitivist al secolului al XIX-lea. Nu mai au suficientă credință pentru asta. Sunt, în schimb, niște autoizolați lucizi și niște bovarici paradoxali, conștienți de propriul bovarism. Modernismul lor retro are, prin excelență, un caracter nostalgic, evazionist și fantasmatic, fără a pierde însă contactul cu *mimesis*-ul tradițional. Suspendat, adesea, între acest sol și un cer inaccesibil, el trăiește într-o zonă crepusculară, bîntuită de imaginile și ecourile unui timp «pierdut».” Nu se înțelege însă foarte clar de ce n-ar putea fi aceștia realiști autentici, din ce reiese că nu ar avea suficientă credință pentru aceasta. Doar fiindcă iau drept realitate trecutul, iar nu prezentul? Dar timpul literaturii este nelimitat. Până la urmă, apoi, orice romancier talentat este un autoizolat lucid și un bovaric paradoxal. O observație justă, dar nu neapărat electivă, este aceea că „aceste ficțiuni au, în genere, finaluri cu formulări memorabile, de o clasicitate aflată la antipodul oricărui *happy end* convențional”. Sunt, într-adevăr de o frumusețe vetustă tulburătoare, gattopardiană, dar ele nu sunt neapărat sub monopolul romanelor retro. Dacă *Il Gattopardo* este un roman nostalgic fiindcă privește retrospectiv, ce îl împiedică să fie și realist? Plasa teoretizantă ce se opintește să cuprindă în mrejele ei o categorie distinctă a prozei moderniste/moderne este încă prea subțire, riscă să se destrame la presiunea celei mai blânde reconfigurări. Mai mult decât plauzibil ca realitate romanească, delimitarea modernismului retro este încă foarte fragilă și are în continuare nevoie de consolidare. Fragilitatea fundației este de fapt singurul defect al drumului, cel mai legitim se pare, dinspre realitate spre concept, acesta din urmă încă într-o perpetuă propensiune către o identitate validată.

Dacă secțiunea teoretică mai are nevoie de întăriri pentru „stabilirea unei tipologii literare distincte”, cea aplicativă este fragedă și savuroasă. Parcurgând în ritm molcom analiza de un rafinament el însuși „retro” ai impresia că recitești, cu multiplicat delicii chiar romanele. Metatextul se molipsește de text și este greu să le separi ca atmosferă. Cu adevărat temerară și îndreptățită este readucerea în atenția canonică a unuia din cele mai populare romane românești din toate timpurile, *La Medeleni*, de Ionel Teodoreanu. Este un caz fericit, idealul de fapt, când succesul de public este sinonim cu valoarea. Un autor nedrept acoperit de aluviuni școlare, pus în circuit didactic, „exilat acolo, sub lespede de «prozator al copilăriei și adolescenței»”, este ridicat și scuturat de colburi căpătând, prin sagacea pledoarie critică, o strălucire meritată. Medelenii, învăluți în parfumul medelenismului (fie doar prin existența, prin consacrarea acestei expresii și avem măsura puterii sale de

iradiație, dincolo de orice vârstă) revin cu dreptate în atenția criticii actuale. Receptarea romanului își are povestea sa, ce poate să ne lămurească asupra disocierii grosiere dintre succesul real de public și primirea din partea criticii. Se prea poate ca stigmatele (siropos, de mâna a doua, metaforismul etc.) pe care le poartă și astăzi să i se tragă de la întâmpinarea „tânărului și impetuosului” Pompiliu Constantinescu, dar este o certitudine că „Faptul că *La Medeleni* a reușit să impună publicului o mitologie literară ar trebui, dincolo de orice «cordon sanitar» al criticii, să ne facă mai atenți în a taxa romanul drept literatură siropoasă de succes dubios”. Din perspectiva lui Paul Cernat, acesta e privit ca romanul unei rupturi, romanul unui divorț și, în același timp, al unei nunți între Iași, cu ritmurile sale adormite și Bucureștii iuți, frivoli. Acesta nu este lipsit de inovații tehnice, fiindcă „*La Medeleni* impune prin forța cu care, spărgând tiparele românești convenționale, reușește să învie o lume și o atmosferă, printr-o obiectivare foarte... subiectivă, «panlirică». La o privire mai atentă, ceea ce poate părea haotic, necontrolat sau parazitar își dezvăluie o coerență ce trădează conștiința estetică evoluată. Perspectiva auctorială se situează, în general, între omnisciența realistă (cu moralizarea romantică a evocării) și monologul interior pus în undă de stilul indirect liber. În *Hotarul nestatornic*, ea tinde să se identifice, pe jumătate, perspectivei copiilor, lăsându-i adesea să se prezinte singuri (comportism!), prin nesfârșitele lor dialoguri”. Nu de orice mână este nici identificarea cu modul de a vorbi, gândi și simți al personajelor, „nu prin anamneză, ci printr-un soi de regresie deliberată la nivelul mentalului copilăriei și al adolescenței”.

Nu lipsesc accentele polemice. Precum critica interbelică, din comoditate, din snobism sau din orice alt motiv, nici cea postbelică nu s-a învrednicit să-l așeze pe Ionel Teodoreanu la locul cuvenit. N. Manolescu, bunăoară, îl situează în zona comercialului, considerându-l „cel mai ilustru fabricant de fraze cosmetice”, promotor al „stilului fals prețios, ce-și are limita de jos în kitsch-ul lingvistic”. Pe bună dreptate Paul Cernat observă cum „Metaforel va fi executat – de către autorul *Istoriei critice...* – cu argumente socioestetice, nu neapărat marxizante, dar pe gustul marxizanților epocii: «încearcă să facă naturale gusturile și mentalitatea burgheziei autohtone”. Să obserăm totuși că argumentele socio estetice sunt, și ele, legitime, printre altele, și iarăși să ținem seama că tripartiția romanului în ionic, doric și corintic, măcar în primă variantă, este fondată tocmai pe astfel de argumente de-a dreptul marxizante. Trecând peste inconsecvențele criticului „României literare”, cert este că a pus și el umărul la inducerea unor percepții false, încât „mulți comentatori recenți și-au creat prejudecata, enormă, potrivit căreia romanele lui Gib Mihăescu, Cezar Petrescu sau Ionel Teodoreanu ar fi... «de consum»”. Dezideologizând medelenismul, „demarxizîndu-l” până la urmă, autorul conceptului de modernism retro îl dezleagă de limitarea la „experiența socio-istorică a unei clase în declin” și îl eliberează considerându-l, adecvat, „un stil de viață și o categorie psiho-estetică strâns legată de experiența unor vârste ale

marilor vacanțe (copilăria, adolescența, prima tinerețe) aflate la «hotarul» dintre o epocă post-patriarhală și demofila «epocă a jazzului». Este o emblemă a „intimismului familial”.

Paul Cernat citește cu sensibilitatea postmodernului, dar nu face gafa, frecventă, de a asimila și afilia forțat textul citit postmodernismului. E de înțeles, de aceea, că, deși o bună parte din literatura actuală s-ar înscrie în haloul tipologiei literare retro, ezită să introducă vreun autor contemporan, deși îi menționează pe Radu Petrescu, Gabriela Adameșteanu, Radu Cosașu, Bedros Horasangian ș.a., în proză, sau Leonid Dimov, Petre Stoica, Emil Brumaru, în poezie. Și bine face, fiindcă tocmai prin asimilarea acestora conceptul de modernism retro s-ar face praf. Ultimii nu mai scriu în inocență. Dacă luăm, bunăoară, romanele lui Radu Petrescu, ele sunt pastișe ale modernismului retrospectiv. Sunt de fapt retrospectiva retrospectiei în grad doi de distanțare, copios irigate de intertextualitate și autoreferențialitate. Pentru contemporani aceste procedee sunt fie colac de salvare, fie piatră de moară, însă au devenit medii vectoriale vitale și ireversibile. Nu se înțelege de aici că livrescul ar fi o reprezentare superioară sau dimpotrivă, diferența e de evoluție firească și de focalizare diferită în funcție de noua situație a conștiinței estetice. Dacă modernismul retro al înaintașilor este unul extrem imaginativ, și pe măsură realist, scrierile postbelice sunt cu precădere livrești, miros a cerneală. Ele sunt de cu totul altă stirpe și nu fac altceva decât să definească, prin contrast, ideea de roman pe care Paul Cernat se străduiește să o configureze. Și trebuie s-o facă în continuare, cu un spor de precizie și consecvență.

Eleganța cărții se degajă și din modul neostentativ de a-și proiecta mizele. Când „obrazniciile” și teribilismele își mai ițesc cornițele în critica de orice vârstă, sunt reconfortante seriozitatea, finețea și farmecul abordării literaturii ca lume, nu doar ca text, acesta nu de puține ori mutilat abuziv prin incizii forțate. Paul Cernat, în ambele ipostaze, de cronicar, dar și de istoric literar, știe să citească și să scrie firesc, păstrând nealterată formula secretă a operei, vădind că este conștient de existența unui prag peste care nu se poate trece fără să rănești pudoarea și integritatea acesteia.

Nicoleta Sălcudeanu